

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÖJENİ:
TARTIŞMALAR VE PRATİKLER (1908-1946)**

DOKTORA TEZİ

Süleyman SİNİN

Danışman: Doç. Dr. Hakan YAŞAR

TOKAT

KASIM- 2024

ETİK SÖZLEŞME

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgi toplama ve raporlaştırma sürecinin Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'ne, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna, genel akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirildiğini; bu tez çalışmasının “intihal engelleme” programı ile tarandığını, bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve bulgulara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan eder, sorumluluğun tarafıma ait olduğunu kabul ederim.

18. 10. 2024

Süleyman SİNİN

İTHAF

Yıllardır çilemi çeken kız kardeşim Seda SİNİN'e ithaf edilmiştir.

ÖZET

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÖJENİ: TARTIŞMALAR VE PRATİKLER (1908-1946)

Sinin, Süleyman

Doktora, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hakan Yaşar

Eylül 2024, xii+269 sayfa

Bu çalışmada Geç Modern Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde (1908-1946) bir nüfus ıslahı pratiği olarak öjeni düşüncesi hakkında yapılan tartışmalar ve Türkiye'nin bahsi geçen dönemdeki nüfus, kamu sağlığı, antropoloji çalışmaları ve beden terbiyesi politikalarında öjeninin rolü ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, II. Meşrutiyet'ten II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte Türkiye'de öjeneye yönelik tartışmaları ve bu hususta yapılan uygulamaları değerlendirmektir. Ayrıca Türkiye'de döneminin birçok ülkesinde görüldüğü gibi bir negatif öjeni pratiği olup olmadığı sorusuna açıklık getirmektir.

Çalışmanın giriş kısmında öjeni kavramının tarihsel gelişim sürecinden ve 19-20. yüzyıllar arasında İngiltere, ABD ve Almanya'daki pozitif ve negatif öjeni pratiklerinden bahsedilmiştir. Bu kısımda amaçlanan öjeni ve bu kavramla ilişkili diğer kavramlara açıklık getirmek ve dünya üzerinde öjeninin çoğunlukla desteklendiği ülkelerdeki pratiklerini pozitif ve negatif yönleriyle incelemektir.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye'de öjeni düşüncesinin tarihsel süreçteki seyri ele alındı. Öjeni kavramının Türkiye'de ne zaman gündeme geldiği ve aydınların öjeniyi hangi boyutlarıyla mercek altına aldıkları incelendi. İkinci bölümde Türkiye'de nüfus bağlamında öjeni tartışmaları ve pratikleri değerlendirildi ve bir nüfus ıslahı politikası olarak görülen öjeninin Türkiye'nin nüfus politikalarına olan etkisi incelendi. Üçüncü bölümde Türkiye'nin kamu sağlığına yönelik çalışmalarında öjenik politikalar ve onun çocuk ölümleriyle mücadele, sosyal hastalıklar ve engellilerin

rehabilitasyonlarına olan etkisi değerdendirilmeye çalışıldı. Dördüncü bölümde biyolojik ırkçılık ve antropolojinin öjenik söylemler ile yeniden kurgulanmasına bir açıklık getirilmeye çalışılarak Nazi Almanyası ve ABD'deki örnekleriyle kıyaslanarak Türkiye'deki antropoloji bağlamındaki öjeni pratikleri incelendi. Son bölümde ise sağlam bedenli ve sağlam seciyeli nesiller yetiştirmenin vasıtası olarak görülen beden terbiyesi ve spor çalışmalarındaki öjeni pratikleri incelendi.

Anahtar Kelimeler: Öjeni, Nüfus, Kısırlaştırma, Halk Sağlığı, Sıtma, Frengi, Verem, Antropoloji, Irkçılık, Beden Terbiyesi, Spor, Jimnastik

ABSTRACT
EUGENICS IN TÜRKİYE FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC:
DISCUSSIONS AND PRACTICES (1908-1946)

Sinin, Süleyman

PhD Thesis, History of Republic of Türkiye

Advisor: Assoc. Prof. Hakan Yaşar

September 2024, xii+269 page

This study evaluates the discussions surrounding the concept of eugenics as a population improvement practice during the Late Ottoman and Early Republican periods (1908-1946) and the role of eugenics in Turkey's population, public health, anthropology studies, and physical education policies during this time. The objective of this study is to evaluate the debates and implementations of eugenics in Turkey from the Second Constitutional Era to the end of World War II. Additionally, it aims to examine whether a negative eugenics practice, similar to that observed in many other countries of the period, existed in Turkey.

The introduction provides an overview of the historical development of the concept of eugenics and discusses positive and negative eugenics practices in the UK, the USA, and Germany between the 19th and 20th centuries. This section aims to talk about the concept of eugenics and related terms and to examine the practices of eugenics in countries where it was largely supported, highlighting both positive and negative aspects.

The first part of the study addresses the historical trajectory of eugenic thought in Turkey. It deals with when the concept of eugenics emerged in Turkey and how intellectuals evaluated its various dimensions. The second section includes eugenics debates and practices within the context of population policy in Turkey, examining the impact of eugenics on the country's population policies. The third section assesses the influence of eugenic policies on Turkey's public health initiatives, specifically their effects on combating child mortality, social diseases, and the rehabilitation of

individuals with disabilities. The fourth section investigates the reconfiguration of biological racism and anthropology through eugenic discourses, comparing the practices in Turkey with those in Nazi Germany and the USA. The final section talks about eugenic practices in physical education and sports as a means of fostering robust and morally sound generations.

Keywords: Eugenics, Population, Sterilization, Public Health, Malaria, Syphilis, Tuberculosis, Antropology, Racism, Physical Education, Sport, Gymnastics

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
İTHAF.....	ii
ABSTRACT.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
A: TEZİN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ.....	1
B. LİTERATÜR ÖZETİ VE KAYNAKLARIN ANALİZİ.....	3
B1: LİTERATÜR ÖZETİ.....	3
B2: KAYNAK ANALİZİ.....	6
C: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA SORULARI.....	7
D: ÖJENİ KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	10
E: DÜNYA TARİHİNDEN ÖJENİ ÖRNEKLERİ VE PRATİKLERİ.....	16
E1: İngiltere.....	16
E2: Amerika Birleşik Devletleri.....	21
E3: Almanya.....	27
BİRİNCİ BÖLÜM.....	33
TÜRKİYE’DE ÖJENİ DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	44
OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E NÜFUS ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ.....	44
2.1. 20. Yüzyılda Nüfus Politikalarında Öjeni İzleri.....	44
2. 2. Geç Modern Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Islahı Tartışmaları.....	50
2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Evlilik Kurumunun Düzenlenmesinde Öjenin Rolü.....	60
2.4. Erken Cumhuriyet Döneminde Öjeni Bağlamında Kısırlaştırma Tartışmaları....	70
2.5. Erken Cumhuriyet Döneminde İntihar Haberlerine Getirilen Matbuat Yasağı ...	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	82
OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E HIFZISSİHHA ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ.....	82
3.1. Hıfzıssıhha Kavramına Genel Bir Bakış.....	82
3. 2. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vefayât-ı Etfal (Çocuk Ölümleri) İle Mücadele	87
3. 2. 1. Çocuk Ölümünün Sebepleri (0-1 Yaş).....	91

3. 2. 2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocuk Ölümüne Dair İstatistikler	94
3. 2. 3. Çocuk Ölümüne Karşı Mücadele Çalışmaları.....	96
3. 3. Öjenik Bağlamında Emraz-ı Sâriye ve İçtimaîye (Sosyal Hastalıklar) İle Mücadele	103
3. 3. 1. Öjenik Politikalar Bağlamında Sıtma Mücadelesi	106
3. 3. 2. Pozitif Bir Öjeni Pratiği Olarak Frengiyle Mücadele.....	112
3. 3. 3. Bir Öjeni Pratiği Olarak Veremle Mücadele	121
3. 4. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Engelli Politikaları.....	130
3. 4. 1. Tarihsel Süreçte Engelliler ve Engellilere Yönelik Tutumlara Genel Bir Bakış	130
3. 4. 2. Engellilere Yönelik Tutumların Değişimi ve Engelli Eğitiminin Kısa Tarihi	132
3. 4. 3. Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Bir Pozitif Öjeni Pratiği Olarak Engellilerin Tedavisi ve Rehabilitasyonu	136
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	143
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ANTROPOLOJİ ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ	143
4. 1. Antropoloji Kavramına Genel Bir Bakış.....	143
4. 2. Biyolojik Irkçılık ve Antropolojinin Öjenik Argümanlara Göre Yeniden Yorumlanması.....	149
4. 3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antropolojinin Misyonu ve Öjeni Tartışmaları.....	154
4. 4. Erken Cumhuriyet Döneminde Antropoloji Alanında Öjeni Pratikleri	164
4. 4. 1. Medeniyetin Ölçüsü: Brakisefal Türk Kafası.....	166
4. 4. 2. Büyük Türk Anketi.....	169
4. 4. 3. Kan Grubu İncelemeleri	173
BEŞİNCİ BÖLÜM	176
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TERBİYE-Yİ BEDENİYE ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ	176
5.1. “Sağlam Bedende Salim Fikir”:Terbiye-yi Bedeniye Kavramına Genel Bir Bakış	176
5. 3. “Gayemiz Birinciler Değil, İşe Yarar Adam Yetiştirmektir”: Terbiye-yi Bedeniye Bağlamında Öjeni Pratikleri.....	189
5. 3. 1. “Dedikodu Yapma Spor Yap”: Türkiye'de Sporun Kitleselleşme Süreci .	190
5. 3. 2. Türkiye’de Paramiliter Gençlik Örgütleri: Osmanlı Genç Dernekleri ve İzci Teşkilâtları.....	194

5. 3. 3. Türkiye’de İsveç Jimnastiği Uygulamaları ve Öjeni Bağlamında Değerlendirilmesi	199
5. 3. 4. Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Öjeni Pratiği Olarak Güzellik Yarışmaları	204
5. 3. 5. “Mümtaz Milletin Gürbüz Çocukları”: Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Öjeni Pratiği Olarak Gürbüz Çocuk Müsabakaları	208
SONUÇ.....	211
EKLER.....	216
KAYNAKÇA.....	231

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1925 Yılı Dünya Ölçeğinde Çocuk Ölümü İstatistiği	88
Tablo 4. 1925-1932 Yılları Arasında Devletin Sıtma Mücadele Mesaisi.....	110
Tablo 5. 1851 yılında İngiltere’de işitme ve konuşma engellilerin toplam nüfus içindeki payı.....	135
Tablo 6. 1935 Nüfus Sayımına Göre Türkiye’de Fiziksel Engelli Kişi Sayısı	141
Tablo 7. Antropometri Anketinin Yapıldığı Bölgeler, Sorumlu Personel ve Ankete Katılanların Sayısı.....	170

KISALTMALAR

ABA	the American Breeder's Association
Ar. Kom. Bşk.	Araştırma Komitesi Başkanı
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çevirmen
DBTDA	Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
ERO	Eugenics Record Office
HBF	Human Betterment Foundation
HR. İD.	Hariciye İdare
KWIA	Kaiser Wilhelm Institute of Anthropology
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TİCİ	Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vd.	Ve diğerleri
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

A: TEZİN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada seçici üreme yollarıyla insan neslini iyileştirme bilimi olarak bir döneme damgasını vuran öjeni düşüncesinin II. Meşrutiyet Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde devlet adamları ile aydınlar nazarında nasıl bir karşılık bulduğu ve Türkiye’de öjeni bağlamındaki nüfus, sağlık, antropoloji ve spor politikalarındaki pratiklerin neler olduğu incelenecektir.

Öjeni düşüncesi, seçici üreme yollarıyla nüfusun beden, dimağ açısından sağlıklı ve güçlü unsurlarının çoğaltılmasının yanı sıra sağlıksız ve güçsüz unsurlarının azaltılması yoluyla insan soyunun geliştirilmesini amaçlayan bir bilimdir. Öjeni 20. yüzyılın başından itibaren özellikle de İki Savaş Arası Dönemde Avrupa ve Amerika kıtalarındaki pek çok ülkenin aile, nüfus, sağlık, spor ve beden politikalarında köklü değişikliklere yol açarak farklı uygulama alanları buldu. Bu minvalde “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Öjeni: Tartışmalar ve Pratikler*” başlıklı çalışmada temel amaç, 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti’nde ve Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye basınındaki öjeni tartışmaları ve toplumsal alandaki pratiklerini, çağdaşı olan diğer devletlerdeki örnekleriyle de karşılaştırarak ele almaktır.

Teorik ve pratik açıdan öjeninin iki boyutu vardır. Birinci boyutu teşkil eden pozitif öjeni, toplumdaki neslin çoğalması arzu edilen seçkin bir bölümünün üremesine yardım etmeyi amaçlamaktadır. İkinci boyutu teşkil eden negatif öjeni ise irsen hasta, sakat olanlar ile dejenere, asosyal ve toplum için tehlikeli olduğu düşünülen bireylerin çoğalmasına engel olmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla nasıl nüfusun beden ve dimağ açısından kıymetli unsurlarının çoğalması teşvik ediliyorsa kıymetsiz unsurlarının çoğalması da engellenmeye çalışılır. Bu tanımlardan hareketle gerek Osmanlı’da ve gerek Türkiye’de tartışma boyutuyla da olsa “negatif öjeni”nin gündeme gelip gelmediğini tespit etmek de bu araştırmanın bir diğer amacıdır. Ek olarak Osmanlı Devleti’nde ve ardından Türkiye Cumhuriyeti’nde bir devlet politikası olarak pozitif anlamda hayata geçirilmeye çalışılan öjeni düşüncesinin nüfus, sağlık, antropoloji ve spor politikaları yoluyla uygulanma sürecine genel bir açıklama getirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın evreni belirlenirken Osmanlı Devleti'nde öjeni olgusunun aydınlar tarafından ilk olarak II. Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde tartışılmaya başlanması nedeniyle Geç Osmanlı tezin başlangıç noktası olarak alınmıştır. Tezin Erken Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte bitirilmesinin temel nedeni ise bu dönemin II. Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesinden sonra faşist idarelerin büyük ölçüde tasfiye edilmesinin neticesi olarak öjeni tartışmaları ve bilhassa da negatif öjeni pratiklerinin sona ermesi belirleyici olmuştur. Zira söz konusu yıllarda başlayan Soğuk Savaş Döneminde Türkiye, ABD'nin başını çektiği Batı Bloku'nda yer almış ve bu bloktaki diğer ülkeler gibi Türkiye'de de öjeni tartışmaları aydınların gündeminden düşmeye başlamıştır.

Uzun yıllar boyunca süregelen savaşlar, salgın hastalıklar ve ekonomik sorunlardan kaynaklı olarak Anadolu'da büyük ölçüde bir nüfus azalması meydana gelmiştir. Devlet, birtakım hıfzıssıhha tedbirleriyle öncelikle nüfustaki azalmanın önüne geçmek ve mevcut nüfusun kalitesini arttırmayı amaçlamıştır. Ardından devletin ihtiyaçları doğrultusunda sağlıklı nüfus yetiştirme adına birtakım politikalar üretilmiştir. Son Dönem Osmanlı aydınlarının dönemin gazete yazılarına ve Erken Cumhuriyet Dönemi kurucu kadrolarının söylemlerine de dolaylı olarak yansıyan öjeni düşüncesi; ülkenin mevcut nüfusunu elde tutmanın, yok olan nüfusu telâfi etmenin, sağlıklı bir nesil yetiştirmenin aracı olarak farklı boyutlarıyla tartışıldı ve kısmen de olsa uygulandı. Söz konusu öjeni pratikleri aynı zamanda geleneksel devletten modern ulus devlete geçişin önemli unsurları arasındadır. Her ne kadar bahsi geçen dönemin nüfus, sağlık, antropoloji ve spor politikalarını müstakil olarak ele alan birçok akademik çalışma olsa da söz konusu çalışmalarda bu politikaların öjeni düşüncesiyle olan bağlantısına çok az değinilmiştir. Bu bağlamda tezin, öjeni meselesini bütüncül bir bakış açısıyla ele alması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca tezin gerek Geç Osmanlı ve gerekse Erken Cumhuriyet Dönemlerinin nüfus, sağlık, antropoloji ve spor politikalarına dair yapılacak araştırmalar için de kaynak teşkil edeceği varsayılmaktadır. Öjeni olgusu günümüzde popüler kültürün de başlıca ilgi alanlarından biri haline gelmiş ve bu doğrultuda öjeniyi farklı açılardan merkeze alan birçok sinema filmi¹, dizi-film

¹ Öjeni temalı filmler için bkz. *Gattaca*, Andrew Niccol, 1997.
Kızıl Nehirler (Les Rivières Pourpres), Mathieu Kassovitz, 2000.
Bulut Atlası (Cloud Atlas), Lana-Lily Wachowski-Tom Tykwer, 2012.
Seyreltme (The Thinning), Michael J. Gallagher, 2016.

çekildiği gibi bu konuda hatırı sayılır roman² da kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bahsedilen alanlarda yapılacak olan popüler çalışmalara da bilimsel açıdan veri sunabileceği öngörülmektedir.

Çalışma doküman analizi yöntemiyle yapılmıştır. Tez konusu hakkında literatür taraması yapılarak ana kaynaklar, birinci elden kaynaklar ve ikinci elden kaynaklar derlenerek okundu. Gerekli ölçüde analiz edilerek tez konusuyla ilgili yeterince doküman çıkarıldı ve bu minvalde çalışma meydana getirildi.

B. LİTERATÜR ÖZETİ VE KAYNAKLARIN ANALİZİ

B1: LİTERATÜR ÖZETİ

Türkiye'de öjeniye dair yapılan akademik çalışmalar, ağırlıklı olarak dönemin emsal devletlerindeki söylem ve pratikler dikkate alınarak yapılmış ve söz konusu çalışmalar geniş bir literatür meydana getirmiştir.

Öjenik politikalar ile bağlantılı ve öjeninin pratik sahası olan beden terbiyesi, sağlık ve nüfusa yönelik çalışmalar genellikle yakın dönemde devletin bu alanlardaki politikaları ve çalışmaları dikkate alınarak kurgulandı. Öjeninin Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde nüfus, beden terbiyesi ve sağlık politikalarına olan pozitif ve negatif etkileri ile dönemin aydınları ve devlet adamlarının bu konudaki görüşleri araştırmacıların dikkatini son yıllarda çekmeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda son yıllarda öjeni konusunda üç yüksek lisans ve üç doktora tezi kaleme alındı. Siyasal bilimlerden kamu yönetimine; İngiliz dili ve edebiyatından tarihe kadar birçok farklı anabilim dalı bünyesinde yapılan bu lisansüstü çalışmalarda öjeni konusu birbirinden farklı perpektif ve konular üzerinden değerlendirildi.

Öjeniye dair yapılan ilk lisansüstü çalışma, 2003 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Orhan Aybers tarafından kaleme

Asla Gözlerini Kaçırma (Never Look Away), Florian Henckel von Donnersmarck, 2018. vd.

² Öjeni konulu kitaplar için bkz. Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun (İstanbul: İthaki Yayınları, 2000); Jean-Christophe Grangé, *Kızıl Nehirler*, çev. Doğan Kitap (İstanbul: Doğan Kitap, 2001); Katharine Burdekin, *Swastika Geceleri*, çev. Mehtap Gün Ayrıl (İstanbul: Encore Edebiyat, 2014); Stephen King, *Mahşer*, çev. Canan Kim (İstanbul: Altın Kitaplar, 2018); Jean-Christophe Grangé, *Son Av*, çev. Tankut Gökçe (İstanbul: DK Yayınları, 2020) vd.

alınan "*Eugenics in Turkey During The 1930's*"³ başlıklı doktora tezidir. Aybers söz konusu çalışmasında öjenik politikalar bağlamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin sağlık politikalarına açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Türkiye'nin çağdaşı olan devletlerle karşılaştırmalı olarak yapılan bu çalışmasıyla Aybers, Türkiye'nin öjenik politikalarının -doğrudan aynısı olmamakla beraber- Avrupa'daki emsalleriyle benzerlik gösterdiğini iddia etmiştir. Elif Çağlı tarafından 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan "*Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945*"⁴ başlıklı yüksek lisans tezi öjeni konusunda yapılan ikinci tez çalışmasıdır. Çağlı, söz konusu çalışmasında 1930-1945 yılları arasında Türkiye'de kadın kimliğinin kurgulanmasında öjenik politikaların oynadığı role açıklık getirmeye çalışmış ve kadının toplumsal hayattaki rolüne atfedilen değerlerden hareketle öjeni bağlamında "*ideal Türk kadını*" sorunsalını araştırmıştır. Bir diğer tez Murat Arpacı tarafından 2015 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan "*Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*"⁵ başlıklı doktora tezidir. Arpacı söz konusu çalışmasında hıfzıssıhha, terbiye ve öjeni arasında güçlü bir geçişkenlik olduğunu ve bu üç konudaki tüm söylemlerin içiçe geçtiğini belirtmiştir. 2017 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Ertuğrul Eryücel tarafından kaleme alınan "*Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması (1918-1945)*"⁶ başlıklı doktora tezi ise öjenik politikalar bağlamında yapılan karşılaştırmalı bir politika analizi mahiyetindedir. Son çalışma Necmiye Karakuş tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan "*Striving For The Nation's Fitness: Eugenic Thought In Turkey and Japan (1920's-1940's)*"⁷ başlıklı yüksek lisans tezidir. Karakuş söz konusu çalışmasında Türkiye ve Japonya'daki öjeni pratiklerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve öjenik politikaların her iki ülkenin modernleşme süreçlerine olan etkilerine açıklık getirmeye çalışmıştır.

³ Orhan Aybers, *Eugenics In Turkey During The 1930's*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

⁴ Elif Çağlı, *Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011.

⁵ Murat Arpacı, *Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

⁶ Ertuğrul Eryücel, *Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması (1918-1945)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

⁷ Necmiye Karakuş, *Striving For The Nation's Fitness: Eugenic Thought In Turkey and Japan (1920's-1940's)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Türkiye'de son yıllarda antropoloji alanında yapılan çalışmalar bağlamında öjenik politikalara yer veren eserler de mevcuttur. Örneğin Hasan Münüsoğlu tarafından kaleme alınan "*Irk Lekesi: Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği*"⁸ isimli çalışmada Türkiye'de antropoloji biliminin kurumsallaşması tartışılırken Şevket Aziz Kansu gibi antropologların öjeni konusundaki fikirlerine de yer verilmiştir. Nazan Maksudyan tarafından kaleme alınan "*Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi (1925-1939)*"⁹ isimli çalışmada ise ırkçılık olgusunun Türk milliyetçiliğine sonradan dahil edildiği düşüncesinden hareketle öjeninin fizikî antropoloji ile olan ilişkisi tartışılmıştır.

Akademik dergilerde yayımlanan ve doğrudan öjeni ve Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki etkilerine yer veren bir dizi çalışma da mevcuttur. Örneğin Ayça Alemdaroğlu'nun "*Eugenics, Modernity and Nationalism*"¹⁰ başlıklı makalesinde öjenizmin Türkiye'de ulusun fiziksel ve ahlâkî olarak yeniden şekillendirilmesinde oynadığı role açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Nuran Aytemur Sağıroğlu'nun "*Öjeni ve Sağlam Bedenlilik*"¹¹ başlıklı makalesinde öjeni düşüncesi ile sağlam bedenlilik kavramları tartışılmış ve bu iki kavram arasında paralellik kurulması amaçlanmıştır. Son olarak Gürkan Öztan'ın "*Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın*"¹² başlıklı makalesinde öjeninin bir nüfus politikası olarak gelişimi, öjeninin temel savlarının dünyada ve Türkiye'de yükselişi anlatılmış ve bu dönemde öjenist söylemle etnik milliyetçilik arasındaki ittifaka açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Yukarıda verilen literatür özetinden de anlaşılacağı üzere Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde öjeni tartışmaları ve pratiğine yönelik yapılan çalışmalar daha çok öjeninin kadın, sağlık, antropoloji ve beden terbiyesi gibi tek bir alanına yoğunlaşmış ve seçilen bu alan derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bizim tezimizde öjeninin farklı boyutları bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiş ve

⁸ Hasan Münüsoğlu, *Irk Lekesi: Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım DTCF Örneği* Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

⁹ Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi (1925-1939)* (İstanbul: Metis Yayınları, 2005).

¹⁰ Ayça Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. D. M. Turner - K. Stagg (London/New York: 2006), 126-141.

¹¹ Aytemur Sağıroğlu, "Öjeni ve Sağlam Bedenlilik", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (Güz 2020), 115-133.

¹² G. Gürkan Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", *Toplum ve Bilim* 105 (2006), 265-282.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir devamlılık olduğu hipotezinden hareketle ele alınmıştır. Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan tarihi süreçte en azından öjeni tartışmaları boyutuyla bir devamlılık olduğunu dikkate almamıştır. Bunların yanı sıra siyaset bilimi, antropoloji, sosyoloji ve sağlık bilimleri alanlarında Türkiye'de öjeneye dair yapılan çalışmalarda dönem kaynakları yeterince kullanılmamış, özellikle de Osmanlı Türkçesiyle basılan dönemin gazete ve dergilerindeki öjeni tartışma ve pratiklerine gerektiği gibi yer verilmemiştir.

B2: KAYNAK ANALİZİ

Teze konu edinilen öjeni kavramı ile çeşitli ülkelerdeki öjeni pratikleri sadece tarihçilerin değil antropologların, spor bilimleri ile ilgilenenlerin, siyaset bilimcilerin, sosyologların ve halk sağlığı çalışanların da ilgisini çekmiş ve bu doğrultuda ciddi bir literatür oluşmuştur. Bu nedenle çalışmada, tarihin yanı sıra sosyal bilimlerin bahsedilen diğer disiplinleri tarafından üretilen kuramlardan ve kavram setlerinden de yararlanılmıştır.

Tezde kullanılan dönem kaynaklarının başında arşiv belgeleri gelmektedir. Gerek II. Meşrutiyet ve gerekse Erken Cumhuriyet Dönemlerinde öjenik politikalara dair yasal düzenlemeler ve bunların uygulamalarıyla ilgili yazışmalar için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı olan Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Türk Diplomatik Arşivinin değişik fonlarından istifade edilmiştir. Yine söz konusu yasal düzenlemelerin metinleri için *Resmi Gazete*'den yararlanılmış ve kanunların çıkarılma sürecinde yaşanan tartışmaların tespiti için ise *TBMM Zabıt Cerideleri*'ne müracat edilmiştir.

Tezde kullanılan ikinci kaynak grubunu döneme ait gazete ve dergiler oluşturmaktadır. Zira çalışılan dönemin aydınları, nüfus ıslahına yönelik tartışmaları basın üzerinden yürütmüş, hükümetler ise öjenik politikalara dair kamuoyu oluşturmak için yine basını kullanmıştır. Bu doğrultuda başta dönemin ulusal gazeteleri olmak üzere birçok süreli yayın taranarak konuyla ilişkili olan haberler, köşe yazıları ve makaleler değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yararlanılan süreli yayınların başlıcaları şunlardır: *Afiyet*, *Beden Terbiyesi ve Spor*, *Donanma Mecmuası*, *Gürbüz Türk Çocuğu*, *Hak Yolu*, *Halka Doğru*, *İçtiha*, *İdman*, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*,

Sebilürreşad, Servet-i Fünun, Türk Spor Kurumu Dergisi, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Ülkü, Akşam, Cumhuriyet, Haber/Akşam Postası, Hâkimiyet-i Milliye, Kurun, Sıhhiye Mecmuası, Son Posta, Tanin, Vakit, Zaman ve Ulus. Yine aydın ve yazarların çalışılan dönemde neşredilen kitaplarından da istifade edilmiştir.

Öjeni, birçok farklı disiplinle ilişkili bir kavramdır. Bu nedenle tezde, konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına; antropoloji, sosyoloji, tıp, spor bilimlerinin konuyla ilgili temel referans eserlerine de müracaat edilmiştir. Ayrıca Türkiye dışındaki ülkelerdeki öjeni tartışmaları ve pratiklerine dair konuyla ilgili İngilizce literatürden yararlanılmıştır.

C: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA SORULARI

Öjeni kavramı, Yunanca “eu” (iyi, makul) ve “genes” (gen, soy, doğum) sözcüklerinden türetilmiş olup evrimci ayıklanma süreçlerinin belli bir genetik soyu ve/veya ulusu geliştirmek için kullanılması anlamına gelir.¹³ Bununla birlikte öjeninin farklı disiplinler tarafından değişik şekillerde tanımlandığı da görülmektedir.

19. yüzyılda özellikle Avrupa’daki gelişmelerin ardından bilimin toplum ve devlet hayatında daha fazla yer almasının bir sonucu olarak öjeni, birbirinden farklı birçok disiplin dahilinde değerlendirilme alanı buldu. Ayrıca 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok devletin nüfus, sağlık ve spor politikalarını derinden etkilediği için öjeninin tanımı da çeşitlilik göstermektedir. Örneğin antropoloji bilimine göre öjeni, “her anlamda hastalıklardan arındırılmış ve sağaltılmış insan toplumunu ya da ırkı yaratmayı amaçlayan pratik ve kavramsal yaklaşımların tümüne verilen isimdir.”¹⁴ Bu tanıma göre öjeninin amacı genetik tüm hastalıklardan arındırılmış bir toplum meydana getirmektir. Tıp bilimine göre ise öjeni, “kalıtım özelliklerini araştırarak seçici üreme yollarıyla toplumda daha iyi genetik oluşum üretme çalışmasıdır.”¹⁵ Her iki tanımda da görüldüğü üzere öjeninin kilit noktası “daha iyi bir insan toplumu” meydana getirmektir. Bunun için de kalıtım insanın hem fiziksel hem de zihinsel özelliklerini belirleyen en önemli faktördür. Dolayısıyla denilebilir ki öjeni seçici üreme yollarıyla

¹³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 556.

¹⁴ Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 657.

¹⁵ Ayfer Aydoğan-Sami Aydoğan, *Tıp Çeviri Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013), 342.

bir ülkede yaşayan aktif nüfusun beden ve akıl açısından sağlıklı unsurlarının sayısını arttırmayı ve sağlıksız unsurların sayısını azaltarak ulusun gelişmesini sağlayıp “üstün insana” ulaşmayı amaçlayan fikir hareketidir.

Öjeni kavramı ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Charles Darwin’in kuzeni olan İngiliz bilim insanı Francis Galton (1822-1911) tarafından ortaya atılmıştır. Kavram, ilk olarak Galton’un 1883 yılında yayımlanan *Human Faculty* isimli çalışmasında kullanıldı.¹⁶ İnsanlığın zorunlu kardeşliği ve akıl için önemi bariz olan kalıtımın vazgeçilmez bir olgu olduğunu savunan Galton’a göre öjeni: “*Bir ırkın doğuştan kalitesini geliştiren ve bu kaliteyi en fazla avantaja çeviren iç ve dış tüm etkilerle ilgilenen bilimdir.*”¹⁷ Öjeninin amacı ise “*Her sınıf ve cemiyeti onun en iyi türleriyle temsil etmek ve toplumdaki tüm sınıflara, sahip olduklarından daha fazla değeri bir sonraki jenerasyona aktarmasını sağlamak için makul ölçüde katkı sağlamaktır.*”¹⁸ Yine Galton’a göre: “*...Para ve topraktan ziyade olgun bir karakter, yetenekli bir beyin, dinç bir fizik ve kuvvetli bir yaşam gücü bir sonraki jenerasyon için daha değerli bir aile mirasıdır.*”¹⁹ Dolayısıyla öjeni, bir ülkedeki faal nüfusun beden ve akıl açısından sağlıklı olan, kalıtsal olarak ideal bireylerinin sayısını arttırmayı hedeflemektedir.

Ancak burada sorulması gereken soru: “*İdeal olan nedir ve ideal bireye nasıl ulaşılır?*” sorusudur. Bu soruların cevaplarını arayan Danimarkalı Genetik Uzmanı Wilhelm Johansen 1917 yılında “*İdeal insanın kriterini kim belirleyecek?*” sorusunu sordu. Ayrıca, “*İdeal olan nedir?*” ve “*Bu kararı vermek için kim sorumlu olmalı?*” gibi sorulara da cevap verilmesi gerektiğini belirtti.²⁰ Faal nüfus üzerinde öjeni düşüncesini gündeme getiren aydınlar, kanaat önderleri ile öjenik politikalarının programını belirleyerek pratiğe döken siyasî ve sivil kurumlar bu sorulara cevap verecek olan paydaşlardır. Öjeni, teoride ve pratikte *pozitif/olumlu öjeni* ve *negatif/olumsuz öjeni* olmak üzere ikiye ayrılır. Pozitif öjeni, bir toplumda kalıtsal özellikleri gereği fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı unsurların sayısını arttırarak bu

¹⁶ Francis Galton, *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (London: Macmillan and Co, 1883), 24-25.

¹⁷ Francis Galton, *Essays in Eugenics* (London: the Eugenics Education Society, 1909), 35.

¹⁸ Galton, *EIE*, 38.

¹⁹ Galton, *EIE*, 49.

²⁰ Daniel Wikler, “Can We Learn From Eugenics?”, *Journal of Medical Ethics* 25/ 2(Nisan 1999), 184.188.

süreci desteklemek demektir.²¹ Negatif öjeni ise aynı toplumda kalıtsal olarak bedensel ve zihinsel engelli, hasta, dejenere ve asosyal unsurların sayısını azaltmak anlamına gelir.²² Bunların sayısının nasıl azaltılacağı ise sosyal, ahlâkî, dinî ve siyasî açıdan başka soru ve sorunları gündeme getirmiştir ve bu sorular günümüzde de halâ devam etmektedir.

Öjeniyi araştırma konusu edinen bilim insanları bir ulusa mensup halkı ikiye ayırırlar: Birinci kısım akıl, beden ve ahlak bakımından seçilmiş olan zümredir ki bunlara “öjenik” denir. İkinci kısım ise cemiyetin onda birini oluşturan kısımdır ki bunlara “kokojenik” denir. Kokojenik kelimesi Yunanca’da “Cocos” (kötü) “genesis” (teşekkül) kelimelerinden türetilmiştir ki kötü teşekkül anlamına gelir. Öjenistlere göre, kokojenik sınıf toplum içinde endişe uyandıran sınıftır. Çünkü "deliler, saralılar, körler, sağırlar, dilsizler, caniler, ayyaşlar, serseriler, azgınlar ve ahlaksızlar" hep bu sınıfa mensuptur.²³

Öjeni, özellikle 20. yüzyılın başlarında taraftar bulduğu her ülkede her ne kadar insan ırkının/neslinin ıslahı için kullanışlı bir bilim dalı olarak görülse de başlangıçta pratik olarak insandan ziyade bitki ve hayvan ıslahı alanlarında kullanıldı. Her ne kadar bitkilerin ve hayvanların ıslahı çalışmaları, çok daha eski tarihlere dayansa da 19. yüzyılın bilimsel gelişmeleri ıslahiyat meselesini daha ileri bir safhaya taşıdı. Zaten son yüzyılda her öjenist aydın, insan ırkının bitki ve hayvan türlerinin ıslahı için uzun zamandan beri çalışmalar yürütmesine rağmen kendi türünün ıslahı konusunda ne kadar gaflet içerisinde kaldıklarından şikâyet etmekteydi. Bitki ve hayvan ıslahı, genel olarak daha verimli bitki ve hayvan ırklarının elde edilebilmesi için aynı türün farklı özelliklere sahip bireylerini çaprazlayarak bazı yönlerden atalarına göre daha üstün özelliklere sahip yeni bir cins elde etmeye dayanır. Geçmişten günümüze bitkilerde temel ihtiyaçlardan dolayı buğday ve arpa gibi tahılların üretimini sağlayan tohumlar, ıslah edilirken²⁴ hayvanlarda ise iktisadî, sanayî ve ulaşım dayalı ihtiyaçlardan dolayı atlar ve gıda ihtiyacından dolayı çeşitli çiftlik hayvanları, uzun yıllardır ıslah

²¹ C. W. Saleeby, *the Progress of Eugenics* (London: Cassell and Company Ltd, 1914), 156-175.

²² Saleeby, *POE*, 176-219.

²³ Server Kâmil Tokgöz, *Öjenizm: Irk Islahı* (Ankara: Sümer Basımevi, 1938), 6-7.

²⁴ Bitkilerin ıslahı için bkz. Sezen Şehirali-Murat Özgen, *Bitki Islahı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007), 59-76.

edilmektedir.²⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bitki ve hayvan ırklarının ıslahına yönelik gerçekleştirilen bilimsel çalışmalardan elde edilen olumlu neticelerin, insanların da benzeri yöntemlerle ıslah edilebileceği düşüncesini güçlendirdiği söylenebilir.

D: ÖJENİ KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanın iyiye ulaşma arzusu ve bu amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler, yüzyıllar boyunca sürekli devam edegelmiş ve günümüzde de tarih biliminin gündemini oluşturan konulardan biri olmuştur. İnsanoğlunun sahip olduğu yaşam tarzı, yönetim anlayışı, ekonomik model, kişiyi tanımlayan değerler gibi insanın gündelik hayatını idame ettiren ve toplumdaki algılarını şekillendiren tüm olgular; onun ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde hayatında yer edinmiştir. Dolayısıyla insanoğlu, elinde bulunandan daha iyisi olabileceğini her zaman düşünmüştür. Bu doğrultuda insanlar, hastalıktan ziyade sağlıklı olmanın, zayıflıktan ziyade güçlü olmanın, dejenere olmaktan ziyade bulunduğu çevreyle uyumlu olmanın yaşadığı toplumda daha makul olduğu konusunda hemfikirdir. Bu noktadan itibaren insanın daha iyiye ulaşma çabasında karşısına çıkan tüm sorunları çözebilecek yegâne olgu olarak bilim, 19. yüzyıldaki bir dizi gelişmelerin sonucu olarak bir fetiş halini almış ve yüzyılın sonlarına doğru öjeni kavramı literatüre girmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkan öjeni, diğer pek çok bilim dallarında olduğu gibi tarihsel süreç içerisinde üç döneme ayrılır:

1-Düşünce/Kuram Dönemi: Daniel Wikler, öjeninin düşünsel olarak Platon’a kadar gittiğini iddia etmektedir.²⁶ Pratik olarak ise ilkel anlamda ilk izleri Sparta’ya kadar gitmektedir. Ancak modern anlamda öjeninin fikri temellerinin Thomas Hobbes’a dayandığı varsayılmaktadır. 1600’lerin ortalarında Thomas Hobbes’un doğanın ilkel düzenini “*bellum omnium contra omnes*” yani “*her şeyin her şeyle savaşı*” olarak nitelenmesi, bireyciliğin ve yaşamın hayatta kalma odaklı bir mücadele olduğuna ilişkin görüşlerin Darwin’den uzun zaman önce dile getirildiğini göstermektedir.²⁷ Hobbes’a

²⁵ Hayvanların ıslahı için bkz. Orhan Düzgüneş, vd., *Hayvan Islahı* (Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003), 1-9.

²⁶ Wikler, “CWLE”, 184.

²⁷ Douglas Allchin, “Sosyal Darwinizm Darwinci Değil”, *Bilim ve Ütopya* 210 (2011), 16-20.

göre, “devlet olmadıkça insanlar yağmalama ve yok etmeye eğilimli olup herkes herkese karşı daima savaş halindedir”. Söz konusu savaş yalnız meydana somut şiddet olarak yer almaz ve aynı zamanda toplumda bu şiddetin önüne geçebilecek bir güvence de mevcut değildir.²⁸

18. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz Nüfus Bilimci ve İktisatçı Thomas Robert Malthus²⁹ İngiliz sömürgelerindeki aşırı nüfus artışından endişe duyarak 1789 yılında kaleme aldığı *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme (An Essay on The Principle of Population)* adlı eserinde insanlığın nüfusunun geometrik bir şekilde artmasına rağmen hâlihazırdaki nüfusu besleyecek yiyecek miktarının ise aritmetik bir şekilde arttığını ve bu durumun sonraki kuşaklar için endişe verici olduğunu belirtti.³⁰ Malthus, evlilik ve çocuk sahibi olmanın azaltılması yoluyla açlık, sefalet, salgın hastalıklar, savaş gibi "olumlu" mekanizmaların işlemesi ve doğanın kendi haline bırakılması durumunda güçlü, çalışkan bireylerin hayatta kalacağını; zayıf ve tembel bireylerin de eleneceğini, böylelikle yiyecek arzının hayatta kalanlara yetecek düzeye geleceğini ileri sürdü.³¹

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Charles Darwin’in kaleme aldığı *Türlerin Kökeni (the Origin of Species)* adlı çalışma bilim dünyasında bir çığır açtı. Teorisini oluştururken Malthus’dan etkilenen Darwin, doğa gözlemlerinin sonucunda biyolojik evrim kuramını geliştirdi ve bu durumu doğal ayıklanma (*natural selection*) yoluyla açıkladı.³² Dünya üzerinde yaşanabilecek alanların azlığına ve kaynakların sınırlı olmasına rağmen nüfusun sürekli bir artış göstermesinin beraberinde bir yaşam savaşını meydana getirdiği sonucuna ulaştı. Dolayısıyla bu yaşam savaşında güçlü olanlar hayatta kalıp türlerini devam ettirirken zayıf olanlar elenecekti. Bu elenmenin bir

²⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan* çev. S. Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 101.

²⁹ Thomas Robert Malthus (1766-1834) İngiliz nüfus bilimci ve iktisat teorisyenidir. 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’deki aşırı nüfus artışı ve yanlış yönlendirilen Yoksul Yasası Malthus’u endişelendirdi. Bunun bir sonucu olarak 1798 yılında Malthus, “*Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*” adlı çalışmasını kaleme aldı. Eserinde nüfus miktarının geometrik olarak artmasına rağmen; nüfusu besleyecek gıda miktarının aritmetik olarak artmasının ileride İngiltere için büyük bir sorun meydana getireceğine dayalı düşüncelerini dile getirdi. Malthus’un çalışması, nüfusa yönelik çalışmaların öncüsü olmasıyla beraber çalışmanın ortaya attığı teori de pek çok kişi tarafından desteklenmiştir. (Joseph R. Burger, "Malthus on Population", *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science* (Mart 2020), 1-2.

³⁰ Thomas R. Malthus, *Nüfus İlkesi*, çev. Çağla Taşkın (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 33-40.

³¹ Malthus, *Nüfus İlkesi*, 137-153

³² Charles Darwin, *the Origin of Species* (New York: D. Appleton and Company, 1860), 77-83.

sonucu olarak hayatta kalanların kalıtsal özellikleri soya çekimle sonraki kuşaklara aktarılacaktı.³³

Doğadaki evrime ilişkin görüşlerin Darwin tarafından sistematik bir şekilde ifade edilmesinin ardından bu teori üzerinden geliştirilen sosyal ve siyasî nitelikteki fikirler tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başladı. Darwin'in çağdaşı olan Herbert Spencer, evrimin toplumsal olarak da gerçekleştiğine eserlerinde yer verdi ve devletin bu hususta ne yapması gerektiğine ilişkin önemli görüşler ortaya koydu. Toplumdaki bireyler arasında en uygun olanın hayatta kalması "*survival of the fittest*" (en makul olanın hayatta kalması) ifadesini ortaya koyan Spencer, bu kavramla hem hayvanlar aleminde hem de insan ekonomisinde rekabet olduğuna atıf yaptı.³⁴ Ekonomik ve sosyal gelişmenin toplumda rekabet ve çatışmayı doğurduğu düşüncesi İngiliz toplumunda eğitilmiş orta sınıf ve üst-orta sınıf içerisinde kabul edildi.³⁵ İnsanın doğaya bırakıldığında güçlü olanın hayatta kalması ve zayıf olanın elenmesinin bir sonucu olarak ancak makul olanın soyunu devam ettirebileceği düşüncesi Sosyal Darwinizmin doğmasına sebep oldu.³⁶ Çeşitli müdahalelerle zayıf bireylerin hayatta kalmasının insan türünün ıslahını engellediği düşünülerek doğal seçilimi engelleyen işlemlere son verilmesi gerektiği savunulmaya başlandı.

³³ İsmail Dursunoğlu, "Sosyal Darwinizm", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Mart 2016), 212.

³⁴ Herbert Spencer, insan doğasındaki rekabeti şu şekilde açıklamaktadır: "...Tüm yetişkinler hayatlarının geri kalanında sahip oldukları hünerler oranında fayda, hak ettikleri oranda da ödül elde ederler; hüner ve hak edilen pay her koşulda hayati gereklilikleri (yiyecek bulma, barınak sağlama, düşmandan kaçma) karşılayabilme becerisi olarak anlaşılabilir. Kendi türünün üyeleri ile rekabete giren ve diğer türlerin üyeleri ile husumete başlayan birey, iyi ya da kötü donanımlı olmasına bağlı olarak güç kaybeder ve öldürülür veya gelişir ve çoğalır. Sözü edilenin zıddı rejim sürdürülebilseydi bile, zaman içerisinde yıkıcı bir hal alırdı. Şayet bireylerden alınan fayda onların yetersizlikleri ile doğru orantılı olsaydı; bunun sonucunda, şayet yetersizliğin çoğalımı artsa ve üstünlüğün çoğalımı azalsaydı ileri düzeyde bir yıkım vuku bulurdu ve nihayetinde, bozulan türler, kendilerine düşman olan ve rekabet ettikleri türlerin arasında var olmayı başaramazdı. Burada altı çizilmesi gereken esas nokta, Doğa'nın aile grubu içindeki tutumu ve aile grubu dışındaki tutumunun tamamen birbirine zıt olduğu; ayrıca iki tutumdan herhangi birinin diğerinin alanını işgal etmesinin ya anında ya da uzun vadede bir yıkıma götüreceğidir. Bu tespitin insan ırkı için de geçerli olmadığını düşünen var mı? İnsan ailesi içinde, tıpkı diğer tüm yetersiz ailelerde olduğu gibi, faydanın hüner ile doğru orantılı sunulmasının ölümcül olacağını kimse inkâr edemeyecektir..." Herbert Spencer, *Devlete Karşı İnsan*, çev. Yavuz Selim Altındal (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016) 144-145.

³⁵ Jeffrey W. Baker - Gorland E. Allen'den aktaran: Diana B. Paul, "The Survival of the Fittest", *Journal of the History of Biology* 21/3(Sonbahar 1988), 413.

³⁶ Sosyal Darwinizm için bkz. R. J. Halliday, "Social Darwinism: A Definition", *Victorian Studies* 14/ 4 (Haziran 1971), 389-405; Ragıp Ergün, *Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm (1860-1945)* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 126-134.

2- Gelişim Dönemi: Evrimin canlılar üzerindeki etkilerinin ve doğanın güçlü olanın hayatta kaldığı bir yaşam alanı olduğu yönündeki iddialar ile eşzamanlı olarak kalıtım hakkındaki görüşlerin ve çevrenin insan evrimi üzerine tesirlerinin tartışıldığı dönemi ifade eder. Yaşadığı çevrenin canlının fiziksel ve karakteristik özellikleri üzerinde son derece etkili olduğu fikri, Fransız Doğa Bilimci Jean Baptiste Lamarck (1744-1829) tarafından ileri sürüldü. Lamarck’a göre bireyin kalıtsal özellikleri ve doğduğu, büyüdüğü çevre ile ebeveynlerinden kaynaklı olarak tecrübe ettiği koşullar, onun hem fiziksel hem karakteristik özelliklerinde belirleyici faktördür.³⁷ Lamarck, Darwin’den yarım yüzyıl önce, ebeveynlerin davranış kalıplarının, yavruları tarafından miras alınabileceği ilkesine dayanarak 1809’da yayınladığı “*Zoolojinin Felsefesi*” isimli kitabında türlerin sabit olmadığını, basit yapıli canlıların uzun süreli bir evrimleşme neticesinde daha kompleks yapıli canlılara dönüştüğünü savundu.³⁸ Ayrıca davranış kalıplarının da nesillere aktarıldığını öne süren Lamarck’ın bu düşünceleri, topluluğun fizyolojik ve psikolojik özelliklerini, kalıtımla soylarına geçirdikleri inancına destek olduğu için biyolojik ırkçılığa kapı açtı.

Fransız Filozof ve Doğa Bilimci George Louis Buffon (1707-1788) ise “*Doğa Tarihi ve Doğanın Çağları*” adlı 36 ciltlik eserinde türlerin değişimini incelerken Darwin’den önce, evrim kavramına ulaşip, iklimi insanlar arasındaki farklılığın temel nedeni olarak gördü. Psikolojik ve kültürel özelliklerin ırksal farklılıklarla ilişkili olduğunu ancak çevresel koşulların değişmesi durumunda bu farklılıkların da ortadan kalkabileceğini ileri sürdü.

1890’lara gelindiğinde Alman Biyolog August Weismann, yaptığı araştırmalar sonucunda hücrenin bir parçası olan germ-plazmanın organik devamlılığını çevreden bağımsız olarak bir nesilden diğerine sürdürdüğünü keşfetti. 1900’lere doğru kalıtım mekanizmasının mucidi olarak tanınan Avusturyalı Botanikçi ve Rahip Gregor Johann Mendel ise faktör olarak adlandırdığı, günümüzde gen olarak bilinen yapıyı keşfetti. Mendel’in bitkiler üzerinde yaptığı deneyler, genetik elementlerin kalıtsal olarak miras alındığını ve jenerasyonlar arasında değişmediğini ortaya koydu. Mendel’in çalışmasının mantıksal sonucu onun genetik prensiplerinin bezelyelerdeki gibi

³⁷ N. F. “Lamarck (1744-1829)”, *Yeni Fikir* 7 (15 Nisan 1341/1925), 22.

³⁸ Jean Baptiste Lamarck, *Zoological Philosophy*, çev. Hugh Elliot (London: Macmillan and Co. Limited, 1914), 19-56.

insanlarda da eşit şekilde doğru olabileceğini gündeme getirdi.³⁹ Mendel'in çalışması, Lamarck ile ilişkilendirilen miras alınan özelliklerin kalıtımını savunan yaygın teoriye karşı çıktı. Sosyal bağlamda Wiesmann ve Mendel'in teorileri, birbirini izleyen nesillerin genetik bileşimini değiştirmede ne eğitimin ne de çevrenin bir etkisinin olmadığı ve ahlakî itirazlara rağmen insan üremesinde devlet kontrolünün olması gerektiği şeklinde yorumlandı.⁴⁰

3-Ölçü ve İstatistik Dönemi: Sosyolojik etkenler, bir ırkın gelecek nesillerini olumlu mu etkiliyor; gelecek nesilleri daha sağlıklı ve güçlü mü yapıyor; yoksa kalıtsal olarak gerilemeye mi sürüklüyor? Bu konuların ölçüldüğü, değerlendirildiği ve istatistiklerinin tutulduğu ve öjeni biliminin ileri sürdüğü hipotezlerin kanıtlanmaya çalışıldığı devredir. Bu devreden itibaren öjeni kavramı Francis Galton tarafından Sosyal Darwinizmin ileri bir safhası olarak insan eliyle evrime müdahale edilerek güçlü ve sağlıklı bireylerin çoğaltılması; zayıf, hasta, yaşlı ve dejenere bireylerin azaltılması düşüncesi olarak literatürdeki yerini aldı. Örneğin Galton'un, öjeninin bilimsel olarak geçerliliğini kanıtlamak için kullandığı enstrümanlardan biri fotoğraflardı. Galton, Bertillon Yöntemi'ne göre çekilmiş fotoğraflarda insanların yüzlerini inceliyordu. Bunun için özellikle suçlu yüzlerini seçmişti. Çünkü benzer suçları işlemiş kişilerin yüzlerinde de benzer özellikler olabileceğini düşünüyordu. Bu amaçla standart olarak çekilmiş fotoğraflarda suçluların göz, çene ve burun gibi temel bölgeler arasındaki mesafeleri ölçüyor; sonra bulduğu ölçümleri grafiklere aktararak geometrik dile çeviriyor ve bu verileri sınıflandırıyordu. Ancak tüm uğraşlarına rağmen öjeniyi bilimsel bir temel üzerine oturtamadı.⁴¹ Bir diğer istatistik örneği Norveçli Antropolog Jan Alfred Mjoen'in 22-28 Eylül 1921 tarihinde İkinci Uluslararası Öjeni Kongresi'nde sunduğu "*Uyumlu-Uyumsuz Irk Karışımları*" adlı tebliğinde ortaya koyduğu verilerdir. Irkların karışması sonucu melezleşmenin zararlı sonuçlarına dair araştırmalar yapan Mjoen, söz konusu tebliğinde Norveçlilerin kuzeyli Laponlarla karışmasının olumsuz

³⁹ Ancak ilerleyen süreçte genetik bilimindeki ek gelişmeler, önce ırkın kanla ilişkili olmadığını, genlere bağlı olduğunu ortaya koyarak, ırkçı düşüncelere darbe vurmayı başarmıştır. Ancak, bu gelişmeyle birlikte, ırksal sınıflandırmanın imkânsızlığı her ne kadar ortaya konulmuşsa da Mendel'in kalıtım kuramı ve Darwin'in doğal ayıklanma kuramı, Darwin'in kuzeni Britanyalı Francis Galton tarafından kullanılmış ve Sosyal Darwinizm ve öjenizm gibi tehlikeli görüşlerin öncülüğünü yapmasına neden olmuştur. (Emine Erden Kaya-Şenol Durgun, "İrkçiliğin Dönüşümü: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", *Akademik Hassasiyetler* 7/ 13 (2020), 87-88.)

⁴⁰ Ayça Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. D. M. Turner - K. Stagg (London/New York: 2006), 127.

⁴¹ Halis Ulaş, "Öjenik Cinayetler", *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni* 13/2(2010), 61.

sonuçlarından bahsetti. Mjoen'e göre, Kuzeyliler (İskandinavlar) fiziksel olarak uzun boylu, uzun kafalı, yüksek burunlu, açık tenli, yoğun sakallı, sarı saçlı, mavi veya elâ gözlüdür. Laponlar ise kısa boylu, yuvarlak kafataslı, geniş ve basık burunlu, sarı tenli, dağınık küçük sakallı, düz saçlı fiziksel özelliklere sahiptir. Mjoen, Kuzeyliler ile Laponlar arasındaki ırk karışımı sonucu melezleşmenin “*şapşallık, sarhoşluk ve fahişelik*” ile sonuçlandığını göstermeye çalıştı.⁴² Mjoen'in iddialarında genetik bilimi çapraşık bir şekilde öjeniyle birbirine geçmişti ve genetik biliminin etnik unsuru ırkçılığın bilimsel meşruiyet kazanması için de etkin unsurdu.⁴³

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere öjeneye dair teorik tartışmalar ve bu teorilerin pratiğe dökülmesi modern zamanlarda gerçekleşmekle birlikte bunun ilkel anlamda ilk pratiklerinin Sparta'ya kadar gittiği varsayılmaktadır. Nitekim Sparta toplumunun ıslah edilerek sağlıklı ve güçlü nesillerin meydana getirilebilmesi için öjeninin bir araç olarak kullanıldığı kabul edilmektedir.⁴⁴ MÖ 800-730 yılları arasında Sparta'nın toplumsal yapısını şekillendiren kanunları koyan Likurgus, Sparta şehir hayatının askerî ve toplumsal yapısını düzenleyerek şehirde askerî yönlü bir yönetim kurdu.⁴⁵ Uyguladığı kanunlar gereği üremeye yatkın olmayan, hasta ve toplumun sırtında yük olarak görülen kişilerin ortadan kaldırıldığı bir düzen inşa etti.⁴⁶

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde öjeni, dünya üzerinde pek çok ülkede peyderpey tartışılmaya başladı ve bazı ülkelerin siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal politikalarında yer buldu. 20. yüzyılın başlarından itibaren ise hem I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Avrupa ülkelerinin yüzleştiği sorunların hem de ulus

⁴² Jon Alfred Mjoen, “Harmonic and Disharmonic Race Crossing”, *Eugenics in Race and State, Second International Congress of Eugenics* (Eylül 22-28 1921), (Baltimore: Williams & Wilkins Company, 1923), 41-61.

⁴³ Daha fazla bilgi için bkz. Barry Mehler, *A History of the American Eugenics Movement* (Chicago: University of Illinois, Doktora Tezi, 1988); Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi (1925-1939)* (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 29.

⁴⁴ Celal Tevfik, “Neslin Salahı ve Ötenik Şuur”, *Servet-i Fünun* 62/ 1618 (18 Ağustos 1927), 210.

⁴⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. *Sparta'da Mükemmel Toplum (Lykurgus Yasaları)*, çev. Sadık Usta (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005).

⁴⁶ “...Sakat ve biçimsiz doğan çocukları telef etmek Likurgusun nizamnamesinde en mühim mevad-ı kanuniyeden birini teşkil ediyordu. Bunun sebebi de zahirdir: Düşmana karşı her vecihle temin-i galebe edebilmek için efradını terbiye eden o cemaatin en güzel, en kuvvî, ve mütenasib adamlardan mürekkep olması lüzumudur. Çünkü tenasül ile bazı biçimsizliklerin, çirkinliklerin irsen intikal ederek gitgide payidar olması, tenasübü kötü, cesareti güzelliği ile o ırkı mümtaz eden hasail-i manevîye ve evsaf-ı cismaniyenin yavaş yavaş halelpezir olmasını intaç eder.” Rıza Tevfik Bölükbaşı, “Jimnastik ve Alelumum Spor Hakkında Tarihe Müstenid Bazı Mülahazat”, *Malumat* 13/ 296 (5 Temmuz 1317/18 Temmuz 1901), 1066.

devletlerin yükselmesinin bir sonucu olarak öjeni, devletlerin ihtiyacı olan nüfusu sağlayabilecek bir metot olarak görüldü. Savaşta kaybedilen “kaliteli” nüfusun yeniden yaratılması amacı, öjenik uygulamalarının meşrulaştırılma zeminini teşkil etti. Öjeni pratikleri, sömürgeci devletler için aynı zamanda kolonilerdeki beyaz ırkın hakimiyetini sürdürme çabasının bir parçası olarak görüldü. I. Dünya Savaşı sonrasında Asya ve Afrika kıtalarında diğer renklere mensup ırklardaki nüfus artış oranı, beyaz ırklardaki çoğalma katsayısını geçmişti. Müttefiklerin beyaz ırkın dışında olduğunu varsayarak cepheye sürdüğü sömürgelerden getirilen diğer halklar, savaş esnasında modern silahları kullanmayı da öğrenmişlerdi. Dolayısıyla halihazırda ihtilalci bir ruh besleyen bu halklar söz konusu etkenlerin yardımıyla beyaz Avrupa’nın başına yeni bir bela açabilirdi. Mağlup devletler için ise öjenik esaslara dayalı nüfus siyaseti, savaşta kaybedilen ulusal onurun telafisi olarak görülmekteydi.⁴⁷ Öjeni İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Baltık ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkede pozitif ve negatif boyutuyla pratik sahası buldu ve ülkelerin yönettikleri toplumun beden ve dimağ açısından şekillendirilmesinde bir rehber görevi gördü.

E: DÜNYA TARİHİNDEN ÖJENİ ÖRNEKLERİ VE PRATİKLERİ

20. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı sonuna kadar öjeni, birçok ülkede tartışılmış, pozitif ve negatif yönleriyle farklı alanlarda uygulanmıştır. Bütün bu ülkelerin tamamındaki öjeni pratiklerine burada yer vermenin tezin sınırlarını aşacağı düşünüldüğünden sadece bu alanda ön plana çıkan ya da öncü olan ülkelere değinilecektir.

E1: İngiltere

Öjeni düşüncesinin başladığı ve ilk kez kurumsallaştığı yer olan İngiltere, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında tüm dünyaya rehberlik etmiş ülke konumundadır. Dünyanın diğer ülkeleriyle karşılaştırıldığında İngiltere, öjeni konusunda teorik boyutuyla bilim dünyasında son derece yoğun tartışmalara sahne oldu.

⁴⁷ G. Gürkan Öztan, “Türkiye’de Öjeni Düşüncesi ve Kadın”, *Toplum ve Bilim* 105 (2006), 266-267; ayrıca bkz. N. Aytemur Sağıroğlu, “Öjeni ve Sağlam Bedenlilik”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (Güz 2020), 115-133.

Pratik boyutu itibariyle ise dünyadaki emsallerine kıyasla daha ılımlı bir politika takip ettiği görülmektedir.

İnsanlar kendi hizmetlerinde kullandıkları birtakım çiftlik ve ev hayvanlarını uzun yıllar önce ıslah etmeye başladıkları halde kendi soylarının ıslahına ancak 19. yüzyılda başlayabildiler. Darwin ve Galton'un temelini kurdukları öjeni düşüncesini benimseyen İngilizler, bu konuda diğer milletlere kıyasla 150 yıl erken davrandı. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra ırkın ıslahının ve sağlıklı unsurların sayısının artırılması gerektiğinin ehemmiyetini fark eden İngilizler, bu konuda hummalı bir çalışmanın içine girdi.⁴⁸ Bu çalışmalar, üniversiteler bünyesinde kurulan öjeni kürsüleri, sivil toplum örgütleri ve sağlık bakanlığı destekli olan kamu kurumları, özel ve yarı özel kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildi. İngiliz halkının öjeni hususunda bilinçlendirilmesi için kitaplar, broşürler ve dergiler çıkarıldı.

1904 yılında University College London bünyesinde kurulan Öjeni Laboratuvarı (Galton Eugenics Laboratory), İngiltere'deki öjeni araştırmalarının ve aktivitelerinin merkezi oldu. İngiliz Matematikçi ve Biyometri Uzmanı Karl Pearson tarafından neredeyse 30 yıl boyunca yönetilen laboratuvar öjeni araştırmalarında bir öncü statüsündeydi. 1907 yılında ise "*Eugenics Education Society*" kuruldu. 1911'den 1928'e kadar yöneticiliğini Charles Darwin'in oğlu, Binbaşı Leonard Darwin'in yaptığı bu kuruluş, İngiltere'de öjeni araştırmalarının kurumsallaşmasında ayrı bir öneme sahipti.⁴⁹

İngiltere'de öjeni düşüncesi ahlakî terbiye, toplum için "zararlı unsurların" uzaklaştırılması, kalıtımı inceleme, cinsel eğitim, evlilik kurumuna yasal düzenleme getirme, İngiliz vatandaşı olmayanları ve "anormalleri" yeniden eğitime, okulların ıslahı, göçmen işlerini tanzim, belli gruplardan vergilerin azaltılması ve doğal seçim yollarıyla pratiğe döküldü.⁵⁰

⁴⁸ Mahmut Şemsi Kural, *Harbin İstifai Tesirleri ve Zabitlerimizin Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1933), 3-4.

⁴⁹ Richard S. Fogarty, "Eugenics in Europe", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, (Amsterdam: Elsevier, 2015), 2/240-241.

⁵⁰ Tokgöz, *Öjenizm: Irk Islahı*, 8.

Gilbert K. Chesterton’a göre, öjeni teamüllerden kaynaklı ilk yasa 1886 yılında çıkarılan “*Idiots Act*” (Aptallar Yasası)dır.⁵¹ İngiltere toplumundaki aptalların “*idiots*” ve embesillerin “*imbeciles*” bakımı, eğitimi ve yetiştirilmesi için olanaklar sağlamayı amaçlayan bu yasayla hem aptal ve embesiller arasında bir ayırım yapılarak bu iki kavramın tanımı ve sınırları belirlendi hem de söz konusu insanların eğitim kurumlarına girişi kolaylaştırıldı.⁵² Ancak 1913 yılında ilân edilen “*Mental Deficiency Act*” (Zihinsel Yetersizlik Yasası) isimli yeni bir yasayla hem 1886 yasası kaldırıldı hem de “*feeble-minded*” (geri zekâlı) ve “*moral defectiveness*” (ahlâkî kusur) olarak isimlendirilen iki kavrama daha açıklık getirildi. 1913 Zihinsel Yetersizlik Yasası’na göre, toplumda fiziksel ve zihinsel yetersizliklerinden dolayı sağlıklı insanlardan ayrılan ve farklı bir eğitim alması gereken insanlar şu şekilde tanımlanmıştır:

-Idiot: Fiziksel tehlikelere karşı kendini korumaktan aciz olanlara idiot (aptal) denir.

-Imbecile: Sahip olduğu kusurlardan dolayı aptal olarak nitelendirilemeyecek ama yine de kendilerini savunamayan ve/veya gündelik hayattaki işlerini yönetemeyen, görevlerini yerine getiremeyenlere imbecile (embesil) denir.

-Feeble-Minded: Kavram ilk olarak *the Charity Organization Society*⁵³ üyesi olan Sir Charles Trevelyan tarafından kullanıldı. Zayıflıklarından dolayı embesil olarak nitelendirilemeyecek ancak kendilerinin veya çevrelerindeki bireylerin korunması için bakıma ve gözetime ihtiyaç duyanlara feeble-minded (geri zekâlı) denir. Bu gruptaki çocuklar okuldaki eğitimden yararlanamayacak durumdadır.

-Moral Defectives: Suça yönelik baskın eğilimleri ile zihinsel zayıflık sergileyen ve kendileri için cezanın caydırıcı etkisinin çok az olduğu veya hiç olmadığı bireylere moral defectives (ahlâkî kusurlu) denir.⁵⁴

⁵¹ Chesterton’a göre bu yasa kıdemli veya yüksek kazançlı uzmanlardan müteşekkil bir grup önyargılı öjenist tarafından ilan edildi. Gilbert K. Chesterton, *Öjenikler ve Diğer Kötülükler*, çev. Yunus Sağır (İstanbul: Liberos Yayınları, 2019), 34.

⁵² “Idiots Act 1886”, *Journal of Mental Science* 33/ 141 (Nisan 1887), 103-108.

⁵³ Charity Organisation Society için bkz. Charles Loch Mowat, *the Charity Organisation Society Its Ideas and Work (1869-1913)* (Londra: Methuen & Co, 1961).

⁵⁴ Bakınız: Harvey G. Simmons, “Explaining Social Policy: The English Mental Deficiency Act of 1913”, *Journal of Social History* 11/3 (Bahar 1978), 387-403.

1913 Yasası elbette İngiltere’de toplumsal bir sorun olarak görülen zihinsel yetersizlik sorununu çözmedi. Bunun en büyük sebebi, politikacıların zihinsel yetersizliğe sahip bireylerin sorunlarını çözmekten ziyade bu insanların sayısını azaltarak toplumdaki fakirlik, suç ve gayrimeşruiyet gibi sorunları çözmeyi amaçlamasıydı. Zihinsel yetersizlik, öjeni düşüncesinin etkisiyle sosyal bir mesele olarak görülmeye başlandığı için 1913 Kanunu akıl hastası olan insanların tıbbî müesseselere kapatılmasının önünü açtı. Ayrıca bunların özel okullarda eğitim görmeleri zorunlu tutuldu ve sağlıklı insanlarla cinsel ilişkiye girmeleri yasaklandı.⁵⁵

1920’lerde İngiltere’de hastanelerin birer öjeni laboratuvarı olarak kullanıldığı görülmektedir. Londra’da 300 ile 400 veremli aile ve bunların sosyal çevreleri tetkik edildi. Bununla beraber aynı sosyal ortamdan pek çok normal çocuk ve başka yerlerden 1000 kadar çocuğun sağlık durumu incelendi. Ayrıca anormal ve "cani" kişilerin bulunduğu 400 aile daha incelendi. Bu ailelerin üyelerinin bedensel ve ruhsal özelliklerinin yanında, geçirdikleri hastalıklarla ölüm sebepleri de kaydedildi. Söz konusu inceleme, İngiltere’de öjeni çalışmaları açısından önemli bir istatistiğin başlangıcı oldu ve İngiliz ırkının bütün fertlerinin bedensel ve ruhsal vasıflarının tetkik edilmesi için bir başlangıç teşkil etti.⁵⁶

Ayrıca, the Charity Organisation Society adlı bir kuruluş İskoçya’nın başkenti Edinburg’da 700-800 çocuğun sosyal çevresi hakkında araştırma yaparak bulgularını neşretti. Neşrettikleri yazıda, Edinburg’da incelenen insanların doğum, ölüm, evlilik süreçleri, sahip oldukları bulaşıcı hastalıkları, hastanelere ve akıl hastanelerine düşenlerin miktarı kaydedildi.⁵⁷

1930’lara gelindiğinde Dünya Ekonomik Buhranı’nın olumsuz etkileriyle öjeni düşüncesi dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi İngiltere’de de farklı bir boyut kazandı. Bahsedilen döneme kadar ulusun beden ve dimağ açısından ıslah edilerek gelecek nesillerin sağlıklı olarak dünyaya gelmesi için uygulanan öjeni, pratik olarak 1930’lar itibariyle kötüleşen ekonomik durumla ilişkilendirilerek yürütülmeye başlandı. İşsizliğin çoğalmasını doğum kontrol teknikleriyle engelleme talepleri ve “arızalı”

⁵⁵ Tokgöz, *Öjenizm: Irk Islahı*, 15.

⁵⁶ Karl Pearson, *Islah-ı Irk*, çev. Mustafa Rahmi (Balaban) (İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaa-yı Amire, 1339/1923), 5.

⁵⁷ Pearson, *Islah-ı Irk*, 5-6.

olarak görülen kişilere yönelik kısırlaştırma kampanyalarının motivasyonunu bu ekonomik sorunlar belirliyordu.⁵⁸ İngiliz Sosyolog Lord George Allardice Riddell, 1930'ların başlarında İngiltere'de bir zeka geriliği olan bireyin bakımının senede ortalama 700 İngiliz lirasına tekabül ettiğini, diğer taraftan bir İngiliz çocuğunu okutmak için senede 1200 lira sarf edildiğini dile getirmiştir. Ona göre: "...lüzumsuz bir delinin rahatını temin etmek için sarf edilen para ile faydalı birer unsur olacak 6 normal çocuk okutmak kâbildir. Elbette bu aykırı mahlûkları öldürmek kâbil olmadığı için hiç olmazsa bunların zürriyetleri kesilerek hapishanelere, hastanelere, tımarhanelere daha çok sayıda yeni sakinler yetiştirmelerine mani olmak lazımdır..."⁵⁹ Ünlü İngiliz yazar Aldous Huxley de (1894-1963) Ocak 1932'de, BBC'de yaptığı bir radyo konuşmasında, öjeniğin bir politik kontrol aracı olarak kullanımının gerekliliğini dile getirdi. Avrupa soyunun hızlı bozuluşunun önüne geçmek için öjeni tedbirleri uygulamaya hazır olduğunu belirten Huxley, bakanovski işlemi⁶⁰, yeni pavlovgil şartlandırma⁶¹ ve hipnopedya⁶² gibi öjeni yöntemlerinin İngiltere'nin politik sorunlarına çözüm getirebileceğini ileri sürdü. Huxley ayrıca şöyle demiştir: "Koşullar liberalleri diktatörlüğe başvurmaya zorlayabileceği

⁵⁸ G. R. Searle, "Eugenics and Politics in Britain in the 1930's", *Annals of Science* 36 (1979) 168-169.

⁵⁹ Hakimiyet-i Milliye, (08 Temmuz 1930), 6.

⁶⁰ Bokanovski İşlemi, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde yarattığı öjeni temelli distopik bir dünyada radikal bir üreme yöntemidir. Toplumsal istikrarın en önemli araçlarından biri olan bu yöntemle aynı yumurtadan standart bireyler üremektedir. Dolayısıyla bu yöntemle tektip gruplarda standart erkek ve kadınlar dünyaya gelmektedir. (Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun (İstanbul: İthaki Yayınları, 2000).

⁶¹ Pavlovgil Koşullandırma özellikle 1930'lu yıllarda eğitim alanında uygulanan bir eğitim-öğretim yöntemidir. Rus bilim adamı Ivan Petroviç Pavlov (1849-1936) laboratuvar ortamında yaptığı deneylerde köpeklerin önüne yiyecek konulduğunda salyasının aktığını gözlemlemiştir. Köpeklere birçok kez yiyeceklerle beraber zil sesi de verilmiştir. Bir süre sonra yiyecek verilmediği halde, zil sesiyle beraber köpekte salya olduğu görülmüştür. Bu tepki, köpeğin zil sesiyle birlikte yiyeceğin geleceğini öğrenmiş olduğunu göstermektedir. Pavlov'a göre öğrenmelerin çoğu bu şekilde gerçekleşen koşullanmalardan oluşmaktadır. Bu yöntem II. Dünya Savaşı yıllarında geliştirilerek Rus ordusu tarafından Alman ordusuna karşı kullanıldı. Rus ordusu bünyesinde bazı köpekler bir süre aç bırakıldıktan sonra yiyeceklerini bir tank paletinde bulabilecekleri şekilde koşullandırıldılar. Ardından bir Alman tankı görüldüğünde koşullandırılmış ve aç bırakılmış köpek, üzerine patlayıcı döşenerek yiyecek bulmak için bırakıldı. Köpek Alman tankının paletleri arasında yiyecek ararken üzerindeki patlayıcılar infilak eder ve Alman tankını havaya uçururdu. (Pavlov için bkz. Özgen Deniz Deliktaş, "Koşullanma Çalışmalarında Bir Model Organizma: *Drosophila Melanogaster*", *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi* 11/4 (2018), 14-21; ayrıca bkz. *Kıyamet: II. Dünya Savaşı Belgeseli* 4/6, [youtube.com/watch?v=8eUTX-gKWgQ&list=PL3F0D239461B219E7&index=4](https://www.youtube.com/watch?v=8eUTX-gKWgQ&list=PL3F0D239461B219E7&index=4) (Erişim 11 Temmuz 2017)).

⁶² Hipnopedya uykuda öğrenme anlamına gelen bir kavramdır. İnsanı uyku yoluyla belli alışkanlıklarından vazgeçirmek veya belli alışkanlıklar kazandırmak için uygulanan bir tedavi yöntemidir. Günümüzde uykuda yabancı dil öğrenimi veya uykuda sigara bıraktırma pratikleriyle uygulanmaktadır. (Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Gülay Halidi, "Üç Öjeni Distopyası: Kızıl Nehirler, Cesur Yeni Dünya, Gattaca", *Türkiye Biyoetik Dergisi* 4/3 (2017), 111-117.

*gibi; hümanistleri de bilimsel propagandaya zorlayabilir. Düzenin her türlü kaostan iyidir...*⁶³

Görüldüğü üzere İngiltere’de öjeni düşüncesi İngiliz toplumunun beden ve dimağ açısından ıslah edilerek gelecek nesillerin daha sağlıklı ve güçlü olarak dünyaya gelmesi için tıbbî ve sosyal yönleriyle pratiğe döküldü. 1930’lar itibariyle ekonomideki zorluklardan dolayı ise dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi İngiltere’de de öjenistlerin söylemlerinde son derece radikal değişiklikler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’de öjeni tartışmaları ve pratikleri daha ılımlı bir hal aldı.

E2: Amerika Birleşik Devletleri

Öjeni fikri 20. yüzyılın başlarında ABD’de hâkim olan sosyal reformist düşüncenin bir ürünüdür. Bu düşünce, gelişme yolunda bilimin toplumsal alanda kullanılması gerektiğine dayanır. Ayrıca toplum sağlığının iyileştirilmesi, halkın sağlık ve üreme gibi konularda bilinçlendirilmesi suretiyle sağlıklı nesillerin yetiştirilmesini hedeflemesi bağlamında ilerlemeci bir program olarak değerlendirilebilir. Buradaki ilerleme vurgusunun içeriği hiç şüphesiz, kendi içinde tartışmaya açık olmakla birlikte, öjeni düşüncesi aynı zamanda, yabancı, sağlıklı ve/veya fakir insanları büyük bir toplumsal yük olarak gören muhafazakâr zihniyetin de sonucudur.⁶⁴ Nitekim Celal Tevfik Bey, Amerikan öjeni düşüncesini şu şekilde değerlendirmektedir: “...akrabaları İngilizler gibi, şuurlu olan Amerikalılar da çok münkeşif (keşfedilmiş) bir öjenik tarz-ı muhakemesine maliktirler; onların zencileri, sarı ırka mensup olanları hatta kan ihtilatıyla (karışma) maznun Portekizlilerle Akdenizlileri kendilerinden ne kadar uzakta tuttukları malumdur. Bir batından (nesil) beri Amerikalılarda kökleşen fikir şudur ki, yüksek bir ırk kendi selameti namına bazı vezâif (vazife) muzaftır (görevli) ve onun daima yüksek olarak teceddüd etmek (yenilenme), sağlam ve şüpheli tevarüslerden (genetik miras) azade bir nesil meydana getirmek mecburiyet-i maneviyesi vardır. Bu sadece Protestanlığın işine gelen dinî bir akide olarak değil, bütün İngilizlerin anlayabileceği bir sporcu zihniyeti ile yapılan bir fikirdir...”⁶⁵ Ancak Karl Pearson’a göre, Amerikan öjeni programının Avrupa’daki

⁶³ Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, 342-343.

⁶⁴ Ayça Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 4/418.

⁶⁵ Tevfik, “Neslin Salahı ve Ötenik Şuur”, 211.

örneklerinden farkı, Avrupa’da özellikle İngiltere’de öjeni programı özel teşebbüsler ve sivil toplum örgütlerinin inisiyatifine bırakılmasına rağmen Amerika’da bu mesele doğrudan hükümet tarafından yürütülmüştür. Nitekim ABD’de doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlı bir öjeni laboratuvarı, devlet destekli olarak toplumdaki "anormalleri" incelemiş ve sosyal çevre ile hastalık sebepleri arasındaki ilişkiye dair incelemelerde bulunmuştur.⁶⁶

Amerikalı öjenist Herbert Eugene Walter’a göre, “...İnsanlığın gelişmesi için iki ana yol vardır: Biri bireysel olarak insanın; diğeri insan türünün ıslahıdır. Birinci metot, bireyi kendisi için makul olan muhite koymak, kapasitesini eğitimle en yüksek dereceye kadar geliştirmek suretiyle mevcut genetik mirastan faydalanmaktır. Bunun için, sağlık şartlarının düzeltilmesi, hastalıkların kontrolü, sağlığı sigortalama, insan hayatını korumak, çocuk iş gücünü kaldırmak, iş hayatındaki zorlukları azaltmak, sefalet mahallerini ıslah etmek, zayıfları himaye etmek, alkole karşı ölçülü olmak, cehaleti yok etmek ve hayatı uzatmak gibi konularda teşebbüsler yapmalıdır. İkinci metot ise, ferdin hayat başlangıcı için daha iyi bir genetik miras aramaktan ibarettir...”.⁶⁷ Bunların birincisi iyi yaşama ilmi olan ötenik⁶⁸, ikincisi ise iyi doğumun, kaliteli insan dünyaya getirmenin ilmi olan öjeniktir.

ABD’deki öjeni tartışmalarında ideolojik bir ittifak olarak din adamları ve liberaller öjeniği faydalı bir tutum ve tavır olarak gördüler. Onlara göre öjenik, fakirlik ve zekâ geriliği gibi çözülmesi zor konulara çözüm vaadinde bulunurken; Tanrı’nın krallığının fiziksel olarak yeryüzünde gerçekleşmesine giden yolu da açıyordu.⁶⁹

20. yüzyılın başlarından itibaren pozitif öjeni çalışmaları; aileyi, çocuğu ve bireyin sağlığını ve fiziğini koruyan kanunî yaptırımlar gibi hafif önlemler olarak sınırlı kalırken negatif öjeni uygulamalarında kendi türlerinden çoğalan, istenmeyen bireylerden sakınmak için cinsel ayırım ya da gönülsüz olarak zorunlu kısırlaştırma gibi önlemler almada tereddüt edilmedi. ABD’de yoğun bir şekilde uygulanan öjeni; cinsel eğitim, sterilizasyon (kısırlaştırma), yüksek sınıfta evliliği teşvik ve doğumu arttırma, zararlı görülen unsurların toplumdan tecridi, anti-melezleşme, evliliğin düzenlenmesi,

⁶⁶ Pearson, *Islah-ı Irk*, 13.

⁶⁷ Perihan Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler* (İstanbul: 1946), 3.

⁶⁸ Öteni veya Ötenik, insanın yaşadığı sosyal çevrenin şartlarını ıslah ederek ve refah seviyesini arttırarak milletin iyileştirilmesi bilimidir.

⁶⁹ John M. Bozeman, “Eugenics and the Clergy in the Early Twentieth Century United States”, *Journals of American Culture* 27/4 (Kasım 2004) 427.

okulların ıslahı, vergi sisteminin düzenlenmesi, göçmen işlerinin tanzimi, korumacı tıbbî muayene ve tıbbî ayıklama yollarıyla pratiğe döküldü.⁷⁰

ABD’de insan soyunun geliştirilmesi yoluyla nüfusun iyileştirilmesi için öjeniği savunan ve bunu bir rehber olarak gören aydınların fikirleri daha ziyade nüfusun gelecekteki olası yapısı ve ekonomik birtakım endişelere dayanmaktaydı. Örneğin, 1926 yılında Philadelphia 100. Yıl Fuarı’nda, Amerikan Öjeni Topluluğu'nun açtığı stantta, bir istatistik şablonu sergilendi. Bu şablona göre, ABD genelinde liderliğe uygun ve yaratıcı iş yapabilecek yeteneklere sahip yüksek seviyede insanlar sadece 7,5 dakikada bir dünyaya geliyordu. Buna rağmen, her 48 saniyede bir zihinsel eksikliği olan insan doğuyordu. Kalıtsal olarak kalitesiz ve sağlıksız olan bu insanların bakımı için her 10 saniyede bir Amerikan vergi mükelleflerinin parasından 100 dolar harcanmaktaydı.⁷¹ Ayrıca 1920’lerde Amerika’da akıl hastanelerinde 200 bin civarında hasta tedavi görmektedir. Bu sayının iki katı kadar da zihinsel engelli, evde bakım görmektedir. Aynı tarihlerde 100 bin civarında aile ve dilenci de sosyal yardım almaktaydı. Bu insanlar radikal öjenistlerin nazarında beşeriyetin sırtında bir yük teşkil ediyordu. Ekonomik buhran yıllarında -1930’larda- devlet bu insanların bakımı ve tedavisi için yılda 25 milyar dolar civarı para harcamaktaydı ve bu rakam ABD’nin yıllık millî gelirinin dörtte birine tekabül etmekteydi.⁷² ABD’li öjenistler beşeriyetin ve vergi mükelleflerinin sırtında bir yük olarak gördükleri bu insanların ıslah edilebilmesi için öjeniyi bir rehber olarak görmektedir. Dolayısıyla öjeni biliminden faydalanabilecekleri yolları düşünerek, Amerikan toplumunun ıslah edilmesi ile gelecek nesillerin daha makul olabilmesi ve göçmen sorununun çözülebilmesi için çeşitli yöntemler geliştirmeye çalıştılar. Bu hususta istenmeyen bireylerin çoğalmaması için kısırlaştırma ve toplumdan tecrit gibi radikal yöntemlere başvurmada bir sorun görmediler.

Söz konusu öjenik yöntemlerin şekillenmesi için öjeni araştırmalarının icra edileceği kurumların teşekkül edilmesi 19. yüzyılın sonlarından itibaren başladı. İlk olarak 1880’lerde Boston’da *Institute of Heredity*’nin kurulmasıyla öjenik alanında ilk esaslı adımlar atıldı. 1883 yılında ABD’nin ilk bilimsel öjenisti sayılabilecek Alexander

⁷⁰ Tokgöz, *Öjenizm (İrk Islahı)*, 9; ayrıca bkz. Orhan Aybers, *Eugenics in Turkey During The 1930's*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 31-33.

⁷¹ Daniel J. Kevles, “From Eugenics to Patents: Genetics, Law and Human Rights”, *Annals of Human Genetics* 75/3 (Nisan 2011), 328.

⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 08 Temmuz 1930, 6.

Graham Bell, 20 bin sağır üzerinde yaptığı araştırma sonunda ülkede kalıtsal bir kusura bağlı kongenital sağırlıktan muzdarip bir insan türünün süregelmekte olduğuna işaret etti⁷³ ve 10 yıl sonra Washington’da genetik olarak sağırlığı araştıran *Volta Laboratory and Bureau*’yu kurdu. 1903 yılına gelindiğinde ülkenin ilk ulusal öjeni organizasyonu *the American Breeder’s Association* (ABA) kuruldu. Amerikan Tarım Kolejlere ve Deney İstasyonları Derneği üyeleri tarafından kurulan ABA, bilimsel tarımı desteklemek için hareket eden bölgesel ziraat toplumlarının benzeri bir kurumdur. Bünyesinde Stanford Üniversitesinin önde gelen biyologlarından David Star Jordan, ünlü Botanikçi Luther Burbank, dünyaca ünlü Biyolog Vernon L. Kellogg, Genetik Uzmanı William E. Castle, Roswell H. Johnson ve Charles R. Henderson gibi üyeleri barındırmaktaydı.⁷⁴ ABA 1903-1913 tarihleri arasında üyelik temelli bir organizasyon olarak genetiğin geliştirilmesi ve öjeni araştırmaları konusunda incelemelerde de bulundu.⁷⁵ 1913’te adı değiştirilerek *American Genetic Association* adını aldı ve bünyesinde *Journal of Heredity* adlı bir yayın organı çıkarılmaya başlandı. 1910 yılına gelindiğinde ise bir grup hayırseverin finansman desteğiyle New York Long Island’da bulunan Cold Spring Harbor’da Eugenics Record Office (ERO) kuruldu.⁷⁶ ERO, 1910-1939 yılları arasında Amerika’da göçmen karşıtı yasaların şekillendirilmesi ve toplumda dejenere olarak görülen unsurlara yönelik zorunlu kısırlaştırma kampanyalarının teşvik edilmesi başta olmak üzere pek çok negatif öjeni pratiğinin propagandasını yaptı.

ABD’de pozitif öjeni pratiği olarak değerlendirilebilecek bir örnek “*fitter family competitions*” denilen daha makul aile yarışmalarıdır. Örneğin, 1924’te Kansas Free Fair adlı yarışmalarda kazanan ailelere birer “Governor’s Fitter Family Trophy” ödülü verildi. Panayıra katılan aileler küçük, ortalama, geniş olmak üzere üç kategoride yarıştılar. Bireylere ayrıca “Grade A” denilen bir madalya verildi. Söz konusu ailelerin neye göre fit ya da makul olarak görüldüğü açıkça belirtilmemekle birlikte bahsedilen

⁷³ “...bu ülkede, kendileri sağır-dilsizlerin çocukları olan kayda değer sayıda sağır ve dilsiz var gibi görünüyor. Belirtiler gösteriyor ki, bu kişilerin büyük bir kısmı evlenecek ve çoğunluğu kendileri gibi sağır ve dilsizlerle evlenecektir. Bu nedenle sağır ve dilsizlerin her türlü alameti gösteriyor ki seçim nesilden nesile devam edecek...” Alexander Graham Bell, *Memoir Upon the Formation of a Deaf Variety of the Human Race* (New York: Photographic Sciences Corporation, 1980), 19.

⁷⁴ Jerry Bergman, *the Darin Effect Its Influence on Nazism, Eugenics, Racism, Communism, Capitalism, and Sexism* (Arkansas: Master Books, 2014) 110.

⁷⁵ Barbara A. Kimmelman, “the American Breeders’ Association: Genetics and Eugenics in an Agricultural Context (1903-1913)”, *Social Studies of Science* 13/ 2 (Mayıs 1983), 163-164.

⁷⁶ Kevles, “From Eugenics to Patents”, 1-2.

yarışmaya katılan herkese frengiye karşı Wesserman Testi ve zekâ seviyelerini gösteren birer IQ testi yaptırmaları zorunlu tutuldu.⁷⁷

1920'lerin sonları ve 1930'larda ABD'nin en büyük sorunlarından biri olan göçmen meselesi ise ağırlıklı olarak negatif öjeni pratikleriyle çözüldü. 5 Şubat 1917 tarihinde *Barred Zone Act* ismiyle çıkarılan göçmen yasası, Amerika'ya dışarıdan göçü son derece sınırlandırdı. Bunun sebebi, Amerika'ya olan göçün miktarı değil göç edenlerin fiziksel ve zihinsel kalitesiydi.⁷⁸ Yasa, göçmenlere okuryazarlık testi uygulanmasını zorunlu tutmakta ve "kabul edilemez" görülen kişilerin yeni kategorilerini belirlemekteydi. Söz konusu yasa uyarınca Hindistan, Güneydoğu Asya, Pasifik Adaları ve Yakın Doğu'dan gelen göçmenlerin Amerika'ya girişi engellendi. Ayrıca yasa, zekâ geriliğı olanlarla birlikte saralı, alkolik, verem ve frengi gibi hastalıklardan muzdarip olanların Amerika'ya girişini menetti.⁷⁹ 1914'te yaklaşık 33 bin kişi bu sebeplerle reddedildi; 1921 yılında ise yaklaşık 1 milyon göçmenden 26 bini benzeri gerekçelerle kabul edilmedi.⁸⁰

ABD'de ayrıca negatif öjeni bağlamında toplumdaki zararlı kişilerin evlilikten men edilmesi usulü de uygulandı. Çeşitli kanunlarla ilk olarak 1895'te Connecticut, 1903'te Kansas, 1904'te New Jersey ve Ohio, 1905'te Indiana, Michigan, Minnesota ve 1909'da Washington eyaletlerinde belirli hastalıklardan muzdarip bireyler evlilikten men edildi.⁸¹ Ayrıca 1920'lerin başlarında öjeni temelli zorunlu kürtaja izin veren yasalar da çıkarıldı. ABD Yüksek Mahkemesi, 1927 tarihli *Buck vs. Bell* kararında bu yasaların anayasaya üstün tutulabileceğini belirtti.⁸²

ABD'de negatif öjeni bağlamında pratiğı dökülen bir diğeri uygulama ise zorunlu kısırlaştırmaydı. Bazı eyaletler ırk ıslahında tehlikeli olarak gördükleri unsurları, ahlaksızları, canileri, alkolikleri ve belli ırklara mensup insanları

⁷⁷ Kevles, "From Eugenics to Patents", 2.

⁷⁸ Thomas C. Leonard, "Retrospectives Eugenics and Economics in the Progressive Era", *Journal of Economic Perspectives* 19/ 4 (Güz 2005), 209.

⁷⁹ Bkz. *Immigration Laws*, Washington Government Printing Office, 1922, 3-30.

⁸⁰ Şükrü Hazım Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı (Ankara: Sümer Basımevi, 1938), 77.

⁸¹ Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, 62.

⁸² Bernhard Rütsche, "Öjeni ve Anayasa: Özgür Hukuk Devletinde Ebeveynlerin Öjenik Taleplerinin Düzenlenmesi", çev. Melike Belkıs Aydın, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı* 13(Eylül 2013), 236.

kısırlaştırarak bunları çocuk sahibi olmaktan menetti.⁸³ 9 Mart 1907 tarihinde Indiana eyaletinde suç işlemeyi alışkanlık haline getirenlerin ve “aptalların” (idiots) sterilizasyonu için bir kanun kabul edildi. “*Indiana Öjeni Kanunu*”, Indianalı yöneticilerin suç işlemeyi, zihinsel hastalıkları ve yoksulluğu kalıtsal olarak algılamaları sebebiyle 1907 tarihinde dönemin Indiana Valisi J. Frank Hanly tarafından suçluları ve aptalları zorunlu sterilizasyona tabi tutmak üzere çıkarıldı.⁸⁴ Ancak söz konusu kanun 1909 tarihinde sonraki Indiana Valisi Thomas R. Marshall tarafından kaldırıldı. 1908’den 1924’e kadar 15, 1937 tarihinde ise 28 eyalet sosyal, kriminal ve politik nedenlerle birer kısırlaştırma kanunu tatbik etti. Kaliforniya, Oregon ve Kansas gibi eyaletlerde psychosexüellere (pedofili) ceza ve tedavi amacıyla kısırlaştırılma uygulandı.⁸⁵ Kısırlaştırma kanunları hem ırkın sağlığını korumak ve ıslahını sağlamak hem de cinsel suçluları cezalandırmak için uygulansa da kimi zaman düşük gelirlilere ve azınlıklara karşı da uygulanan ırkçı ve kötü bir muamele oldu. 1930’larda diğer tüm eyaletlerdekinden daha fazla insanın kısırlaştırıldığı Kaliforniya’da siyahlar ve göçmenler, nüfus içerisinde ortalama kısırlaştırma oranının neredeyse iki katını teşkil etmekteydi.⁸⁶

Görüldüğü üzere ABD’de 1920’lerde ve 1930’larda öjeni hem ulusu ıslah etmek hem de göçmen meselesini çözmek ve Dünya Ekonomik Buhranı’nın getirdiği zor şartlar altında devlet için bir yük olarak görülen sağlık alanındaki kamu harcamalarının azaltılması açısından bir rehber olarak görüldü. Söz konusu ülkede siyasî, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde bir araç olarak görülen kürtaj ve kısırlaştırma gibi son derece radikal yöntemler uygulandı. Bu uygulamalar kimi zaman ırkçılık boyutuna ulaşmış olup bunların çoğu II. Dünya Savaşı sonrasında terk edildi. Buradan verilen bilgilerden de hareketle negatif öjeni pratikleri açısından Hitler Almanyası’nın ardından ABD’nin ön plana çıkan ülkelerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

⁸³ Münir Mazhar, “Öjenik (İrkin Islahı İlmi)”, *Tedrisat Mecmuası* 12/57 (Teşrin-i Evvel/Teşrin-i Sani 1920), 856.

⁸⁴ Plymouth Tribune, 14 Mart 1907, 5.

⁸⁵ Ali Esat Birol, *Eugenik Tatbikatı*, Yedinci Milli Türk Kurultayı Ankara, 1938 (İstanbul: Kader Matbaası, 1938), 16.

⁸⁶ Kevles, “*From Eugenics to Patents*”, 2-3.

E3: Almanya

II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan iltica etmek zorunda kalan Hukukçu Ernst Fraenkel, 1941 yılında yayınlanan "*İkili Devlet*" başlıklı analizinde Almanya'da birbirinin yanı sıra var olan ve özgül formlar halinde iç içe geçmiş "*normlar devleti*" ile "*tedbirler devleti*"ni ayırt etmiştir. Normlar devletinde takibata uğramayan nüfus çoğunluğu için kurallar ve yasalar geçerliliğini korumaktadır. Tedbirler devletinde ise hukukî bir bağlayıcılık olmaksızın şiddetli ve kör bir keyfilikle düşman olarak tanımlanan nüfusun üzerine gidilebilmektedir.⁸⁷ Bu minvalde Almanya'da bir yandan son derece sıkı kanunlarla ve tedbirlerle diğer yandan alabildiğine keyfilikle yürütülen bir öjeni programı tatbik edildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Almanya öjeni tarihinde yakın zaman içinde en radikal ve en uç örneği teşkil etmektedir.

Almanya'da öjeni hareketi, bir *rassenhygiene* (ırk hijyeni) programı olarak ele alındı ve milleti teşkil eden ırklar içinde en iyi oldukları farz edilen unsurları merkeze koyarak onların lehine ve diğerlerinin aleyhine bir program olarak yürütüldü.⁸⁸ Başlangıçta Weimar Cumhuriyeti Döneminde I. Dünya Savaşı'nın ardından gelen yıkımı ve savaşın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için sağlık alanında halkın genelini hedef alan pozitif anlamda bir öjeni programı tatbik edildi. Ancak 1933'te Nazilerin iktidara gelişinin ardından çıkarılan bir dizi kanunla antropoloji, biyoloji ve tıp gibi bilimler, öjenist anlayışla iç içe geçerek yeniden yorumlandı. Bu bağlamda hükümetin "makul olmayanları" öldürme, kısırlaştırma ve kimliklendirme programının ilham kaynağı olan öjeni, "*saf bir Alman ırkı yaratma*" politikasına hem pozitif hem negatif anlamda rehberlik etti.⁸⁹ Ayrıca başlangıçta Alman öjenistlerinin Alman asıllı Yahudileri de arî ırka mensup olarak kabul etmelerine ve Yahudi doktorların da bu düşünceye Almanya içinde ve dışında destek vermelerine rağmen, Nazilerin iktidarında Yahudiler arî ırkın dışında bırakıldı.⁹⁰

⁸⁷Aktaran Cartens Dams-Michael Stolle, *Gestapo (Nazizm Döneminde Tahakküm ve Terör)* çev. Cem Şentürk, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 11-12.

⁸⁸Jean Millot, "İrklar ve Irkçılık Problemi", *Ulus* (18.11. 1936).

⁸⁹Kamila Uzarczyk, "War Against the Unfit: Eugenic Sterilization in German Silesia (1933-1944)", *International Journal of Mental Health* 36/1 (Bahar 2007), 79-80.

⁹⁰Jerry Bergman, "Darwinism and the Nazi Race Holocaust", *Journal of Creation* 13/2 (Kasım 1999) 101-111.

Almanya’da öjeni pratikleri doğum kontrolü, cinsel eğitim, çocuk düşürmeye karşı mücadele, evliliğin tanzimi, kısırlaştırma, halk sağlığı, doğal ayıklanma, melezleşmeye karşı mücadele, doğumu sınırlandırma, göçmenliğin düzenlenmesi ve Almanlaştırma⁹¹ örnekleriyle gerçekleşti.⁹²

Almanya’da ilk ırksal hijyen topluluğu olan *Racial Hygiene Society* 1905’te kuruldu. I. Dünya Savaşı’ndan sonra ise Alman ırkının sağlığı ve geleceği ile daha yakından ilgilenmeye başlayan az sayıda bilim insanı 1920’lerin başlarında bir öjeni cemiyeti kurdular. Cemiyet, ayrıca “*Archiv für Rassen und Gasselschats Hygiene*” adında bir dergi neşretmeye başladı. Alman öjenistlerine göre, Almanya öjeni konusunda İngiltere’ye nazaran geri kalmıştı. Dr. Fritz Lenz, Erwin Baur ve Eugene Fischer ile birlikte kaleme aldıkları *Human Heredity and Racial Hygiene* başlıklı eserde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“İngilizlerin siyasetteki büyük muvaffakiyetlerinin en büyük sırrı içtimaî ıstıfalarındaki (sosyal ayıklanma) amaca yönelik olan teşkilatlarındadır. Biz, İngilizlere gıpta etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü orada haklı olarak muktedir olan insanlar ve ulusun menfaatini düşünen adamlar idare mevkilerine gelmektedir ve büyük siyasî partiler ırkın menfaatini belli grupların menfaatinin üstünde görmektedirler. Az maaş ile yüksek kıymet ve iktidarda değerli hükümet memuru bulunması mümkün değildir... Bu suretle devam edilirse ırkın yalnız yerlerine konamayacak derecede kıymetli olan ailelerinin mahvolmalarını intaç etmekle kalmayız: bundan aynı zamanda bütün millet zararlı çıkar... Umumi Harpte Kayser Wilhelm Hükümeti, içtimaî ıstıfanın eksikliğinden yani idare mevkilerinde bulunanların çoğunluğunun en makul insanlardan seçilmemiş olmasından dolayı yıkılmıştır...”⁹³

1922’de Alman Öjeni Cemiyeti bir beyanname neşrederek öjeninin zorunlu ve imtihana tabi bir ders olarak müfredata eklenmesini teklif etti. 1930’lu yıllara gelindiğinde Almanya genelinde bütün tıp fakültelerinde öjeni, zorunlu bir ders olarak

⁹¹ Almanlaştırma, II. Dünya Savaşı yıllarında Alman işgali altındaki bazı yerlerde etnik olarak Alman nüfusun yaşadığı bölgelerde yapılan etnik temizlik ve bir dizi yeniden kimliklendirme politikasıdır. Örneğin, Polonya işgali sonrası Naziler, Polonya’yı üç işgal bölgesine ayırdılar. Bu bölgeler Vertigo, Batı Prusya ve Orta Polonya idi. Vertigo ve Batı Prusya’nın Almanlaştırma yoluyla yapılan etnik temizlik sonrası Almanya’ya katılması planlandı. Almanlaştırma ise insanların konuştukları dile, fiziksel özelliklerine ve tavırlarının Alman standartlarına uygun olup olmadığına göre şekilleniyordu. (Naziler: *Tarihten Bir Uyarı* 3, <https://www.dailymotion.com/video/xqhi7k> (Erişim 11 Temmuz 2024).

⁹² Tokgöz, *Öjenizm (İrk Islahı)*, 9.

⁹³ Aktaran, Kural, *Harbin Istıfai Tesirleri*, 6.

okul müfredatlarına eklendi. İlk halk sağığı kürsüsü ise 1923 yılında Münih Üniversitesi'nde kuruldu. Kürsünün başına Prof. Dr. Lenz getirildi. Lenz, Münih Üniversitesi'nin müfredatına dahil edilen Eugenik dersine öğretim elemanı olarak tayin edildi.⁹⁴ 1928 yılında ise Berlin'de *Kaiser Wilhelm Institute of Anthropology, Human Heredity and Eugenics* (KWIA) kuruldu. Kayser Wilhelm Cemiyeti tarafından kurulan söz konusu enstitünün tesis edilmesinde hükümet, özel vakıflar ve dinî kurumlar para yardımında bulundu. Dr. Fischer'in yöneticiliğine tayin edildiğı enstitü üç kısımdan oluşmaktaydı:

-Öjeni Birimi: Cizvit bir rahip olan Herman Muckerman tarafından idare edilmekteydi.

-Biyolojik Kalıtım Birimi: Otmar Freiherr von Verschuer tarafından idare edilmekteydi. Vershuer daha sonra Berlin Üniversitesi'nde öjeni dersleri vermeye başladı.

-Antropoloji Birimi: Bu birim doğrudan Dr. Fischer tarafından idare edilmekteydi.

KWIA yöneticileri, milliyetçilerin anladığı gibi sadece bir ırk hıfzıssıhhası cemiyeti olarak değil, Alman siyasî hayatının sağ ve sol cenahlarının üstünde, bilim yolunda çalışacak ve Alman ırkına dair tetkikatları bilimsel olarak araştıracaklarını beyan etti.⁹⁵

Almanya'da pozitif anlamda ilk öjeni pratikleri Weimar Cumhuriyeti ile başladı denilebilir. 1919 Weimar Anayasası öjeni bağlamında sosyal hizmetler için müşterek ve tek şekilli bir program çizdi. Anayasanın ilgili maddelerinde aile hayatının temeli olarak görülen evlilik müessesesi koruma altına alınmaktaydı. Bu doğrultuda hükümet aileyi ve aile üyelerinin sağığını korumakla mükellefti. Yine anayasada ebeveynlere çocuklarını zihinsel, ruhsal ve sosyal açıdan geliştirecek şekilde yetiştirme vazifesi verilmekteydi. Aynı zamanda çocukların yetiştirilmesine dair yöntemler ve bu hususta alınacak bütün tedbirler hükümetin denetimine tabi kılınmıştı. Gençliğı her açıdan korumak da hükümetin görevleri arasındaydı.

⁹⁴ Tefik Remzi Kazancıgil, "İçtimâî Tıp ve Eugenik", *Klinik* 1/ 1 (15 Temmuz 1933), 42.

⁹⁵ "Berlinde Bir Irk Hıfzıssıhhası Enstitüsü", *Hayat Mecmuası* 3/75 (Mayıs 1928), 18.

Anayasanın öjeniye müteallik maddelerinin uygulanması için “*Public Asistant*” adı verilen örgütler kuruldu ve bu kurumlar tarafından Alman halkına sosyal yardımlar yapıldı. Söz konusu yardımlar ihtiyaç sahiplerine aidat verilmesi, gıda temini, evde, dispanserde veya hastanelerde tıbbî yardım, evsizlere ikâmetgah temini, işsizlere iş bularak veya onları herhangi bir kurumda istihdam etmek şeklinde örneklendirilebilir. Bu yardımlar her yerde kurulmuş olan yardım komisyonları tarafından yürütülürdü. Komisyonlarda papazlar, doktorlar, akademisyenler, hayır cemiyetleri delegeleri, yerel meclis temsilcileri ve belediye şefleri bulunurdu.⁹⁶

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte enflasyonun ve işsizliğin çok fazla artması, Almanya genelinde halinden memnun olmayan büyük kitleler meydana getirdi. 1930’larda siyasî atmosferin değişmesi ile beraber öjeni konusunda yeni bir sayfa açıldı. “*Heimat*” (vatan), “*bastard*” (soysuz) ve “*untermensch*” (aşağı insan) gibi kavramlar gündelik hayatta sıkça kullanılmaya başlandı.⁹⁷ Almanya gelecekteki nüfusunun gerek beden ve gerekse de zihin itibarıyla daha sağlam yetişmesini temin etmek maksadıyla yeni düzenlemeler yapmaya başladı. Uzun zamandan beri nüfus siyasetiyle alakadar olan Alman aydınları doğum miktarının günden güne azalmasının önüne geçilmesi gerektiğine dikkat çekmekteydi. Ancak söz konusu aydınlara göre Almanya için nüfus meselesinde asıl önemli olan şey bedenî ve ruhî hastalıkların irsen intikal etmesi sonucuyla engelli nüfusun artarak memlekete büyük bir yük olduğu düşüncesi idi. Vücut ve zekâ itibarıyla “yüksek ve sağlam yaratılmış aileler” ya hiç çocuk sahibi olmamakta ya da tek çocuk yaparak birden fazla çocuk sahibi olmaktan uzak durmaktaydı. Buna rağmen, beden ve zihin itibarıyla aciz yaratılanlar veya irsen intikal edebilecek hastalıkları taşıyanlar, beş-on çocuk birden yetiştirmekte ve bu çocuklar engelli doğdukları için toplumun sırtına yük olarak görülmekteydi. Almanya’da sıhhat ve nüfus siyaseti açısından bir facia olarak değerlendirilen bu durumun önüne geçmek için hükümet kısırlaştırmayı bir çare olarak gördü.⁹⁸ Kısırlaştırmada amaç, ırkın ıslahına

⁹⁶ M. Celal Duru, “Almanya’da İctimai Hizmet Sistemleri”, *Ülkü* 14/ 83 (Kanunusani 1940), 449-450.

⁹⁷ Sebastian Haffner, *Bir Alman’ın Hikayesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*, çev. Hulki Demirel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 77.

⁹⁸ “Berlin Mektubu (Almanya’da Yeni Nüfus Kanunu)”, *Hakimiyet-i Milliye* (07 Ağustos 1933), 2.

ek olarak hayatını kazanamayanların çok çocuk yetiştirerek toplumun sırtına yük olmalarına engel olmağı.⁹⁹

1933'te iktidara gelen Naziler öjeniği benimseyerek 14 Temmuz 1933 tarihinde kabul edilen ve 1934'te yürürlüğe konulan “*Kalıtsal Hastalığı Olan Nesillerin Önlenmesine İlişkin Yasa*” ile doğacak çocukların fiziksel ya da zihinsel ciddi bir kalıtsal engeli olabileceğinin raporlarla kanıtlanması durumunda bu kişilerin kısırlaştırılmasını uygulamaya koydu. Bahsedilen kanunun ikinci maddesine göre ebeveynlerden herhangi birinin doğuştan "saf" olması, şizofreni, foliecirculaire (manik-depresif bipolar bozukluk), irsi sara, irsi korea (huntington) gibi hastalıklardan birinden muzdarip olması, irsi körlük, sağırılık ve irsi fiziksel bir engele sahip olması kısırlaştırma sebebiydi. Yine aynı kanuna göre ağır alkolik olmak kısırlaştırma sebepleri arasındaydı. 18 Haziran 1935 tarihinde başka bir kanunla bu hastalıklardan birinin taşıyıcısı olup da hamile olanların kısırlaştırma ameliyatına ek olarak çocuklarının kürtajla alınması uygulamaya konuldu.¹⁰⁰

Kısırlaştırma kararı iki doktordan oluşan *Erbgesundheitsgericht* adı verilen mahkemelerde verilirdi.¹⁰¹ Söz konusu mahkemelerin sayısı 1936 yılına gelindiğinde Almanya genelinde 250'ye kadar ulaştı. Mahkemeler genelde idari amirler ve doktorların şikâyetiyle çalışırdı. Nazi döneminde bu yasa kapsamında 300 binin üzerinde insan kısırlaştırıldı.¹⁰² Kısırlaştırma sadece Alman ırkının saflığını koruma adına belirli hastalıkları taşıyanlara karşı değil aynı zamanda Yahudiler ve Çingeneler gibi etnik unsurlara karşı da ırkçı bir nosyonla uygulandı.¹⁰³ Naziler bu unsurları Alman ırkının saflığını ve evrimsel gelişimini bozan “parazitler” olarak görüyordu. Toplumdan tecrit edilen söz konusu etnik gruplara mensup insanların büyük bir kısmı toplama kamplarında hekimler tarafından kobay olarak kullanıldıktan sonra öldürülerek topluca fırınlarda yakıldı.

⁹⁹ Osman Şerafeddin, “Bir Irkın Islahı”, *Yeni Türk Mecmuası* 1/23-24 (Haziran-Temmuz 1934), 1556-1557.

¹⁰⁰ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 17.

¹⁰¹ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 17-18.

¹⁰² Henry Friedlander, “Engellilerin Ayıklanması ve Katledilmesi”, *Nazi Almanyasında Toplumdan Dışlananlar*, çev. B. Tanrıseven, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002) 208-209.

¹⁰³ Arus Yumul, “Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek”, *Ayrımcılık (Çok Boyutlu Yaklaşımlar)*, der. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 92.

Bir diğerk öjeni pratiğı olarak Alman ırkını temsil ettiğı kabul edilen sarışın ve mavi gözlü genç erkek ve kadınlar cinsel ilişki kurarak çocuk yapmaya teşvik edildi. 1935 yılında bu amaçla "üreme çiftlikleri" kuruldu. Alman ırkının fiziksel ve zihinsel özelliklerini taşıdığına inanılan genç kızların yerleştirildiğı söz konusu çiftlikler SS ve Gestapo tarafından sürekli denetleniyordu. Çiftliklerde doğan çocuklar kurulması hedeflenen bin yıllık Alman imparatorluğunun müstakbel askerleri olarak görülüyordu. Başka bir öjeni pratiğı ise “*Cinsel Birleşme Suçları*” adı verilen ve Alman kanının saflığının korunması için tehlikeli görülen unsurlarla cinsel ilişkiyi yasaklayan kanunun uygulanmasıyla ortaya konuldu. Bu yasayı ihlal edenler şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı. Örneğın, 1940’larda Polonyalı esir işçilerin Alman kadınlarıyla cinsel ilişki yaşamaları, cinsel birleşme suçu olarak değerlendirildi ve bu suçu işleyenler gestapo tarafından idam edildiler.¹⁰⁴

Almanya öjeni programı sadece Almanya topraklarında değil aynı zamanda II. Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın işgal ettiğı ülkelerde de geniş ölçüde uygulandı. Alman ırkının saflığını bozduğu düşünülen unsurlara karşı toplumdan tecrit, kısırlaştırma ve toplu infazlar halinde uygulanan öjeni programı; savaşın Almanya’nın yenilgisi ile son bulmasıyla geride ırkçılığın ve önyargılı bir öjeni pratiğinin kurbanı olmuş milyonlarca insan bıraktı. Bu minvalde Almanya örneğı dünyada öjeni ve ırkçılık aleyhine toplumsal bir olumsuz hava oluşturdu ve tüm dünyada öjeni pratikleri ile ırkçılık söylemleri rafa kaldırılmaya başlandı. ABD, İngiltere ve pek çok ülkede Almanya pratiğinden de hareketle negatif öjeninin insanlık üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin izini silmek için ırkçılığa dayalı politikalar terk edilmeye başlandı. Bu doğrultuda İki Savaş Arası Dönemde üniversiteler bünyesinde ve devlet destekli kurulan öjeni enstitüleri ve araştırma laboratuvarları isimlerini değiştirerek öjeni araştırmalarından genetik araştırmalara yöneldi. Bu durum özellikle Türkiye gibi öjeni konusunda yeni yeni kurumsallaşmaya başlayan ülkelerde, öjeninin sistematik bir hale gelmeden ortadan kalkmasına sebep oldu.

¹⁰⁴ Cartens Dams-Michael Stolle, *Gestapo*, 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÖJENİ DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye’de öjeni düşüncesinin kökenleri, Geç Osmanlı aydınlarının sosyal darwinizm ve insan türünün evrimine dayalı tartışmalarında görülmektedir. 18. yüzyılın başlarından itibaren devletin temel sorunu haline gelen bir “varoluş mücadelesi” ve “hayatta kalma” sorunu, dönemin aydınlarının darwinizme yönelik ilgilerinin sebebidir denilebilir. Nitekim Avrupa’da sosyal darwinizm ve öjenizm tartışmalarının çıktığı yıllar, Osmanlı Devleti’nin, “*Avrupa’nın hasta adamı*” olarak nitelendirildiği bir imaja sahip olduğu ve “*Doğu Sorunu*” çerçevesinde paylaşılma planlarının yapıldığı bir zamana tekabül etmekteydi. Paylaşıp yok olma tehdidi, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının gündemini meşgul etmekte ve bu durumdan kurtuluş çaresi aranmaktaydı. Yine aynı yıllarda I. Balkan Savaşı ile Rumeli topraklarının ani kaybı, bu insanlar üzerinde büyük bir şok etkisi yarattı. Toprak kayıplarına ek olarak Müslüman nüfusun Rumeli’den sürülmesine yol açan Balkan Savaşı mağlubiyeti, Osmanlı aydınlarının yok olma tehdidini iliklerine kadar hissetmesine sebep oldu. Bu durum aydınların düşünce ve hayat algılarında köklü bir değişikliğe yol açtı.¹⁰⁵

II. Meşrutiyet’in ardından “devletin nasıl kurtulacağı, milletin yok olmaktan nasıl kurtulabileceği?” gibi sorulara cevap arayan Osmanlı devlet adamları ve aydınlarına sosyal darwinizm “yaşam mücadelesinde ancak güçlü olanın hayatta kalabileceği” yanıtını vermektedir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı devlet adamları ve aydınları, tecrübe ettikleri savaş deneyimlerinin bir sonucu olarak “hayatın bir mücadele alanı” olduğuna kanaat getirdiler. Bu doğrultuda aydınlar ile asker ve sivil bürokratların hemen hemen tümünün düşüncelerinde ve söylemlerinde sosyal darwinist olgularla kesişme noktaları görülmeye başladı. Son Dönem Osmanlısının İslamcı, Türkçü, Osmanlıcı veya Batıcı olan hemen her kesiminden aydın, sosyal darwinizmin klişe önermelerinden “*Hayat, Mücadeledir*” önermesini ampirik bir hakikat olarak kabul etti. Örneğin *İçtihad* mecmuasında “*Kuvvet-i Behimiyye Nazariyecileri*” başlıklı bir yazıda bu konu hakkında şöyle denilmektedir:

¹⁰⁵ Hasan Ünder, “Türkiye’de Sosyal Darwinizm Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009),4/ 429.

“Darwin’in dehası bütün ulum-u beşeriyede (sosyal bilimler) derin bir inkılap husule getirdi. Gözlerimizin önünden bir perde düştü. Birçok asırlar milyonlarca defa müşahade olunan emr-i muhakkaklar (kesin emirler), mavakâlar (olaylar) ilk defa suret-i ilmiyede (bilimsel biçimde) izah olundu. Her ağacın, her otun, topraktaki madde-i gıdaiyeyi, güneşten gelen ziyayı komşularıyla paylaş(a)madığının bunlar için cidalda bulunduğu (mücadele ettiğinin) farkına varıldı. Her böceğin, her hayvanın ancak diğer zevil-i hayatı (canlı) tahrip ederek yaşayabildiği anlaşıldı... Bunun bütün kahînatta şamil bir kanun olduğu görüldü...”¹⁰⁶

Bu yaşam mücadelesinde de güçlü olanın ayakta kalıp varlığını sürdüreceği, güçsüz ve zayıf olanların ise yok olacağı varsayımından hareket eden sosyal darwinizm, pozitivizm ile birlikte İttihat ve Terakki Dönemi aydınları üzerinde etkili oldu.¹⁰⁷

Güçlü olanın ayakta kaldığı, zayıf olanın ise yok olduğu bu hayat mücadelesinde hayatta kalmayı sağlayacak gücün ırkın saflığının ve bedenin sağlığının korunmasının yanında iyileştirilmesi anlamına gelen öjeni ile mümkün olacağına inanılmaya başlandı. Bu inanç çökmekte olan devleti ve varoluş mücadelesi veren milleti kurtarma politikalarının geliştirilmesi için önemsenmesi gereken bir husus olarak uzun süre tartışıldı. Örneğin, bu dönemde Rıza Tevfik, Herbert Spencer’in “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur”¹⁰⁸ ilkesini millî bir fikir olarak yaymaya çalıştı.¹⁰⁹

Osmanlı aydınlarının hayatın bir mücadele alanı olduğu fikrine dayalı olarak milletin varlığını devam ettirebilmesi için dikkate alınması gereken bir bilim olarak gördükleri sosyal darwinizm ve öjeni hakkındaki mütalaaları bize bu konuda kayda değer bir literatür sağlamaktadır.

Öjenie dair Osmanlı Devleti’nde bilinen ve dolaylı olarak konudan bahsedilen ilk yayın 14 Ağustos 1909 tarihinde *Şehbal* mecmuasında yayınlanan “Tefekkür ve Tettebbu (Uruk-ı Beşerin Islahı)” başlıklı bir yazıdır. Söz konusu yazıda: “Ecnas-ı beşerden (türler) bazılarının asırlar mürurundan (geçip gitme) sonra en mühim hasletlerini

¹⁰⁶ “Kuvvet-i Behimiyye Nazariyecileri (Darwin’in Teorisi Hakkında)”, *İctihad* 22/227 (Aralık 1926), 4347.

¹⁰⁷ Doğan Atila, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014) 177-184.

¹⁰⁸ Murtaza Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004) 214.

¹⁰⁹ Murat Arpacı, “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946), *Tarih ve Toplum* 17 (Bahar 2014), 143: ayrıca bkz. Celalettin Vatandaş vd. “Erken Cumhuriyet Döneminde Öjenist Görüşler ve Uygulamalar Yahut Müstakbel Neslin Islahı”, *Humanitas* 12 (2024), 219-237.

muhafaza ettikleri halde diğer bazı ırkların duçar-ı halel ve fesad olduklarını tarih gösteriyor. Şu hakikat bizi, ifsad (kargaşa) veya ıslah-ı ırkın müessiratını aramaya ve bu müessiratın tâvik (geciktirme), tahfif (hafifletme) veya teyidi (doğrulama) mümkün olup olmadığını düşünmeye sevk eder...” denilmektedir. Yine aynı yazıda: “*Cümleden ziyade evsaf-ı insaniyeyi haiz âda ettiğimiz uruk-u beşeriye acaba kesb-i salah etmek üzere mi; yoksa duçar-ı fesad olmak (yok olma) üzere mi bulunuyor? Salah veya fesadlarını icap eden müessirat nelerdir ve urukun (ırklar) ıslahına çalışmak için medeniyet ne gibi vesait maliktir?”*¹¹⁰ şeklinde bir soru sorulmaktadır. Anlaşıldığı üzere ilgili yazıda insan türünün bazı üyelerinin yüzyıllar içerisinde sahip oldukları en önemli özelliklerini muhafaza etmelerine rağmen, bazılarının ise bu özelliklerini kaybettikleri belirtilmektedir. Ayrıca insan ırkının halihazırda ıslah edilerek kendine özgü üstün özelliklerini muhafaza edip etmediği ve muhafaza edebilmesi için medeniyetin ne tür araçlara sahip olduğu sorgulanmaktadır. Bu minvalde Türkiye’de erken dönem öjeni tartışmalarında Türk ırkının hem genetik hem de sosyal olarak yozlaşmaya yüz tuttuğu iddiası üzerinden öjeninin bir ırk/nüfus ıslahı yöntemi olduğu ve bu doğrultuda devlete yozlaşmanın önlenmesi için birtakım yöntemler aracılığıyla yol gösterebileceği iddia edilmekteydi.

Öjeni konusunda neşredilen bir diğer yazı ise Hasan Tahsin Bey’in 7 Kasım 1912 tarihinde *Sebilürreşad*’da yayınlanan “*Islah-ı Irk*” başlıklı yazısıdır. Hasan Tahsin Bey doğrudan öjeneye atıf yaptığı bu yazısında, Anadolu’nun içinde bulunduğu gayrisihhî koşullardan bahsettikten sonra Francis Galton’un ortaya koyduğu *fenn-i etfalden* (çocuk bilimi) bahsetmektedir. Hasan Tahsin Bey’e göre söz konusu çocuk bilimi, gelecek nesillerin kurtuluşunu ya da sağlıklı nesillerin ortaya çıkmasına sebep olacak sosyal şartların araştırılmasından ibarettir¹¹¹ Yine onun verdiği bilgiye göre göre, Galton’un bir öjenik cemiyet kurmasının temel sebebi, İngiltere’de ırk ıslahı (öjeni) hususuna devletin yanı sıra milletin de ilgi göstermesiydi. İngilizlerin öjeni alanında hummalı bir şekilde çalıştığını belirten Tahsin Bey: “...Onlar böyle çalışırsa biz bedbaht Osmanlılar cephe-i mesuliyetimizde (sorumluluk) frengiden dökülen milyonlarca kardeşlerimize devran bu heyet-i gafile, Allah’a inanıyorsak (veya inanmıyorsak) huzur-u tabiat ve beşeriyette nasıl hicapsız duruyoruz...” demek suretiyle¹¹² İngilizlerin, mevcut nüfusunun ve gelecek nesillerin sağlığı için ne derece çalıştıklarına dikkat çekmekte ve Osmanlı Devleti’nin

¹¹⁰ “Tefekkür ve Tettebbu (Uruk-ı Beşerin Islahı), *Şehbal* 1/ 9 (1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909), 168.

¹¹¹ Hasan Tahsin, “Islah-ı Irk”, *Sebilürreşad* 9/ 218 (25 Teşrin-i Evvel 1328/ 7 Kasım 1912), 189.

¹¹² Hasan Tahsin, “Islah-ı Irk”, 190.

ise hem ırkın ıslahı hususunda hem de o sırada frengi başta olmak üzere bazı bulaşıcı hastalıklardan muzdarip Anadolu'daki yurttaşları hakkındaki kayıtsızlığına sitem etmekteydi.

Öjeni konusunda bir diğer yazı ise Ahmet Cevdet Bey'in yine *Sebilürreşad*'da yayımlanan “*İslah-ı Irk (İrkımızı Kemiren Dertlerin Def'i ve Ref'i)*” başlıklı yazısıdır. Bu yazıda Ahmet Cevdet Bey, sıtmayı Türk halkını kemiren ve nesli bozan bir hastalık olarak görmekte ve sıtmadan kurtuluş çarelerine değinmekteydi. Özellikle ırkı kurtarmak, çiftçileri mülk sahibi yaparak üretime kazandırmak, ihracatı büyütürük ülkeyi zenginleştirmek ve imar etmek için sıtmanın kaynağı olan bataklıkların kurutulması gerektiğini belirtmekteydi. Bunun için de hükümete büyük bir rol düşüğünü ve sıtmayla mücadele için millete saf, ucuz kinin verilmesini tavsiye etmekteydi.¹¹³

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki Döneminde uzun süren savaşların etkisiyle darwinizm üzerine yapılan tartışmalar pozitivizm ile birleştirildiğinde hayatın bir mücadeleden ibaret olduğu düşüncesi, aydınlar tarafından kabul edilen bir gerçek halini aldı. Bu mücadelede devletin ve milletin devamlılığını sağlayacak güç ise ıslah edilmiş, sağlıklı, güçlü ve yaşam mücadelesinden başarıyla çıkabilecek bir nüfus olarak görülmekteydi. Ancak bu koşullara rağmen II. Meşrutiyet Döneminde öjeni meselesi beden terbiyesi ve hıfzıssıhha kaideleri dışında entelektüel bir tartışmanın ötesine geçemedi.

Geleneksel bir imparatorluktan modern bir ulus devlete doğru geçiş sürecinde Türkiye'de oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı Milli Mücadele yıllarında da öjeni bahsi dönemin aydınlarının gündemini meşgul etmeye devam etti. Örneğin, Dr. Münir Mazhar Bey, *Tedrisat* mecmuasında yayımlanan “*Öjenik (İrkın İslahı İlmi)*” başlıklı yazısında henüz yeni bir bilim olan öjeninin öneminden şu şekilde bahsetmekteydi:

“... İrkımızın ıslahı meselesi, bizi alâkadar edecek meselelerin en mühimlerinden biridir. Maalesef şimdiye kadar kimse bundan bahsetmedi... Öjenikin sorduğu ve halletmeye çalıştığı soru şudur: Acaba ırk nasıl ıslah edilir? Bu suale birdenbire şöylece cevap vermek hatıra gelir: Bugünün insanlarını ıslah edersek yarınkiler de ıslah

¹¹³ Ahmet Cevdet, “İslah-ı Irk (İrkımızı Kemiren Dertlerin Def'i ve Ref'i)”, *Sebilürreşad* 10/251 (20 Haziran 1329/ 3 Temmuz 1913), 276-277.

edilmiş olur. O halde mesele basit, bugünkü nesle mümkün olduğu kadar maddî ve manevî iktisap ettirmeye çalışalım... Fakat zahiren basit gibi görünen bu mesele haddizatında pek müzıl (zor)dır. Çünkü mühim bir biyoloji meselesine temas ediyor. Acaba, iktisap edilen vasıflar irs-i tarikiyle (yoluyla) evlada intikal eder mi etmez mi?”¹¹⁴

Görüldüğü üzere Münir Mazhar Bey, ırkın ıslahı konusunda devlet adımlarının ve aydınların kayıtsız kaldığından yakınmakta ancak öjeninin pratikte görüldüğü kadar basit bir bilim olmadığını belirtmektedir.

Münir Mazhar Bey’e ek olarak Celal Tevfik Bey, 1927 yılında *Servet-i Fünun* mecmuasında yayımlanan “*Neslin Islahı ve Ötenik Şuur*” başlıklı yazısında öjeni odaklı nesil ıslahına dair antik Sparta ve ABD’deki çalışmalardan örnek verdikten sonra şöyle demektedir:

“Öjenik esas itibariyle beşeri inkişaf (sosyal yükseliş) irsi âmilin takaddümüne (önde gelme) müsteniddir... Eğer bir neslin ıslahı gözetilirse bu neticeye o neslin berhayat olan fertleri meyanında hangisinin teksirine (arttırma) müsaade edileceğini tayin etmekle vasıl olunabilir, bu da eskiden olduğu gibi herkesin his ve fantazisine değil de hayatiyat üzerine müesses beşerî bir ıstıfaya (seçilim-ayıklama) müncer olur. Teksir keyfiyeti şuursuzların hevesatına terk edilemeyecek kadar mühim neticeler doğurabilir. Şu vaziyete göre takib edilecek program derhal tevzih (açıklık) eder:

- 1-Yüksek, alî ırka mensup insanlar daha fazla çocuk sahibi olsunlar*
- 2-Alî ırka mensup her insanın zürriyet miktar-ı vasatı halihazırdan kesb olsun*
- 3- En aşağı keyfiyette olan insanlar çocuk sahibi olmasınlar*
- 4-Aşağı ırklara mensup insanlar bugünküne nisbetle umumi bir surette daha az çocuk sahibi olsunlar.”¹¹⁵*

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Celal Tevfik Bey, öjeni hususunda ABD ve İngiltere’deki aydınlarla paralel bir düşünce yapısına sahiptir ve öjeninin ulusun geleceği için hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar Celal Tevfik Bey’in âli ve aşağı ırk tasnifinde kimlerin yer aldığı anlaşılamasa da benzeri tasniflerin Alman öjenistlerde de olduğu görülmektedir.

¹¹⁴ Mazhar, “Öjenik (İrkin Islahı İlmi), 852-853.

¹¹⁵ Tevfik, “Neslin Salahlı ve Ötenik Şuur”, 211.

1920'lerin sonlarında Türkiye'de öjeni tartışmalarında önemli bir yere sahip olan bir diğer kişi Mustafa Rahmi (Balaban)'dır. Mustafa Rahmi Bey, İngiltere'deki Galton Öjeni Laboratuvarının yöneticisi olan Karl Pearson'un çalışmalarından birini 1923 yılında “*Islah-ı Irk*” adıyla Türkçe'ye çevirerek literatüre kazandırmasının yanı sıra, 1928 martında *Fikirler* mecmuasında “*Islahiyât*” başlıklı bir yazı kaleme aldı. Söz konusu yazıda Rahmi Bey de tıpkı Celal Tevfik Bey gibi toplumdaki “*üstün vasıflara*” sahip bireylerin sayısının arttırılmasını talep etmekte ve devletin bu iş için esaslı bir programla hareket etmesi gerektiğini belirtmekteydi:

“...*nebatlar (bitkiler) ve hayvanlar âleminde ve ibtidaî (ilkel) insanlarda ıstıfa-yı tabii (doğal ayıklanma) hüküm sürmektedir. Lakin medenî insanlar fen ve tıp ile bunun önüne geçtiler... Fert nasıl çocukluk evresine dönemiyorsa cemiyet de geri dönemez. Şimdi yapılacak iş şudur: Mütereddi evsafa malik (aşağı vasıflara sahip) fertleri çoğaltmayacak tedabirleri almak; iyi evsafa malik fertleri çoğaltmak. Asıl mühim mesele devleti idare edenlerin ırkı tereddi tehlikesine düşürmemesidir... İşte yeni Türkiye'ye en lazım ilimlerden biri ne kadar yazık ki, biz bu yeni ilim ile ne Darülfünun'da ne diğer ilim müesseselerimizde; ne matbuatta hemen hiç meşgul değiliz. Adı bile yok. Bu yeni ilim için Darülfünunumuzda bir kürsü, bir laboratuvar olsa, cemiyeti ıslah ile uğraşanlar için ne kıymetli, fennî bir menbâ olurdu.*”¹¹⁶

Mustafa Rahmi Bey yine *Fikirler* mecmuasının bir sonraki sayısında kaleme aldığı “*Öjenik (Islahiyat İlminde Bazı Esaslar)*” başlıklı yazısında: “...*Memleketin bugünü kadar yarınını da düşünmek elbet kanaat buyrulur. Yarınımızı daha sağlam yapacak yolları tenvir eden öjenik ilmini ilim müesseselerimize ithal edelim...*” diye yazarak Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında öjeni araştırmalarının yapılması ve bu yeni ilmin müfredata dahil edilmesi talebini yinelemektedir.¹¹⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in erken dönemlerinde de öjeni bir ıslahiyat ilmi olarak Türk ırkının gelişmesini engelleyen sebepleri ortadan kaldıracak ve gelecek kuşakları daha güçlü ve sağlıklı yapacak bir vasıta olarak değerlendirilmekteydi. Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında öjeni konusunun ne olduğu ve ne olmadığı üzerine tartışmalar basında ve aydınlar nazarındaki önemini korudu. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da aydınların

¹¹⁶ Mustafa Rahmi (Balaban), “*Islahiyat*”, *Fikirler* 1/17 (1 Mart 1928), 2-3.

¹¹⁷ Mustafa Rahmi (Balaban), “*Öjenik Islahiyat İlminde Bazı Esaslar*”, *Fikirler* 1/18 (15 Mart 1918), 9.

öjeni konusunu değerlendirmede kıstas aldıkları ölçütün genellikle onun uzmanı oldukları, mesleğini icra ettikleri dolayısıyla ilgi duydukları disiplinler ile olan alakasıdır. Bir diğer nokta ise aydınların öjeni bahsindeki örneklendirmeleri, öjeninin bir bilim olarak dikkate alındığı ve çeşitli metotlarla pratiğe döküldüğü ülkelerden hangisine ilgi duyduklarına ve hangi ülkelerdeki çalışmalardan ilham aldıklarına göre değişiyordu. Bu durum meseleye psikolojik ve dinî açıdan ve saha çalışmaları bakımından ele alan ırk analizlerinin yanı sıra ırkın sağlığının korunması için hıfzıssıhha, ırkı güzelleştirmek için beden terbiyesi ve kadim Türk milletinin güçlü yönlerini araştırmak için antropoloji gibi bilimler açısından konuyu ele alan çalışmaları ve pratikleri meydana getirdi.

1930'lara gelindiğinde ise gerek 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın bilhassa kapitalist ülkelerdeki olumsuz etkileri ve gerekse Avrupa başta olmak üzere ulus devletlerin yavaş yavaş totaliterleşmeye başlamaları ile öjeni konusu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de farklı bir boyut kazandı. Ekonomik Buhran, dünya çapında milletlerin gelirlerinin düşmesi, işlerini ve yatırımlarını kaybetmelerine ek olarak insanların algılarında köklü bir değişikliği de beraberinde getirdi. Bu sebeple toplumdaki hasta, engelli ve bakıma muhtaç nüfus vergi mükelleflerinin sırtında ağır bir yük olarak görülmeye başlandı. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 8 Temmuz 1930 tarihli sayısında bu fikir şu şekilde desteklenmekteydi:

“...Tabiatın hayatta takip ettiği usul, hayata uygun olmayanların yaşamasını teşci (teşvik) etmemek ve nebat, hayvan veya böcek cinslerinin hayatını tehdit edecek muzır (zararlı), kusurlu veya tehlikeli mahlukları ise imha etmektir. Fakat insan, tabiatın kanununu alt-üst etmiş ve keşiflerini beden ve ruhen zayıf olan fertlerini büyütüp, muzır, aptal veya cani olarak yetiştirmeye tatbik etmiştir. Bu gibi mahlûklar, cemiyet-i beşeriye üzerine ağır bir yüküdür. Canileri yakalamak, muhakeme etmek, hapishanelerde beslemek iyi olmaz, delileri ve ruhen malûlleri tımarhanelerde ve hastanelerde muhafaza etmek; umumi hayata ayak uyduramayan bu gibi daha birçok aykırı mahlûkların masraflarını ödemek için hükümetler her sene bütçelerinin mühim bir kısmını sarf etmektedirler... Her memlekette bu yük milletin içtimâî seviyesine ve servetine göre,

*tehalüf eder (zarar verir) ve daima vergi verenler üzerinde bir yük olmak halini muhafaza eder...*¹¹⁸

Bu gibi söylemlerden dolayı dönemin ekonomik zorluklarının aşılması amacına yönelik bir vasıta olarak öjenik politikalar daha fazla gündeme gelmeye başladı. Güçlü olanın tabiatı hayatta kaldığı güçsüz ve zayıf olanın ayıklandığı söylemini savunanlar, insan doğası gibi evrimin tersine işlediği yapıya ve devletlerin halihazırdaki bozuk ekonomilerine rağmen hasta ve engellilerin vergi mükelleflerinin kazançlarıyla bakılmasına ağır bir eleştiri getirdi. Bu durum, Türkiye'deki öjenik söylemde 1930'lu yıllardan itibaren bir radikalleşme meydana getirdi. Böylece basında negatif öjeni söylemleri daha sık görünür hale geldi. Her ne kadar bu söylemler pratiğe dökülmemişse de dönemin Hitler Almanyası'ndaki bilhassa toplumun dezavantajlı bireylerine karşı uygulanan negatif öjeni pratikleriyle söylem düzeyinde benzerlik göstermekteydi.

1930'lu yıllar Türkiye'de öjeni tartışmalarının en yoğun şekilde yaşandığı ve pozitif ve negatif pratiklerinin de en fazla savunulduğu dönemdir. Özellikle, 17-19 Ekim 1938 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen VII. Millî Türk Tıp Kurultayı, öjeni konusunun yoğun bir şekilde ele alınarak Türk ırkının ıslahı hususunda o güne dek atılan adımların değerlendirildiği ve bu hususta daha neler yapılabileceğinin tartışıldığı konuşmalara sahne oldu.¹¹⁹ Cumhuriyet'in kuruluşunun 15. yıl dönümüne denk getirilmesi amacıyla 1938 yılında düzenlenen söz konusu kongrede, öjeni konusu "*ırk hıfzıssıhhası*" adıyla ele alındı. Bahsi geçen kongrede; Yüksek kalitede nüfus nasıl yetiştirilir? Söz konusu nüfus bedenî ve ruhî bakımdan nasıl en müttekâmil dereceye eriştirilir? Sağlam ve gürbüz bir nesilden azamî randıman nasıl alınır? gibi sorulara yanıt arandı.¹²⁰ Kurultaya başkanlık eden dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın yaptığı konuşma ırk hıfzıssıhhası bağlamında öjeni meselesine dönemin Cumhuriyet hükümetlerinin bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır:

“Bütün milletler ve hükümetler nesillerinin tekamül ve tasfiyesi uğrunda maddî ve manevî büyük gayretler sarf etmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin

¹¹⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, (8 Temmuz 1930), 6.

¹¹⁹ Ayhan Vergili, “Millî Türk Tıp Kongrelerinin Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarındaki Tesiri”, *Sağlık Sosyolojisine Giriş*, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019), 158.

¹²⁰ “Yedinci Millî Türk Tıp Kongresi Dün Açıldı”, *Akşam* (18 Teşrin-i Evvel 1938), 1.

gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu bedenî ve ruhî bakımdan en mütekmil bir derecede yetiştirmek, daha açık bir ifadeyle gürbüz ve sağlam bir nesilden azami randıman almaktır. Öjenizmin en esaslı noktalarından biri olan evlenmeden önce tıbbî muayeneyi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti daha 1921 yılında Büyük Meclise teklif etmiş ve oradan çıkan bir kanunla mecburi kılmak sureti ile bu işe ne kadar önem verdiğini göstermiş oldu. Bu muayenenin elan mevcut olmadığı ve teamül şeklinde olsun yapılmadığı pek çok memleketlerin mevcut olduğunu söylersem, Cumhuriyet hükümetinin ırk hıfzıssıhhasına vermiş olduğu ehemmiyeti tebarüz ettirmiş olurum”¹²¹

Ek olarak Kurultay’da Nörolog Dr. Şükrü Hazım Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*; Merkez Hıfzıssıhha Birinci Direktörü Prof. Dr. Emil Gotschlich, *Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmî Prensipleri* ve Jinekolog Dr. Ali Esat Birol *Öjenik Tatbikatı* başlıklı birer bildiri sundular. Söz konusu bildiriler; öjeni bağlamında nüfus siyaseti, salgın hastalıklarla mücadele, ırkın ıslahı ve kısırlaştırma gibi konuları içermektedir.¹²²

Öjeni, 1930’lu yıllarda Türkiye’nin nüfus ve hıfzıssıhha politikalarının şekillenmesinde etkili olmasının yanı sıra beden terbiyesi çalışmalarına ve antropoloji araştırmalarına da ilham kaynağı oldu. İnsan ırkının gelişimi ve ulusun müstakbel bireylerinin sağlıklı ve güçlü olması için bu bilime ilgi duyan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de öjeni bahsi ıslahiyat bilimi olarak ülkenin ihtiyaç duyduğu tarımsal ve endüstriyel gelişim için öncelikle tohum ve hayvan neslinin ıslah edilmesi adına bir rehber olarak görüldü. Bu doğrultuda ülkenin belli yerlerinde tohum ıslah istasyonları ve hayvan türlerinin ıslahı için çeşitli çiftlikler kurulduğu bilinmektedir.¹²³ Ancak Türk ırkının ıslahı yoluyla kaliteli ve gürbüz bir nesil dünyaya getirerek devletin kalkınmasında rol oynayacak bir nüfus yetiştirilmesi için öjeni pratikleri daha elzem görüldü. Diğer yandan hıfzıssıhha politikalarında toplumun sağlığını olumsuz etkileyerek nüfusu tereddiye (soysuzlaşma) sevk eden sıtma, frengi ve verem gibi

¹²¹ Neşe Özden, “Dr. Refik Saydam’ın Türk Sağlık Politikaları Üzerindeki Etkisi (1923-1937)”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, (Ankara: 2005), 1508.

¹²² “Yedinci Tıp Kongresi”, *Kurun* (18 Teşrin-i Evvel 1938), 4.

¹²³ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tarımsal bitki, tohum ve hayvan ıslahı için bkz. “Tohumları Islah”, *Akşam* (20 Kanunusani 1932), 4; “At Neslinin Islahı”, *Cumhuriyet* (10 Haziran 1933), 5; “Tütünleri Islah”, *Akşam* (6 Temmuz 1935), 5; “Tohum Meselesi Hallediliyor”, *Ulus* (13 Mart 1937), 6; “At Neslini Islah İçin Tedbirler Alınıyor”, *Akşam* (31 Aralık 1937), 8; “İstanbul Köylerinde Koşu Hayvanları Islah Edilecek”, *Son Posta* (7 Teşrinisani 1938), 4; “At Neslini Islah Tedbirleri”, *Yeni Asır* (11 Mayıs 1938), 7; “Tohum Islah İstasyonları”, *Haber*, (2 Kasım 1938), 2.

hastalıklarla mücadelede de etkili oldu. Ek olarak Avrupa'nın önyargılı ırkî sınıflandırmalarına karşı savunmacı bir refleksle Türk ırkının aslında köklü bir geçmişe sahip olduğu ve fenotip olarak medeniyet kurucu özelliğe sahip brakisefal (beyaz ırk) ırka mensup olduğu iddiasının kanıtlanması için yapılan antropoloji çalışmalarına önyak oldu. Ayrıca Türk ırkının gürbüz ve yavuz hale getirilebilmesi için beden terbiyesinin kurumsallaşması ve şekillenmesinde de etkili oldu.

Cumhuriyetin kurucu kadrolarının söylemlerinde doğrudan "öjeni" kavramı kullanılmamakla birlikte yapılan kimi konuşmalarda öjenik söylemlerin izlerini görmek mümkündür. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılındaki şu sözleri buna bir örnektir:

“...Dünyada spor yaşamı, spor âlemi çok önemlidir. Bu kadar önemli olan spor yaşamı, bizim için daha önemlidir; çünkü ırk sorunudur, ırkın düzelmesi ve gelişmesi sorunudur, ayıklanması sorunudur ve hatta biraz da uygarlık sorunudur... Türk ırkında geçmişin uğursuz, olumsuz, anlamsız izleri kalmıştır. Tarihlerde dünya hakimi olmuş koskoca Türk milletine bugünkü kuşağımız mirasçı olduğu zaman da, bu koca milleti biraz zayıf, biraz hasta, biraz cılız bulmuştur. Efendiler, gürbüz ve yavuz evlatlar isterim...”¹²⁴

Türkiye’de öjeni bağlamında pratiğe dökülen nüfus, hıfzıssıhha, antropoloji ve beden terbiyesi çalışmalarında, ABD ve Avrupa örnekleri ile karşılaştırıldığında negatif öjeni pratikleri fazla görülmemektedir. Günümüzde öjeni tarihinde kara bir leke olarak görülen kısırlaştırma, tecrit, engelli ve hastaların yok edilmesi ve Almanya’daki gibi belli etnik gruplara karşı sistematik bir katliam mevzubahis değildir. Bu tür pratikler Türkiye’de genelde tartışma ve ırkın ıslahı için gerekli olan önermelerden öteye gitmedi. Bir diğer husus ise İngiltere, ABD ve Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de doğrudan öjeni çalışmalarıyla ilgilenen bir kurum kurulamadı. Perihan Çambel’in belirttiğine göre, öjeni biliminin Türkiye’de kurumsallaşması için II. Dünya Savaşı öncesinde bir hekim grubu tarafından bir öjeni cemiyeti kurulması amacıyla teşebbüste bulunuldu. Söz konusu cemiyet kuruldu ancak yaşatılamadı. Ayrıca 1945 yılında Kamil İdil, Sağlık Bakanlığının izniyle sağlık ve koruyucu tıp çalışmalarına hız verilmesi için Ankara Hıfzıssıhha Okulunun genişletilmesi için bir proje hazırladı. Proje kapsamında

¹²⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017), 484.

okula ilave edilecek kürsüler arasında bir öjeni laboratuvarı kurulması da ön görüldü. Burada modern araştırmalarla insan genetiğine dayandırılan ve Türk milletinin ilerlemeci evrim problemlerini araştıran bilimsel öjeni çalışmaları yapılması planlandı. Ancak Sağlık Bakanlığının teşebbüsüyle o yılın Teşkilat Kanununda bile yer almışken mali olumsuzluklardan kaynaklı bütçe kesintileri dolayısıyla açılmadı.¹²⁵ Ancak gerçek şu ki; 1945 yılı Nazilerin II. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi dolayısıyla Alman öjeni programının Yahudilere yönelik katliamlarının açığa çıktığı ve bundan dolayı tüm dünyada ırkçılığa karşı genel bir karşıtlığın doğduğu ve tüm devletlerin öjenik politikaları kaldırmaya başladığı döneme denk düşmektedir. Türkiye'de öjeninin İngiltere, ABD ve Almanya'daki gibi kurumsallaşamamasının temel sebebi, bahsedilen ülkelere nazaran Türkiye'de öjeni tartışmaları ve pratiklerinin daha geç başlamasıydı. Kurumsallaşma adımlarının atılacağı dönem ise II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri'nin yenilmesine paralel olarak öjeni biliminin gözden düşmesidir. Dolayısıyla öjeni Türkiye'de çoğunlukla pozitif boyutuyla uygulanan bir ırk ıslahı/hıfzıssıhhası pratiği ve çağdaşı pek çok ülkeyle karşılaştırıldığında geç kalınmış bir politika olarak göze çarpmaktadır.

¹²⁵ Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 33.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E NÜFUS ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ

2.1. 20. Yüzyılda Nüfus Politikalarında Öjeni İzleri

Belirli bir bölgede ve belli bir zamanda, bir arada yaşayan bireylerin oluşturduğu kütleye ve söz konusu kütlenin toplam sayısına *nüfus* denir.¹²⁶ Belirli bir topluluğun oluşturduğu bir kütle olması sebebiyle sosyal bir organizasyon olan nüfus, uzun bir süredir çeşitli disiplinlerin ilgi alanlarından biri haline geldi. Nüfusun değiştirilebilirliği ve/veya dönüştürülebilirliği, nüfusu yöneten resmî organizasyonlar tarafından “ulvî idealler” veya ideolojik argümanlar doğrultusunda, dönemin ihtiyaçlarına yönelik olarak şekillendirilebilir olup olmadığı düşüncesi, her zaman gündeme gelen bir sorunsal oldu.

Bilimsel ve sanatsal gelişmelerin belirli bir gruba özgü olmaktan çıkıp geniş insan kitlelerinin hayatında radikal değişikliklere sebep olduğu 18. yüzyılda, insan ve insan toplulukları dinî ve metafizik birtakım temalarla tanımlanmaktaydı. Bu tanımlamalar doğrultusunda insanların eşit kabiliyetlere sahip oldukları ancak sadece yaşadıkları çevre ve aldıkları terbiyenin sonucunda elde ettikleri özelliklerin onları birbirinden ayırdığı iddia edilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise biyolojik araştırmalar sonucunda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda insan türünün bütün canlılar için geçerli olan genel kanunlara tabî olduğu iddia edildi. Böylece insan, doğal bir canlı türü olarak görüldü ve insanın tabî olduğu evrim kanunları araştırılmaya başlandı.¹²⁷ Söz konusu araştırmalarla birlikte meydana gelen sosyal gelişmelerin sonucunda devletlerin yeni durumlara karşı harekete geçmeleriyle siyasî ideolojiler ve felsefî akımlar yükselirken “*halk*” kavramı öne çıktı. Teknolojik gelişmelerin tetiklediği endüstriyel aktivitelerin yaygınlaşmasıyla işgücüne olan ihtiyaç, köyden kente göçü beraberinde getirdi. Kentlerde nüfus arttı ve sosyal hareketlilik meydana geldi. Nüfusun güvenlik ve adil vergilendirme odaklı artan talepleri geleneksel devlet yapısında bir değişime neden oldu. Bu minvalde devletin gücünü yaymak ve halkın artan taleplerini karşılayarak kitleleri elde tutmak için nüfus olgusuna daha fazla ehemmiyet verildi.

¹²⁶ Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972), 11.

¹²⁷ Kazancıgil, “İçtimâî Tıp ve Eugenik”, 41.

19. yüzyılda nüfusa yönelik pratikler ağırlıklı olarak Malthus'un görüşleri etrafında şekillendi. Nüfusun geometrik olarak artmasına rağmen gıda maddelerinin aritmetik olarak arttığını iddia eden ve insanların sefaletle düşmesine mani olmak üzere nüfus artışına karşı durulması gerektiğini savunan Malthus Nazariyesi, dönemin nüfus politikasında derin izler bıraktı. Örneğin Avrupa'da bazı ülkelerde Malthus'tan ilham alınarak nüfus artışını engellemek için izdivaçların kayıt altına alınması yanında belli bir servet ve geliri olmayanların evlenmelerine müsaade edilmedi.¹²⁸

19. yüzyılda hâkim olan “nüfus fazlalığı” korkusu, 20. yüzyıla gelindiğinde yerini “nüfus azalması” endişesine bıraktı. Dolayısıyla Malthus Nazariyesi, yerini nüfus azalmasının meydana getirebileceği tehlikelere bıraktı. Özellikle Avrupa genelinde nüfusun kontrol dışı azalmaya başladığı düşüncesi gündeme geldi.¹²⁹ Bu konuda pek çok eser kaleme alındı. Aydınların, hükümetleri milletin varlığını tehdit eden bu durumla bütün güçleriyle mücadele etmeleri gerektiğini ifade ettikleri sırada meydana gelen I. Dünya Savaşı'nın sonucunda nüfus algısı tümüyle değişti. Savaşın tarafları olan ülkelerde özellikle genç nüfus miktarı büyük ölçüde azaldıktan sonra bütün ülkeler savaşta kaybettikleri nesilleri yerine koymak için hummalı bir mücadeleye girişti. Nüfus artışını kontrole dayalı politikalar terk edilerek yerini yeni nesiller yetiştirme ve nüfusu alabildiğine arttırmaya dayalı politikalara bıraktı. Haddinden fazla ziyan olan nesillerin yerine yenilerini yetiştiremeyen, nüfusunda azamî bir artış meydana getiremeyen ülkeler geleceğe endişe ile bakmaktaydı. Ülkelerin millî menfaatleri nüfusun büyük miktarda artmasını gerektiriyordu. Bir millet veya ırk, demografik bir zafer elde ederse bu aynı zamanda iktisadî bir zafer demekti.¹³⁰

I. Dünya Savaşı'nın ardından nüfusa yönelik ortaya çıkan köklü değişiklik ve nüfus artışına duyulan aşırı ihtiyaç, nüfusun kendi başına bir değer ve zenginlik kaynağı

¹²⁸ Ömer Celal Saraç, “Avrupa'nın ve Türkiye'nin Nüfus Meseleleri”, *CHP Konferanslar Serisi*, 9. Kitap, (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1939), 51.

¹²⁹ Örneğin Fransa'da 20. yüzyılın başlarında nüfusu ihtiyaçlar doğrultusunda arttırmak için hükümet bir kişinin memuriyete tayin edildiğinde 25 yaşına kadar evlenmesi şartını koymayı planlıyordu. Terfilerde ise en az 3 çocuğu olan memurların tercih edilmesi ve maaşlarına zam yapılması öneriliyordu. Ayrıca, her vatandaş için 29 yaşında bulunan gençlerden mecburi evlilik talebinde bulunmak ve bekârlıkta ısrar edenlerin askerlik süresini uzatmak da düşünüldü. Ancak bütün bu kurallar hukuka aykırı olduğu için ve sadece izdivaçlara yönelik politikaların nüfusu arttırmayacağı düşünüldüğü için hayata geçmedi. Bedi Nuri, “Teksir-i Nüfus Meselesi”, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* 2A/18 (31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910), 760-763.

¹³⁰ Cafer Barlas, *Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor?*, çev. Selim Sabit (İstanbul: Devlet Matbaası, Baskı Yılı Yok) 32.

olarak görülmesine neden oldu. Bunun en önemli sebebi; savaş sırasında taraf ülkelerin genç, dinamik ve güçlü bireylerini kaybetmeleri sonucunda ülkeleri tekrar ayağa kaldıracak ve devlet politikalarının gerçekleşmesini sağlayacak nüfusun azalmasıydı. Ayrıca yine savaştan sonra dünya genelinde yaşanan siyasî dönüşümün sonucu olarak imparatorlukların tasfiye edilip ulus devletlerin yükselmesiyle nüfus ve nüfusun biyolojik dinamiklerini meydana getiren enstrümanlar siyasetin nesnesi haline geldi. Homojen bir millet bünyesinde sağlıklı ve güçlü bireyler yetiştirme arzusu, nüfusun biyolojik varlığına yönelik politikaları çoğalttı. Bir taraftan nüfusun nicelik olarak artması ilkesi takip edilirken diğer taraftan nitelik itibarıyla nüfusu meydana getiren bireylerin güçlü ve sağlıklı olmasını sağlamak için nüfusu ıslah edici tedbirler alındı. Böylelikle dünya genelinde ülkelerin yeni nüfus siyasetlerinde öjeni düşüncesi ilham kaynağı oldu ve bu doğrultuda nüfusun ıslah edilmesi ilkesi benimsendi. Ancak nüfusun ıslahı için öjenistlerin karşılaştıkları birtakım sorunlar vardı. Bu sorunların en büyüğü, aşağı yukarı her toplumda görülen fiziksel ve zihinsel açıdan yüksek meziyetlere sahip bireylerde evlilik ve doğurganlığın son derece az olmasıydı. Buna karşılık toplumun en alt kademesini teşkil eden bireylerde ise evlilik ve doğurganlık aşırı derecede yaygındı. Dolayısıyla devletlerin gelecek nesilleri, en alt kesimler tarafından dünyaya getiriliyordu ve bu bireylerin sayısı sağlıklı, güçlü ve soyca üstün insanlardan son derece fazlaydı.

Jean Millot'a göre, genellikle sahip olunan çocuk sayısı ile sahip olunan kültür seviyesi arasında ters orantı vardır. Çünkü her toplumda en az çocuk sahibi olan insanlar sanatkârlar ve akademisyenler gibi toplumun aklî kuvveti yerinde olan insanlarıydı. Aksine aklî kuvvetleri yerinde olmayan bireyler –özellikle alkolikler- ise normal olanlara kıyasla iki kat fazla çocuk yapmaktaydı. Manevi kabiliyetlerin ve meziyetlerin tıpkı kusurlar gibi irsen geçtiği ve sanatkârlarla alimlerin toplumdaki en iyi irsî vasıflara sahip oldukları göz önüne alındığında sanatkâr ve alimlerin daha fazla çoğalması arzu edilmekteydi. Ancak toplumun en iyi fertleri, en az çoğalmakta ve ortadan kaybolmaktayken diğer taraftan en kötü meziyetlere sahip bireyler ise fazla çocuk yapmaktaydı. Sonuçta nesiller boyu devam eden bir soysuzlaşma husule gelmekteydi.¹³¹ Bunu önlemenin en iyi yolu da öjenik tedbirleri almaktan geçmekteydi.

¹³¹ Galton'un düşüncesine göre ayyaşların, veremlilerin, frengililerin, saralıların ve sinir hastalarının himayesi cemiyete zarar verir. Çünkü bunlar, cemiyetteki sosyal faaliyetleri açısından aciz bireylerdir. Bu

Mademki kusurlu ana babalar, kusurlu çocuklar dünyaya getiriyor; o zaman bu gibi kimseleri çocuk dünyaya getirmekten menetmek toplumun hakkıydı. İnsanlığı "en kötü tohumlarından kurtarmanın" en iyi çarelerinden biri, çocuk yapma hakkını yalnız "sağlam" insanlara vermektir.¹³²

Görüldüğü üzere nüfus alanında öjenik politikalar söz konusu olduğunda toplumda beden, dimağ ve ruhça yüksek kabiliyetlere sahip bireylerin çoğalmasının sağlanması öncelik olarak görülüyordu. Ancak toplumun fiziksel ve zihinsel olarak yüksek vasıflara sahip bireylerini çoğaltmanın yolu neydi? Londra'daki Galton Öjeni Laboratuvarının yöneticisi ve önyargılı bir öjenist olan Karl Pearson'a göre: *"Bedenî ve ruhî vasıfları kötü olanların sayısını azaltacak ve aynı vasıflarla iyi olanların sayısını arttıracak her yol iyidir ve mübahtır. Ancak milletin fertlerini, bir kısmı topluma yarar diğer kısmı yaramaz ünvanları altında ikiye ayırmak kolay değildir. Fakat canilerin, veremlilerin, ruh hastalarının, anormallerin ırkın istikbali için zararlı vasıflara sahip olduklarını görmek güç değildir."*¹³³

Bilindiği üzere öjenide öncelikle nüfusun beden ve dimağ açısından sağlıklı ve güçlü bireylerinin sayıca artırılması amaçlanmaktadır. Bunun için nesilden nesile irsen geçen vasıfların ve genetik kodların temiz tutularak gelecek nesillerin iyi vasıflara sahip olmasını temin etmek gerekir. Ancak bu yolla sağlıklı, zeki ve güçlü bir nesil meydana getirilebilir. Bu amaçla 20. yüzyılın başlarından itibaren dünya genelinde nüfus alanında bir dizi öjeni pratiği uygulandı. Söz konusu yöntemler ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte genellikle cinsel eğitim, nesle "zararlı unsurların" toplumdan tecrit edilmesi, evlilik müessesesinin sıkı kurallara tabi tutularak düzenlenmesi, yüksek sınıflarda evliliğin ve pronatalizmin (doğum yanlısı) teşvik edilmesi, alt sınıflarda antinatalizmin (doğum karşıtı) dayatılması, dejenere ve kokojenik birtakım kişilerin kısırlaştırılması, göçmenlerin ve göçmen işlerinin yeniden düzenlenmesi şeklinde sınıflandırılabilir.

bireyler ne kadar çoğalırsa ve ne kadar bereketli mahsul verirlerse ulusun hayati kabiliyeti o kadar düşer. Bu hayati kanuna Delbouf Kanunu denir. Bu kanuna göre, bir zaman sonra gayritabii tipteki insan sayısı tabi tipteki insanlardan üstün olur. Böyle bir ulustan da medeniyet için fazla bir yararlılık beklenemez. (Tokgöz, *Öjenizm İrk Islahı*. 3).

¹³² Millot, "İrklar ve İrkçılık Problemi", 7.

¹³³ Pearson, *Islah-ı İrk*, 13.

Winston Churchill, Woodrow Wilson ve John Maynard Keynes gibi tanınmış siyaset ve bilim adamları, modern toplumların politik bir mesele olarak çeşitli hükümet müdahaleleri yoluyla insan ırkının geliştirilmesinin desteklenmesi gerektiğini savundular. Bu arzu başlangıçta seçici yetiştirmenin teşviki olarak tezahür etse de nihayetinde devlet destekli ayrımcılık, zorunlu kısırlaştırma vb. gibi negatif öjeni pratiklerine entelektüel ve siyasî bir temel sağladı.¹³⁴ Bu temel, 1900'lerin başlarında insanların “*yarış atları gibi yetiştirilmesini*” düşünen Amerikalı öjenistlerden, türlerin seçici yetiştirme yoluyla nasıl “*saflaştırılabileceği*” konusunda onlara bilimsel tavsiyeler veren Üçüncü Reich'in genetikçilerine kadar uzanıyordu.¹³⁵

1927 yılında, 31 Ağustos-3 Eylül tarihleri arasında Cenevre'de Sir Bernard Mallet başkanlığında Dünya Nüfus Kongresi adıyla bir kongre düzenlendi. 25 ülkeden katılımın olduğu bu kongrede, ağırlıklı olarak Charles Davenport, Charles Wickery Drysdale, Annie Bersant, Marie Stopes ve Margaret Sanger gibi Amerikalı ve İngiliz öjenistlerin görüşleri dikkat çekti.¹³⁶ Tartışılan konular ağırlıklı olarak nüfus artışında biyolojinin etkileri, optimum nüfus miktarı, nüfus ve gıda tedariki, kademeli doğum oranının etkileri ve uluslararası göç kontrolü gibi konular oldu.¹³⁷

ABD nüfus ıslahı, Mendel'in yasalarına sadık bir şekilde bağlıydı. Charles Davenport liderliğindeki ERO, 1910'da ırkçı ve engelli karşıtı bir ideolojiyi desteklemek ve Amerikalıların soyları hakkında bir bilgi deposu olmak üzere kuruldu. Davenport, bu verilerle hem çoğalmasını arzu edilenlerin hem de kusurlu özelliklere sahip bireylerin kalıtsal özelliklerinin verilerini oluşturabileceklerini ve böylece Amerikan halkını saflaştırabileceklerini düşündü. Ayrıca yine 1910'larda Amerikalı bilim adamı Henry Goddard, Amerika'ya gelen göçmenlere zorunlu IQ testi yapılmasını önerdi. İddialara göre, yapılan IQ testlerinin sonucunda her göçmen grubundaki bireylerin ortalama % 80'inin *feeble-minded* (gerizekalı) olduğu tespit edildi.¹³⁸

¹³⁴ Steven A. Farber, “US Scientists' Role in The Eugenics Movement (1907-1939): A Contemporary Biologist's Perspective”, *Zebrafish* 5/ 4 (Aralık 2008), 243.

¹³⁵ Philip Elmer-Dewitt, “The Perils of Treading on Heredity”, *Time Magazine* 133/ 12 (20 Mart 1989), 71.

¹³⁶ Leon Robinowicz, *Nüfus Meselesi*, çev. Alaattin Cemil (İstanbul: İktisat Matbaası, 1930), 15-17.

¹³⁷ C. F. Close, “The World Population Conference of 1927”, *the Geographical Journal* 70/ 5 (Kasım 1927), 471.

¹³⁸ *Time Magazine*, 183/ 4 (3 Şubat 2014), 37.

Almanya’da ise I. Dünya Savaşı sonrası azalan nüfusun yeniden arttırılması için pozitif bir nüfus ıslahı pratiği uygulanırken 1930’ların ortaları itibariyle Nazilerin patolojik düzeydeki radikal düşüncelerinden dolayı negatif bir nüfus ıslahı takip edildi. I. Dünya Savaşı’nın ardından Almanya’da son derece azalan evlilik oranları 1930’lardan itibaren artmaya başladı. Bunun en önemli sebebi devlet destekli verilen evlenme kredileriydi.¹³⁹ Yine Nazilerden önce *Dreikinder Sistemi* adı verilen her aile için en az üç çocuk usulü uygulanmaktaydı. Nazilerin iktidara gelmesinden kısa süre sonra bu sayı az görülerek dörde çıkarıldı.¹⁴⁰ Nazilerin nüfus politikaları nicelikten ziyade niteliğe ağırlık verilip Alman ırkının ıslah edilerek saflaştırıldığı bir politikaya dayanmaktaydı. Öjenizmin en uç noktası olarak uygulanan söz konusu nüfus politikasında ırkın saflığının korunması için Almanların, Yahudiler başta olmak üzere çeşitli etnik unsurlarla evlenmeleri ve akıl hastaları ile çeşitli hastalıklardan muzdarip olanların çocuk yapmaları yasaklandı.¹⁴¹

İtalya’da ise nüfusun ıslah edilebilmesi için Mussolini döneminde azamî doğum, asgarî ölüm ve göç işlerinin tanzim edilerek kontrol altına alınmasına dayalı bir nüfus politikası uygulandı. Azamî doğum elde etmek için yurttaşlara yönelik evliliklerin teşviki ve kadınların çocuk doğurmasının desteklenmesinin yanı sıra doğum aleyhinde fikirlerin yayılmasını sağlayan yayınlar yasaklandı ve bu konuda yapılan faaliyetler cezalandırıldı. Ölümünün azaltılması için ise annenin ve çocuğun korunmasına ek olarak gençliğin beden terbiyesi aracılığıyla ıslah edilmesiyle ırkın güçlendirilmesine yönelik tedbirler alındı. Göç işleri de tanzim edilerek dışarıya yapılan göçler durduruldu.¹⁴²

Görüldüğü üzere 20. yüzyılın başlarından itibaren öjenik politikalar doğrudan veya dolaylı olarak pek çok ülkenin nüfus politikalarında şekillendirici bir rol oynamıştır. ABD, İngiltere, Almanya ve İtalya başta olmak üzere çeşitli ülkelerde pratik sahası bulan öjeninin her ülkede uygulanan yöntemler itibariyle farklılık gösterdiği görülse de hepsinin ortak noktası savaş sonrası azalan, yozlaşmaya yüz tutan nüfusun ıslah edilmesi ve kaybolan nesillerin yerine güçlü, sağlıklı nesillerin yetiştirilmesiydi.

¹³⁹ Necip Ali Küçüka, “Nüfus Meselesi”, *Ulus* (18. 02. 1938), 8.

¹⁴⁰ Küfez Bilge, “Nüfus Sayımı Arifesinde”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, (Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941), 62-63.

¹⁴¹ Muhlis Ete, “Devletlerin Yeni Nüfus Siyasetleri”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler* (Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941) 111.

¹⁴² *Nüfusun Kemiyyet ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya’da Alınan Tedbirler* İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatından, (Ankara: Hakimiyyet-i Milliye Matbaası, 1932) 4-5.

2. 2. Geç Modern Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Islahı Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nin geçmişte tecrübe ettiği koşullara dayalı olarak 18. yüzyılın ortalarından itibaren hissedilmeye başlayan ve 19. yüzyılın başlarından itibaren her alanda etkileri görülen bir çözülme sorunu, devlet adamlarının ve aydınların gündemini meşgul eden konuların başında gelmekteydi. 19. yüzyıl boyunca devletin iç dinamiklerinden kaynaklı olarak devam edegelen sorunlar, her alanda olduğu gibi Osmanlı nüfusu üzerinde de olumsuz bir etki bıraktı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren savaşlar dolayısıyla dışarıdan göç alınmasına rağmen sürekli toprak kayıpları, savaşlarda ve salgınlarda kaybedilen insan sayısının çokluğu nedeniyle nüfus, düzenli olarak azalmakta ve mevcut nüfusun kalitesi düşmekteydi. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aydınları, nüfus ve nüfusun ıslahı hususunda düşünmeye ve çözüm yolları aramaya sevk etti. Özellikle İkinci Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı basın ve yayın hayatındaki gazete ve dergi sayısındaki görülmemiş artış dönemin nüfus algısı konusunda ve aydınların bu konudaki düşünceleri hususunda bize kaynak sağlamaktadır.

Dönemin kaynaklarından anladığımız kadarıyla son dönem Osmanlı aydınları nüfus konusuna kayıtsız kalmamıştı. Özellikle nüfus konusu ve onun yapısı, nüfusu arttıran ve azaltan sebepler; nüfusun sıhhi ve sosyal olmak üzere belirli tedbirler alınarak ıslah edilebilirliği konuları aydınların nüfus meselesindeki düşüncelerinin ve araştırmalarının temelini teşkil etmekteydi. Örneğin II. Abdülhamid Dönemi aydınlarından Nami, “*Nüfusu sürekli azalmakta olan bir milletin nüfusu devamlı surette arttırılabilir mi?*” sorusunu sormaktaydı. Nami'ye göre nüfusun sürekli azalmasının maddî ve manevî olmak üzere iki temel sebebi vardı. Maddî sebepler savaş, emraz-ı müstevliye (salgın), muhaceret ve kaht-û galâ (kıtlık) idi. Manevî sebep ise gelir dağılımındaki adaletsizlikti.¹⁴³ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki iç dinamikleri göz önüne alındığında Nami'nin nüfusu azalttığını ileri sürdüğü sebeplerin tamamının halihazırda Osmanlı Devleti'nde var olduğu görülmektedir. Nüfusu sürekli azalmakta olan Osmanlı Devleti için nitelikli insan sayısını arttıracak ve bu durumu sürekli hale getirecek tedbirlerin ne olduğu da aydınların gündemindeydi. Örneğin Aynîzade

¹⁴³ Nami, “Tenakıs-ı Nüfus Meselesi”, *Mektep* 4/ 38 (6 Haziran 1312/19 Haziran 1896), 594-596.

Hüseyin Tahsin Bey'e göre nüfusun artması için beş kıstasa ihtiyaç vardı: Tıbbın gelişmesi ile salgın hastalıklardan ölümün önüne geçilmesi, sıhhi yayınların artmasıyla halkın bilinçlenmesi, zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, kanunların (vergi hukukunun) mutedil olmasıyla refah düzeyinin artması ve toplumda iyi ahlâklı insanların yaratacağı girişim ortamıydı. Ayrıca nüfusu sürekli besleyen doğumun artması için evliliklerin teşvik edilmesi gerekmektedir.¹⁴⁴

Dönemin Osmanlı aydınları Batı'da nüfus konusundaki çalışmaları ve nüfusun ıslah edilerek daha iyi bir nesil ve insan toplumu elde etmek için düşünülen siyasî kararları ve sosyal hareketleri de takip etmekteydi. Batı'daki çalışmalara bakıldığında aydınlar Osmanlı Devleti'nin özellikle istatistik konusunda ne kadar geri kaldığını da belirtmekteydi. Örneğin bu konuda Mehmet Salih Bey: “...iki de bir de tahrir-i nüfuslar (nüfus sayımı) icra edildiğini duyuyoruz. Fakat tahrir-i nüfus muamelâtından sonra neticesi hakkında bir kerecik olsun bir cetvel neşrolundu mu? Başka memleketlerde güzel güzel cetveller tanzim ediliyor, mufassal (ayrıntılı) risaleler neşrolunuyor. Memlekette kaç kişi vardır biliniyor. Hatta kasabalar halkının kümeslerinde kaç tavuk, horoz, evlerinde kaç köpek-kedi vardır? Buralarına kadar ahaliye malumat veriliyor. Bizim bu yolda istatistiklerimiz nerede? Nüfus-u umumiye, bereket-i tenasül (doğum artışı) hakkında bize kaynak olacak, malumatımızda rehberlik edecek ciddi bir eser yoktur...”¹⁴⁵ diye yazmaktaydı. İstatistik konusuna Osmanlı Devleti'nde yeterince önem verilmemiş olması Mehmet Salih Bey'in de ifade ettiği üzere dönemin Osmanlı nüfusunun nitelik ve nicelik açısından ne durumda olduğuna dair sağlıklı verilere ulaşmamızı zorlaştırmaktadır.

Osmanlı aydınlarında nüfusun klâsik yöntemlerle arttırılması gerektiğine inanan aydınlar olduğu gibi sosyal darwinist yöntemleri savunanlar da bulunmaktaydı. Nitekim II. Meşrutiyet Döneminde nüfus meselesini devletin çözmesi gereken siyasî ve sosyal bir sorun olmaktan ziyade biyolojik anlamda ırkın varlık meselesi olarak gören düşünürler de vardı. Bu düşünürlerin başında Rıza Tevfik Bey gelmekteydi. Rıza Tevfik Bey, nüfus meselesine dair görüşlerini şu şekilde dile getirmekteydi:

“...Muharebe, halk arasında müstaid (kabiliyetli) olanları alıp götürür ve bu suretle bir ıstıfa (ayıklanma) vukua gelmiş olur ki ulemanın müttefikan (oy birliğiyle)

¹⁴⁴Aynîzade Hüseyin Tahsin, “Nüfus Meselesi”, *Beyanülhak* 1/ 3 (6 Teşrin-i Evvel 1324/19 Ekim 1908), 20-21.

¹⁴⁵ Mehmet Salih, “Tenakıs-ı Nüfus ve Muhatarat-ı Siyasiyyesi”, *İstişare* 1/2 (4 Eylül 1324/17 Eylül 1908), 77.

verdikleri reye (oya) bakılırsa emrazın (zararlı) bu ıstıfası, ıstıfa-yı askeriyyeden kaynaklıdır. Zira askerlik en kuvvî, en dinç ve genç efradı seçip meydan-ı harpte tehlike-yi mevtaya (ölüm tehlikesi) maruz bırakır. Emraz-ı müstevliye ise netice-i tesir itibariyle eski Likurgus Kanunu'nu hükmen icra ederek bir cemaatte damızlık olmaya şayan görülmeyen cılız ve cansız eşhası ortadan kaldırıp süpürür. Bu tesir tabi ki sık ekilmiş bir tütün tarlasında cılız kalan filizleri söküp temizlemeye benzer ki, bu muamele filhakika diğerlerinin az bir zaman zarfında tefeyyüz (feyz alma) etmesine yardım eder. Eğer bilakis fidanların istilzamen (gerekli olan) en kutlusu, feyz-i hayata en ziyade mazhar olanı sökülüp atılır da zayıf olanlar bırakılırsa, hiç şüphe etmemelidir ki, şurut-u hayatiye (hayat şartları) ve iklimiyyenin kifayetine muhit ve zeminin müsaadesine rağmen mahsul-u kemiyet (nicelik) ve keyfiyetçe (nitelik) nisbeten aşağı ve fena olacaktır. Çünkü damızlık kötü... ”¹⁴⁶

Buradan da anlaşılıyor ki Dr. Rıza Tevfik, nüfus meselesinde savaş olgusunu ülkelerin en genç ve dinamik unsurlarının yok olmasında önemli bir sebep olarak görmekteydi. Ayrıca bulaşıcı hastalıklar ise nüfus içindeki üremeye elverişsiz, sağlıklı nüfusu yok etmekteydi. Bu durumda geride kalanlar daha iyi koşullarda yetişeceklerdi. Ancak nüfusun en kaliteli bireyleri yok olup geride zayıflar kalırsa iklim ve sosyal çevre ne kadar iyi olursa olsun nüfusun niceliğinde ve niteliğinde bir gelişme olmazdı. Dolayısıyla nüfus meselesinde insan yetiştirirken dikkat edilmesi gereken husus, niceliksel olmaktan çok nitelik bakımından yetkin insan yetiştirmekti.

Rıza Tevfik gibi sağlıklı bir nesil ve güçlü bir nüfus meydana getirmede öjeni ilkelerini savunan bir diğer düşünür olan Hasan Tahsin Bey de bu konuda şunları yazmaktaydı: “...Hükümetimizin hüsn-ü niyetinden (iyi niyet) emin olabiliriz, ancak hükümetler iyi olduğu halde bile ancak bazı hayvanat-ı ehliyenin bilnisbe (bir kısım) istirahatini temin edebilir. Biz, millet, izzet-î nüfusumuzu bilmeli ve kendi kendimizin deva-yı derdini bulmalıyız. Felâketin büyüğü malûl, sıhhi ve ahlâkî... Ebeveynin bu illetlerini ensal-i hazıra ve atiyede (mevcut-gelecek nesiller) neşretmeleri ve mümessillerini halk eylemeleridir...”¹⁴⁷ Dolayısıyla Hasan Tahsin Bey, hükümetlerin ne kadar iyi olursa olsun nüfus

¹⁴⁶ Rıza Tevfik Bey, sözlerine şöyle devam etmektedir: “...Yalnız muhit ve şurut-u hariciye bir cinsin nüfusça galibesini temine kifayet edemeyecek. Kabiliyet-i hayatiye dediğimiz evsaf-ı irsiye itibariyle o cinsin diğerlerinden efsal (aşağı) olması da mühim bir şarttır ki ihmal edilemez. Eğer öyle olmasaydı aynı kati arazide yaşayan iki cinsten biri diğerine galip gelip yavaş yavaş onu mahv ve münadim edemez...” Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı), “Nüfus Meselesi”, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası* 1/1 (15 Kanun-u Evvel 1324/28 Aralık 1908), 46-47.)

¹⁴⁷ Hasan Tahsin, “İslah-ı Irk”, 190.

meselesinde pasif kalabileceğini belirtmekteydi. Ona göre, sağlıklı nesiller meydana getirilebilmesinin ön koşulu, mevcut neslin sıhhi özelliklerini bilerek sahip olduğu sağlık sorunlarını bir sonraki kuşağa aktarmamasından geçmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde aydınların nüfus meselesi ile ilişkisi genellikle popülist söylemlerin ötesine geçemedi. Çünkü devletin içinde bulunduğu zor durumlardan dolayı nüfus meselesi daha ziyade ikinci planda kalmaktaydı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise söz konusu mesele, mevcut neslin ıslahı ve gelecek nesillerin sağlıklı-güçlü olması devletin en önemli politikalarından biri oldu. Çünkü ülke nüfusu uzun yıllar süren savaşlar dolayısıyla nitelik ve nicelik açısından büyük zarar görmüştü. Mağlubiyetle sonuçlanan savaşların sonunda kaybedilen topraklarla imparatorluk yıkılırken Anadolu nüfusu da ülke müdafaası uğruna yapılan savaşlarla eridi.¹⁴⁸ Dolayısıyla I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından meydana gelen azalma, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın iktisadî etkileriyle birleştiğinde endüstrileşme sürecinde işgücüne katılım ihtiyacı ve ulusal güç ile nüfus arasındaki korelasyondan dolayı, ülke nüfusunun nicelik ve nitelik olarak artması gerekiyordu. Bu minvalde öjeni düşüncesine dayalı nüfus politikaları, nüfusun ihtiyaç duyulan artışını sağlayabilecek ve ulusal gelişmeyi gerçekleştirebilecek bir enstrüman olarak görüldü. İdeal zihinsel ve fiziksel kalifikasyonlara sahip bireyler, ulusal gelişme ve ilerleme için vazgeçilmez olarak görüldü. Ülke kalkınması için söz konusu bireylerin sayısı düzenli olarak artmalıydı. Nüfusun nitelikli kesimindeki artış isteği, kalifiye olmayan kesimde bir azalma isteğini de beraberinde getirdi. Bunun için öjenik esaslara dayalı bir seçim pratiğe dökülmeliydi. Bu durumu Nusret Kemal Bey şu şekilde ifade etmekteydi: "...İnsanlığın ıstıraplarını hafifletmek için büyük bir temizlik, tasfiye, ıstıfa (ayıklanma) işine başlanması lazımdır. Umumî ve ebedî ıstıfa kanunlarına aykırı yapılan işler ıstırapları arttırmaktadır... Yapılacak ıstıfa üç kolludur: Biyolojik ıstıfa, içtimâî ıstıfa, teknolojik ıstıfa. Biyolojik ıstıfa insanın bedenî-ruhî vasıflarının tekamülü (gelişim) demektir ki çok uzun sürecek bir iştir ve dünyanın şimdi muhtaç olduğu reorganizasyonda doğrudan doğruya bir rolü

¹⁴⁸ Resimli Ay mecmuasında dönemin ülke nüfusundan şu şekilde bahsedilmektedir: "...Türkiye'de doğrudan doğruya müstahsil olan yalnız 3.400.000 kişi vardır. Nüfusun mütebakisini kadınlar, çocuklar, hastalar, mütekaidler, ihtiyarlar, dullar, hevaceler ve memurlar bu bir avuç müstahselin sırtından geçiren tufeylilerdir. Ne adele kuvvetiyle ne fikir hareketleriyle insanlığın hayatına bir zerre bile katmayan ve başkalarının kuvvetlerini ve fikirlerini sömürerek yaşayanlar tufeylilerdir. Tufeyliler, bacak, kol ve omuzların üstünde daima emerek yaşadılar. Çalışanlarla tufeylilerin bu vaziyetinden tarihin cidalları doğdu..." M. V. "Nüfusumuzun Üçte İkisini Tufeyliler Teşkil Eder", Resimli Ay 1/7 (31 Temmuz 1340/1924), 36.

olmayacaktır...”¹⁴⁹ Görüldüğü üzere Nusret Kemal Bey, genel olarak insanlığın acılarını bitirmek için biyolojik esaslara dayalı bir seçim politikasını savunmakta ancak o dönemin teknolojisinin imkânsızlıklarından dolayı sürecin uzun bir zaman alacağını öngörmekteydi. Nusret Kemal Bey'in aksine Fahrettin Kerim Gökay, ülkenin güçlü ve sağlıklı bir nüfusa sahip olabilecek potansiyeli taşıdığını ve Cumhuriyet'in inkılapçı kadrolarının bunun için hazır olduğunu şu şekilde vurgulamaktaydı: “...*Maddî ve manevî refah sahasında azamî kemale erişmekle mükellef olduğumuz büyük milletimizi tereddî (soysuzlaşma) tehlikelerinden korumak, daha birkaç misli nüfusu bolluk içerisinde besleyebilecek olan mukaddes yurdumuzda ruhen ve bedenlen zinde yani keyfiyet (nitelik) itibariyle de yüksek kıymette bir nüfus kesafeti yaratmaya çalışmak inkılabımızın en sarîh umdelerinden birini teşkil eder...*”¹⁵⁰ Ayrıca Gökay’a göre bu amaçla, istenilen nesilleri yaratmak için çiftlerin evlenmeden önce birbirlerini iyi tetkik etmeleri ve beden ve ruh sağlığına önem vermeleri gerekmektedir. Aile hakkında geniş malumat almak, anlamsız telakki ve telkinlerden ziyade gerçeklere dayalı izdivaçlar ırk hıfzıssıhhasının esasını teşkil etmekteydi.¹⁵¹

Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet Dönemi münevverleri ülkenin kalkınmasını için gelecek nesillerin, dünya çapındaki emsalleriyle yarışabilecek nitelikte ve ülkenin boş arazilerini dolduracak nicelikte olması gerektiğini savunmaktaydı. Bunun için de öjenik politikaların uygulanmasına ihtiyaç vardı. Ali Esat Birol bu hususun altını şu şekilde çizmekteydi: “... *Nüfus siyasetimizde süratle çoğalmaya ne kadar şiddetle arzumuz varsa; kalite cihetinden yüksek, yurda faydalı vatandaşlara da o derece ihtiyacımız vardır. Bunu temin için diğer sahalarda olduğu gibi oryante bir nüfus siyaseti takip etmemiz lazımdır. Verimli ve oryante bir nüfus siyaseti ancak öjenik tatbikiyle kabildir... Kabiliyetsiz, asosyal, irsen ve ruhen hastalar, sağlamlara nazaran daha çabuk ürediklerinden bir tedbir alınmazsa bunlar memleketin sıhhat, finans hayatı-içtimaî ahengi de bozarak hal ve istikbal için büyük bir tehlike ve yük teşkil edebilirler. İnsani taraftan da düşünülecek olursa kendi günahları olmayan bu milyonlarca insan ana ve babalarının hatalarına kurban olarak bütün hayatlarınca ıstırap içinde sürünürler...*”¹⁵² Anlaşılabacağı üzere Ali Esat Birol, açıkça belirtmese de engelliler

¹⁴⁹ Nusret Kemal, “Halk Terbiyesi”, *Ülkü* 2/ 7 (Ağustos, 1933), 16.

¹⁵⁰ Fahrettin Kerim Gökay, “Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti”, *Ülkü* 3/ 15 (1934), 206.

¹⁵¹ Fahrettin Kerim Gökay, “Milli Nüfus Siyasetinde”, 212.

¹⁵² Ali Esat Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 3.

ve çeşitli hastalıklardan muzdarip olanlar için bir negatif öjeni uygulamasının yerinde olacağı kanaatini taşımaktaydı.

Dr. Mahmut Şemsi Kural, nüfus siyasetinde sayıdan ziyade kaliteye ağırlık verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Kural’a göre: “...Bir memlekette nüfusun hayvanî zümrelerde olduğu gibi, gelişigüzel artması her zaman iyi netice vermez. Çünkü ‘tabii ıstıfa’ (doğal ayıklanma) tehil ve medeniyet halinde yaşayan insan cemiyetlerinde tasfiye edici, temizleyici rolünü layıkıyla yapamamaktadır. Irkı bulunduğu yüksek seviyesinde muhafaza edebilmek için buna zaruret vardır...”¹⁵³ Dr. Kural, insan doğasında evrimin tersine işlediği görüşünden hareketle doğal seçilimin insanlarda tasfiye edici rolünü layıkıyla yerine getiremediğinden nüfusun nicelik olarak artmaması gerektiği kanaatindeydi.

Öjeni düşüncesinin dünya ölçeğinde dönemin nüfus politikalarına olan etkisini ve sonuçlarını derinlemesine araştıran ve istatistikî verilerle tahlil eden Şevket Aziz Kansu ise Türkiye’de nüfus ıslahının, tesadüfe bırakılmadan tümüyle biyolojik ve sosyo-antropolojik bir dava olarak, teknik ve planlı bir şekilde idare edilmesi gerektiği kanısındaydı. Kansu’ya göre Türklerin bir nüfus davası vardı, bu yüzden her ailenin çok çocuk yetiştirerek bu davaya destek olması gerekiyordu. Kansu bu düşüncesini: “...Türk topraklarının istikbalinin sessizce bize doğru gelen ve gelmeye hazırlanan yarınki Türk nesilleri olduğunu hepimiz biliyoruz. Fakat bilmemiz kâfi değildir. Bu bereketli, zengin ve güzel toprakları yakın ve uzak nesillerimize hazırlamak lâzımdır. İnsan eli, insan arzusu, insan cidalı, insan ruhu Türk tabiatını dinamik bir ruhla yoğurmalıdır. Türk nüfus davası bir bio-sosyal kültür davasıdır dediğimiz zaman işin kültürel, hijyenik, öjenik, ekonomik ve sosyal bütün yüzlerini kucakladığımızı anlatmak istiyoruz...”¹⁵⁴ sözleriyle ifade etmekteydi. Yine Kansu’ya göre: “...Nüfus işinde kemiyete (nicelik) mukabil keyfiyet (nitelik) çok önemli bir problemdir. Bu problem insanlık tarihinin seyrinde birçok defalar ortaya atılmıştır. Çünkü bugün sönmüş eski medeniyetlerin dekadansında (çöküş) organik ve entelektüel anlamda aristojenik seçkin zümrenin kokojenik zümreye mukabil azalması çok kuvvetli bir amil olmuştur. Unutmamalıdır ki uluslar yüksek evlatlarıyla terakki (ilerleme) ederler. Milletlerin dekadansı seçkin ailelerde doğum miktarı vasatînin (ortalama) altına düştüğü vakit başlar.”¹⁵⁵ Dolayısıyla Kansu, nüfusun sayısal olduğu kadar nitelik itibarıyla da artması gerektiğini

¹⁵³ Mahmut Şemsi Kural, “Nüfus Sayımının Neslimizin Sağlığında, Irkımızın Hıfzıssıhhasındaki Ehemmiyet ve Kıymeti”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, (Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941), 157.

¹⁵⁴ Şevket Aziz Kansu, “İstikbal Sevgisi ve Bio-sosyal Kültürümüz”, *Ülkü* 8/ 48 (Şubat 1937), 409.

¹⁵⁵ Şevket Aziz Kansu, “Öjenik Problemleri”, *Ülkü* 13/ 74 (Nisan 1939), 113.

savunmaktaydı. Bu doğrultuda Türkiye'nin de eski medeniyetlerin akıbetine uğramaması için nüfusun kalitesinin artırılması gerekiyordu.

Cumhuriyet münevverlerinin Türkiye'de nüfus siyasetinde öjenik politikalara ihtiyaç duyulduğu konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Ancak bu konuda uygulanacak pratikler ve takip edilecek yöntemler hakkında aydınlar arasında pek çok görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Her şeyden önce ihtiyaç duyulan fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak güçlü, sağlıklı nüfusun elde edilmesi için mevcut nüfusun ıslah edilmesi ve gelecek nesillerin arzu edilen niteliklere sahip olması isteniyordu. Ancak nüfusun/ırkın ıslahına nereden başlanacaktı? Bu konuda uygulanacak pratikler neler olmalıydı ve hangi önlemler alınmalıydı? Bu sorulara verilen cevaplar göz önüne alındığında aydınlar arasında büyük bir fikir ayrılığı olduğu göze çarpıyordu. Bu minvalde ırkın ıslahına nereden başlanılacağı sorusuna Münir Mazhar Bey şu cevabı vermektedir: “...radikal tedavi şu: Sağlam çocuk yetiştirecek fertleri yetiştirmek... Bir seleksiyon meselesi...Fakat beşeriyet tersine çalışıyor. Hekimler, sanatoryumlar vs. hep çürük adamları yaşatmaya uğraşıyorlar. Halbuki bunların çocukları müstakbel nesil için birer felâket membaı oluyor...”¹⁵⁶ Münir Mazhar Bey, ırkın ıslahında ve neslin gelişmesinde öncelikle sağlam çocuk yetiştirecek bireylerin yetiştirilmesinin ehemmiyetine dikkat çekmekteydi. Çünkü sağlıklı ve güçlü bireyler, kendileri gibi sağlıklı ve güçlü çocuklar yetiştirecekti ve ülkenin doktorları, hastaneleri sağlıksız insanların hastalıklarını tedavi etmekle vakit kaybetmeyecekti. Dr. Şerafettin Osman Bey ise nüfus ıslahı işine her şeyden önce bir metot belirleyerek başlamanın gerekli olduğunu ve bu hususta diğer ülkelerdeki uygulamalara bakmanın gerekli olduğunu şu şekilde savunmaktaydı: “...Türk kavminin kabiliyeti ve neslin ne suretle ıslah edilebileceği beni uzun zamandan beri düşündürüyordu... Bizde mesele daha mühim ve şümullüdür. Hariçte diğer memleketlerde tatbikini gördüğümüz teşebbüsâtı evvelâ hakkıyla bilmek lazım olduğu gibi; sonra bunları tatbik eylemek istediğimiz memleketimizin de ahvalini layıkıyla tanımak lazımdır. Bundan başka tatbik edeceğimiz teşebbüsâtın icrasını, meydana çıkarılmasını temin edecek bir dimağ ve zekaya ihtiyaç vardır. İşte bu sebepten nesil ıslahında dahi bu ciheti nazar-ı dikkate almak mecburiyetindeyiz...”¹⁵⁷ Osman Şerafettin Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda Türkiye'nin

¹⁵⁶ Münir Mazhar, “Öjenik (İrkin Islahı İlmi)”, 855-856.

¹⁵⁷ “...Bundan 20 sene mukaddem bu fikirlerle meşbu olarak etrafımı tetkik ediyordum. O zamanlar İstanbul'un en kalabalık bir yerini göz önüne getirelim. Mesela bir ramazan akşamı Şehzadebaşını, o dar sokağı dolduran halkı nazar-ı dikkate alalım. Zamanından evvel ihtiyarlamış, henüz kırkını dolduran fakat buna rağmen rengi soluk, beli bükük kalem efendilerini, bunlardan biraz daha yaşlı fakat daha 10,

yurt dışındaki öjeni pratiklerini ve nüfus çalışmalarını takip ettiği ve çeşitli ülkelerde bu konudaki örnekleri araştırdığı görülmektedir. Örneğin İtalya’da nüfusu sistematik olarak arttırmak için Mussolini idaresinin muhtelif devlet teşkilatı vasıtasıyla aldığı kanunî ve idarî tedbirleri gösteren bir risale Başvekâlet İstatistik Umum Müdürü Galip Bey tarafından Yusuf Adil Bey’e “*Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya’da Alınan Tedbirler*” başlığıyla tercüme ettirildi.¹⁵⁸ Söz konusu risalenin devletin nüfus politikası ve nüfusun ıslahı için örnek teşkil edebileceği düşünüldü. Ayrıca 1940’ların başında CHP Genel Sekreteri Dr. Ahmet Fikri Tüzer tarafından 18 Şubat 1941 tarihinde Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede’den Almanya’daki nüfus arttırma pratikleri ve sosyal yardım teşkilâtı hakkında bir rapor talep edildi. Hüsrev Gerede bu konuda Almanya’daki ilgili kurumlarla görüşerek aldığı bilgilerle geniş bir rapor hazırlattı ve bu raporu Ankara’ya gönderdi. Raporda Alman gençliğini korumak için polis kararnamesi, çocuk bakımı hakkında kararname, gençliği koruma kanunu, Hitler gençliği kanunu, aşı kanunu, zührevi hastalıklarla mücadele kanunu ve gençliğin refahını temin hakkında bir dizi kanun metni ve bu kanunların nasıl uygulandığı hakkında bilgiler yer almaktaydı.¹⁵⁹ Görüldüğü üzere Türkiye, nüfusunun ıslah edilerek sağlıklı ve güçlü bir hale getirilmesi için yöntemler ararken aynı zamanda dönemin radikal örneklerinin uygulandığı ülkelerdeki nüfus ıslahı pratiklerini de takip etmekteydi.

Dr. Mahmut Şemsi Kural ise bir taraftan Türk ırkının fiziksel ve zihinsel olarak güçlü unsurlarını muhafaza ederek sayılarını arttırmak diğer taraftan da milletin içindeki

15 yaş fazla ihtiyar gibi görünen ve yüzlerinde memnuniyet ve beşâset yerine hayatın tevekkülü okunanları, ihtiyarları, sonra cılız mektep efendilerini, çevik ve nisbeten zinde mahalle çocuklarını, esnafı göz önüne getirelim. Şu akıp giden bu insan seli sıhhat ve kuvvet nokta-yı nazarından bizi memnun edecek bir manzara göstermiyordu. Şimdi bunları evlerine kadar takip edelim. Baş ağrısını tahfif etmek için başına yemeni sarmış anneler, benzi soluk kızlar, yerinden güç kımıldayan büyük annelerimizi görünce kalbimizin sızlamaması gayrikabildi. Bu biçareler evin en güneşsiz ve en rutubetli yerinde mutfakta zehirli kömür gazlarının karşısında hayatlarını geçirmeye mecbur kalıyorlardı. Bunları görünce müteessir olmamak gayrikabildi. Fakat, tetkikatımızı biraz daha ileri götürelim. İşte bir kafîle Anadolu’dan yeni gelmiş, kur’a efradı. Hepsinin benizleri soluk, elbiseleri lime lime, yürüyüşleri çekingen, göğüsleri dar, çelimsiz bir sürü genç. Fakat, bunları kışlaya götürelim. Kendilerine biraz bakalım. Gayet basit fakat mugaddi bir yemek verelim. 3-4 ay zarfında bu gençlerin tamamıyla değiştiğini görürüz. Yüzlerine renk gelir, omuzları genişler, yürüyüşleri tebeddül eder. Bu çocukların dinç, sağlam birer asker olduğunu görürsünüz... (Osman Şerafeddin, “Bir Irkın Islahı”, 1557-1558).

¹⁵⁸ “Mussolini’nin Nüfusu Arttırmak İçin Hazırladığı Kanun ve Tedbirlerden Oluşan Risalenin Tercümesi”, Cuhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30. 10. 0. 0/25. 147. 12 (06. 12. 1932), 1.

¹⁵⁹ “Almanya’dan Nüfusu Arttırma ve İçtimai Muavenet Teşkilatı Hakkında İstenen Mevzuatla Alakalı Elde Edilen Kanunlar”, BCA, 490. 1. 0. 0/579. 2. 302 (30. 04. 1941), 1-2.

“kıymetsiz unsurların” çoğalmalarına manî olmak gerektiğini savunmaktaydı. Kurala göre, birincisi için ırk sağlığı ilminin (hıfzıssıhha) kaidelerine uymak gerekirken ikincisi için hükümetin tatbik etmesi gereken iki önlem vardı: Bu önlemlerden biri, göçmen politikalarını ciddi bir şekilde tatbik ederek sahip oldukları vasıflar itibariyle Türk ırkının vasıflarından aşağı vasıflara sahip unsurları memlekete sokmamaktı. İkincisi, irsî vasıfları bozan birtakım hastalıklara sahip olanların evlenmelerine ve/veya çocuk yapmalarına engel olmaktı.¹⁶⁰ Kural, ayrıca ülkenin mali siyasetinin de biyolojik esaslara dayandırılması gerektiğinin aksi takdirde ülkenin çöküşe mahkûm olduğu düşüncesindeydi. Ona göre Türkiye’nin bütün kanunları mümkün olduğu kadar güçlü, sağlıklı ve vasıflı çocuklar yetiştirmek üzere tasarlanmalıydı.¹⁶¹ Bu bağlamda Kural’ın öjenik açıdan toplumdaki dezavantajlı bireyler ile göçmenler için ABD ve İngiltere’deki pratiklerle benzeri uygulamaları Türkiye için de talep ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 21 Haziran 1934 tarihli *Resmi Gazete*’de yayımlanan 2510 numaralı İskân Kanunu’nun 4. maddesi gereği “Türk kültürüne bağlı olmayanların”, anarşistlerin, casusların, “göçebe çingene”lerin Türkiye’ye muhacir olarak alınmayacağı belirtilmekteydi. Ayrıca göçmenler arasında herhangi bir bulaşıcı hastalıktan muzdarip olanlar hastanelere gönderilerek parasız tedavi edileceklerdi.¹⁶² İhsan Hilmi Alantar ise nüfusun ıslahına doğrudan çocuklardan başlanması gerektiği kanısındaydı. Alantar’a göre: “İşe olmuş bir şeyden başlamak daha kolaydır. Her yeni tesiste işe yeni bir nüveden başlanır; bu nüve çocuktur. Şimdiye kadar olmuşları ıslah etmeli; bunda şüphe yok, fakat asıl mesele bundan sonrakileri düşünmektir; bu da çocuklarımızı sağlam yetiştirmekle olacaktır. Memleketimizin merkezi Ankara olmakla beraber, milletimizin merkezi çocuktur. Her şey istikbalini ve menşeyini oradan alacaktır.”¹⁶³

Görüldüğü üzere Tek Parti Dönemi aydınlarının nüfus ıslahı konusundaki ortak kanaatleri, genelde nüfusun nicelik olarak belli bir sayı değerinde artmasından ziyade nitelik olarak fiziksel ve zihinsel özellikleri itibariyle güçlü ve sağlıklı bireyler yetiştirmeye yönelik olmasıydı. Devlet ve toplum el ele vererek sağlam, gürbüz çocuklar yetiştirmeliydi. Zira zayıf, çelimsiz, verem, sıtma, frengi, sinir ve kalp hastalıklarından muzdarip bireylerin çocukları da ebeveynleri gibi olacaktı. Nihayetinde

¹⁶⁰ Kural, *Harbin Istıfai Tesirleri*, 11.

¹⁶¹ Kural, *Harbin Istıfai Tesirleri*, 17-18.

¹⁶² “İskân Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete* (21 Haziran 1934), 4003.

¹⁶³ İhsan Hilmi Alantar, *Pediatric Köşesinden Öjenik* (İstanbul: Kader Basımevi, 1939), 4.

bu çocuklar preventoriumların, sanatoryumların ve hastanelerin yükünü arttıracak, toplumun ve ekonominin sırtında bir yük olmaktan öteye geçemeyecekti.¹⁶⁴ Ancak bazı aydınlara göre, öjenik politikalara dayalı nüfus ıslahında öncelikle meselenin özünü anlamalı ve peşin hüküm vermeyerek önyargılı bir şekilde davranılmamalıydı. Örneğin, T. R. Kazancıgil bu konuda şöyle söylemiştir: “Öjenik bilgilerde katî hükümler vermek için beklemek ve mütalâa etmek lazımdır. Müşahede gösteriyor ki, birçok istidatlı (kabiliyetli) adamlar mutavassıt (ortalama) kabiliyetli ecdada sahiptir. Hatta büyük bir dahi olan Beethoven’ın babası bir mütereddi idi. Goethe’nin babası için de aynı şeyi söylerler. Belki önyargılı bir öjenist, beşeriyeti ıslah namına bu iki babayı, bunun neticesi olarak da beşeriyeti bu iki dehadan mahrum ederdi...”¹⁶⁵ Dolayısıyla öjeni konusunu detaylı olarak incelemek ve ön yargılı davranmadan hareket etmek gerekiyordu. Ayrıca öjenistlerin toplum içerisinde disjenik unsurlar olarak gördükleri güçsüz, sağlıklı, çelimsiz şeklinde ifade ettikleri kokojenik bireylerin orta veya uzun vadede akıbeti ne olacaktı? Dr. Mahmut Şemsi Kural bu konuda: “...Hatırımıza gelecek ilk sual şudur: İktidarsızlar, aptallar, istidatsızlar, seciyesizler ve hastalıklılar velhasıl ırkın sağlığı için kıymetsiz olan şahıslar ne olacak? Bunlar ölüme mi terk edilecek? Hayır, bilakis onlar dahi ferdi hayatlarının sonuna kadar, insanlığı en ziyade lâyük bir şekilde bakılacaklar, kendilerine tam manasıyla insanî hayat temin edilecektir...”¹⁶⁶ demek suretiyle bahsedilen toplumun dezavantajlı bireyleri için Hitler Almanyası pratiğinde olduğu gibi bir negatif öjeni pratiğinin uygun olmayacağını belirtmekteydi.

Öjeni düşüncesi Osmanlı Devleti’nin son yıllarında taraftar toplayarak ve Tek Parti Dönemi’nin sonlarına kadar aydınların gündeminde kalarak devletin nüfus politikalarının şekillenmesinde bir rehber olarak tavsiye edildi. Bu amaçla gürbüz ve yavuz evlatlar yetiştirilmesi için çeşitli tedbirler alındı ve aydınların öjeni söyleminde millet; fiziksel, zihinsel ve ahlâkî olarak sınıflandırıldı. Bu sınıflandırmaya göre, en altta bulunan sınıfın fazla çocuk yaparak toplumun sırtında yük oldukları ifade edildi ve Türk ırkının selâmeti için bu unsurların evlenmelerine ve/veya çocuk yapmalarına engel olunması önerildi. Nüfusu arttırmak ve gelecek nesilleri sağlam ve gürbüz yetiştirmek devletin her zaman dikkatle yapacağı bir iş olarak görüldü.¹⁶⁷ Ancak bütün bu radikal sayılabilecek söylem ve önerilere rağmen Cumhuriyet’in makro politikalarını

¹⁶⁴ “Çocuğun Hıfzıssıhhati ve Nüfus Siyaseti”, *Gülbüz Türk Çocuğu* 2/16 (Kanunusani 1928), 10.

¹⁶⁵ “Neslimizi Nasıl Islah Edeceğiz”, *Kurun* (30 Kanunusani 1937), 3.

¹⁶⁶ Kural, *Harbin Istıfai Tesirleri*, 10.

¹⁶⁷ *Cumhuriyet Halk Partisi 1935 Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, 44.

şekillendiren bürokratlar ve siyasetçiler radikal kararlar alarak nüfus ve insan bedeni üzerinde aşırılığa kaçmadı. Bu doğrultuda öjenik politikalarda izdivaç müessesesi, kısırlaştırma ve göç politikaları yoluyla Almanya örneğinde olduğu gibi saf bir Türk ırkı yaratmak amacıyla hareket edilmedi. Ancak halkın sağlığı ve mevcut nüfusun ıslahı için evlilik müessesesi yeniden düzenlendi ve ılımlı sayılabilecek birtakım önlemler alındı.

2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Evlilik Kurumunun Düzenlenmesinde Öjeninin Rolü

İzdivaç diğer adıyla evlilik iki karşı cinsin yani erkek ve kadının birlikteliği yani cinsel doyumun sağlanması, dayanışması ve daha da önemlisi neslin devamını sağlayan sözleşmeye dayalı ilişki biçimidir. Bütün kültürlerde izdivacın taşıdığı önem ve kutsallık aşağı yukarı eşit düzeydedir.¹⁶⁸

Tarih boyunca bireysel, toplumsal ve/veya siyasî ihtiyaçların ve gerekliliklerin sağlanması için bir metot olarak görülen izdivaç; yüzyıllar boyunca her toplumun tecrübe ettiği koşullara, iç dinamiklere, kültür, gelenek ve göreneklere göre değişiklik ve çeşitlilik göstermiştir. İzdivaç, kimi zaman bireysel bir ihtiyacın karşılanması ile neslin devamlılığının temini için kimi zaman toplumsal olarak sosyal hayatın ve sistemin sürekliliğini devam ettirmek için kimi zamansa siyasal olarak uluslararası dostluklar kurmak ve/veya hanedanlar arasında ittifaklar sağlamak için yapılmıştı. İzdivaç bazen bireyin şahsi tercihine bırakılmıştı, bazen de devletlerin savaşlar ve salgınlardan dolayı dönemsel olarak artan nüfus ihtiyacından dolayı zoraki uygulanan bir sosyal organizasyon oldu. Örneğin Roma İmparatorluğu'nda bir dönem nüfus ihtiyacından dolayı izdivaç zorunlu hale getirildi ve hem erkekler hem de kadınlar için şart koşuldu. Ayrıca nüfus artışının teşvik edildiği, çocukların beslenip büyütülmesinin bir kamu hizmeti sayıldığı Roma'da bazı dönemlerde ortaya çıkan nüfus azalmasının önlenmesi için Sezar ve Augustus tarafından kısır ve bekârlar aleyhine kanunlar çıkarıldı ve veraset düzeni evli olan aile bireylerini koruyacak şekilde kurgulandı.¹⁶⁹ Antik Sparta'da ise geleneksel değerlere dayalı olarak evlenmeyenlere, bekârlıkta ısrar edenlere aşağılayıcı fiziksel cezalar uygulanırdı. Bu doğrultuda söz konusu bekârlar kış

¹⁶⁸ Selim Özarslan, "Evlilik Yaşı ve İçerdiği Sorunlar", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 14 (Güz 2020), 250.

¹⁶⁹ Cengiz Mutlu, "Milli Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Müessesesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29/ 85 (Mart 2013), 171.

ortasında çırılçıplak soyularak ağır hiciv içerikli şarkılar eşliğinde şehrin meydanında dolaştırılır ve bu kişiler kadınlar tarafından tapınak basamaklarına sürüklenerek dövülürdü. Atina’da da mağlubiyetle bitmiş savaşlar sonrasında veya salgın dolayısıyla nüfusun azaldığı dönemlerde çok eşliliğe (taaddüd-û zevcat) başvurulurdu. Kendi döneminin ilerisinde bir filozof olan Sokrates bile halihazırda evliyken ikinci bir eş almak zorunda kaldı.¹⁷⁰

Osmanlı toplumunda ise izdivaç sönmez bir ateş yakmak mottosuyla gerçekleşirdi. Kişilerin önemli bir engeli olmadığı takdirde Müslüman bir kadın ile bir erkeğin evlenmesi dinî bir görevdi ve bu şekilde kurulan aileler de kutsal sayılmaktaydı. Ailenin meydana gelebilmesi için nikâh akdine ihtiyaç vardı. İslam hukukuna göre de bu akdin aleni olması ve topluma duyurulması zorunluydu.¹⁷¹ Osmanlı Devleti’nde izdivaç müessesesi dinî esaslara göre şekillenirken çiftlerin birbirini seçmesinde anatomik unsurların da dikkate alındığı iddia edilmektedir.¹⁷² Ayrıca 19. yüzyılın sonlarına doğru nüfus azalmasının aydınların ve devletin kayıtsız kalamayacağı kadar gündeme gelmesi ile beraber izdivaçların ve doğumun arttırılması için Mecelle’ye düğün masraflarının azaltılması hakkında birkaç madde konulmuştu.¹⁷³

19. yüzyıla gelindiğinde toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmelerle birlikte pek çok şeyde olduğu gibi evlilik kurumuna olan bakışta da radikal bir değişiklik meydana geldi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise ulus devletlerin yükselmesi ile devletin gücü ve devamlılığının sahip olduğu nüfus ve insan kalitesi ile bir tutulmasıyla evlilik kurumunda dinî, sosyal ve geleneksel değerlerden ziyade biyolojik esasların dikkate

¹⁷⁰ Ahmet Reşit, “Teksir-i Nüfus”, *Servet-i Fünun* 57/1482 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), 116-117.

¹⁷¹ Hatice Kübra Özçelik, “Seyahatnamelere Göre Osmanlı Toplumunda Evlilik ve Divan Şiirine Yansımaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/ 8 (Mart 2017), 59-60.

¹⁷² Perihan Çambel’e göre: “*Ampirik sezişin ve görüşün tesiriyle birçok insan topluluklarında olduğu gibi, İslam kültür dairesinde ve bilhassa Türk uluslarında aile hayatında ve en çok kadına ait hususlarda ampirik bir öjenik ideal görülebilmektedir. Eski zamanlarda evliliklerde bir erkeğe bir eş aranırken yahut genç kızın talipleri arasında ailece seçim yapılırken gerek heredite, gerek muhit, gerekse sağlık bakımlarından inceleme yapılır. Böyle kararlaştırılan evlilikler, bugünkü keyfemayeşa yapılan birçok evliliklerden, hiç değilse yetişen neslin ruh ve beden kabiliyetleri itibariyle daha iyi sonuç vermişlerdir. Ampirik olmakla beraber çok kuvvetli olan bu öjenik idealin mevcudiyeti halkımızın birçok geleneklerinde, sözlerinde ve hikâyelerinde yaşamaktadır*”. (Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 24).

¹⁷³ “...Bizde tezyid-i nüfus esbab-ı tehiyye etmek için müttezih-i tedabir yalnız teshil-i izdivaç maksadıyla mecelleye düğün masraflarının taklili hakkında derç edilen birkaç maddeden ibarettir. Vakîâ bu da şayan-ı teşekkür ise de erkekler aile ocağından uzak bulunursa aile teşkili neye yarar...” (Mehmet Salih, “*Tenakıs-ı Nüfus ve Muhatarat-ı Siyasiyyesi*”, 79.)

alınması gündeme geldi.¹⁷⁴ Kaliteli bir insan nesli yetiştirmek için nitelikli, biyolojik olarak birbiriyle uyumlu çiftlerin evlenmesi ve bu çiftlerin makul sayıda çocuk dünyaya getirmesi gerekiyordu. Sonuçta bu ihtiyaç, izdivaçlarda öjenik politikaların gerekliliğini gündeme getirdi.

Öjenistlere göre, medeniyetin en büyük eksiklerinden biri evliliklerde bilimsel ve biyolojik esasların yerine diğer birtakım hususların hakim olmasıydı. Bir insan kendisinde ne varsa onu kendinden sonraki nesillere aktarıyordu. Eğer bir şahıs frengi, verem, sara gibi birtakım hastalıkların taşıyıcısı ise kendi gibi hastalıklı insanlar dünyaya getiriyordu. Dolayısıyla müstakbel nesillerin hayat ve mukadderatının, ırkın yozlaşmasının veya yükselmesinin bugünkü neslin elinde olduğunu bütün gençlerin çok iyi anlaması gerekiyordu. Çünkü ancak o zaman dünyaya bir çocuk getirmeyi bir haz veya kaza meselesi değil kendi varlıklarının ve sosyal hayatın en büyük değeri olarak görürlerdi. Gelecek nesillerin gürbüz veya maraz; yüksek vasıflı veya mütereddi olmasının yolu buradan geçiyordu.¹⁷⁵

20. yüzyılın başlarında Amerika’da akıl hastaları ve zihinsel engellilerin zorunlu kısırlaştırılmasının etkili savunucusu ve evlilik danışmanlığının ABD’deki kurucusu olan öjenist Paul Bowman Popenoe bütün insanlık için tatbik olunacak bir nisbî ve restriktif (negatif) öjeniğin yanı sıra konstruktif (pozitif) öjeni taraftarıydı. Bu amaçla, toplumdaki üstün insanların evliliklerini arttırmak ve bu evliliklerden yüksek oranda doğum sağlamak gerektiğini savundu.¹⁷⁶ Benzer düşüncelerin aynı yıllarda diğer ülkelerde de desteklendiği görülmektedir. Örneğin Adolf Hitler, insanlığı medeniyet kuran, koruyan ve tahrip eden olarak ayırdığı “*Kavgam*” isimli kitabında, ırk kanunlarının hayvanlar âleminde olduğu kadar insan âleminde de geçerli olduğunu ve bu kanunları göz ardı etmenin insan gelişimini sekteye uğrattığını ileri sürmekteydi. Hitler’e göre, “*Tabiat zayıf bireylerin kuvvetlilerle çiftleşmelerini arzu etmediği gibi yüksek bir ırkın aşağı bir ırk ile de karışmasını da hiç istemez. Çünkü bu takdirde tabiatın insanlığı*

¹⁷⁴ “...İzdivaçta hedef yetiyecek neslin kemalidir. Beşerin iyi şartlar altında devamı, ilerlemesi için fennin evlenmede hayatî, içtimâî, sıhhi gösterdiği hallere uygun olmasıyladır. İşte ancak bu yolda doğacak çocuk tam bir sıhhatte ve yaşayabilecek ve ırkı yolunda temsil edebilmek için lâzım gelen hayatî şartlarda olur...” Besim Ömer (Akalın), *Fen ve İzdivaç* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1340/1924), 8-15.

¹⁷⁵ Balaban, “Öjenik Islahiyat İlminde Bazı Esaslar” 10.

¹⁷⁶ Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 18.

evrimleştirmek için binlerce yüzyıldan beri üstlendiği görev, bir müdahale ile boş bir hale sokulmuş olur.”¹⁷⁷

Türkiye’de daha II. Meşrutiyet’in ilk yıllarından itibaren evliliği kolaylaştıran önlemler alınmaya başlandı. Savaş yıllarında gazetelerde izdivaç talepleri yayımlanmaktaydı.¹⁷⁸ Cumhuriyet’in ilânından sonra ise uzun yıllardan beri göz ardı edildiği varsayılan ve nüfusun ıslahında önemli bir yere sahip olan evlilik kurumunun öjenik esaslara göre yeniden düzenlenmesi gerektiği dönemin aydınları arasında tartışma konusu oldu. Örneğin, Mazhar Osman Uzman’a göre: “Evlenmek, öjenik nokta-yı nazarından ferdî bir ihtiyacın tatmini değil; bir ırk meselesidir. Evlenmek isteyenler, sadece kendilerinin istirahatini, temiz ve hafif bir tenasül ihtiyacının tatminini temin edecek bir yuva kurmaya muhtaç olduğunu düşünmemelidir. Nesline, ırkına, memleketine karşı en mukaddes bir vazifeyi başarmaya niyet ettiğini takdir etmelidir...”¹⁷⁹ Dolayısıyla öjenik politikalarda evliliğin amacı bireysel ihtiyaçların tatmini değil ulusal ve ırkî ihtiyaçların teminidir. Benzer şekilde Rasim Adasal: “İzdivaç ferdî bir tezahür olmadığına göre her yerde devletlerin ciddi müdahalelerine ve kontrollerine tabidir. Her ferde dilediği şekilde evlenmek ve malûl çocuklar vücuda getirmek hakkı beşerî ve insanî bir hak olarak bahşedilemez. Zararlı, tehlikeli, ağır hastalıklı ve bilhassa neslin sıhhî idamesi bakımından kusurlu insanları evlenmekten men etmek eski zamanlardan beri vardır...”¹⁸⁰ diye yazmaktaydı. Dolayısıyla aydınlar nazarında evlilik, bireylerin şahsî ihtiraslarına ve tercihlerine bırakılmayacak kadar önemli bir konuydu. Evlenirken bir bireyde aranacak şey güzellik ve servetten ziyade, iyi vasıflar ve sağlam bir zihindi. Bu doğrultuda bir insanın zihni ne kadar mükemmel olursa diğer insanlardan daha farklı ve ileri olacağı varsayılmaktaydı.¹⁸¹ Diğer aydınlar gibi evlilik hususunda irsiyet ve biyolojik esaslara dikkat edilmesi gerektiğini ve bu konuda devletin öncü tedbirler alması gerektiğini savunan Fahrettin Kerim Gökay ise bu konuda: “...Ruh ve beden sağlığında irsiyet kanunlarının hakim ve kudretli tesirini göz önünde tutmak, ruhî anlaşmaya ehemmiyet vermek, evlenirken en kıymetli servet olarak ruh, beden sıhhati aramak suretiyle Türk cemiyetine nesilden nesle en kıymetli miras olarak zinde çocuklar hediye etmek millî bir vazifedir... Demokrat memleketler irşat (aydınlatma) ve vesaya (nasihat) ile evlenme istişare odaları (Marriage and Family

¹⁷⁷ Adolf Hitler, *Kavgam*, çev. T. Tuğçe (Ankara: Gökçe Kitabevi, 2001), 319.

¹⁷⁸ Ceren Gülser İlikan Rasimoğlu, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39/2 (Aralık 2019), 336.

¹⁷⁹ Mazhar Osman Uzman, “Öjenik”, *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 2, (İstanbul: 1939), 7.

¹⁸⁰ Rasim Adasal, “Hekime Göre İdeal İzdivaç ve Şartları”, *Haber-Akşam Postası* (1 Nisan 1941), 3-4.

¹⁸¹ “Evlenirken Aranacak Şey Beyindir”, *Vakit* (6 Nisan 1934), 4.

Consultation Centers)¹⁸² tesis etmek suretiyle vatandaşları aydınlatmak yoluyla hedefe varmaya çalışıyorlar. Bizim de bu ciheti göz önünde bulundurmamız lazımdır. Çok defa halkımız arasında bir gençte ruhî hastalık meydana geldiği zaman ona şifa vasıtası olarak evlenme tavsiye ederler. Bu suretle sağlam bir vatandaşın başını derde soktukları yetmiyormuş gibi, cemiyete de yüklü nesiller hediye ederler. Ana ve babaların bu gibi noktalar üzerinde çok hassas bulunmaları hem bir vicdan hem de bir memleket vazifesi olduğunu işaret etmek isterim...’’¹⁸³ diye yazmaktaydı.

Evlilik kurumunun sonraki nesillerin ıslahında önemli bir yer tuttuğunun bilincinde olan dönemin devlet adamları, Milli Mücadele’den itibaren dönemin aydınların da fikirlerini ve uyarılarını dikkate alarak bir dizi kanun çıkardı. 1916 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’nin kararıyla çıkarılan “*Nikahtan Evvel Muayene Usulünün Devam ve Tarz-ı İcrası Hakkında Kararname*” ile Kastamonu da dahil olmak üzere bütün vilayetlerde nikahtan önce muayene şartı kaldırılmıştı. Zührevi hastalıkların daha geniş ölçüde yayılmasıyla sonuçlanan bu durum, TBMM’nin 26 Haziran 1920 tarihinde aynı kararnameyi yeniden düzenleyerek yürürlüğe koymasıyla son buldu.¹⁸⁴ Evliliklerin sağlıklı bir şekilde yapılarak mevcut neslin hastalıklarının sonraki nesillere aktarılmasında için düzenlenen söz konusu kanun, Türkiye’de nüfus ıslahı konusunda örnek verilebilecek ilk pratiklerdendir. Ayrıca Türk Medeni Kanunu’nun 89. maddesiyle hükümet, evlenmeye yalnız mümeyyiz olanların ehil olduğuna karar verdi ve akıl hastalıklarından birine müptela olan bir kişinin evlenmesini yasakladı.¹⁸⁵ Yine Medeni Kanun, akıl hastalığında karşı tarafa boşanma hakkı verdi. Medeni Kanunun 133. maddesine göre çiftlerden biri üç yıldan beri devam eden bir akıl hastalığından

¹⁸² Evlilik ve Aile İstişare Merkezleri, 20. yüzyılın başlarında Batılı ülkelerde evlilik ve aileye dair konularda bireyleri aydınlatmak için kurulan resmi ve yarı resmi kurumlardır. Temelde ailevi problemler ve evlilik sürecini yönetmek hakkında çiftlere bilgi vermek için kurulan istişare merkezleri, ilk olarak 1920’lerde Avrupa’da kuruldu. İlk Evlilik Danışma Bürosu, 1922 yılında Sağlık Bakanlığı bünyesinde Viyana’da kurulurken; ilk resmi Evlilik Danışmanlık Servisi ise 1923 yılında Berlin’de kuruldu. 10 yıl içinde Almanya ve Avusturya genelinde yüzden fazla Evlilik Bürosu kuruldu. Bunların çoğu hükümetin sosyal refah sisteminin bir parçası olarak görülse de asıl amaçları toplumun ebeveynlik hakkında bilgilendirilmesiydi. Ancak, ebeveynlerin taleplerine sessiz kalınmasından dolayı zamanla misyonlarını yerine getiremediler. Amerika’da ise ilk Aile İstişare Merkezi, 1929 yılında New York’ta Dr. Abraham ve Hannah Stone tarafından kuruldu. Ertesi yıl Paul Popenoe tarafından Los Angeles’ta Amerikan Aile İlişkileri Enstitüsü açıldı. bkz. Elizabeth Scarborough Goodman, *The History of Marriage Counseling Research: A Quantitative Study* (University of New Hampshire, Doctoral Dissertations, 1972), 26-27.

¹⁸³ Fahrettin Kerim Gökay, “İrk Hıfzıssıhhasında İrsiyetin Rolü ve Nesli Tereddiden Korumak Çareleri”, *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 12, 1940, 14.

¹⁸⁴ “Kable’l Nikah Muayene Hakkında Meclis-i Ali Sıhhi Kararı”, *Sıhhiye Mecmuası* 14 (Şubat 1338/1922), 38; detaylı bilgi için bkz. Saadet Alay, *Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları*, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 98-99.

¹⁸⁵ “Türkiye Kanun-u Medenisi”, *T.C. Resmi Gazete* (4 Nisan 1926), 12.

muzdarip ise bu hastalık müşterek hayatın devamını diğer taraf için çekilmez hâle getirmişse ve uzmanlar tarafından tedavisi mümkün değilse karşı taraf daima boşanma davasında bulunabilmekteydi.¹⁸⁶ Medeni Kanunun söz konusu maddeleri hiç şüphesiz gelecek nesilleri daha iyi yetiştirme amacına dayanarak öjenik politikaların pozitif anlamda uygulandığının bir göstergesidir. 1931 yılına gelindiğinde ise öjeninin en gerekli uygulamalarından biri olarak görülen “*Evlenmeden Önce Sıhhi Muayene*” zorunluluğu TBMM tarafından çıkarılan bir kanunla kabul edildi. Esasında söz konusu kanunun çıkarılmasına dair ilk çalışmalar I. TBMM tarafından yürütülmüşse de kanunun yürürlüğe girişi 1931’de gerçekleşti. Bahsedilen muayenenin 1930’larda dünyanın pek çok ülkesinde mecburi olmadığı veya teamül şeklinde dahi olsa yapılmadığı dikkate alındığında Erken Cumhuriyet devlet adamlarının, nüfusun ıslahına verdiği önem görülmektedir.¹⁸⁷ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 122. maddesine dayalı olarak evlenecek çiftlerin nikâhtan önce tıbbî muayeneye tabi tutulmalarını zorunlu tutan “*Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname*” İcra Vekilleri Heyetinin 17 Ağustos 1931 tarihli toplantısında kabul edildi. 15 maddeden oluşan Nizamnameye göre, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 123. ve 124. maddelerinde de zikredilen bel soğukluğu, frengi, yumuşak şankr, cüzzam, verem ve/veya herhangi bir akıl hastalığına müptela olanların evlenmeleri yasaklandı.¹⁸⁸

Erken Cumhuriyet Döneminde nüfusun ıslah edilebilmesi ve gelecek nesillerin sağlıklı ve güçlü bir şekilde yetiştirilebilmesi için yapılan bir diğer pozitif öjeni pratiği akraba evliliklerinin yasaklanmasıydı. Bahsi geçen dönemde dünya ölçeğinde milletlerin gelecek nesillerini tehdit eden en dikkate değer sebeplerden biri olarak görülen akraba evlilikleri, kimi aydınlar için soysuzlaşmanın en önemli amiliyken kimileri de onu tamamen zararsız telakki etmekteydi.¹⁸⁹ Dönemin aydınlarına göre, uzun yıllar boyunca geleneksel ve maddî birtakım gerekçelerle bilinçsizce yapılan yakın akrabalar arasındaki evliliklerden dolayı toplumun sırtına yük olan çok sayıda engelli çocuk dünyaya gelmişti. Milletin bu konudaki basiretsizliği devlete ve gelecek nesillere tıbbî ve sosyal pek çok sorun çıkarırken artık biyolojik esaslara ve bilimsel gerçeklere

¹⁸⁶ Türkiye Kanun-u Medenisi, 18.

¹⁸⁷ “Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi Dün Açıldı”, *Akşam* (18 Teşrinievvel 1938), 1.

¹⁸⁸ “Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname”, *T.C. Resmi Gazete* (21 Eylül 1931), 861-862; ayrıca bkz. “Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname”, *Sıhhiye Mecmuası* 12/54 (Kanunuevvel 1931), 458-461.

¹⁸⁹ Sadi Irmak, “Milletlerin Terreddi ve İstıfası”, *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 12, (1940) 23.

dayalı evliliklerin yapıldığı dünyada akraba evliliği gibi ırkın geleceğini tehlikeye atan uygulamalara da toplumda yer verilmemeliydi. Örneğin dönemin önemli aydınlarından Dr. Besim Ömer bu hususta şunları yazmaktaydı: “...Akraba arasında evlenmekten çekinmelidir. Böyle bir izdivaca temayül halinde tabip, namzedleri muayene edecek ve ailelerini nazar-ı dikkate alıp şuaib-i maraziyenin vücudunda ve bu akraba aynı mahalde ve aynı aile dahilinde yapmış oldukları halde izdivaç aleyhinde beyan-ı rey edecektir. Çünkü bu şerait dahilinde izdivaçtan ırk ve nev-i beşer zarardide (zarar görmüş) olur...”¹⁹⁰ Besim Ömer gibi pek çok aydın akraba evliliklerine karşı olumsuz bir tavır sergilemesine rağmen Dr. Sadi Irmak meseleye ön yargıyla yaklaşılmasında gerektiğini savunmaktaydı. Irmak, özellikle istatistiksel verilere dayalı olarak savunduğu argümanları gereği akraba evliliklerinin sadece bir noktaya kadar yasaklanması gerektiğini belirtmekteydi. Irmak’a göre:

“...Akraba izdivacı bütün kültür milletlerinde mevcut bir müessesedir. Hatta yüksek fikir aristokrasisi sınıfı ile bedenlen mütekâmil köylü sınıfında en fazladır. Buna rağmen ne zekânın ne de bedenî vasıfların tereddisine sebep olmuştur. Şunu belirtmek gerek:

1-Bütün resesif hastalıklarda hastalığın çocukların bir kısmında tezahür etmesi ebeveynlerden her ikisinin aynı resesif hastalıkla malûl olmasından ileri gelir.

2-Birçok irsi hastalıkların manifest oluşu akraba izdivaçlarının sonucudur.

3-Dominant hastalıklarda ebeveynlerden her ikisinin aynı hastalık ailesine mensup olması çocukların dörtte üçünde aynı hastalığa tutulmasını mucip olur.

4-Alelumum akraba izdivacı, izdivaçların % 1’ini teşkil ettiği halde dilsiz ve sağırların ebeveyninde % 6, kseroderma hastalarının ebeveyninde % 12, gözün renkli maddesinin azalması arızasında % 25 akraba izdivacında rast gelindiği istatistiklerle sabittir...”¹⁹¹

İstatistiklere dayalı olarak akraba evliliklerini ve çocuklar üzerindeki etkilerini araştıran Irmak’a göre, irsi olduğu sabit olan ruhsal ve bedensel hastalıkların görüldüğü ailelerde akraba evliliği o hastalığın yayılmasına ve çoğalmasına sebep olması itibarıyla tehlikelidir. Nitekim tesadüf edilen irsi hastalıkların çoğu geçmişte yapılan bu tür

¹⁹⁰ Besim Ömer, *Fen ve İzdivaç*, 25-26.

¹⁹¹ Sadi Irmak, *Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri* (Ankara: Ulusal Matbaa, 1941), 71-72.

akraba evliliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla akraba evliliğinin her nesilde gerçekleşmesi sürekli olarak ruhsal ve bedensel hastalıklara sahip çocukların dünyaya gelmesine neden olur.

Sonuçta akrabalar arasında yapılan evliliklerin gelecek nesiller için tehlikeli olduğu ve her nesilde tekrar edilmesinin milleti soysuzlaşmaya götüreceği düşüncesinden hareketle 1926 yılında Medeni Kanun ile birlikte yakın akrabalar arasında evlenmek yasaklandı. Medeni Kanunun 92. maddesine göre:

“Aşağıdaki kimseler arasında evlenmek memnurdur (yasaktır):

- Nesep, sahih olsun olmasın usul ve fûru¹⁹² arasında,*
- Ana-baba bir veya baba bir yahut ana bir kardeşler arasında,*
- Bir kimse ile amca, dayı, hala ve teyzesi arasında,*
- Sütanne ve kardeşler arasında...”¹⁹³*

Görüldüğü üzere Tek Parti Döneminde devlet Medeni Kanun ile yakın akrabalar arasında evlenmeyi yasakladı. Bu şüphesiz öjenik politikalar minvalinde gelecek nesillerin doğuştan engelli ve hastalıklı olarak dünyaya gelmelerini engelleyerek sağlıklı, gülbüz bir nesil yetiştirmek amacıyla alınmış bir karardı. Ancak devletin bu konudaki kararlı tutumuna ve aldığı tüm önlemlere rağmen Anadolu’da devlet otoritesinin zayıf kaldığı bölgelerde akraba evlilikleri devam etti. Bazı bölgelerde eski feodal adetler, gelenekler ve maddî birtakım sebeplerden dolayı insanlar akraba evliliklerini sürdürdüler. Bu durum, 17-19 Ekim 1938 tarihinde toplanan VII. Milli Türk Tıp Kurultayı’nda da gündeme gelen konulardan biri oldu. Konuşmacılardan B. Abdülkadir Bey, bu konuda söz alarak yakın akrabalar arasında yapılan evliliklerin zararlı sonuçlarından bahsettikten sonra İstanbul ve Ankara gibi gelişmiş ve devlet

¹⁹² Fûrû kelimesi İslâm hukuk literatüründe “kişinin, kız veya erkek çocukları, torunları ve onların çocukları şeklinde devam eden nesli” anlamında da kullanılır. Bu bağlamda usul kelimesi kişinin anne, baba ve onların anne ve babası şeklinde yukarıya doğru devam eden ve kendisine kan bağıyla bağlı üst soy hısımlarını, fûrû ise aynı şekilde aşağıya doğru devam eden alt soy hısımlarını ifade eder. Ahmet Akgündüz, “Fûru”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/249-250.

¹⁹³ “Türkiye Kanun-u Medenisi”, *T.C. Resmi Gazete* (4 Nisan 1926), 12.

otoritesinin geniş ölçüde sağlandığı şehirlerde dahi birçok ailenin hâla yabancıya kız vermemeleri hususundaki alışkanlıklarını eleştirdi.¹⁹⁴

Bu dönemde neslin ıslahı hususunda evlilik kurumunun oynayacağı rolde ılımlı tedbirleri savunan aydınlara nazaran son derece radikal tavsiyelerde bulunan düşünürler de bulunmaktaydı. Örneğin Mahmut Şemsi Kural, evliliklerde özellikle subaylara ayrı bir ehemmiyet verilmesi gerektiğini ve zabıtların evliliklerinin öjenik esaslara dayalı bir şekilde dikkate alınması ve hükümetçe idare edilmesi gerektiği kanısındaydı.¹⁹⁵ Ayrıca Mahmut Şemsi: “Biz muharip bir milletiz ve bugüne kadar mevcudiyetimizi hemen münhasıran ırkımızın bu husustaki irsi kabiliyetine medyunuz (borçlu) ve hayatımızı, mevcudiyetimizi muhafaza edebilmek için muharip bir millet olarak kalmak mecburiyetindeyiz”¹⁹⁶ demek suretiyle askeri sınıfın evliliklerine dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmekteydi. Dolayısıyla neslin ıslahı için fiziksel ve zihinsel olarak üstün nitelikleri ile öne çıkan erkeklerin tespit edilip bunların yine üstün nitelikli kızlarla evlendirilerek bu evliliklerden çok sayıda çocuğun dünyaya gelmesini temin etmek gerekiyordu. Mahmut Şemsi’nin Türk milletinin muharip bir millet olduğu ve söz konusu özelliğini muhafaza etmesi gerektiği düşüncesinin devlet tarafından dikkate alındığı görülmektedir. Türk milletinin muharip özelliklerinin korunması için 1940’ların başından itibaren Türkiye’de askeri okullara öğrenci alımında ve devletin stratejik kurumlarına memur alımında “*Türk ırkına mensup olmak*” şartı getirildi.¹⁹⁷ Bu durum

¹⁹⁴ “Yakın Akrabalar Arasında Evlenmenin Zararları”, *Akşam* (19 Teşrinievvel 1938), 1.

¹⁹⁵ Kural’a göre evliliklerde takip edilmesi gereken usul şöyleydi:

-Genç subaylara yine subay kızları ile evlenme imkânı verilmeli

-Genç subaylar, halihazırda sağlıklı olan ve savaşlarda kahramanlık gösteren ailelerin kızları ile evlenmeli

-Hükümet ilk fırsatta teşkil edeceği evlenme nasihat memurları ile bu konuda çalışmalar yapmalı.

Bu sayede genç subaylar, hayatını kazanmış kahraman ailelerin ve değerli asker ailelerinin kızları ile evlenmeleri sonucunda dünyaya getirecekleri çocuklar kahramanlık, fedakârlık, cesaret ve zekâyâ ait yetenekleri hem anne hem de babadan miras alacaklarından bu meziyetler asker çocuklarında daha kuvvetli olarak ortaya çıkacaktır.

-Subay kızlarının pek çoğu muallimliğe heves etmekte olduklarından ve muallim hanımlar, kadınlarımız içinde fiziksel ve zihinsel sağlık itibarıyla ortalamanın üstünde bir kıymete sahip olduklarından, bu hanımlar subaylarla evlendiklerinde maarife olan borçlarının yarısı ve en azından iki çocuk yaptıklarında borçlarının hepsi ödenmiş olmalıdır. (Bkz. Kural, *Harbin Istıfâi Tesirleri*, 30).

¹⁹⁶ Kural, *Harbin Istıfâi Tesirleri*, 30.

¹⁹⁷ Dönemin gazetelerinde memur alımları ve askeri okullara öğrenci alımında aranan Türk ırkından olmak şartı için bkz.: “Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi Askeri Kısımının Kayıt ve Kabul Şartları”, *Ulus* (23 Ağustos 1939), 9; “Harp Okulu Komutanlığından”, *Cumhuriyet* (5 Şubat 1940), 8; “Askeri Orta Okuluna Talebe Alınıyor”, *Son Posta* (12 Haziran 1940), 7; “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğünden”, *Akşam* (29 Ağustos 1942), 4; “Ordu Hastabakıcı ve Hemşireler Okuluna Ait Bazı İzahat ve Okula Kayıt ve Kabul Şartları”, *Akşam* (7 Eylül 1942), 3; “Yabancı Memleketlere Talebe Gönderilecek”, *Ulus* (27 Ağustos 1943), 4.

nüfusun ıslahı ve gelecek nesillerin vasatlıktan kurtularak yüksek niteliklere sahip olması için tatbik edildiği ileri sürülen negatif bir öjeni pratiğiydi. Söz konusu pratik Hitler Almanyası'nda sadece subaylar için değil bütün Alman ırkından olanlar için uygulamaya konulmuştu.

Görüldüğü üzere Tek Parti Döneminde öjeninin başlangıç noktasını teşkil eden evlilik kurumu, devletin ihtiyaç duyduğu fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı, makul bireylerin dünyaya getirilmesi için yeniden düzenlendi. Bu konuda devlet Medeni Kanun ile uzun yıllardır toplumun sırtına yük olarak görülen hasta ve engelli bireylerin dünyaya gelmesinin temel sebebi olduğu düşünülen yakın akrabalarla evliliği yasakladı ve Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname ile evlenecek bireylerin sağlıklı olması koşulunu zorunlu kıldı. Ayrıca Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na dayanarak belli bir zührevi ve bulaşıcı hastalığa veya akıl hastalığına sahip bireyler evlenmekten men edildi. Bu tür hastalıklardan muzdarip bireylerin evlenmek için doktor nezaretinde iyileşmeleri zorunluydu. Dolayısıyla evlilikte feodal adetler, gelenekler ve göreneklerden ziyade bilimsel kıstasların esas alınması ilkesi benimsendi. Bu tür pozitif öjeni pratiklerinin yanı sıra Türk milletinin muharip vasfının muhafaza edilebilmesi iddiasıyla harp okullarına öğrenci alımında “Türk ırkına mensup olmak” gibi ayrıştırıcı bir kıstas olarak görülebilecek negatif öjeni pratikleri de uygulandı. Bütün bunlara rağmen özellikle yakın akrabalar arasında yapılan evliliklerin önüne istenilen oranda geçilemedi. Bu durumun temel sebebi Cumhuriyetin erken yıllarında devletin bu türden evlilikleri makul ölçüde önleyebilecek ve koordine edebilecek derecede yeterli askerî, sivil ve bürokratik kadrodan yoksun olmasıydı. Ayrıca emekleme çağındaki Cumhuriyet'in her ne kadar sistemin devamlılığını sağlayacak kadrolara, işgücüne katılımda öncülük yapacak bireylere ve ülkenin ekonomik kalkınmasında rol oynayacak sağlıklı, iyi yetişmiş nitelikli bireylere ihtiyacı varsa da, nicelik olarak Anadolu'daki boş toprakları dolduracak kadar yeterli nüfusa da ihtiyacı vardı. Bu noktadan nüfusun ihtiyaçlar dahilinde yeterince artması için devlet evlilik ve aile müessesinin kurulması ve yaşatılması hususunda radikal tedbirler almadı.

2.4. Erken Cumhuriyet Döneminde Öjeni Bağlamında Kısırlaştırma Tartışmaları

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar, öjeni bağlamında nüfus siyaseti yoluyla insan ırkının niteliklerini arttırma adına uygulanan ve öjeni tarihinde kara bir leke bırakan en önemli pratiklerden biri, hiç şüphesiz niteliksiz olduğu düşünülen bireylerin kısırlaştırılmasıydı. 20. yüzyılın ilk yarısında dünya çapında birçok ülkede gerekliliği tartışılan ve kimi ülkelerde uygulanan kısırlaştırma; mevcut nüfus içerisinde belli bir akıl hastalığına sahip bireylere ve tecavüz gibi yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymiş mahkûmlara uygulandı. Söz konusu uygulama, kimi zaman cezalandırıcı bir yöntem olarak hayata geçirilirken kimi zaman da Nazilerin yaptığı gibi ırkın bütünlüğünü ve saflığını tehlikeye attığı düşünülen unsurlara karşı tatbik edilmişti. Öjenik politikalar kapsamındaki kısırlaştırma pratikleri II. Dünya Savaşı'nın ardından kademeli olarak terk edilmesine rağmen 20. yüzyılın sonlarına kadar belli koşullar dahilinde sürdürüldü.

Kısırlaştırma konusu Erken Cumhuriyet Döneminde birçoğu doktor olan, devletin nüfus ve sağlık politikalarının şekillenmesine rehberlik eden aydınlar tarafından uzun süre tartışıldı. Dönemin kimi aydınlarının söylemlerinde kısırlaştırma, gelecek nesillerin sağlığını tehlikeye atan hastalıklara sahip niteliksiz bireylere karşı uygulanması gereken bir ıslahiyat pratiği olarak görülürken; kimisi içine acil nüfus ihtiyacından dolayı, daha ziyade ikinci planda kalması gereken bir tedbir olarak görüldü.

Kısırlaştırma diğer adıyla sterilizasyon, bir erkek veya kadının çocuk yapma kabiliyetinin cinsel ihtiyaçlarını tatmin etmesine engel olmadan ortadan kaldırılması için yapılan cerrahî müdahale demektir.¹⁹⁸ Bu yöntem, üreme kanallarının bağlanması veya kesilmesi yoluyla yumurta ve spermin birleşmesinin engellenmesi olarak tanımlanabilir.¹⁹⁹ 20. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli ülkelerde yapılan kısırlaştırma ameliyatları erkeklerde *vasektomi*, kadınlarda ise *salpingectomy* (hysterosalpingectomy) adı verilen iki yöntemle icra edilmekteydi. Vasektomide, tüplerin bağlanması veya kordon bağlama adı verilen yöntemle sperm kanalı, cerrahî müdahaleyle kesilerek

¹⁹⁸ “Nüfus Planlaması Hakkında Kanun”, T. C. Resmi Gazete (27 Mayıs 1983), 3.

¹⁹⁹ Nilgün Sarp, “Kısırlaştırma (Sterilizasyon)”, *IV. Sağlık Hakkı ve Sağlık Hukuku Sempozyumu* 7-8 Mayıs 2012, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2013), 51.

bireyin testislerinden idrar kanalına sperm transferi engellenir. Yine aynı yöntemle sperm kanalları, iki ucundan kesilir ve kesilen uçlar bağlanır veya elektrikli ısıtıcılar yardımıyla tıkanır.²⁰⁰ Kadınlarda uygulanan salpingectomi ise kadında rahmin iki tarafından çıkarak yumurtalık bölgesine uzanan bir veya her iki fallop tüplerinin ameliyatla çıkarılması yoluyla icra edilir.²⁰¹

Öjeni temelli endikasyonlarla kısırlaştırma ameliyatlarının ilk örneklerinin hangi tarihte ve kim tarafından başlatıldığına dair kesin bir kayıt yoktur. Bernhard Rütsche'ye göre, öjeni temelli zorunlu kısırlaştırmalar ve kürtaajlar 19. yüzyılın sonlarında Zürih Burghölzli Psikiyatri Kliniği yöneticisi, soysuzlaşma öğretisinin savunucusu ve ırkî arîlik düşüncesinin mimarlarından Auguste Forel²⁰² tarafından uygulanmaya başlandı.²⁰³ Şükrü Hazım Tiner'e göre ise kısırlaştırma, ilk olarak nesli kurtarmak amacıyla Alman Jinekolog Ferdinand Adolf Kehrer tarafından 13 Nisan 1897 tarihinde Heidelberg'de yapıldı ve çoğunluğu zihinsel engelli ve değersiz görülen mütereddi çocuğa sahip bir kadına tatbik edildi.²⁰⁴ Ali Esat Birol'a göre ise ilk kısırlaştırma ameliyatı, yine 1897 yılında Amerika'da İndiana Hapishanesi doktoru Harry Clay Sharp²⁰⁵ tarafından gözetimi altındaki dejenere katillere uygulandı. Dr. Sharp, 1897-1906 yılları arasında 176 mahkûmu kısırlaştırdı ve mahkûmlarda libido ve orgazm yönünden önemli bir değişiklik görülmedi.²⁰⁶

Öjenik politikalar bağlamında ilk kısırlaştırma kanunu ise 1907 yılında ABD'de İndiana eyaletinde kabul edildi. İndiana'nın ardından ABD genelinde otuzdan fazla eyalet, toplum nazarında zararlı görülen on binlerce insanın zorunlu olarak kısırlaştırılmasına sebep olacak yasaları kabul etti. 1929-1974 yılları arasında sadece Kuzey Karolina eyaletinde aralarında çocuklar, tecavüz kurbanları, fakir siyahî kadın ve erkeklerin de olduğu 7600'den fazla insan kısırlaştırıldı.²⁰⁷ ABD'de kısırlaştırma

²⁰⁰ Hüseyin Ertuğrul, *Çocuk Düşürtme, Çocuk Düşürme ve Kısırlaştırma Suçları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 25.

²⁰¹ Ayfer Aydoğan-Sami Aydoğan, *Tıp Çeviri Sözlüğü*, 415.

²⁰² Auguste Forel hakkında detaylı bilgi için bkz. André Parent, "Auguste Forel on Ants and Neurology", *The Canadian Journal of Neurological Sciences* 30/ 3 (Ağustos 2003), 284-291.

²⁰³ Rütsche, "Öjeni ve Anayasa", 236.

²⁰⁴ Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, 65.

²⁰⁵ Harry Clay Sharp hakkında detaylı bilgi için bkz. Angela Gugliotta, "Dr. Sharp with His Little Knife: Therapeutic and Punitive Origins of Eugenic Vasectomy- İndiana (1892-1921)", *History of Medicine and Allied Sciences* 53/ 4 (Ekim 1998), 371-406.

²⁰⁶ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 14.

²⁰⁷ "Nation", *Time Magazine*, 179/ 3 (23 Ocak 2012), 12.

ameliyatının en yoğun uygulandığı Kaliforniya eyaletine bağlı Pasadena kentinde 1928 yılında Ezra Seymour Gasney tarafından kurulan *Human Betterment Foundation* (HBF) bu konuda en önde gelen kurumlardan biriydi. HBF 1909 yılında kısırlaştırma kanununun Kaliforniya eyaleti tarafından kabul edilmesinden sonra gönülsüzce kısırlaştırılan binlerce bireyden istatistiksel veri topladı ve 1942 yılına kadar kısırlaştırmanın birey ve toplum üzerindeki faydalarına yönelik propaganda yaptı.²⁰⁸

İsviçre’de ise neslin ıslahı amacıyla ilk kısırlaştırma kanunu Vaud kantonu tarafından kabul edildi. İsviçre Medeni Kanunu’nun 97. maddesiyle cinnet sebebiyle malûl bireylerin evlenmesi yasaklandı, zihinsel engellilerin kısırlaştırılmasının önü açıldı. Medeni Kanun’un söz konusu maddesine göre, yukarıdaki durumlardan muzdarip bireyler kanton heyeti tarafından seçilen iki doktor tarafından muayene edilir, muayene sonucunda sunulan raporla bireylerin mevcut rahatsızlıklardan birine sahip oldukları onaylanırsa sağlık meclisi kısırlaştırma ameliyatına müsaade edebilirdi.²⁰⁹ İsveç’te ise öjenistler "*doğal aristokrasi*" hareketi altında örgütlenerek insan ırkının geliştirilmesi için Mendel Kanunlarının uygulanmasını savundular. Ağırlıklı olarak sağ muhafazakârlar arasında yayılan ve taraftar bulan öjenik politikalar, İsveç’te 1930’lar boyunca binlerce kişinin zorla kısırlaştırılmasına yol açtı.²¹⁰ Öjeninin tarih sahnesine çıkışında ön ayak olan ve öjenik politikaların mimarı olan İngiltere’de ise kısırlaştırma kanunu, 1932 tarihinde hazırlanarak tasdik edilmek için Avam Kamarası’na sunuldu. Ancak söz konusu kanun 89 oya karşılık 169 oyla reddedildi.²¹¹

Öjenik politikaların en radikal şekilde uygulandığı Almanya’da ise kısırlaştırma ameliyatları hem nüfus hem de ekonomik endişelerden kaynaklı olarak ırkın mükemmelleştirilmesinin önündeki en büyük engel olan dejenere unsurlardan kurtulmak için bir yol olarak görüldü.²¹² "*Müstakbel nesillerin sıhhat ve mesuliyetini*

²⁰⁸ Jill Briggs, "Human Betterment Foundation (1928-1942)", *The Embryo Project Encyclopedia* (Arizona: Arizona Board of Regents, 2013), 1.

²⁰⁹ "Hitlerin Kısırlaştırma Kanunu Ne Gayeyi Güdüyor?", *Vakit* (2 Ağustos 1933), 9.

²¹⁰ Havva Çaha, "Elemeci Kürtaj: Öjenizmin Yeni Yüzü", *Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Dergisi* 7/2 (Güz 2014), 55.

²¹¹ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 18.

²¹² "...Almanya’da normal bir çocuğu tahsil ettirmek için çocuk başına 75 mark sarf edilir. Halbuki anormal bir çocuk için bunun birkaç misline, hele ıslahhaneye veya buna benzer herhangi bir müesseseye konulmuşsa o zaman 20 misline yakın yara sarfı zaruridir. Bir deli, vergi mükellefine günde 6-8 marka mal olur. Hele cinnet yüzünden cinayet işlemiş olanlar, üzerlerinde daimi bir tarassut ve nezarete ihtiyaç olduğundan günde 20 marka mal olurlar. Almanya gibi mali müşkülât içerisinde bulunan bir memleket için bugünün ve yarının vergi mükelleflerine bu yükleri yüklemekte devam etmek mi, yoksa pek geç

korumanın yolu bulunduktan sonra, insanlık için ıstırap ve elem menbaı olacak bedbaht birtakım kimselerin türemesine mani olmanın bir vazife”²¹³ olarak görüldüğü Nazi Almanyası’nda, 14 Temmuz 1933 tarihinde kabul edilen “*Kalıtsal Hastalığı Olan Nesillerin Önlenmesine İlişkin Yasa*” ile doğacak çocukların fiziksel ve zihinsel ciddi bir kalıtsal engeli olmasının raporla kanıtlanması durumunda, ebeveynlerin kısırlaştırılmasına izin verildi.²¹⁴ Almanya’da bu kanuna dayalı olarak 1933-1945 yılları arasında ne kadar kadın ve erkeğin kısırlaştırıldığı net olarak bilinmemektedir. İstatistikî verilere göre 300 ile 500 bin arasında birey, insanlık için ıstırap ve elem kaynağı olacağı iddia edilen kimselerin üremesine engel olmak için kısırlaştırıldı. Cumhuriyet gazetesinin bu husustaki haberine göre, 1935 yılının sonlarına gelindiğinde Almanya’da 410 binin üzerinde insan kısırlaştırılmıştı. Söz konusu insanların 200 bini doğuştan budala, 80 bini şizofren, 20 bini cinnetten muzdarip, 60 bini sara, 4 bini doğuştan kör, 16 bini doğuştan sağır, 20 bini fiziksel olarak engelli ve 10 bini alkolikti. Bu insanların neredeyse yarısı erkek ve diğer yarısı kadındı.²¹⁵

Türk basınının Alman basınından aktardığına göre Norveç ve Danimarka da birer kısırlaştırma kanununu tatbik etmeyi planlamıştı. Norveç Hükümeti, bu konuda hazırlanan kanun teklifini kabul etti. Söz konusu kanuna göre, irsen hastalıklı olan bireyler tarafından talep edilmesi durumunda ve bu konuda mütehassıs olan Doktorlar Cemiyeti Başkanı’nın onayıyla kısırlaştırma ameliyatı tatbik edilecekti. Deliler ve tedavisi olmayan hastalıklardan muzdarip olanlar ise onaylarına bakılmayıp zorla kısırlaştırılacaktı.²¹⁶ Yine *Ulusal Birlik* gazetesinin İsveç basınından aktardığına göre, 1935 yılı içerisinde İsveç’te 250 kişi kısırlaştırılmıştı. Bunlardan 51’i sağlık şartları dolayısıyla zorunlu olarak diğer 199 kişi ise kendi arzularıyla kısırlaştırılmıştı ve bunların 20’si kadındı.²¹⁷ Görüldüğü üzere ABD ve Almanya’nın aksine İsveç ve Norveç’te kısırlaştırma uygulamalarında bir noktaya kadar kişilerin rızası alınmaktaydı.

olmadan meseleye müdahale mi lazım geliyor; üzerinde düşünülecek bir noktadır...” “Alman Kısırlaştırma Kanununun Dayandığı Esaslar”, *Hakimiyeti Milliye* (26 Teşrinievvel 1934), 6.

²¹³ “İnsanları Kısırlaştırma İşİ”, *Zaman* (18 Teşrinievvel 1934), 7.

²¹⁴ “Almanya’da Kısırlaştırma Kanunu Nasıl Tatbik Edilecek?”, *Vakit* (13 Kanunusani 1933), 9.

²¹⁵ “Dehşetli Rakam”, *Cumhuriyet* (1 Teşrinisani 1935), 5.

²¹⁶ “Altı Yüz Çocuk Birden Kısırlaştırılacak”, *Vakit* (16 Mart 1934), 9.

²¹⁷ “Kısırlaştırma”, *Ulusal Birlik* (11İkincikanun 1936), 4.

Türkiye’de ise neslin ıslahı için kısırlaştırma uygulamasının tatbiki konusunda özellikle Almanya’dan ilham alındığı görülmektedir.²¹⁸ 1930’lu yıllar boyunca Türkiye’de dönemin aydınları çoğunlukla gelecek nesillerin güçlü ve sağlıklı olarak yetiştirilmeleri için kısırlaştırmanın gerekliliği konusunda büyük ölçüde hemfikir olsalar da Türkiye Akıl Hıfzıssıhha Cemiyetinin önde gelen doktorları halkın bu konuda aydınlatılması gerektiği kanısındaydı. Zira Türkiye kamuoyu buna henüz hazır değildi.²¹⁹ Örneğin F. K. Gökay bu konuda: “Biz memlekette sağlam bir nesil yetiştirme taraftarıyız. Türk milletini teşkil eden fertlerin ayrı ayrı sağlam olmalarını, tam teşekküllü bulunmalarını isteriz. Delilerin evlenerek akıl hastalıklı çocuklar yetiştirmelerini istemiyoruz... Almanya’da, İngiltere’de, Fransa’da bu konuda kuvvetli cereyanlar var. Bu cereyan, delilerin evlenmelerine mani olmaktan ziyade onları zürriyet yetiştirmekten men edecek bir vaziyete sokmaktadır. Bu takdirde deliler evlenebilirler ve fakat zürriyet yetiştiremeyecekleri için cemiyete muzır (zararlı) olmazlar. Biz böyle bir tecrübeye taraftar değiliz... Biz halkımızı elimizden geldiği kadar bu mesele üzerinde hazırlamaya ve kendilerine kâfi derecede malumat vermeye çalışacağız...”²²⁰ diye yazmaktaydı. Gökay yine 1934 Martında verdiği bir konferansta: “...Ruhen hasta olanları kendi başlarına bırakamayız. Bunların evlenmelerine engel olunmalıdır. 20. asırda sinirler bozulmuş, bu yüzden de akıl hastalıkları çoğalmıştır. Almanya’da olduğu gibi ruhen malûl olanları, delileri, akıl hastalarını hemen kısırlaştırılmalı taraftarı değilim. Kanunlardan istifade ederek bu gibilerin evlenmelerine mani olunmasını teklif ediyoruz...” demek suretiyle bu hususta Avrupa’daki benzerlerine nazaran daha ılımlı bir politika takip edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Görüldüğü üzere Gökay, öjenik politikalar dahilinde Türk milletinin tüm üyelerinin sağlıklı, güçlü olmalarını ve gelecek nesillerin de geçmiş nesillerden kalma fiziksel ve zihinsel hastalıklardan arındırılmış olarak yetişmesini ilke edinmesine rağmen kısırlaştırma uygulamasına sıcak bakmıyordu. Batı ülkelerinde olduğu gibi akıl hastası ve delilerin kısırlaştırılması gibi radikal pratiklerden ziyade kanunlara dayalı olarak bu kişilerin evlenmelerine engel olunması gibi alternatif bir uygulamadan yanaydı. Ancak aynı konferansta Gökay’dan sonra söz alan Dr. Hüseyin Kenan Tunakan ise: “...Medeniyet ilerledikçe akıl hastalıkları artıyor. Bugün cemiyetin en tehlikeli unsuru, ahlâkî cinnet kadrosu içine giren psikopatlardır.

²¹⁸ “...Almanya’da dejenerelerin kısırlaştırılması hakkında neşir olunan kanunun bizim halkımız ve doktorlarımız arasında da bir hayli alâka uyandırdığı görülüyor. Yeni neslin fikir ve beden itibarıyla sıhhatli ve kudretli olmaları, yeni cemiyetin, yeni hayatın zarurî icaplarıdır...” (Ahmet Hilmi, “Dejenereleri Kısırlaştırmak Lazım ve Faydalıdır”, *Vakit* (2 Eylül 1933), 9.)

²¹⁹ “Kısırlaştırma Kanunu İsteyen Cemiyetimiz Var”, *Vakit* (25 Ağustos 1933), 1-4.

²²⁰ “Sinir Hastalığı Olanların Kısırlaştırılması”, *Vakit* (26 Ağustos 1933), 4.

*Ben cemiyet içinde gezerek cemiyetin selamet ve saadetini bozanların, dejenere unsurların da kısırlaştırılmasını teklif ediyorum. Fahrettin Kerim Bey, kısırlaştırma zamanının gelmediğini söyledi. Ben bu fikirde değilim. Memleketimizde akli hastalıklarla malûl olanlar da maalesef eski senelere nazaran çoğalmaktadır. 10 sene evvel Bakırköy Hastanesinde 300 hasta varken bugün 1700 hasta vardır...”*²²¹ diyerek Gökay'ın fikirlerine muhalefet etmişti. Dolayısıyla Tunakan dünyada son yıllarda meydana gelen küresel olayların akıl hastalıklarından muzdarip insan sayısını arttırdığından ve Türkiye toplumunda da geçmiş yıllara nazaran akıl hastası insan sayısında meydana gelen artışın fazlalığından dolayı kısırlaştırmayı bir tercihten ziyade zorunluluk olarak görmekteydi. Tunakan'a göre, sadece akıl hastalarının değil; aynı zamanda toplumun geleceğini tehlikeye atan dejenere bireylerin de kısırlaştırılması gerekiyordu.

1935 yılından itibaren Türk basınında kısırlaştırma tartışmalarının şiddetlendiği görülmektedir. Bunun en temel sebebi, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya'nın dünya politikasında her geçen gün öne çıkması ve Türk basınında özellikle Nazi rejiminin öjeni bağlamında uyguladığı politikaların savunucusu olan aydınların ve yazarların olmasıydı. Örneğin Hitler rejiminin uyguladığı kısırlaştırma uygulamasının hararetli bir savunucusu olan Dr. Necati Kip'in bu konuda radikal sayılabilecek görüşleri şu şekildeydi:

*“...Anormal anasırın (unsurlar) tenasül (üreme) kabiliyetlerini ortadan kaldırmak lazımdır. Birinci derecede kısırlaştırılması gereken unsurları şöyle tasnife uğratabilirim: Keyif verici madde bağımlıları; ileri derece psikopatlar, psikokastenikler (maceraperest serseriler, kundakçı, şantajcı ve mücrim (suçlu) doğanlar; ileri derece aptallar ve aileler arasındaki izdivaç mahsulü çarpıklar; sara, irsi frengi, erken bunama, manyaklar, melânkolikler, paranoyaklar...”*²²²

Görüldüğü üzere Necati Kip doğrudan Almanya'daki kısırlaştırma pratiklerini örnek alan son derece radikal bir kısırlaştırma uygulamasını savunmaktaydı.

Bu dönemde kısırlaştırma uygulamasına en çok taraftar olan isimlerden bir diğeri de Dr. Besim Ömer Akalın'dı. Akalın da tıpkı Necati Kip gibi kısırlaştırma konusunda Hitler Almanyası'ndaki uygulamaların Türkiye'de de yapılması gerektiğini savunmaktaydı: “...Az çok düşünenler gibi ben de ırkın, milletin ve neslin ıslahıyla çoktan beri

²²¹ “Akıl Hastalarını Kısırlaştırılmalı”, *Vakit* (23 Mart 1934) 3.

²²² Adnan Bilgat, “Kısırlaştırma Davası Üzerinde Tetkik”, *Yeni Asır* (20 Kanunuevvel 1935), 6.

iştigal ederim. Beşeriyetin ıslah edilmesi fikri çok eski zamanlarda bile tatbik ediliyordu. Likurgus devrinde Spartalılar, sakat, mecnun, ahmak ve her suretle halî tereddiye müptela çocuklarla büyükleri yüksek bir dağdan aşağı atmak suretiyle ortadan kaldırırlardı. Bugünkü cemiyetler böyle vahşiyane bir hareketi elbette kabul etmezler. Fakat bunların yalnız nesil yetiştirmelerine mani olmak için zürriyetten iskatlarını bir vazife addediyorlar... Almanya'da Hitler hükümeti zamanında bu hususta çok derin tetkikler yapıldı ve kanunlar tatbik edildi. Bu usulün doğruluğu ve faydası yakında memleketimizde de anlaşılacaktır. O zaman ilk kanun teklifini yapan ben olacağım...”²²³ Akalın, her ne kadar bir kısırlaştırma yasasını Meclis gündemine getireceğini belirtse de söz konusu kanun teklifinin yapıp yapılmadığına dair somut bir veriye ulaşamadı.

Cafer Seno ise kısırlaştırmayı Türkiye gibi bir ülke için nüfus ıslahının öncelikleri arasında görmemekteydi: “...Kısırlaştırma usulü ırkın ıslahına yegâne çare değildir. Bu ancak haricî tereddi amillerini tamamen izale etmiş ideal cemiyetlerde bulunması zaruri olan nispeten mahdud (sınırlı) miktardaki anormal tipleri, cemiyetin selameti ve menfaati namına tenasülden men etmek için faydalıdır. Bunun haricinde, birçok insanlar beyhude yere büyük bir adaletsizliğe kurban edilmiş olacak, buna mukabil cemiyet de hiçbir şey kazanmayacaktır...”²²⁴ Seno kısırlaştırma uygulamasını örneğin frengi ve verem gibi hem mevcut neslin sağlığını bozan hem de gelecek nesli soysuzlaşmaya iten dış etkenlerden kaynaklı sağlık sorunlarını ortadan kaldırmış milletler için gerekli görmekteydi. Dolayısıyla kısırlaştırma için öjenik politikalarda belli düzeyde ilerleme kaydetmiş olmak gerekmektedir. Aksi takdirde kısırlaştırma uygulamaları sadece toplumdaki birçok insanın kurban verildiği beyhude bir çabadan öteye geçmeyecekti.

Görüldüğü üzere Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dönemin aydınları arasında tartışmalara sebep olan kısırlaştırma meselesinde çoğunluk, bu uygulamayı Türk ırkının ıslahı için gerekli görmekteydi. 5. Dönem Bilecik milletvekili olan Dr. Besim Ömer Akalın, gelecek nesillerin akıbetine önem veren Almanya'daki kısırlaştırma uygulamalarına atfen, Türkiye'de kamuoyunun buna hazır olduğu zaman gerekli kanun teklifini kendisinin yapacağını ifade etti. Ancak öjenik politikaların dünya çapında yaygın olduğu 1930'lu yıllarda, Türk aydınlarının kamuoyunu bu konuda hazırlamak için düzenli olarak halkevlerinde verdikleri konferanslara, basında dünyadan

²²³ Ş. R. H. “Nesli Islah Meselesi: Kısırlaştırma İçin Bir Kanun Teklif Edilecek”, *Akşam* (20 Kanunusani 1937), 5-10.

²²⁴ Cafer Seno, “Kısırlaştırma Usulüyle Neslin Islahı Mümkün müdür?”, *Cumhuriyet* (26 Temmuz 1938), 2.

örnekler vererek yazdıkları makalelere rağmen bu dönemde bir kısırlaştırma kanunu kabul edilmedi.

Türkiye’de 1930’lu yıllarda aydınların talep ettikleri şekilde olmasa da bir kısırlaştırma düzenlemesi 1967 yılında yapıldı. Gerekli olduğu halde kürtaj ve kısırlaştırmanın önünü açan söz konusu kanun, dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Danıştay tarafından kabul edilen “*Tıbbî Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzük*” ün yürürlüğe konulması 12 Haziran 1967 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edildi. Söz konusu tüzükte, tıbbî müdahale yoluyla rahmin tahliyesi ve çocuk yapma kabiliyetinin izalesi için gerekli müdahalelere ilişkin esaslar, hastalıklar, tahliyenin ve müdahalenin yapılabileceği yer ve kurumlar ile acil hallerin nelerden ibaret olacağı açıklanmaktaydı.²²⁵ Tüzüğün ikinci maddesine göre: “*gebeliğin annenin hayatını tehdit ettiği veya edeceği veya rüşeymin ve ceninin normal gelişimini imkânsız kılan veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için malûliyet sebebi teşkil edecek hallerde yetkili kurulların objektif araca dayanan gerekli raporları üzerine rahim tahliyesi yapılabilir*” idi. Ayrıca tüzüğe bağlı olarak kısırlaştırma ameliyatı yoluyla çocuk yapma kabiliyetinin ortadan kaldırılması için gereken koşullar şunlardı: Kadının kürtaj olmasını gerektiren hastalıklardan tedavisi mümkün olmayanları veya uzun sürecek olanları, konjenital hemolitik anemiler, hemofili, huntington köresi, Wilson hastalığı vb.den birine sahip olmak, ebeveynlerden herhangi birinin retinoblastom dolayısıyla enükleasyon ameliyatı geçirmiş olduğu haller, aile fertlerinden bir veya birkaçı ile birlikte kendisinde veya kocasında büyük konjenital malformasyonlar bulunması ve üçüncü kez sezeryan olmalarıdır.²²⁶

Söz konusu tüzük tümüyle pozitif öjenik indikasyonlar dikkate alınarak çıkarılmış bir düzenlemeydi. Ancak söz konusu tüzüğün kısırlaştırma konusunun neslin ıslahı ve gelecek nesillerin sağlığı için gerekliliğinin en çok tartışıldığı 1930’lu yıllarda değil de öjenik politikaların rafa kaldırıldığı dönemde uygulanmaya konulmasının sebeplerinden biri, Türkiye’nin nüfus politikasında yaşanan köklü değişimdir. Bilindiği üzere Cumhuriyet’in kurulduğu tarihten itibaren Türkiye, hem niceliğe dayalı bir nüfus

²²⁵ “Kürtaj Kolaylaştırılıyor: Türkiye’de de Kısırlaştırma Kabul Edildi”, *Yeni Gazete* (2 Temmuz 1967), 1-7.

²²⁶ “Tıbbî Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzüğün Yürürlüğe Konulmasına Dair Karar”, *T.C. Resmi Gazete* (3 Temmuz 1967), 1-4.

politikasıyla nüfusun sayısal olarak arttırılmasını amaçlamakta; diğer yandan da nüfusun niteliğinin arttırılması hedeflemekteydi. Ancak 1960'lı yıllar itibarıyla nüfusun nicelik olarak artışından ziyade nüfus planlamasına duyulan ihtiyaç, Türkiye'de nüfusun kalitesi için gerekli koşullar doğrultusunda kürtaj ve kısırlaştırmaya izin verilmesine neden oldu. Ek olarak köyden kente göçün hızlanması ile birlikte halkın geleneksel tıbbî yöntemlerle düşük yapmaya çalışması ve bu durumun hem anne hem çocuk ölümlerine sebep olması da bu durumun sebepleri arasında gösterilebilir.²²⁷

2.5. Erken Cumhuriyet Döneminde İntihar Haberlerine Getirilen Matbuat Yasağı

Ölüme götüreceğini bilerek kurban tarafından girişilen eylemin doğrudan veya dolaylı olarak meydana getirdiği ölüme intihar denir. İntihar, toplumda stres yaratan yaşam koşullarına tepki veren normal bireylerden ağır ruhsal bozukluklardan muzdarip kişilere kadar geniş bir popülasyonda görülebilir.²²⁸ Dolayısıyla intihar kimi zaman kişisel bir tercihin sonucu olarak gerçekleşirken kimi zaman da bir salgın halini alabilir.

Sosyal bir hadise olan intihar konusu eski çağlardan beri insanların üzerinde düşündükleri bir meseledir. İlk zamanlarda intiharın bir cinnet halinin sonucu olarak meydana geldiği ve akıl sağlığı yerinde olan kişilerin hiçbir zaman böyle bir eyleme teşebbüs etmeyeceği varsayıldı. Yıllar içinde bilimin gelişmesiyle bu yanlış kanaat terk edilerek intihar olgusunun diğer hastalıklar gibi belli bir seyir ve gelişme göstererek gerçekleştiği farz edildi. Daha sonraları ise intiharın da diğer ruhsal hastalıklar gibi başlı başına bir hastalık olduğu tespit edildi.²²⁹

20. yüzyılın başlarından aynı yüzyılın ortalarına kadar I. Dünya Savaşı ve ardından 1929 Ekonomik Buhranı gibi dünya çapında meydana gelerek, milyonlarca insanda travmatik etkilere sebep olan olayların sonucunda bireysel ve kitlesel intihar hadiseleri meydana geldi. Söz konusu intihar hadiseleri, dönemin devletlerinin gündemini meşgul eden ve acilen çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak görülmekteydi. Hemen her ülkenin sahip olduğu nüfus oranını arttırmaya ve

²²⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ramazan Baş, *Türkiye'nin Nüfus Politikası (1923-1980)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023), 167-218.

²²⁸ Ali Emre Şevik-Halil Özcan-Emin Uysal, "İntihar Girişimlerinin İncelenmesi: Risk Faktörleri ve Takip", *Klinik Psikiyatri* 15/ 4 (2012), 219.

²²⁹ Şehap Nafiz, "İntiharın Psikolojisi", *Serveti Fünun* 71/ 42 (31 Mart 1932), 278.

geliştirmeye çalıştığı sırada maddî ve manevî sorunların her alanda hissedilmesi intiharlarla karşılık buluyordu. Ağır hayat şartlarının doğurduğu maddî ve manevî zorluklar arttıkça bireyler bu ıstıraplarından kurtulmak için hayatlarına son vermeyi bir çözüm olarak görmeye başladı. 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında Avrupa'nın her yerinde intihar eden kişi sayısı artıyordu. Örneğin İngiltere'de 1929 yılında 3.480'i erkek ve 1.504'ü kadın olmak üzere toplam 4.984 kişi intihar etti. İntihar dalgasının en yoğun yaşandığı ülkelerin başında ise ABD gelmekteydi. Bu sırada intiharları önlemek için çeşitli yollar aranmaktaydı. Örneğin ABD'de 1930 yılından itibaren intiharları durdurmak amacıyla "intihar sigortası" sistemi devreye girdi. Bu sigorta kapsamında insanlara iki sene süreyle intihar etmemeyi taahhüt ederek sigorta yaptırmaları halinde söz konusu sürenin sonunda 30 bin dolar para veriliyordu.²³⁰

İntihar sorununun Türkiye'de de hissedildiği görülmektedir. 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarından itibaren Türk basınında intiharların arttığına ve adeta bir salgın haline geldiğine yönelik haberlerin ve köşe yazılarının sayısı artmaya başladı.²³¹ Söz konusu haber ve yazılarda son dönemde intihar sayılarının niçin arttığı sorgulanmakta ve bu soruna çözüm önerileri getirilmekteydi. Özellikle F. K. Gökay'ın ifade ettiğine göre Türkiye'de 1916 yılında intihar oranları son derece azdı. Nitekim devletin başkenti İstanbul'da dahi bir yıl içerisinde yirmiden fazla intihar vakası görülmemekteydi. Ancak 1928 yılına gelindiğinde bu sayı 250'ye kadar yükselmışti.²³² Bu dönemde aydınlar ve yöneticiler intiharları önlemek için çeşitli yollar aramaktaydılar. İntiharlarla mücadele amacıyla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Uzmanı Kemal Cenap Bey, akıl ve ruh hastalıkları uzmanlarından müteşekkil bir heyetin kurularak intiharlara karşı mücadele cemiyeti teşkil etmelerini tavsiye etmekteydi.²³³ Böyle bir cemiyetin intiharlar aleyhinde propaganda yaparak halk nazarında etkili olabileceği ileri sürüldü. Ancak intihar vakalarını öjeni konseptinden değerlendirerek onu nüfusun ıslahında olumlu bir yol olarak gören aydınlar da vardı. Örneğin Şükrü Hazım Tiner, intiharları toplumsal bir hadiseden ziyade seçilim bakımından tetkike tabi tutmaktaydı. Ona göre dört çeşit intihar vardı:

²³⁰ Ö.R. "İntiharlar Niçin Çoğalıyor", *Vakit* (3 Nisan 1931), 2.

²³¹ Bkz. Necmeddin Sadık, "İntiharlar Neden Çoğalıyor?", *Hayat* 1/14 (Mart 1927), 1-2; "İntiharlar Çoğalıyor", *Vakit* (20 Temmuz 1930), 3; "İntiharlar (Bu Salgınla Mücadele Edilecek)", *Milliyet* (4 Ağustos 1930), 3; "İntiharlar Çoğalıyor", *Cumhuriyet* (5 Mayıs 1931), 5.

²³² "Kendini Öldürenler Çoğalıyor mu, Azalıyor mu?", *Kurun* (11 Eylül 1937), 2.

²³³ "İntiharla Mücadele", *Vakit* (13 Şubat 1930), 3.

"Ruhi Bozukluk Kaynaklı İntihar: Bilhassa melânkoli ve alkolizm kaynaklı olan bu durum büyük ölçüde intiharla sonuçlanır. Bu tür intiharlar neslin ıslahı ve ırkın temizlenmesi için gereklidir ve ziyan olarak görülmemelidir.

Hasta Bireylerin İntiharı: Tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanarak hayattan bıkan bireylerin kendi hayatlarına son vermeleri anlamına gelen intihar türüdür. Bu tür intiharlar da ırk hıfzıssıhhası (öjeni) bakımından zarar olarak görülmemelidir.

İktisadî Sebeplerden Dolayı İntihar: Bu tür intiharların bir kısmı hayatını kazanmaktan aciz kimseler tarafından diğer kısmı ise büyük bir mevki sahibiyken çok defa büyük bir servet kaybederek iflasa sürüklenenler tarafından gerçekleştirilir. Bu gruptakiler kısmen nüfusun ıslahı için ziyan, kısmen de aleyhtedir.

Bedbaht Aşıklar: Bunların bir kısmını psikopatlar teşkil eder. Bu insanların intihar etmesi öjeni bakımından nüfus için bir kayıp değildir."

Görüldüğü üzere Tiner, toplumdaki bir kısım bireylerin intihar etmelerini nüfus için bir zarar olarak değil tam tersine öjeni bakımından olumlu olarak telakki etmekteydi. Ancak Tiner aynı zamanda, neslin ıslahı için çalışanların hayata tahammül gösterebilenlerin artmasını, yüksek seciye, sağlam vücut ve salim dimağ sahibi olanların çoğalmasını istediklerini; dolayısıyla bu özelliklere sahip bireylerin iktisadî ve aşk gibi sebeplerle kendilerini öldürmelerini üzüntü verici bir hadise olarak gördüğünü ve bu durumun önlenmesi gerektiğini belirtmekteydi.²³⁴

Bütün bunlar karşısında devlet intihar olaylarının toplum nazarında olumsuz bir etki yarattığını, toplumun akıl ve ruh sağlığının korunması için intihar vakalarına karşı önlem alınması gerektiğini kabul ederek 30 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun 38. maddesinde değişikliğe gitti. Nüfusun ıslahı için toplumun akıl ve ruh sağlığını korumanın gerekli olduğu varsayımından hareketle pozitif bir öjeni pratiği olarak değerlendirilebilecek bu değişiklikle beraber 4 Haziran 1932 tarihinde "30 Temmuz 1931 Tarih ve 1881 Numaralı Matbuat Kanununun 38. Maddesinin Tadiline Dair Kanun" ile intihar haberlerine belli düzeyde matbuat yasağı getirildi. Söz konusu kanuna göre:

²³⁴ Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, 10-11.

-Memleket dahili ve haricindeki intihar vakalarını gazetenin intişar (yayınlandığı) ettiği mahallin en büyük zabıta makamından mezuniyet (izin) almaksızın neşretmek memnudur.

-İntihar edenlerin ve intihara teşebbüs eyleyenlerin vakaya taalluk (dair) eden resimleri basılmaz. Şu kadar ki zabıta mezuniyet verirken bunların diğer resimlerinin basılmasını da men edebilir.

-İntihar vakalarını başka bir gazeteden iktibas ile neşreden gazete için zabıtabadan mezuniyet almaya lüzum yoktur.

-Yabancı bir memlekette çıkan gazeteden iktibas suretiyle neşredilecek bu vakaların neşrolunacağı yerdeki zabıta makamından izin alınması lazımdır.

-Bu madde hükmüne muhalif hareket edenler bir haftadan bir seneye kadar hafif hapis cezası ve 25 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasına mahkûm olurlar.²³⁵

Görüldüğü üzere devlet; toplumun akıl ve ruh sağlığının korunması ve intihar haberlerinin Türkiye’de nüfusun ıslahı yolunda olumsuz etkilere sebebiyet vermemesi için intihar haberlerinin yayınlanmasında gazetenin bulunduğu mahallin en büyük zabıta makamından izin alınmasını zorunlu kıldı. Aynı durum 28 Haziran 1938 tarihinde 3518 sayılı “*Matbuat Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*” ile korunmuştur. Ancak yapılan bir değişiklikle “*memleket içindeki ve dışındaki intihar vakalarının okullarda, fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak mahiyetteki vakaları gazetenin bulunduğu mahallin en büyük mülkiye amirinden mezuniyet almaksızın neşretmesi*” yasaklandı.²³⁶

Dönemin hükümetlerinin intihar vakalarının neşredilmesini yasaklamasının temel sebebi intihara bir “*salgın*” gözüyle bakılması ve intiharlara dair haberlerin intihara meyilli olan insanları olumsuz etkileyebileceği ön kabulüydü. Söz konusu yasakla nüfusun korunmasına dair pozitif bir öjeni pratiği hayata geçirilmekle birlikte intiharların sebeplerinin derinlemesine araştırılmadığı ve dolayısıyla bu sebepleri ortadan kaldıracak tedbirleri alma noktasında da yetersiz kaldığı söylenebilir.

²³⁵ “30 Temmuz 1931 Tarih ve 1881 Numaralı Matbuat Kanununun 38 Maddesinin Tadiline Dair Kanun”, *T. C. Resmi Gazete* (9 Haziran 1932), 1546.

²³⁶ “Matbuat Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun”, *T. C. Resmi Gazete* (15 Temmuz 1938), 10279.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E HIFZISSİHHA ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ

3.1. Hıfzıssıhha Kavramına Genel Bir Bakış

Tek tek bireylerin ve bir bütün olarak ulusların sağlığının temel bir ölçüsü yoktur. Çünkü sağlık konusu insan ve ulus hayatında paha biçilmez olgulardan biridir. Birçok ulus, uzun zaman önce birey ve kamu sağlığının önemini takdir etmeye başladıkları için bugünkü gelişmeye ve kalkınmaya muvaffak olabildiler. Çünkü "*Her şeyin başı sağlıktır.*" Dolayısıyla sağlıklı olmayan bir bireyin sosyal hayatta başarılı olamayacağı gibi; sağlıklı olmayan bir ulus da küresel arenada pek faydalı olamaz.²³⁷

Kişinin bireysel sağlığı kadar ulusun sağlığı da ihmal edilmemesi gereken bir olgudur. Çünkü ulusun sağlığının toplum ve devlet için hayatî bir önemi vardır. Bir milletin en büyük serveti, onu teşkil eden ulusunun sağlığıdır. Nüfusun kendi başına bir değer olduğunun düşünülmeğe başlandığı günden beri medeni milletler arasında en yüksek makam ve en emin istikbale sahip olan milletler, halkının sağlığı en güçlü olan milletlerdir. Çünkü ulusun sağlığı devletler için en büyük güç kaynağıdır.²³⁸

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprağı hükümranlığın esası kabul eden (*territorial*) devlet anlayışından nüfusa (*population*) dayalı devlet anlayışına geçişin ardından yönetim sanatında radikal bir değişim yaşandı. Artık devletlerin meşguliyetini mevcut nüfusun refahının sağlanması ve artırılması, sağlığının korunması, sahip olduğu maddî koşulların iyileştirilmesi ve ömrünün uzatılması gibi kaygılar oluşturmaya başladı.²³⁹ Nüfusun sadece niceliksel anlamda bir değerinin olmadığı; aynı zamanda niteliğinin de geliştirilmesini merkeze alan bu düşünceden hareket eden devletler, hıfzıssıhhaya ayrı bir önem vermeye başladı.

²³⁷ Remzi Gönenç, "Sağlık Bahtıyarlıktır", *Ülkü* 7/ 37(Mart 1936), 48

²³⁸ Mahmut Şemsi Kural, "İrk Sağlığı İnsan Irklarının Sıhhati İçin Alınan Yeni Tedbirler", *Hakimiyet-i Milliye* (7 Teşrinievvel 1933), 5.

²³⁹ Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyette Beden ve Spor* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 38.

Hıfzıssıhha, sağlıklı bir yaşam için alınması gereken önlemlerin bütününe verilen addır. Bireyin ve halkın sağlığını tehdit eden, çalışma kudretini azaltan ve tahrip eden bütün zararlı alışkanlıklara ve hastalıklara karşı onları korumak ve/veya bunları tümüyle bertaraf etmek hıfzıssıhhanın yegâne amacıdır.²⁴⁰ Erken Cumhuriyet Dönemi münevverlerinden Zeki Nasır, hıfzıssıhha kavramını bireysel hıfzıssıhha, içtimaî hıfzıssıhha (kamu sağlığı) ve ırk hıfzıssıhhası (öjeni) olmak üzere üçe ayırmaktaydı. Nasır'a göre, bireysel hıfzıssıhha, bireyin kendisinde başlar ve ailenin sağlıklı bir şekilde çocuklarını yetiştirmesiyle tamamlanır.²⁴¹ İçtimaî hıfzıssıhha ise ulusun genelini ilgilendiren sağlık işlerinin tümüdür ve ırk hıfzıssıhhası ile arasında korelasyon vardır. Dr. Mahmut Şemsi'ye göre, içtimaî hıfzıssıhha ırk hıfzıssıhhasına dönüşmedikçe devamlı bir başarı gösteremez. Ulsun sahip olduğu kütle-i irsiye (gen havuzu) geliştirilmedikçe ulusun gerçek anlamda sıhhatine kavuşması mümkün değildir. Irk hıfzıssıhhası, kullanılan yöntemlere göre esas itibariyle bir halk sağlığı meselesidir. Sonuçta hıfzıssıhhanın, bireylerin ve ulusun genel sağlığının korunması, gen havuzunun muhafaza edilmesi ile değerli irsi özelliklerinin korunması ve sürdürülmesi için yol gösteren bir bilim olduğu varsayılmaktaydı.²⁴² Günümüzde ise modern anlamda halk sağlığı, “sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, hastalık önleme ve diğerk sağlık müdahalesi şekilleri vasıtasıyla tüm nüfusta sağlığın geliştirilmesini, yaşamın uzatılmasını ve yaşam kalitesinin artırılmasını” amaçlayan sosyal ve politik bir kavram olarak tanımlanmaktadır.²⁴³

Türkiye’de hıfzıssıhha alanında özellikle kamu sağlığına yönelik çalışmaların şekillenmesi ve çeşitlenmesinde bir süreklilik olduğu göze çarpmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin modernleşme ve merkezileşme çalışmalarının bir sonucu olarak Sultan II. Mahmut Döneminde ordunun sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla 14 Mart 1827 tarihinde kurulan Tıphane-i Amire, kamu sağlığı için bir başlangıç teşkil eder. Ardından hekimbaşılık müessesesinin yetkilerini üzerine alan Meclis-i Umur-ı Tıbbiye ihdas edildi. Kısa bir süre sonra 1847 yılından itibaren çiçek aşısı usulü uygulanmaya başladı. 1892 yılına gelindiğinde çiçek

²⁴⁰ Emil Gotschlich, *Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmi Prensipleri* 7. Milli Türk Tıp Kurultayı Ankara, (İstanbul: Kader Matbaası, 1938), 3.

²⁴¹ Zeki Nasır, "Halk Sıhhati", *Ülkü* 1/1(Şubat, 1933), 73-74.

²⁴² Kural, *Harbin Istıfaî Tesirleri*, 14.

²⁴³ *Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü* T. C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, (Ankara: 2011), 3.

aşısı üretimi için Telkikhane-i Şahane'nin kurulmasıyla birlikte imparatorluk coğrafyasında yaşayan tüm insanların aşılınması hedeflendi. Bu amaçla, 1890'lardan itibaren Osmanlı coğrafyasının çeşitli vilayetlerinde telkikhaneler açılmaya başlandı.²⁴⁴ Çiçek aşısı, Osmanlı tarihinde kamu sağlığı alanında yapılan ilk ve en geniş çaplı uygulamaydı. İlerleyen yıllardan itibaren kamu sağlığına yönelik çalışmalar ve uygulamalar devletin yanı sıra birtakım cemiyetler, özel hayır ve yardım kuruluşları ve yabancı heyetler tarafından da desteklenmeye başlandı.²⁴⁵

Bireyin sağlığı için bizzat kendisinin göstereceği ilgi ve çaba önemliyken ulusun sağlığı için gerekli olan bütün asgari ihtiyaçların temin ve tatbik edilmesinde kamuoyu ve bilhassa aydınların bu hususta sahip oldukları farkındalık oldukça önemlidir. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde dergi ve gazetelerde birey ve kamu sağlığına yönelik yazı ve makalelerin arttığı görülmektedir. Amacı, halkı hıfzıssıhha bakımından bilgilendirmek ve toplumun sağlık bilgisini arttırmak olan bu yayınlar nasıl yemek yenilmesi gerektiğinden diş bakımına, hapishanelerin ve evlerin temizliğinden çocukların ve ihtiyarların bakımına kadar oldukça geniş bir yelpazedeydi. Dönemin aydınlarına göre, ülkede hıfzıssıhha biliminin yerleşmesi ve tamamen tesisi için uzun yıllar geçmesi ve büyük miktarda para harcanması gerekmektedir. Bunun için de halk öncelikle sağlığının ve hayatının değerini bilmeli ve onu muhafaza etmenin çarelerini arayıp tatbik etmeliydi.²⁴⁶ Bu amaçla bilimin kurumsallaşması gerekmektedir ve bilhassa eğitim-öğretimde hıfzıssıhha ayrı bir önem verilmeliydi.²⁴⁷

I. Dünya Savaşı'nın ardından muharip ve gayrî muharip her devlet, savaşta ve savaşın getirdiği imkânsızlıklar ortamında kaybettiği nüfusu telâfi etmek ve mevcut nüfusun sağlık şartlarını iyileştirmek için yoğun bir çabanın içine girdi. Bunun bir sonucu olarak da kamu sağlığı daha da önem kazandı. Çünkü kamu sağlığı açısından yüksek meziyetlere sahip bireylerle güçlü kurumlara sahip ülkelerde nüfus siyasetine

²⁴⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Başak Ocak-Abdurrahman Fatih Şendil, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ile Mücadele: Taşra Telkikhaneleri", *Belgi* 26 (Yaz/2023), 211-237.

²⁴⁵ "İki Kıta Arasında Türkiye'nin İnkişafı", *Ulus* (15 Temmuz 1936), 4.

²⁴⁶ "...bundan 15-20 sene evvel Anadolu'da sıtmadan titreyen halka, frengi yaralarından sızlayan insanlara kan muayenesi teklif edilince herkes korkudan bir tarafa kaçar ve bu işi yapacak sıhhat memurlarına yakışksız olarak karşı gelirlerdi. Bu zavallılara acımamak mümkün değildi. Bunlar bilgisizlikleri yüzünden alınacak kan dolayısıyla vücutlarının delik edileceğini sanıyor ve hacamatçıların pis ve kör aletlerini göz önüne getiriyorlardı..." Zeki Nasır, "Sağlığı Koruma Terbiyesi", *Ülkü* 2/ 9 (Teşrinievvel 1933), 295-296.

²⁴⁷ "İçtimâî Hıfzıssıhha", *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası* 2/24 (15 Ağustos 1339/1923), 323.

dayalı olarak yetiştirilen nitelikli nüfus ile ülkenin servetinin ve iktisadî gücünün arttırılacağı düşünülmekteydi.

Uzun yıllardan beri süregelen savaşların ve buhranların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet adamlarını ve bürokratları yoğun bir sağlık mesaisi beklemekteydi. Zira yeni Cumhuriyet'in kurulduğu tarihte Anadolu uzun yıllardan beri süregelen bir sağlıksızlık problemiyle yüz yüze idi. Anadolu genelinde çocuk ölümleri son derece fazlaydı ve ebeveynlerin çocuk bakımı bilgisi son derece yetersizdi. Ayrıca sıtma, frengi ve verem başta olmak üzere birçok salgın ve bulaşıcı hastalık ülke insanının sağlığını tehdit etmekteydi ve söz konusu tehdit her geçen gün daha da büyüyordu.²⁴⁸

Milli Mücadele hâlâ devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin gelecekteki sağlık ve sosyal yardım konularında devletin politikası olacak olan ilkeleri 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılı açılışında şu sözlerle izah etti: *"Milletimizin sıhhatini korumak, takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli, sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmek."*²⁴⁹ Cumhuriyet'in ilanından sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın bu politikaların takipçisi olduğunu ve hayata geçirebilmesi için çaba sarf ettiğini görmek mümkündür. Nitekim o TBMM'nin 4. Dönem 4. Toplanma Yılı'nı açarken düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *"...Ulusun, ulus gençlerinin, çocukların sağlıkları, gürbüzlükleri; üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik işidir. Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığının bu yönden bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz..."*²⁵⁰ Bu amaç doğrultusunda öncelikle çocuk ölümleri, salgın ve bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere Türk milletini içten içe kemiren, sağlığını tehdit eden unsurlara karşı hem halkın hem aydınların bilinçlendirilmesi gerekmekteydi. Doktorların ve hıfzıssıhha uzmanlarının öncelikle dünya genelinde hastalıklara karşı uygulanan modern tedavi yöntemlerini bilmeleri ve tatbik etmeleri öncelenmeliydi. Bunun için devletin kuruluşundan kısa bir

²⁴⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Osman Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 19/55 (2003), 131-144.

²⁴⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), 238.

²⁵⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 214.

süre sonra yurt dışında yapılan ve belli sağlık konularına dair meselelerin ve tedavi yöntemlerinin görüşüldüğü hıfzıssıhha kongrelerine delegeler gönderilmeye başlandı.²⁵¹

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, ülkenin dört bir köşesindeki sağlık işlerini, bakım ve yardım vazifelerini, devletin vizyonu ile sevk ve idare etti. Söz konusu sevk ve idarenin ardından milletin sağlık sorunları anlaşıldı ve ihtiyaçlar dahilinde gerekli tedbirler alınmaya başlandı.²⁵² Devletin kamu sağlığı politikası, çocuk ölümlerinin önüne geçerek sağlam doğumu arttırıp ölümleri azaltmak, ülkeyi dışarıdan gelebilecek salgın hastalıklara karşı korumak ve halihazırda halkın sağlığını bozan sıtma, frengi ve verem gibi hastalıkların önüne geçmek ve toplumun sağlığını koruma konusundaki bilgi ve becerilerini çağdaş vasıtalarla arttırmaktı.²⁵³ Bu amaçla devletin kuruluşundan itibaren uyguladığı sağlık politikaları halka birçok fayda sağladı. Avrupa ve Amerika'dan her sene satın alınan çeşitli sağlık konularına ait filmlerin sayısı 1930'ların sonlarına doğru 60'ı buldu. Filmlerin konusu ağırlıklı olarak sıtma, verem, frengi, difteri, nezle, sinek türleri, diş bakımı, genel sağlık, spor ve temizlikti. Bu filmler şehir ve kasabalarda halka, ordu mensuplarına ve öğrencilere parasız gösterilmekteydi. Köyler için de 150 adet sabit ve kısa film satın alındı. Söz konusu filmler sağlık merkezleri vasıtasıyla köylere kadar götürülüp halka izlettirilmekteydi. Ayrıca bulaşıcı hastalıklardan korunma, çocuk ölümünü azaltma, hastalık taşıyıcı böcekler, gençlerde hıfzıssıhhayı alakadar eden renkli afişler bastırıldı ve bu afişler halkevleri, okullar, istasyonlar, gümrükler, ordu, donanma ve bütün sıhhi müesseselere dağıtıldı. Toplam 13

²⁵¹ Bkz. "Paris'te toplanacak olan Beynelmilel Hıfzıssıhha Komitesi'ne Hudut ve Sevahil-i Sıhiye Müdürlüğü Fen Şubesi Müdürü Dr. Galip Ata'nın gönderilmesi ve kendisine gündelik verilmesi", *BCA*, 30.18.1.1/23.19.1, 23. 03. 1927, 1; "28.10.1927 tarihinde Paris'te toplanacak Beynelmilel Hıfzıssıhha Kongresi'ne Hükümetimizin de katılması" *BCA*, 30.18.1.1/26.58.3, 28. 10. 1927, 1; "Paris ve Plymouth'da açılacak Hıfzıssıhha Kongrelerine Sıhiye Vekâleti Müsteşar Vekili Dr. Hüsameddin ile Hıfzıssıhha Umum Müdürü Dr. Asım İsmail beylerin katılmaları", *BCA*, 30.18.1.1/29.39.17, 17. 06. 1928, 1; "Marsilya'da toplanacak Beynelmilel Bahrişefid Hıfzıssıhha Kongresi'ne katılmamıza dair kararname", *BCA*, 30.18.1.2/20.32.9, 20. 05. 1931, 1; "Cemiyet-i Akvam Hıfzıssıhha Komitesi'nce Roma'da açılacak kursa katılmak üzere, Dr. M. Rıza ile Dr. A. Rıza'nın gönderilmeleri", *BCA*, 30.18.1.2/45.37.9, 26. 05. 1934, 1; "Paris'te yapılacak Uluslararası Hıfzıssıhha Ofisi Daimi Komitesi toplantısına Dr. Asım Arar'ın katılması ve kendisine siyasi pasaport verilmesi", *BCA*, 30. 18. 1.2/53.24.20, 07. 04. 1935, 1.

²⁵² Milli Mücadele ve sonrasında halk sağlığını korumaya yönelik alınan kararlar ve açılan müesseselere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Saadet Altay, *Atatürk Döneminde Numune Hastanelerine Dönüştürülen Osmanlı Hastaneleri (1924-1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019); Onur Hamzaoglu-Osman Öztürk-Cegergün Polat, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları", *Toplum ve Hekim*, 39/1 (Ocak-Şubat 2024), 3-4; Gizem Zevde Aydın vd., "Healthcare Policies in the 100-Year History Republic of Turkey", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, (2023), 432-454; Recep Akdur, "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Sağlık", *12. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Sempozyum Kitabı*, (Ankara: 21-25 Ekim 2008), 45-71.

²⁵³ "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", *Ülkü* 2/ 9 (Teşrinievvel 1933), 253.

afişte sıtma, frengi, verem, alkolün zararları, çocuk sıhhati, dişler ve çürükler, bit, karasinek ve trahom konuları işlendi.²⁵⁴

Devletin kamu sağlığına yönelik atılacak adımların örgütlenebilmesi ve bir programa tabi tutulması için de bir dizi kanun çıkarıldı. Bu kanunlardan belki de en önemlisi 6 Mayıs 1930 tarihinde ilan edilen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'dur. 15 bölüm ve 309 maddeden oluşan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu kamu sağlığı konusunda devlete, özel idare ve belediyelere ait vazifeleri ve teşkilatı, Yüksek Sıhhat Şurası, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, zührevî hastalıklar, muhacir işleri, gemiler ve yolcu taşımacılığı, işçilerin sıhhati, çocuk bakımı, maden suları, yiyecek-icecekler, meskenler vs. ait hükümleri ile son derece geniş kapsamlıydı. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda, kamu sağlığıyla doğrudan alakalı sıhhi çalışmaların yürütülmesi için bir yüksek şura teşkil edileceğinden bahsedildi. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ne suretle mücadele edileceği; sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklarla mücadeleye ait konular ayrı fasılalar halinde belirtilmekteydi. Kanunda frengi, bel soğukluğu ve yumuşak şankr gibi zührevî hastalıklar ihbarı ve tedavisi mecburî hastalıklar arasında sayılmaktaydı. Vereme ait fasılda da verem hastalarının ihbar edilmesi zorunluluğu vardı. Ülkeye gelen göçmenlerin sıkı bir şekilde sıhhi muayeneye tabi tutulması zorunlu kılındı. Son fasılda ise çocuğun sıhhati, çocuk düşürmek, doğum, terk edilmiş çocuklar, sütineler ve çocukların sıhhi terbiyesi hakkında maddeler bulunmaktaydı.²⁵⁵

3. 2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vefayât-ı Etfal (Çocuk Ölümleri) İle Mücadele

Çocuk ölümleri (*vefayat-ı etfal*) tabiri 20. yüzyılın başlarında bütün dünyaca kabul edilen ve bir yaşına kadar olan çocukların ölüm oranını ifade etmek için kullanılan bir kavramdı.²⁵⁶ Dolayısıyla bir yaşıdan büyük olan oyun ve mektep çocuklarının dahil edilmediği bu oran, bir ülke, şehir veya bölgedeki bir takvim yılı veya bir mali yıl esnasında bir yaşıdan aşağı olup ölen çocuklar hesap edilerek ve aynı yıl zarfında söz konusu yerde doğan diri çocukların toplamına taksim edilerek bulunmaktaydı. Binde yüzden fazla çocuk ölümü yüksek bir ölüm oranı olarak kabul

²⁵⁴ Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)* (Ankara: Maarif Derleme Müdürlüğü, Baskı Yılı Yok), 18-19.

²⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. "Umumî Hıfzıssıhha Kanunu", *T.C. Resmi Gazete*, 06. 05. 1930, 8895-8910.

²⁵⁶ "Validelik ve Hıfzıssıhha-yı Etfal", *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (12 Mart 1341/1925), 3.

edilirdi. Binde 80-60 çocuk ölümü ortalama oran; binde 40-45 ise standart oran olarak kabul edilirdi.²⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrası pek çok devlet çocuk ölümlerine karşı birtakım çareler bulmaya çalıştı. Örneğin ABD’de bütün şehirlerde sivil toplum kuruluşları, hayır cemiyetleri, genel sağlık merkezleri ve çocuk bakımevleri, hamile annelere yılın belli dönemlerinde çocuk bakımı hakkında daimi kurslar vermekteydi. Bu kurslarda çocuklara banyo yaptırmak, onları giydirmek, temizlemek gibi çocuk bakımıyla alakalı her şey örneklenerek öğretilirdi. İngiltere’de ise 1881-1905 yılları arasında yıllık çocuk ölümleri nispeti ortalama binde 145 civarındaydı. 1906’dan itibaren çocukları korumak için çok ciddi gayretler sarf edildi ve çocuk doğum evleri, bakımevleri, kreşler ve sanatoryumlar kuruldu. 1916 yılına kadar ihtimamla devam eden bu çalışmalar çocuk ölümlerini belli oranda azalttı. 1916 yılından itibaren yöntem değiştiren İngiltere, çocuğu merkeze alan koruma yollarından ziyade anneyi merkeze alan yollar denemeye başladı. Annelere ve anne adaylarına çocuk bakımı hakkında konferanslar, kreşlerde ve kliniklerde dersler verildi. Annenin çocuğa karşı sorumluluğunu, çocuğun gıdasını, uyku düzenini, egzersizlerini ve yaşam alanını şekillendirici broşürler neşredildi. Bu tedbirler ise ilkinde göre daha başarılı oldu ve çocuk sağlığı hakkında bilgilenen ebeveynler sayesinde yirmi yıl içerisinde çocuk ölümleri oranı binde 60’a kadar düştü.²⁵⁸

Çocuk ölümlerinin ne oranda olduğunu anlamak için 1925 yılına ait ve hükûmetlerin resmî yayınlarından toplanan aşağıdaki karşılaştırmalı istatistik oldukça çarpıcı veriler içermektedir. Bununla birlikte aşağıdaki cetvelde bu hususta istatistiklerini kamuoyuyla paylaşan ülkelerdeki veriler yer almaktadır:²⁵⁹

Tablo 1. 1925 Yılı Dünya Ölçeğinde Çocuk Ölümü İstatistiği

Ülke	Ölüm Oranı (diri doğan bin çocukta)
Yeni Zelanda	43
Norveç	52
Avustralya	58
İsveç	60

²⁵⁷ “İçtimaî Hıfzıssıhha Çocuk Vefiyatımız Korkunç Bir Nisbette midir?”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 84 (15 Ağustos 1928), 575-576.

²⁵⁸ Selim Sırrı Tarcan, “Terbiye Bahisleri İngiltere’de Çocuk Meselesi”, *Cumhuriyet* (14 Teşrinievvel 1937), 8.

²⁵⁹ “İçtimaî Hıfzıssıhha Çocuk Vefiyatımız Korkunç Bir Nisbette midir?”, 576.

Felemenk (Hollanda)	64
İsviçre	65
ABD	72
Güney Afrika	73
İrlanda	75
İngiltere ve Galller	76
Danimarka	82
Kanada	84
İskoçya	92
Fransa	95
Finlandiya	96
Belçika	100
Felemenk Ginesi	105
Uruguay	206
Hawai	119
Almanya	122
İtalya	127
Avusturya	142
İspanya	143
Porto Riko	147
Filipin Adaları	156
Bulgaristan	156
Japonya	159
Jamaika	176
Hindistan	184
Macaristan	187
Seylan	189
Singapur	204
Romanya	205
Şili	265

Yukarıdaki tablo açıkça ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle çocuk ölüm oranlarının fazlalığı arasında ters orantı olduğunu göstermektedir. Çocuk ölüm oranlarının nispeten daha düşük olduğu ülkeler aynı zamanda büyük ölçüde gelişmiş halk sağlığı politikalarının uygulandığı ülkelerdir. Bu da bize hıfzıssıhha alanında ve bilhassa da çocuk ölümü oranlarını düşürmeye yönelik pozitif öjenik politikaların uygulandığı ülkelerde söz konusu uygulamalarda olumlu neticeler elde edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte I. Dünya Savaşına doğrudan katılan ve söz konusu savaşta ciddi bir nüfus kaybına ve iktisadî yıkıma uğrayan ülkelerdeki çocuk ölüm oranlarının gelişmiş diğer ülkelere nispetle daha fazla olduğu görülmektedir. Almanya, İtalya ve Avusturya bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye’de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin modernleşme mantık düzleminde uygulanan bir dizi ıslahat hareketiyle birlikte, anne ve çocuk sağlığının korunması amacıyla birtakım adımlar atıldığı görülmektedir. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte daha geniş çapta yürütülmeye başlayan çocuk ölümlerine karşı mücadele çalışmaları, bu hususta Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir süreklilik olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet Dönemi’nde ülkedeki anne ve çocuk sağlığı durumu dönemin münevverlerince büyük ölçüde eleştirilmekteydi. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir’e göre, Türk kadını dünyanın en doğurgan kadını olmasına rağmen, medeni dünyada çocuğun "*en çok israf edildiği*" ülke Türkiye idi. Aydemir dönemin pek çok aydını gibi Türk nüfusunu çoğaltmak için Türk çocuğunu korumak gerektiğini savunmakta ve bu sayede nüfusun zinde, sağlıklı ve gürbüz bir hale gelmesini "*milli bir dava*" olarak görmekteydi.²⁶⁰

Çocuğun yalnızca ebeveyne değil; mensubu olduğu devlete ait olduğu ve yalnızca ebeveynin soyunun devamlılığının bir aracı değil; aynı zamanda devletin devamlılığının, siyasi, iktisadi gücünün belkemiği olduğunun kabullenildiği bir dönemde çocuk ölümlerinin fazla olması devlet ve aydınlar için endişe verici bir durumdu.²⁶¹

Bilindiği üzere çocuk, doğumdan önce ve sonraya ait olmak üzere iki etkenin tesiri altındadır. Doğumdan önceki amiller, veraset kanunları ve çocuğun anne rahminde bulunduğu sırada yaşanan gelişmelerdir. Doğumdan sonraki amiller ise çocuğun dünyaya geldiği ve yetiştiği çevrede tecrübe edilen koşullardan ibarettir. Öjenistlere ve pedagoglara göre, çocuğun kaderi geleceğinde değil; daha ziyade doğumdan önceki geçmişinde şekillenir. Çocuğun sağlığı söz konusu olduğunda iyi bir genetiğe sahip olmak en önemli şarttır. Dolayısıyla erken yaştaki (0-1 yaş arası) çocuk ölümlerinin temel sebebi çoğunlukla ebeveyninden çocuğa kalıtımsal olarak geçen sağlık sorunlarıdır. Bu türden çocuklar ana rahminde öyle veya böyle yaşamını sürdürmeye muvaffak olsa da; dünyaya geldiklerinde bağımsız bir hayat yaşamaya sağlıkları el vermemektedir.²⁶²

²⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, "Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro* 5 (Mayıs 1932), 31.

²⁶¹ "...Bu devirde çocuk, yalnız ebeveynin malı değil; ancak mensup olduğu cemiyetin devam ve bekasını temin eden mesnetlerden biridir..." "Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/3 (Teşrinisani/Kasım 1926) 2.

²⁶² Balaban, "Öjenik: Islahiyat İlmine Dair Bazı Esaslar", 9.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle tıp biliminde meydana gelen gelişmeler, bireyin hayatının doğumdan sonra değil; doğumdan önce, ceninin anne karnında oluşmaya başladığı andan itibaren başladığı inancını yaygınlaştırdı.²⁶³ I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise gelişmiş devletler mevcut nüfusu arttırmak için yoğun bir çalışmanın içine girdiklerinde çocuğu doğurmakla onu yaşatmak arasında bariz bir fark olduğu anlaşıldı. Çocuğun hayatına karşı lakayt kalmak onu yaşamak hakkından mahrum etmek demekti.²⁶⁴ Nitekim bir ülkede çok çocuk olması o ülkede çok çocuk doğmasına değil; doğanların hayatta kalmasına ve yaşamını sürdürmesine bağlıydı.

İhsan Hilmi Alantar'a göre, çocuk sağlığı söz konusu olduğunda öjeni doğumdan önceki dönemden itibaren ele alınmalıydı. "*Ne ekilirse, o biçilir.*" sözünden hareketle Alantar, iyi bir "mahsul" alabilmek için ırkın, cinsiyetin, kalıtımın, terbiyenin, ekonominin, sosyal durumun, ebeveynlerin eğitim seviyelerinin ve sahip oldukları hastalıkların ve zehirlenmelerin (frengi, alkol, nikotin ve uyuşturucu maddeler) çocukta son derece etkili olduğunu belirtmekteydi.²⁶⁵ Öjenistler dünyaya gelen çocuğun niceliğinden ziyade niteliğine önem vermekte ve buna göre hareket edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Dolayısıyla öjenik esaslara göre, çocuk ölümleriyle mücadele söz konusu olduğunda ebeveynin sağlığı ile çocuğun sağlığı arasında bir bağ olduğu ve anne sağlıklı olmadan çocuğun sağlıklı olamayacağı savunulmaktaydı. Çocuğun yaşatılabilmesi için de devlet ve toplum eldeki bütün imkânları seferber etmeliydi. Ayrıca, öjenik prensipleri çocuğun korunması ve himayesi esasına dayandığından çocuk ölümüyle mücadelede öncelikle çocuk ölümü nispetini gözden geçirmek ve objektif rakamlarla bilmek gerekiyordu.

3. 2. 1. Çocuk Ölümünün Sebepleri (0-1 Yaş)

Çocuk ölümlerinin sebeplerini genel olarak doğumdan önceki ve doğumdan sonraki sebepler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bu doğrultuda genel olarak II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemlerindeki çocuk ölümlerinin bilgisizlik,

²⁶³ Safiye Ali, "Nüfus Siyasetinde Vefiyat-ı Etfal Meselesi", *Asar-ı Nisvan* 1/17(15 Teşrinisani 1341/15 Kasım 1925), 9.

²⁶⁴ Selim Sırrı Tarcan, "Çocuk Hastalıklarına ve Ölümüne Karşı Savaş", *Cumhuriyet* (3 Mayıs 1937), 5.

²⁶⁵ Alantar, *Pediatric Köşesinden Öjenik*, 3.

kayıtsızlık, zührevi hastalıklar, sıtma, zehirlenme ve ıskat-ı cenin (çocuk düşürme) gibi sebeplerden kaynaklandığı bilinmektedir.²⁶⁶

Bilgisizlik, diğer bir deyişle çocuk bakımı bilgisi olan puerikültürün (*puericultere*) eksikliği Türkiye’de çocuk ölümlerinin en önemli sebeplerinden biriydi. Söz konusu dönemde halkın bir kısmı çocukları layıkıyla büyütebilecek özel kaidelerin ve tedbirlerin varlığından bihaberdi. Aydın sınıf ise çocuk bakımında bazı sıhhi kaideleri bilmelerine rağmen bu konudaki bilgileri ve kabiliyetleri yeterli düzeyde değildi.²⁶⁷ Bir diğer sebep ise dönemin aydınlarının çokça eleştirdiği kayıtsızlıktı. Nitekim bu kayıtsızlığın altında ebeveynlerin dünyaya getirdikleri çocuklarının doğumdan kısa bir süre sonra ölmelerine karşı duydukları ilgisizlik yatmaktaydı. Bazı aydınlara göre, ebeveynlerin tarlasını sürmekte kullandıkları hayvanlara ve/veya kapılarının önündeki birkaç tavuğa gösterdikleri ilgiyi, dünyaya getirdikleri çocuklarına göstermemeleri çocuk ölümlerinin fazlalığında dikkate değer bir sebepti.²⁶⁸

Gerek doğum öncesi düşüğe sebep olan gerekse doğumdan kısa süre sonra çocuk ölümüne yol açan bir diğer sebep, zührevi hastalıklardı. Bu hastalıkların en önemlisi ise frengi ve bel soğukluğuydu. Anadolu’da frenginin çok eskiden beri nesil kurutan bir afet olduğu bilinmekteydi. Frengi kaynaklı çocuk düşürme ve ölü doğumlar, hastalığın yaş ve tedavisine dayalı olarak gerçekleşirdi. Frengili bir kadından dünyaya gelecek çocuk büyük ihtimalle doğmadan önce düşüğe uğrardı. Dünyaya gelen çocuklar ise 7-30 gün içerisinde ölürlardı.²⁶⁹ Bu dönemde frengi hastalarında çocuk ölümü ortalama % 42 civarındaydı. Bel soğukluğu ise kadın rahminde iltihaplanmaya yol açarak rahimdeki

²⁶⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ali Rıfat, “Nüfus Tenakusu ve Çocuk Ölümlerinin Başlıca Sebepleri ve Çareleri”, *Gülbüz Türk Çocuğu* 7/75 (İkincikanun 1933), 6-13.

²⁶⁷ Necmettin Sadık, “Nüfus Meselesi: Büyük Bir Tehlike Çocuk Vefiyatı”, *Yeni Mecmua* 1/ 11 (Eylül 1917), 206.

²⁶⁸ Söz konusu durum Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası’nda İçtimaî Hıfzıssıhha başlıklı bir yazıda şu şekilde açıklanmaktaydı: “...Anadolu’da herhangi birine rast gelip de sorsanız hiç şüphesiz doğurduğu yavrulardan birçoğunun muhtelif zamanlarda gömüldüğünü anlarsınız. Valide, yavrularını ne sebeple kaybettiğini bilememiş, anlayamamış ve çok kere müddet-i hayatlarını bile natamam surette zihnine hak etmiştir. Valide bu gibi suallerinizden hoşlanmadığı gibi hatta dinî ve imanî bir umdeye tamamen teslim-i nefis ederek size serzenişlerde bile bulunmaya kalkacaktır. Garip olduğu kadar feci olan cihet, ebeveynin bir davar yavrusuna, bir kaz palazına ve bir buzağıya maaleessüf daha ziyade ehemmiyet vermeleri...” (“İçtimaî Hıfzıssıhha”, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 325.)

²⁶⁹ Zeki Nasır, “Nüfus İşinin Tetkiki”, *Ülkü* 1/5 (Haziran, 1933), 415-416.

çocuğun üzerini örten zarı bozarak çocuğun ölümüne sebep olur ve bu suretle düşüğe veya vaktinden önce doğuma sebep olurdu.²⁷⁰

Cumhuriyetin erken dönemlerinde çocuk ölümlerinin özellikle sıtmanın yaygın olduğu bölgelerde yoğunlukta olduğu keşfedildi. Sıtma mücadele mıntıklarında yapılan tetkikler, sıtmanın azaldığı yerlerde yıldan yıla doğumların çoğaldığını ve buna paralel olarak çocuk ölümlerinin azaldığını göstermekteydi. II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ağırlıklı olarak sıtmanın yaygın olduğu bölgelerde çocuk ölümlerini arttıran "*toksik çocuk ishali*" adı verilen yeni bir hastalık ortaya çıktı. Söz konusu hastalık, ince bağırsakta etkili bir bakteriden kaynaklı olarak gelişen ve bir iddiaya göre yaygın olduğu bölgelerde çocuk ölümlerinin % 70'ine sebep olan bir hastalıktı. Dönemin Mardin Milletvekili Dr. Aziz Uras, söz konusu hastalığa karşı "*guanidin cezirli sulfamit*" adı verilen bir ilacın etkili olduğunu ve yurt dışından ithal edilerek ihtiyaç sahibi yurttaşlara dağıtılması gerektiğini dile getirmişti.²⁷¹ Doğumdan evvel çocukların ölümüne yol açan bir diğer sebep de hamilelik esnasında kadınların zehirlenmesiydi. Bu zehirlenmelerin en önde gelen örneği, kandaki albuminin idrara geçmesiydi. Albuminin idrara karışması kadının zehirlenmesine yol açar ve çocuğun vaktinden önce doğarak ölmesine sebep olurdu.²⁷²

Çocuk ölümlerinin en önemli sebeplerinden bir diğeri ise ebeveynlerin hamilelik sırasında bilerek veya bilmeyerek yaptıkları eylemlerin bir sonucu olan çocuk düşürmeydi. Çocuk düşürme, insanlığın başlangıcından beri var olan, tarihin muhtelif devirlerinde muhtelif vasıtalarla yapılmış ve tartışmalara konu olmuş bir eylemdir. Örneğin, Hammurabi Kanunlarında (209-214) çocuk düşürme yasaklanmıştı.²⁷³ Antik Yunan'da ise Hipokrat, Sokrates ve Aristo çocuk düşürmeyi önemli bir sorun olarak gördüler. Sokrates, çocuğu arzu ettiği zaman düşürebilmek hususunda kadına geniş salahiyet verilmesini savunurken Hipokrat ve Aristo cenin hayat kazandıktan sonra onu düşürmenin cinayet olduğunu savunmaktaydı. Antik Yunan'da Likurgus ve Solon dönemlerinde çocuk düşürme eylemi cezalandırılmaktaydı. Romalılar döneminde ise milattan sonra 3. yüzyılda Justinyanus Kanunnamesi'nde çocuk düşürenler için cezaî

²⁷⁰ Tokgöz, *Öjenizm (İrk Islahı)*, 12.

²⁷¹ "Çok Sayıda Çocuk Ölümlerine Sebep Olan Toksik Çocuk Hastalığına Karşı Alınacak Tedbirlere Dair Mardin Milletvekili Dr. Aziz Uras'ın Sözlü Soru Önergesi, BCA, 30. 10. 0. 0/8. 50. 16, 03. 04. 1945, lef 3.

²⁷² Safiye Ali, "Nüfus Siyasetinde Vefiyat-ı Etfal Meselesi", 10.

²⁷³ Tevfik Remzi Kazancıgil-Salahattin Oğuz, *Cinaî Düşüğe Dair* (İstanbul: Kader Matbaası, 1948), 3-4.

işlem uygulanmaktaydı.²⁷⁴ Ortaçağ'da hakîm olan hukukî telakkiler ise tamamıyla dinî esaslardan alındı. Dolayısıyla çocuk düşüren ve/veya düşürtenler "büyük bir günah işlemiş" olmakla beraber sadece tazminata mahkûm ediliyorlardı. İslamiyette de Ortaçağ kilise hukukunda olduğu gibi çocuk düşürme eylemine tazminat cezası verilmekteydi.²⁷⁵ Bu tazminatin miktarı düşen çocuğun vaziyetine göre belirlenirdi. Eğer çocuk ölü olarak düşürülürse gurre²⁷⁶ gerekirdi. Diri olarak düşürülürse tam diyet lazım gelirdi. Diyet 11 dirhem olmakla birlikte bazı dönemlerde değişiklik göstermekteydi.

Türkiye'de çocuk düşürme eylemi, basit veya karmaşık birtakım yöntemlerle yapıldı. Örneğin, hamile kadınlar çarşıdan aldıkları bazı zehirli otları su ile karıştırarak içerler veya kibrit çöpünden başlayarak eğreti kökü, çıra, çorap şişi, büyük direk çivileri, dikenli gül dalı ile rahimlerini yaralayarak mikropların bedenlerine girmesine sebep olurlardı. Bu gibi durumlarda hamilelik son bulur ve düşük gerçekleşirdi. Bazı durumlarda ise kan kaybından kaynaklı olarak kadınlar da ölürdü.²⁷⁷

Erken Cumhuriyet Döneminde yılda ortalama 100.000 çocuk düşürme vakası görülmekteydi. Öjeni bakımından çocuk düşürme, ülkenin ihtiyaç duyduğu nüfusun dünyaya gelmeden yok olması, kaliteli unsurların imhasından dolayı topluma büyük zararı olan ve mücadele edilmesi gereken bir eylem olarak görülmekteydi.²⁷⁸

3. 2. 2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocuk Ölümüne Dair İstatistikler

Türkiye'nin gelecek nesillerinin sağlığının önündeki en büyük engellerden biri olan erken yaşta çocuk ölümlerinin önlenmesi için konu hakkında gerekli istatistiklerin yapılması ilk olarak 1926 yılının aralık ayında TBMM'de Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Bey tarafından gündeme getirildi. Çocuk ölümleri hakkında meclise bir önerge veren Fuat Bey'e göre, muntazam istatistikler olmadığından çocuk ölümlerinin miktarı hakkında gerçek bir sayı ve nispet yoktu.²⁷⁹ Devletin elinde sadece objektif olmayan, abartılı rakamlar vardı. Fuat Bey'in belirttiğine göre, Anadolu'da

²⁷⁴ Kazım İsmail, "İçtimai Bir Yara Kaybolan Çocuklar", *Cumhuriyet* (19 Haziran 1941), 3.

²⁷⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Çocuk Düşürme", T.D.V.İ.A., (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/363-364.

²⁷⁶ Gurre, İslâm hukukunda düşürülen cenin dolayısıyla verilmesi gereken malî tazminattır. (Gurre için bkz. Muhsin Koçak, "Gurre", T.D.V.İ.A., (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/211-212.

²⁷⁷ "Teksir-i Nüfus Meselesinde Kadınlık", *Halk Yolu*, 1/11(15 Temmuz 1339/1923), 161.

²⁷⁸ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 10.

²⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Dr. Fuad, "Çocuklarımızın Yüzde 70'i Ölüyor", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/5 (31 Ocak 1927), 1-3.

çocuk ölümü ortalaması %70 gibi korkunç bir derecedeydi. Muntazam bir yoklama sonucunda bu korkunç nispet doğrulanır ve rakamla da teyit edilirse millî bir felaket karşısında olunduğu aşikârdı ve bir an önce bu durum için tedbirler alınması gerekmektedir.²⁸⁰

Erken yaşta çocuk ölümlerinin bütün dünyaca kabul edilen ve bir yaşına kadar olan çocukların ölüm oranı olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla yapılan istatistiklerde genellikle bir yaşımdan büyük çocukların ölüm oranı erken yaşta çocuk ölümlerine dahil edilmemiştir. 1926 yılında Aydın, Adana, Konya ve Bursa'da yapılan ve *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*'nda yayımlanan bir istatistik söz konusu dört ilde bir yıl içerisinde meydana gelen doğum ve ölüm oranlarını detaylı bir şekilde vermiştir. Türkiye'nin tamamı için bir genelleme yapmak mümkün değilse de, çocuk ölümü nispeti için değerli bir örnek teşkil etmektedir²⁸¹:

Tablo 2: 1926 Yılında Yayımlanan Çocuk Ölümü İstatistiği (0-1 Yaş)

Şehir	Tetkik Edilen Köy Sayısı	Doğan Çocuk Sayısı	Doğan Çocuklardan Bir Yaşına Kadar Ölenlerin Sayısı	Doğum-Ölüm Nispeti (binde)
Aydın	201	2700	305	113
Adana	583	7517	1008	134
Konya	135	1628	282	173
Bursa	382	6228	1243	199

Yukarıdaki istatistiğe göre, ülkenin farklı coğrafyalarında yapılan ciddi ve esaslı tetkikatlarda çocuk ölümü nispeti ancak ortalama binde 154'e ulaşmaktadır. Bu durumda ülkenin uzak ve ulaşım şartlarının yeterli ölçüde olmadığı, bilimsel gelişmelerden ve medeniyetten uzak, refah düzeyi düşük olan yerleri de dahil edilirse çocuk ölümü nispeti ortalama binde 150-200 civarında olduğu varsayılabilir. Bu oran Amerika ve Avrupa ülkelerinin çocuk ölümleri nispetinin neredeyse iki katı olduğundan son derece iyi tedbirler alınmalı ve ciddi bir mücadele programı uygulanmalıydı.

²⁸⁰ "Çocuk Ölümlerinin Tespiti Hakkında Kırklareli Milletvekili Doktor Fuat Tarafından Verilen Takrir", *BCA*, 30. 10. 0. 0/124. 884. 8, 12. 12. 1926, 1.

²⁸¹ "İçtimâî Hıfzıssıhha (Çocuk Vefiyatımız Korkunç Bir Nispette midir?)", 578.

1927 yılına gelindiğinde İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Mersin'de deneme nüfus sayımı sırasında çocuk ölümleri sayısını tespit etmek için bir anket yapıldı. Anketin amacı, ülkenin sahip olduğu doğum gücünün derecesini belirlemek ve her aile için doğan çocuk adetini bilmenin ülke için faydalı olacağı düşüncesi idi. Ayrıca yeni doğan çocukların hayatta kalmalarının muhtemel ortalamasını, nüfusun iktisadî ve sıhhi halinin bir barometresini oluşturmaktı. Anketin sonucunda 1-10 yaş arası ölen çocukların sayısı ortaya çıkmıştı. Erken yaşta çocuk ölümünün 0-2 yaş aralığındaki çocuklar üzerinden hesaplandığı söz konusu ankette, 8480 doğumdan dünyaya gelen çocukların 1578'i, bir yaşına varmadan, 2085'i ise 2 yaşında vefat ettikleri ortaya çıkmıştı.²⁸²

1930 yılına gelindiğinde ise Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletinin yaptığı bir araştırmaya göre, 1930 yılı genelinde canlı doğan 1000 çocuktan bir yaşına kadar ölenlerin sayısı 135 olarak tespit edilmişti.²⁸³ Dolayısıyla bu araştırmada çocuk ölümü nispeti binde 135'tir.

Bahsi geçen istatistikler göz önüne alındığında 1920'lerin ortalarından 1930'lara gelindiğinde erken yaşta çocuk ölümlerinde kayda değer bir azalma olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu yıllarda çocuk ölümlerine yönelik istatistikler bölgeden bölgeye ve şehirden şehre farklılık göstermekteydi. Bunun temel nedeni, bölgeler arasındaki ulaşım, bilgi, kültür seviyesi ve sıhhi-iktisadî gelişmişlik farklılığıydı. Ayrıca yine Türkiye'deki çocuk ölümlerinin Avrupa ülkelerine kıyasla ortalama iki-üç kat fazla olmasının temelinde birbirinden bağımsız veya birbiriyle bağlantılı ve neden-sonuç ilişkisi dahilinde iç içe geçmiş birden fazla sebep vardı.

3. 2. 3. Çocuk Ölümüne Karşı Mücadele Çalışmaları

Amerikalı Genetik Uzmanı Hermann Joseph Muller (1890-1967) kadın ve çocuk hıfzıssıhhasını mevcut ve gelecek toplumların en önemli öjenik problemleri olarak görmekteydi. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın kamu sağlığı açısından toplumun, ailenin ve kadının yaşamını altüst ettiği bu dönemde sosyal, ekonomik ve sıhhi olarak

²⁸² "İstatistik Umum Müdürünün Mersin Deneme Nüfus Sayımı Sırasında Yapılan Çocuk Ölümleri Anketi ve Bununla İlgili Gazetelere Yazdığı Makale Sureti", *BCA*, 30. 10. 0. 0/25. 145. 11, 16. 03. 1927, 1.

²⁸³ Zeki Nasır, "Köylerimizin Sağlık İşleri", *Ülkü* 2/ 7 (Ağustos 1933), 44.

uluslararası bir sorun halini alan çocuk ölümleri probleminin ülkelerin geleceği için bir an önce çözülmesi gerekiyordu.²⁸⁴

20. yüzyılın başlarında tüm dünyada çocuk ölümleri ile mücadele yolları üç grupta toplanmıştı:

1. Haddinden fazla zayıf çocukların dünyaya geldiği, vaktinden önce (7. ay) doğumların ve doğum esnasında yaşanan aksaklıklarla dünyaya gelen çocuklarda görülen sakatlıkların sebep olduğu çocuk ölümlerine karşı dikkatlice uygulanan tedavilerle az da olsa ölümlerin önüne geçilebiliyordu.

2. Verem, frengi, solunum yolu hastalıkları, boğmaca, kızamık, difteri vb. hastalıklardan kaynaklı olan çocuk ölümleri, tıbbî tedavi, tecrit ve yeterli hıfzıssıhha tedbirleri ile önleniyordu.

3. Vaktinden önce doğum ve yeterli beslenememekten kaynaklı çocuk ölümleri ise dikkatli beslenme ve iyi bir pediatrik bakımla büyük ölçüde engellenebiliyordu.

Bu konulara dikkat eden ve gerekli tedavi yöntemlerini uygulayan ülkelerde çocuk ölümlerinin yaklaşık iki-üç kat azaldığı gözlenmekteydi.²⁸⁵

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ulusun istikbalinin gelecek nesillerde görüldüğü Türkiye’de de çocuk ölümleriyle mücadelede birbiriyle bağlantılı birçok yöntem kullanıldı. Söz konusu dönemde çocuk ölümlerinin önüne geçmek için gerekli görülen kanunlar çıkarıldı. Annelerin çocuk bakımı konusunda bilgilendirilmesi için gerekli afişler temin edilerek okullara, caddelere, dış mekânlara asıldı ve çeşitli kurslar verilmeye başlandı. Ayrıca uzman doktorlar tarafından kadınlara annelik bilinci aşılama, hijyen kuralları ve öjenik esaslara dayalı bir dizi bilgileri öğretmek için çeşitli okullar ve halkevleri gibi kuruluşlarda konferanslar verildi.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye’de kaybedilen savaşların ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklı olarak gerçekleşen çocuk ölümlerine karşı, hastalıkları ve dolayısıyla ölümleri azaltarak nüfus artışını desteklemek için olumlu birtakım çalışmalar yapılmaya başlandı. Özellikle gebeliğin ve doğumun

²⁸⁴ Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 26.

²⁸⁵ “İçtimâî Hıfzıssıhha (Çocuk Vefiyatı ve Tenakus Çareleri)”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 83, (15 Temmuz 1928), 528.

tıbbileştirilerek denetlenmesi ve sağlıklı çocukların doğması için ebelik müessesesi kontrol altına alındı. Ebelik, yasal düzenlemelere bağlanarak ruhsatlandırıldı ve bu alanda eğitimler verilmeye başlandı. 1894 yılında jinekoloji ve kadın doğum klinikleri açılarak çocuk ölümlerinin önüne geçilmeye çalışıldı.²⁸⁶

II. Meşrutiyet Dönemine gelindiğinde ise çocuk ölümleri bürokratlar, aydınlar ve doktorlar için gelecek nesillerin sağlığının temini için mücadele edilmesi gereken en önemli hıfzıssıhha sorunlardan biri olarak görülmektedir. Meşrutiyet'in ilanından sonra pek çok alanda olduğu gibi ülkenin nüfus kalitesini ve sağlığını korumak için de belli başlı adımlar atıldı. Özellikle annenin ve çocuğun sağlığını korumak için bir dizi önlem alındı. Bu doğrultuda ebeveynleri çocuk bakımı konusunda bilgilendirmek, ebelik müessesesini düzenlemek ve ıskat-ı cenine (kürtaj) karşı mücadele etmek gibi çalışmalar yürütüldü.²⁸⁷ Çocuk ölümleriyle mücadele kapsamında ölümlerin en temel sebeplerinden biri olan çocuk düşürme, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren devletin dikkate aldığı bir sorundu. 1274 (1858) tarihli Ceza Kanunnamesi ile uygulanmaya başlanan ve kesintisiz elli yıldan fazla devam eden hükümler, 22 Mayıs 1327/ 4 Haziran 1911 tarihli Ceza Kanunu ile revize edildi. Söz konusu kanuna göre:

1. Çocuk düşürme bir suçtu ve bu suçun dereceleri vardı.
2. Çocuk düşürme işinde kadının ya rızası vardı; ya da yoktu.

Eğer kadının rızası varsa kadına çocuk düşürdüğünden dolayı, 6 aydan 3 seneye kadar ceza verilmesi öngörülmektedir. Kendisine refakat eden ve çocuğun düşürülmesine yardım eden şahsa bir seneden üç seneye kadar hapis cezası verilebilirdi. Kadının rızası yoksa birtakım vasıtalar veya dayakla çocuk düşürülürse üç seneden on seneye kadar kürek cezası verilir, eğer kadın bu sebepten ölürse söz konusu ceza on beş yıldan aşağı olamazdı.²⁸⁸

²⁸⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Yahya Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Olmak", *Büyük İstanbul Tarihi*, 4 ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2015) 476-489; ayrıca bkz. <https://www.soylentidergi.com/osmanli-doneminde-cocuk-sagligi-ve-olumleri/>

²⁸⁷ Osmanlının son döneminde anne ve çocuk sağlığının korunması çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasemin Hamıacı, "Geç Osmanlı Döneminde Kadın, Doğum ve Çocuk Sağlığı", *Lokman Hekim Dergisi* 7/1 (2017), 23-27.

²⁸⁸ Necip Ali Küçük, "Çocuk Düşürme", *Ülkü*, 6/ 37 (Mart 1936), 23-26.

Milli Mücadele yıllarında Türkiye Himaye-yi Etfal Cemiyeti²⁸⁹ adıyla 30 Haziran 1921 tarihinde kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu ise çocukların korunması ve bakımı için yaptığı müspet çalışmalarla çocuk ölümlerinin önlenmesinde büyük bir emek sarf etti. Söz konusu cemiyetin amacı, çocuk ölümleriyle etkin bir şekilde mücadele etmek; çocukların, zihnen, beden ve ahlâken gelişimini sağlayarak onları korumaktı. Kısa sürede ülkenin birçok yerinde şubeler açan cemiyet Mustafa Kemal Paşa tarafından kuruluşundan itibaren himaye altına alındı. Hem Sıhhiye Vekaletinin hem de Himaye-yi Etfal Cemiyetinin Milli Mücadele Dönemi'ndeki kimsesiz çocuklara, çocuk sağlığı ve çocuk ölümleriyle mücadeleye ayırdığı mesai Cumhuriyet Dönemi için bu alanda sağlam bir zemin oluşturdu.²⁹⁰ Nitekim Perihan Çambel'e göre, cemiyetin çalışmaları tam anlamıyla vasıtalı bir öjenik programına girmekteydi. Zira cemiyetin başına getirilen Dr. Fuat Umay, güçlü öjenik ideale sahip bir hekimdi.²⁹¹ Himaye-yi Etfal Cemiyeti tarafından çocuk sarayı, çocuk bakımevleri, ana kucağı, süt damlası, bakım yurdu gibi müesseseler ve muayene evleri açıldı. Ayrıca çocuk yetiştirme usullerini gösteren mecmua ve risaleler neşredildi. Bilhassa çocuğun kıymetini anlatmak için ihdas ettiği bayramlar ve çocuk haftaları gibi milli kutlamalar gerçekleştirildi.²⁹²

Himaye-yi Etfal Cemiyetinin faaliyetlerine ilaveten çocukları ve gençleri zararlı alışkanlıklardan korumak için 5 Mart 1920 tarihinde Hilâl-i Ahdar adıyla kurulan ve daha sonra Yeşilay adını alan cemiyetin de ülkenin gelecek nesillerinin sağlıklı bir şekilde yetişmesi için önemli faaliyetleri vardı. Mütareke Döneminde işgal güçleri tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan uyuşturucu ve alkol kullanımına karşı mücadele ruhunu desteklemek amacıyla kurulan Yeşilay'a faaliyetlerinden dolayı 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsü verildi.²⁹³

²⁸⁹ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011), 13-72.

²⁹⁰ Hakan Yaşar-Bahar İzmir, "Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümleriyle Mücadele", *DTCF Dergisi 100. Yıl Özel Sayısı* (2023), 147.

²⁹¹ Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 27.

²⁹² Gökay, "Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız", 1106.

²⁹³ Hilal-i Ahdar (Yeşilay) ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İlyas Kılınç, *Bağımlılıkla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Üzerine Bir İnceleme*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024, 56.

Tek Parti Dönemi'ne gelindiğinde ise 13 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun "*Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek*" başlıklı kısmında yer alan 468-472. maddeleriyle çocuk düşürme yasaklandı ve düşürmenin mahiyetine göre ağır şekilde cezalandırıcı hükümler konuldu.²⁹⁴ Bu kısım, 23 Haziran 1936 tarihli "*Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*" ile "*İrkin Tümlüğü ve Saflığı Aleyhine Cürümler*" olarak değiştirildi.²⁹⁵ Böylece nüfusun korunmasına yönelik öjenik bir yasal düzenleme de hayata geçirilmiş oldu. Söz konusu yasal düzenlemenin bahsedilen tarihte yürürlüğe konulmuş olması bu dönemde birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'de uygulanan öjenik politikalarla paralellik göstermektedir.

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152. maddesi ile gebeliğe engel olacak ya da çocuk düşürmeye yarayacak her türlü araç ve gerecin ithali, dağıtımı ve satışı da yasaklandı.²⁹⁶ Aynı kanunun 155. maddesi ile kendisinin ve çocuğunun sağlığına zarar vermeyeceği bir doktor tarafından onaylanmadıkça kadınların doğumlarından önce ve sonra üç hafta süresince fabrika ve imalathanelerde, kamu ve özel kuruluşlarda çalışmaları veya çalıştırılmaları yasaklandı. Yine aynı kanunun 162. maddesi gereği nüfusu on binden fazla olan mahallerde belediyeler "Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere

²⁹⁴ "Madde 468: Alet ve ilaç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapis olunur.

Madde 469: Bir kadının rızasıyla vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse, bir seneden üç seneye kadar hapis hüküm olunur. Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hasıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapidir.

Madde 470: Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeye mahsus ilaç vs. vasıta kullanmak yahut kadını dövmek veya yaralamak veyahut başka bir fiil işlemek suretiyle çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkûm olur.

Madde 471: Yukarıdaki maddelerde yazılan işlerden birini yapan kimse sıhhat-ı amme namına nizam altına alınmış zanaat veya meslek ashabından olup da çocuk düşürtmeye mahsus çare ve vasıtaları öğretmek ya da kullanmak suretiyle bu fiili vukua getirmiş ve bundan kadının ölümü hasıl olmuşsa hakkında mezkur maddelerde yazılı olan ceza altıda bir miktarı çoğaltılır.

Madde 472: Kendisinin veya karısının veya anasının veya evlathğının veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak için çocuk düşüren veya düşürtenler hakkında yukarıda yazılı cezalar üçte birden üçte ikiye kadar indirilir ve ağır hapis cezası hapse çevrilir." "*Türk Ceza Kanunu*", T. C. Resmi Gazete (13 Mart 1926), 1126.

²⁹⁵ "İrkin Tümlüğü ve Saflığı Aleyhine Cürümler", *Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*", T.C. Resmi Gazete (23 Haziran 1936), 6718-6719.

²⁹⁶ "Madde 152: İlkahı mani veya çocuk düşürmeye vasıta olup Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince tayin olunacak alet ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababette müstamel envai Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır." ("*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*", 8902.)

Evi” tesis etmekle mükellef kılındı. Ayrıca nüfusu kırk binden fazla olan mahallerde ek olarak “Süt Damlası” tesis edilmesi zorunluydu.²⁹⁷

Gerek Türk Ceza Kanunu gerekse Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’ndaki maddeler çocuk ölümleriyle mücadelede anne ve çocuğa yönelik olarak alınmış kararlardı. Annenin sağlığını korumadan çocuğun sağlığını korumanın mümkün olmadığını idrak eden Cumhuriyet hükûmetleri, öncelikle annenin ve dolayısıyla çocuğun hasta olmamasına dikkat ediyordu. Böylece profilaktik önlemler dâhilinde anne ve çocuk, hastalıklara karşı korunmakta; hastalık durumunda ise tedavi edilmekteydi.

Çocuk ölümleriyle mücadelede annelerin aydınlatılması ve çocuk bakımı konusunda bilgilendirilmesi için öncelikle *püerikültür* denilen çocuk yetiştirme biliminin anne ve anne adaylarına öğretilmesi gerekliydi. Besim Ömer (Akalin)’e göre, ırkın ıslahında püerikültür ilk adımdı. Ondan sonra terbiye, koruma, hıfzıssıhha kaideleri ve tedavi gelmekteydi. Püerikültürün çocuk ölümleriyle mücadelede önemini anlayan dönemin hükûmetleri, İstanbul Üniversitesi bünyesinde bir püerikültür kürsüsü kurdu ve söz konusu kürsünün başına İhsan Hilmi Alantar getirildi. Kısa süre sonra da kız mekteplerinin müfredatına çocuk yetiştirme dersi konuldu.²⁹⁸

Eğitimsiz ebelerin elinde kaybolan anne ve çocukların devlet için geri döndürülemez bir kayıp olması dolayısıyla modern doğum yöntemleri ile çocuk ölümlerini önlemek için 1925 yılında Ankara ve Konya’da; ardından Balıkesir, Adana, Çorum, Malatya, Erzurum, Kars ve Van şehirlerinde birer doğum ve bakımevi açıldı. Dr. Fahrettin Kerim’e göre bu evlerde 1926-1932 yılları arasında 7025 kadın ve 931 çocuk yatırıldı ve 41. 483 kadın ve 88. 002 çocuk ayakta tedavi edildi.²⁹⁹

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 162. maddesi gereğince kurulan Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evleri, bulundukları yerlerde uzman doktorlar tarafından sağlam çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmelerini takip etmek ve buna mani olacak sebeplerle mücadele etmek için çaba sarf etti. Bu evler, özellikle çocuklarda ortaya çıkacak

²⁹⁷ “Umumî Hıfzıssıhha Kanunu”, 8903.

²⁹⁸ Besim Ömer Akalin, *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı* (İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi, 1939), 5-6.

²⁹⁹ Fahrettin Kerim Gökay, “Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız”, *Yeni Türk Mecmuası* 1/11(Teşrin-i Evvel 1933), 1100.

bulaşıcı hastalıkların tedavisiyle ayrıca iştilal oldular. Mesaileri aşağıda gösterilmiştir:³⁰⁰

Tablo 3: Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evlerinin Mesaisini Gösteren Tablo

Yıl	Adet	Muayene ve Tedavi Edilen Çocuk Sayısı
1932	1	71
1933	1	2131
1934	2	1021
1935	4	2922
1936	4	6771
1937	3	7888

Göröldüğü üzere Cumhuriyetin erken dönemlerinde devlet kurumları, doktorlar ve aydınlar çocuk ölümlerine karşı mücadelede kayda değer adımlar atarak hummalı bir çalışma yürüttüler. Bu amaçla çıkarılan kanunların sıkı şekilde tatbiki ve sağlık kurumlarının yoğun çalışmaları ile ülke geneline yayılan mücadelenin sonunda 1930'ların ortalarından itibaren çocuk ölümlerinde kayda değer bir azalma meydana geldi. Nitekim Sıhhiye Vekili Refik Bey'in 1932 yılında verdiği istatistiğe göre 0-1 yaş arasındaki çocuklardaki ölüm oranı, Aydın, Adana ve Bursa gibi sıtma vakalarının göröldüğü şehirlerde, 1927'de % 15, 4 iken; 1930'da bu oran % 13, 7'ye düştü. Sıtmanın görölmediği yerlerde ise çocuk ölüm oranları bundan daha azdı. 1937 yılına gelindiğinde ise yine Refik Bey'in emriyle Dr. Eckstein ve asistanı Dr. Selahattin Cevdet, Orta Anadolu'da iki ay süren bir inceleme yaptı ve nüfuslarının toplamı 52. 662 olan 60 köyde çeşitli incelemelerde bulundu. Yapılan incelemeler sonucunda Türk kadınının uluslararası artış ölçüsü olan 3,4 çocuk doğum oranından çok daha fazla bir doğum oranına sahip olduğı ve çocuk ölüm oranlarında ciddi bir düşüş yaşandığı tespit edildi.³⁰¹ Ancak, çocuk ölümleriyle mücadele konusu kısa veya orta vadede çözülebilen bir sorun olmadı ve ilerleyen yıllarda yeni kanun ve yöntemlerle devam ettirildi.

³⁰⁰ *Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri* (İstanbul: 1998), 351.

³⁰¹“Süt Çocuğu Ölümünün Azlığından Dolayı Tebrik Ederim”, *Ulus*, 8 Kasım 1937, 1-7.

3. 3. Öjenik Bağlamında Emraz-ı Sâriye ve İçtimaîye (Sosyal Hastalıklar) İle Mücadele

Emraz-ı içtimaîye kavramı, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi aydın ve doktorlarının kamu sağlığı hakkındaki yazılarında yoğun olarak karşımıza çıkan ve toplumun genelini ve gelecek nesillerin sağlığını tehdit eden hastalıkları ifade eder. Sosyal hastalıklara karşılık olarak kullanılan bu kavram bilhassa o dönemde bütün medeni dünyada uzun süren ve toplum hayatının getirdiği şartlar dolayısıyla yayılarak insanlığın tümünü etkileyen bulaşıcı bazı rahatsızlıklar için kullanılmaktaydı.³⁰² Alman ırk hıfzıssıhhası uzmanı Dr. Fritz Lenz'in "*idiokinetik müessirler*" adını verdiği bu hastalıklar, uzun vadede insan ırkında genetik olarak aleyhte sonuçlar doğuran amiller içinde değerlendirilmekteydi.³⁰³ Söz konusu hastalıkların başında sıtma, frengi ve verem gelmekteydi.³⁰⁴ Dolayısıyla Türkiye'de pozitif anlamda uygulanan bir diğer öjeni pratiği de hem mevcut nüfusun hem de gelecek nesillerin sağlığını olumsuz etkileyen bulaşıcı ve sosyal hastalıklara karşı mücadele edilmesiydi. Bununla birlikte Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumda sıkça görülen kolera, tifo, dizanteri, çocuk felci, kızamık, cüzzam, trahom, tifüs vb. hastalıklarla da etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışıldı. Söz konusu hastalıkların mahiyetiyle bunlarla mücadele için kullanılan araç ve yöntemlere dair detaylı bilgi vermenin çalışmanın kapsamını aşacağı düşünüldüğünden burada sadece isimleri zikredilmekle yetinilmiştir.

Anadolu'da uzun yıllar boyunca sebepleri ve kaynağı tam olarak anlaşılamayan dolayısıyla kronik bir hal alarak devam edegelen sosyal hastalıklar bir noktadan sonra hem mevcut neslin hem de gelecek nesillerin varlığını tehdit etmeye başladı. Örneğin sıtma, yıllar boyunca Anadolu'nun birçok yerine sirayet ederek doğal hayatın bir parçası hâline geldi. Anadolu'da halk, bazı bölgelerde ilk ve sonbahar mevsimlerinde sıtma nöbetleri geçirmekteydi. Bu nöbetler o kadar alışkanlık haline gelmişti ki bazı insanlarda sıtmasız geçen bir yıl garip karşılanmaktaydı. Sıtmaya ek olarak frengi de Anadolu'da bazı köy ve kasabaların metruk hale gelmesine sebep olan bir hastalıktı. Nitekim 1875-1925 yılları arasında ortalama beş milyon nüfusun sıtma ve frengiden

³⁰² "Emraz-ı İçtimaîye", *Sıhhiye Mecmuası* 1/4 (12 Eylül 1341/1925), 54.

³⁰³ Birol, *Eugenik Tatbikatı*, 6.

³⁰⁴ Muzaffer Esat, "İçtimaî Hastalıklar", *Yeni Türk Mecmuası* 1/ 21-22 (Nisan/Mayıs 1934), 1495.

dolayı yok olduğu ve bu hususta acil önlem alınmazsa mevcut nüfusun yarısının da aynı tehlikeyle yüzleşeceği iddia edilmekteydi.³⁰⁵

Anadolu halkının karşı karşıya olduğu sıtma, frengi ve verem hastalıklarına dair 1923 yılı aralık ayında TBMM’de Bozok mebusu olan Ahmet Hamdi (Altıok) Bey tarafından verilen bir soru önergesi bu hastalıkların kamu sağlığı açısından ne derece tehlikeli boyutlarda olduğunu göstermekteydi. Ahmet Hamdi Bey’e göre, “...*Saltanat yıllarında ihmal edildiği için yıllardır her türlü hastalığın pençesinde kıvranan Anadolu*” ölümlerin arttığı ve doğumların azaldığı ağır bir durumun içindeydi. Bu durumun başlıca sebebi sıtma, frengi ve verem hastalıklarıydı ve bu üç illet ortadan kaldırılmadıkça ülkede zanaat, ziraat ve iktisat gelişemezdi. Ahmet Hamdi Bey’in belirttiğine göre, elde bu hastalıkların mahiyetine dair objektif veriler ve istatistikler olmamasına rağmen sıtmanın Anadolu nüfusunda %30’dan %50’ye kadar görüldüğünden şüphe edilemezdi. Frengi ise belli başlı bölgelerin sıhhi müdürlerinin verileri ile askerlik şubelerinde her yıl askerlere yapılan muayenelerden anlaşıldığı kadarıyla nüfusun %10’u ile %15’inde görülmekteydi. Bu rakam mübalağalı görünse de %5 civarında olduğu kesin denilebilirdi. Dolayısıyla Anadolu’da binlerce insan sıtmalı ve elli bin kadar insan da frengiliydi. Verem hastalığı içinse makul ölçüde bir bilgi yoktu.³⁰⁶ Bu minvalde memleketin nüfusunu yıllardan beri kemiren ve gelecek nesillerin de hayatını tehlikeye atan sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı mücadele Cumhuriyet yönetiminin en esaslı kamu sağlığı politikası olarak öne çıkmaktaydı. Mücadelenin bilimsel kurallara dayanması gerektiğinden her yıl düzenli olarak Ankara’da toplanan Milli Türk Tıp Kongreleri’nde alanında uzman doktorların hazırladığı raporlarda bu konu tafsilatlı olarak tartışıldı. Hastalıkların tedavilerinin, tedavide kullanılacak ilaçların ve yapılacak mücadelenin mahiyeti Türkiye’nin çağdaşı olan ülkelerle mukayese edilerek belirli bir plan dairesinde yürütölmeye çalışıldı. Ayrıca mücadelede görevlendirilecek kadroların tanzimi, ayrılacak bütçe, ilaçların üretilmesi ve yurt dışından ithali hususunda devamlı olarak kararnameler çıkarıldı.³⁰⁷

³⁰⁵ “İçtimai Hıfzısıhha”, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 326.

³⁰⁶ “Anadolu halkının karşı karşıya bulunduğı verem, sıtma ve frengi hastalıklarına dair Bozok Mebusu Ahmet Hamdi tarafından verilen sözlü soru önergesi”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/6. 34. 29. 12. 1923, lef. 3; ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima 106, 619. 02. 1340/1924 (Ankara: 1948), 123-124.

³⁰⁷ Bu konuda bkz. “Sıtma mücadelesine 75.000, frengi mücadelesine 28.000 ve trahom mücadelesine 12.000 lira ilave yapılması”, *BCA*, 30. 18. 1. 1/20. 45. 3, 21. 07. 1926, lef 2; “Bursa, Sivas, Ankara ve Malatya ile çeşitli yerlerde frengi, trahom ve bulaşıcı hastalıklar mücadelesinde çalıştırılacak memurlar

Ayrıca, bahsedilen hastalıklar konusunda halkın aydınlatılması, şehir efsanesi haline gelmiş doğru bilinen yanlışların giderilmesi ve halkın sağlık bilincinin artırılması gerekmektedir. Örneğin Osmanlı’da halk; sıtmadan kırılırken hastalığın sebebinin durgun, çürük ve bollaşan hava tabakası olduğu zannıyla, sıtmadan kurtulmak için yegâne çareyi ondan kaçmak olarak düşünmüş ve sıtma salgınında dağ yamaçlarına yerleşmişti.³⁰⁸ Bir diğer şehir efsanesine göre ise sıtmanın pis su içmekten ve/veya çiğ yemekten kaynaklandığına inanılırdı. Hükûmetin 1925 yılından itibaren başlattığı sıtma ile mücadele programının ardından halkın sağlık hakkındaki bilgisi arttıkça sıtmanın sivrisinekten kaynaklı olarak insan kanında dolaşan parazitlerden meydana geldiği anlaşıldı.³⁰⁹

Frengide de tahribatın fazla olmasının temel sebebi halkın söz konusu hastalık hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve hastanın bu durumunu çevre baskısından dolayı gizli tutmasıydı. Bu yüzden hastalık hakkında halkın aydınlatılması ve frengili olanların hastalığı gizlemeyerek hemen tedavi ettirmelerinin temini bu hastalığın verdiği zararların ortadan kaldırılması için en önemli esastı. Nitekim frenginin en büyük tehlikesi nesiller üzerinde yaptığı tahribattı. İrsi olarak ebeveynlerden çocuğa geçen frengi, düşüklerin ve premature doğumların en büyük sebebiydi. Frengili bir çocuğun doğumdan sonra hayatta kalsa bile çabuk zayıflayan, çabuk ihtiyarlayan, fiziksel ve ruhsal olarak hasta bir karaktere sahip bir yetişkin olduğu görülmekteydi. Ayrıca zekâ seviyesi ortalamanın altında, muhakemesi kısıtlı, kemikleri gelişmemiş, göz ve kulak hastalıklarına da yatkın olurdu. Bu tür çocuklar “*tufeylî*” olması sebebiyle ulusun neslini, nüfusunu, maddî ve manevî gelişmesini bozmaktaydı.³¹⁰

Verem ise yalnız Türkiye’de değil, bütün dünyada mücadele edilen bir sosyal hastalıktı. Çünkü verem; çocuk, orta yaşlı ve ihtiyar her çağıdaki tüm insanların

için düzenlenen kadronun yürürlüğe konulması”, *BCA*, 30. 18. 1. 1/20. 45. 17, 1; “Sıtma, frengi ve trahom mücadelelerinde çalıştırılacak doktor, memur ve müstahdemlere ait kadroların yürürlüğe konulması”, *BCA*, 30. 18. 1. 1/29. 33. 9, 28. 05. 1928, 1; “1929 yılı haziran ayından itibaren başlatılacak olan sıtma, frengi, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele kadrolarının onayı”, *BCA*, 30. 18. 1. 2/4. 38. 5, 19. 06. 1929, 1; “Sıtma ve frengi ile etkin bir şekilde mücadele edebilmek için beş düzine pülverizatör ve üç frengi seyyar laboratuvarının alınmasına dair”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/191. 309. 9, 20. 03. 1933, 1.

³⁰⁸ “İçtimâî Hıfzıssıhha: Salgın Hastalıklar ve Tarz-ı Sirayetleri”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/82 (15 Haziran 1928), 474.

³⁰⁹ “İçtimâî Hıfzıssıhha: Sıtma Mücadelesinde Neler Kazandık”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/79 (15 Mart 1928), 310-311.

³¹⁰ Muzaffer Esat, “İçtimâî Hastalıklar”, 1497-1499.

yüzleşebileceği en ölümcül hastalıklardan biriydi. Genellikle düzensiz yaşam, yetersiz beslenme, bilinçsizlik, kötü çevre koşulları bu hastalığın bulaşmasında ve yayılmasında önemli rol oynamaktaydı.³¹¹

3. 3. 1. Öjenik Politikalar Bağlamında Sıtma Mücadelesi

Sıtma insanlık tarihinin en eski zamanlarından günümüze değin görülmekte olan önemli bir enfeksiyon hastalığıdır. Günümüzde yaklaşık 100 ülkede üç milyondan fazla insana bulaşan ve bunlardan 400 bininin ölümüne yol açan sıtma, özellikle Sahraaltı Afrika ülkelerinde yaygın olarak görülmekle birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında da önemli bir halk sağlığı problemi olmayı sürdürmektedir.³¹²

Yüzyıllar boyunca insanlığı kemiren afetlerden biri olarak bireyin çalışma gücünü ve üreme kabiliyetini olumsuz etkileyen sıtma, ilk defa 1880 yılında Fransız Doktor Alphonse Laveran tarafından tanımlandı. Söz konusu hastalık insanlık tarihi boyunca salgın hastalıkların içerisinde ölümün en sessiz ve en ağır habercisi olarak tecrübe edildi ve milyonlarca insanın ölümüne sebep oldu. Yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, mevsimsel sıcaklıkların uygun olduğu ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında görülen sıtma nöbetleri başlamadan birkaç gün önce hasta da iştahsızlık, halsizlik, baş, sırt ve bacak ağrıları gibi belirtiler görülebilirdi. Bunun yanı sıra sıtma nöbeti bazen de ateşle birlikte doğrudan başlar ve hastalığın ağır seyretmesi halinde dalak ve karaciğer büyümesi ile birlikte anemiye (kansızlık) sebep olur ve nihayetinde bünyeyi zayıflatarak bağışıklık sistemini çöktürdü.³¹³

Sıtmanın sebepleri hastalık hakkında yanlış bilinen fikir ve görüşlerin yerini zamanla bilimsel araştırmaların sonucunda elde edilen somut verilerin almasıyla anlaşıldı. Başlangıçta sıtmanın temel kaynağının bataklıklar olduğu düşünülmekteydi. Sıtmaya bataklık yerlerde oluşan miyasma adlı kirliliğin sebep olduğu kanaati hakimdi. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda sıtmanın taşıyıcı bir insandan geçtiği ve hastalığın bulaşması için anofel cinsinden sivrisineklerin sıtmalı insan kanını emdikten sonra sağlıklı insanı aşılamasından kaynaklı olduğu anlaşıldı. Bataklıklar ise kirlilik

³¹¹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl* (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1977), 111.

³¹² Sümeyye Kazancıoğlu-Hürrem Bodur, “İmporte Sıtma Vakalarının Değerlendirilmesi: Ankara’da Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Deneyimi”, *Sağlık Bilimlerinde Değer* 12/ 1(2022), 2.

³¹³ Erol Karcı, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükûmetlerinin Sıtma İle Mücadelesi (1908-1914)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, ed. Şükran Köse-Çağrı Büke vd.(Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 283.

yayarak bu sivrisinekler için ideal barınma ve üreme yeri olduğu için sıtma ağırlıklı olarak bataklık bölgelerde görülmektedir.³¹⁴

Sıtma 20. yüzyılın ilk yarısında sadece Türkiye’de değil, bütün dünyada kamu sağlığını tehdit eden bir sosyal hastalıktı. Özellikle tropikal iklim kuşağında yer alan sıcak ülkelerden kuzeye doğru pek çok yerde yüzbinlerce insanı harap eden bir hastalık olması nedeniyle bütün dünya ülkeleri tarafından mücadele edilen bir sağlık sorunuydu.³¹⁵ Örneğin, İtalya’da sıtma ihbar edilmesi zorunlu hastalıklardan biriydi. Zira 1926 yılında İtalya’da meydana gelen sıtma salgınında 220.602 kişinin hastalığa yakalandığı belirlenmişti.³¹⁶ ABD’de ise Virjinya, Mississippi ve Alabama gibi eyaletlerin kırsal bölgelerinde yaz mevsimlerinde sıtma vakaları çok fazla artmaktaydı. Devletin bu konuda aldığı önlemler büyük ölçüde ekonomik buhranın getirdiği mali sorunlar nedeniyle sınırlı kalmakta; bazı yerlerde su birikintilerinin ve bataklıkların kurutulması için yeterli bütçe bulunmamaktaydı. Dolayısıyla halk kendi korunma tedbirlerini almakta ve evlerinin kapı ve pencerelerini tel örgüler ile kapatmaktaydı. Ayrıca hükûmet mevcut sıtma hastalarını muayene ederek tedavileri tamamlanıncaya kadar bunları takip etmekteydi.³¹⁷

Türkiye’de ise sıtma uzun yıllardan beri Anadolu’nun kökleşmiş sorunlarından biriydi.³¹⁸ Anadolu halkının kanına o kadar girmiş, zihinlerinde öyle köklü bir yer işgal

³¹⁴ Ömer Fevzi, “Sıtmadan Niçin Kurtulamıyorduk? Nasıl Kurtulduk?”, *Yeni Türk Mecmuası* 1/19 (Mart 1934), 1500.

³¹⁵ Sıtmayı meydana getiren 3 muhtelif parazit temelde insan kaynaklı bir parazit olmaktan ziyade sivrisineklerin bağırsak epitallerinden kaynaklı parazitlerdir. Bu parazitlerin ilk örneği “*plazmodium malaraya*” adı verilen parazit evrimini tamamlamış bir tür olarak dünyanın pek çok yerinde mevcut durumdaydı. Özellikle hayat şartlarının imkânsızlığından dolayı yoksul kesimlerde yaşayan insanlarda görülen bir parazittir. İkincisi “*plazmodium tersiyana*” parazittir ki özellikle soğuk iklimlerde ve denizden yüksek yerlerde tesadüf edilen bir sıtma parazittir. Ağırlıklı olarak Kuzey Avrupa’da görülürdü. Sonuncusu ise “*plazmodium falsiparum*” olarak bilinen ve çevreye kolay adapte olamayan sıtma parazittir. Zeki Yalım, “Sıtmadan Korunma Çareleri”, *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 2, (İstanbul: 1939), 43-44.

³¹⁶ “İçtimâî Hıfzıssıhha (Sıtma Mücadelesinde Neler Kazandık)”, 311.

³¹⁷ Amerika’da sıtmayla mücadele için bkz. Ernest Carroll Faust, “The History of Malaria in United States”, *American Scientist* 39/ 1 (Ocak 1951), 121-130.

³¹⁸ “...İzmir’e Aydın’a yazın çalışmak için bazı yörükler ve köylüler iner. Köyünden yüksek yayladan indiği zaman bunların sesleri gürdür. Hancıya dik dik kumanda verirler. Yürüyüşlerinde oturushlarında bir zindelik vardır. Halbukisonbaharda köye dönerken tamamıyla değiştikleri müşahade olunur. Artık sesleri çıkmaz, yüzleri sarıdır. Kuvvetsizdirler. Beygirlerine güç binebilirler. Sebebi, yazın ovada çalıştıkları zaman birkaç sıtma nöbeti bu gençleri bu hale getirmeye kâfi gelmiştir...” (Osman Şerafettin, “Bir Irkın Islahı” 1559.)

etmişti ki bireyler herhangi bir nöbetli hastalığa yakalansa hastalığı izah ederken “*filân saatte nöbet yapıyor*”, “*akşamları sıtma tutuyor*” gibi sözlerle ifade ederlerdi.³¹⁹

Türkiye’de sıtmayla mücadele II. Meşrutiyet’in ilanının hemen akabinde 1910 yılından itibaren sıtma tedavisinde kullanılan kininin halka bedava dağıtılmasıyla başladı denilebilir. Söz konusu tarih itibarıyla her yıl sıhhiye bütçesine konulan beş bin liralık tahsisat ile kinin temin edilerek vatandaşa bedava dağıtıldı. 29 Mayıs 1913 tarihinde ilan edilen 11 maddelik “*Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürrâya Meccanen Kinin Tevzii Hakkında Nizamname*” ile de İtalya’da olduğu gibi fakirlere ve köylülere bedava kinin dağıtılması bir düzenlemeye bağlandı. Bahsedilen nizamnamenin ardından 4 Nisan 1333 (1917) tarihinde ilan edilen “*Kinin Tedariki ve Furuhtu Hakkında Kanun*” ile halka bedava kinin temini için Sağlık Genel Müdürlüğü bütçesinden her yıl özel bir bütçe ayrılmasına karar verildi.³²⁰ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, halka sıtmayla mücadele amacıyla bedava kinin dağıtılması, Türkiye’de geleneksel devletten ulus devlete geçişte, vatandaşın sağlığının öncelenmesinde dikkate değer bir pozitif öjeni pratiği olarak gösterilebilir. Nitekim sıtmayla mücadelede benzer politikaların, Cumhuriyetin erken yıllarında da genişletilerek sürdürülmesi, bu konuda bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Ancak Osmanlı Dönemi’nden farklı olarak Cumhuriyet’in ilanı ile beraber halkın sağlığı ile yakından ilgilenmeye başlayan hükümet tarafından sıtma, tüm Anadolu genelinde çözülmesi gereken bir kamu sağlığı sorunu olarak görülmeye başlandı.

Türkiye’nin sıtma ile mücadelesi, iki döneme ayrılabilir. İlki 1923-1940 yılları arasında gerçekleşen mücadele esaslarının şekillendiği, bu doğrultuda kanunların tanzim edildiği, yurtdışından ilaç ithal edilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı, sıtma mücadele mınıtkalarının kurulduğu, bu bölgelerde çalışacak personellerin belirlendiği ve halkın, devlet ile başlıca cemiyetlerin çalışmalarıyla bilinçlendirildiği birinci dönemdir. İkincisi ise II. Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklardan dolayı mücadelede yaşanan aksaklıkların ortadan kalktığı ve mücadelenin devam ettiği 1940-1960 arası dönemdir.³²¹

³¹⁹ Ömer Fevzi, “Sıtmadan Niçin Kurtulamıyorduk? Nasıl Kurtulduk?”, 1500.

³²⁰ Gürkan Sert-Emre Dölen, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Kinini”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 14/2, (2013), 72-78.

³²¹ Genel hatlarıyla Türkiye’de sıtmayla mücadele için bkz. “Sağlık Bakanlığının Sıtma İle Mücadele Raporu”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/177. 219. 4. 09. 10. 1924; “Ankara’da Sıtmayla Mücadele İçin Sağlık Bakanlığı Tarafından Kinin Dağıtılması”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 177. 219. 6, 24. 05. 1925, 1; “Sıtma

1-3 Eylül 1925 tarihinde toplanan I. Milli Türk Tıp Kongresi'nde görüşülen belli başlı konuların başında sıtmayla mücadele gelmekteydi. Kongrenin ardından hükûmetin sıtma ile mücadelede yaptığı en somut girişimler 26 Nisan 1926'da ilan edilen "*Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyeti Hakkında Kanun*" ve 13 Mayıs 1926 tarih ve 839 sayılı "*Sıtma Mücadelesi Kanunu*"nun çıkarılmış olmasıydı.³²² Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun ikinci maddesine göre, sıtma mücadelesine ait bilumum teşkilât ve müesseseler doğrudan doğruya Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâletinin yönetiminde olup vekâletin faaliyet göstereceği her yerde bütün devlet teşkilâtı mücadeleye iştirak ve yardım etmekle mükellef tutulmaktaydı. Ayrıca şehirlerde ve köylerde yaşayan fakir halka ve şehirlerdeki işçi kesimine lüzumu halinde bedava kinin ve sıtma ilacı verilmesi kabul edildi.³²³

Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun kabulünün ardından Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti ilk olarak Ankara, Afyon ve Adana mıntıkalarında birer sıtma mücadele merkezi açmak suretiyle faaliyete başladı. Bu merkezlerden en önemlisi Ankara'daki idi. Çünkü özellikle 1924 yılındaki sıtma salgını devleti kısmen çalışamaz duruma getirmişti. Devlet dairelerinin bir kısmı felç olmuş ve Ankara'ya yerleştirilecek yeni nüfusun iskânında sorunlara yol açmıştı.³²⁴ 1932 yılına kadar Eskişehir, Konya, Bursa, Manisa, Kocaeli, Samsun, Antalya ve İstanbul'un da içinde bulunduğu 24 vilâyet dahilinde 11 sıtma mücadele mıntıkası kuruldu. Bu mücadele sahasında 90 doktor ve 300 memur çalışmaktaydı. Her bir mıntıkada birer sıtma dispanseri vardı. 1928 yılında da Adana'da bir Sıtma Enstitüsü kuruldu ve bu enstitüde her yıl tıp fakültesinden yeni mezun doktorlara altı haftalık sıtma ve arazi kuralları eğitimi verilmekteydi. Ayrıca anofel türü sivrisinekler ile kan hastalıkları hakkında da eğitim verilmekteydi³²⁵.

Mücadelesi İçin Tedarikine Lüzum Görülen Kininin Kızılay'dan Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 1/29. 33. 4, 23. 05. 1928, 1; "Çanakkale'deki Sıtmalı ve Frengili Hastaların Tedavisi İçin Yurtdışından Kinin ve Frengi İlacının Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 2/14. 68. 10, 15. 10. 1930, 1; "Yozgat Boğazlıyan'da Sıtma ve Tatarcık Humması İle Mücadele", *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 177. 223. 7, 24. 08. 1940, 1; "Memleketimizdeki Bataklıkların Kurutulması ve Su İşlerinin Islahı Çalışmaları", *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 158. 112. 13, 1; "Sıtma Hastalığı İle Mücadele İçin Ne Gibi Tedbirler Alındığına Dair Maraş Mebusu Dr. Kemalî Bayezit'in Soru Önergesi", *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 8. 50. 14, 1; "Halkevleri ve Halkodalarının Sıtmaya Karşı Mücadele Etmeleri", *BCA*, 490. 1. 0. 0/ 5. 26. 11, 10. 04. 1945, 1.

³²² Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri* (İstanbul: Türkiye Tıp Akademisi, 2010), 35.

³²³ "Sıtma Mücadelesi Kanunu", *T. C. Resmi Gazete* (29 Mayıs 1926), 1472.

³²⁴ "Ankara'daki Sıtma Salgını İçin Ne Gibi Tedbirler Alındığına Dair Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Bey'in Önergesi", *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 7. 39. 27, 29. 12. 1924, 1.

³²⁵ Gökay, "Cumhuriyet Devrinde Sıhî Tekâmül ve İnkişafımız", 1101-1102.

Tablo 2. 1925-1932 Yılları Arasında Devletin Sıtma Mücadele Mesaisi

Mahalle ve köy adedi	3.156
Bu mahalle ve köylerin nüfusu	2.109.079
Muayene olunan eşhas adedi	7.872.268
Bunlardan tahallı olanlar	1.333.271
Muayene olunan kan adedi	2.432.916
Müspet kan adedi	257.923
Şaî tedavî adedi	1.820.318
Koruma tedavî adedi	239.001
Tevzi olunan kinin miktarı	29.128.337 kg.
Açılan kanalların tulû	387.101 m.
Kurutulan bataklıkların mesahası	143.645.578 M. Mr.
Sıtma mücadele mıntıkları haricinde dağıtılan kinin miktarı	10.747 kilo
Ziraat Bankası vasıtasıyla satılan devlet kinini	10.896 kilo

Sadece sıtma mücadele mıntıklarında 1932 yılına kadar toplam 428. 439 kişi sıtma tedavisi gördü. Sıtmadan muzdarip olan söz konusu kişilerin tamamı devlet tarafından kendilerine bedava verilen ilaçlar sayesinde hastalıktan kurtuldu. Dr. Zeki Nasır’a göre, bu ilaçlar için devletin harcadığı para bir şey değildi; fakat yurttaşların tedavisi sayesinde devletin kazancı çok yüksekti. Nitekim bir sıtmalılı yılda en az beş gün nöbet geçirdiğinden söz konusu günlerdeki işgücü kaybı en az 50 kuruş değerindeydi. Bu nedenle ülke ekonomisi yıllık ortalama 1 milyon lira zarara uğramaktaydı. Ayrıca sıtmalılı birinin çocuğu genellikle henüz dünyaya gelemeden ölmekteydi ve yaşaması durumunda ise hayatını güçsüz ve zayıf olarak sürdürmek zorunda kalmaktaydı. Dolayısıyla hem sıtmalının kendisi hem de çocuğu ülkenin iktisadî kalkınmasına istenilen katkıyı sağlayamıyordu. Ancak sıtmalının gerekli tedavileri yapılırsa hem kendisi ülke ekonomisine katkı sağlar hem de çocuğu hayatta kalarak ülkenin sağlıklı bireyleri arasındaki yerini alırdı.³²⁶

1936-1937 yıllarında sıtma mücadele mıntıklarına Trakya, Balıkesir, Kayseri, Seyhan ve Diyarbakır da eklenerek mücadele merkezlerinin sayısı on altıya çıkarıldı. Her mücadele merkezinde bir reis ile mıntıkanın büyüklüğüne göre bir veya iki tane laboratuvar mevcuttu. Ayrıca köy ve şehir şubelerinde çalışan doktorlar, yine merkezde vazife görürlerdi. Tüm Sıtmayla Mücadele Teşkilâtının bütün birimlerinde, 1937 yılında, 150 kadar doktor ve 400'den fazla sağlık memuru görevliydi. Teşkilat, her yıl nisan ve ekim aylarında olmak üzere iki defa kendi mıntıkasının sakinlerini genel muayeneden geçirirdi. Bunlardan ateşi olanlar ve dalakları büyüyenler hemen kinin

³²⁶ Zeki Nasır, “Sıhhat ve İktisat”, *Ülkü* 2/ 11 (Kanunuevvel 1933), 417-418.

tedavisine alınır, şüpheli görünenler de kan muayenesine tabi tutularak neticeye göre tedavi edilirdi.³²⁷

1940 yılına kadar bu esaslara dayalı olarak yapılan mücadele sonrası kan tahlillerine göre Anadolu'daki sıtmalı hasta sayısı %11'e kadar düşürülmüştü.³²⁸ Ancak II. Dünya Savaşı'nın getirdiği nüfus hareketleri ve sıtma ilaçlarının ithalinin zorlaşması üzerine 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye'de yeni sıtma epidemileri meydana geldi ve bunun neticesinde sıtma oranı %32'ye kadar yükseldi. Bu durumun bir sonucu olarak 26 Mart 1945 tarihinde "*Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*" kabul edildi. Adından da anlaşılacağı üzere sıtmayla mücadeleyi bir olağanüstü hal kapsamında ele alan kanun, yirmi altı maddeden oluşuyordu. Kanunun ikinci maddesi gereğince 53 il "*Sıtma Savaş Bölgesi*" olarak kabul edildi. Söz konusu iller Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çoruh, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat ve Zonguldak idi.³²⁹ Ayrıca aynı kanunun sekizinci maddesi uyarınca sıtma ilaçlarının parayla satılması veya bedava dağıtılmasına dair esaslar Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı tarafından kararlaştırılacaktı. Buna göre bakanlığın izni olmadan sıtma ilaçlarının satılması, stoklanması ve yurt dışına çıkarılması yasaklandı.³³⁰

Söz konusu kanunun uygulanmasıyla birlikte geniş çapta araziler ıslah edildi. Sıtma hastalarının tespit ve tedavisine özen gösterilerek hastalık büyük ölçüde kontrol altına alındı. Özellikle Marshall Yardımları ile ensektisit (*insecticide*) adı verilen böcek ilacının temin edilmesi ve sıtma savaşında geniş çaplı olarak kullanılmasıyla sıtmayla mücadelede çok daha olumlu sonuçlara ulaşıldı. 1945-1946 yılları arasında muayene edilenler içerisinde %20'yi teşkil eden sıtmalı hasta oranı 1956 yılına gelindiğinde %0.8'e kadar düşürüldü.³³¹

³²⁷ Frik, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri*, 8.

³²⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 105.

³²⁹ "53 İlin Sıtma İle Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespiti", *BCA*, 30. 18. 1. 2/107. 106. 17. 28. 03. 1945, lef 2.

³³⁰ "Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun", *T. C. Resmi Gazete* (28 Mart 1945), 8437.

³³¹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 105.

Cumhuriyet hükümetlerinin sıtmayla mücadele kapsamında yaptığı çalışmaların en büyük kazanımı tıpkı İtalya'da olduğu gibi Anadolu'da da erken yaşta çocuk ölümlerinin azalması olmuştur. Sıtma savaşı bölgelerinde yapılan çalışmalarla Anadolu'da sıtmanın yaygın olarak görüldüğü yerlerin ıslah edildiği ve sıtmalı hasta sayısının azaldığı yerlerde çocuk ölümlerinde büyük bir azalma görüldü.³³² Bu doğrultuda sıtma mücadelesi bir halk sağlığı tehdidinin ortadan kaldırılması ve bu yolla nüfus artışının hızlandırılmasının yanı sıra ekonomik ilerlemenin de önündeki engellerden birini bertaraf eden pozitif bir öjeni pratiği olarak değerlendirilebilir.

3. 3. 2. Pozitif Bir Öjeni Pratiği Olarak Frengiyle Mücadele

Pozitif öjeni bağlamında nüfusun sağlıklı bireylerinin sayısının arttırılmasına engel olan en önemli unsurların başında zührevi ve irsi hastalıklar gelmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar mevcut nüfusun ve gelecek nesillerin sağlığının korunması için mücadele edilmesi gereken zührevi ve irsi hastalıkların önde geleni de frengi idi.³³³ Frenginin toplum üzerindeki tahribatının anlaşılması için ABD örnek gösterilebilir. 1940'ların başlarında beyaz adamın vebası (*whiteman's plague*) olarak adlandırıldığı ABD'de frengi hastalarının toplamı 10 milyonu bulmaktaydı. Bu rakam, o sırada ABD nüfusunun % 8'ini oluşturmuyordu. Genç bahriyelilerde ise % 16'lık bir kesim frengiliydi.³³⁴

Öjenik politikaların dünya çapında uygulanma evresinde özellikle zührevi hastalıklarla mücadele söz konusu olduğunda devletlerin vatandaşın sağlığını vatandaşa rağmen koruma politikasının bir örneği olarak frengi tedavilerinde negatif önlemlere başvurdukları görülmektedir. Nitekim bu durumun örneklerini frenginin son derece yaygınlaştığı Geç Modern Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde de görmekteyiz.

³³² "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", 255.

³³³ Frenginin ortaya çıkışı ve tarihsel süreçteki izleri için bkz. Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felâket: Türkiye'de Frengi İle Mücadele (1920-1950)", *Tarih ve Toplum* 130 (2014), 62-63; Avadis Karakoç, *Frengi Hıfzıssıhhası* (İstanbul: 1334/1918), 6-11; Bernard Lewis, *Hata Neredeydi? Doğunun 300 Yıldır Aradığı Soru*, çev. Murtaza Özeren (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 13; Hatice Güzel Mumyalmaz, "İllet-i Müthiş: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'de Frengi İle Mücadele", *Akademik Hassasiyetler* 7/13 (2020), 121.

³³⁴ Zeki Yalım, "Firengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 12, (1940), 59.

“*Treponema Paladium*” isimli bir bakterinin sebep olduğu ve başlıca bulaşma yolu cinsel ilişki olan frengi, 16. yüzyılın başlarından başlayıp 20. yüzyılın ilk yarısına kadar tüm dünya ile birlikte Osmanlı Devleti’ni ve devamında da Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti’ni etkisi altına aldı. Genellikle cinsel yolla bulaşan bir hastalık olması nedeniyle halk arasında utanılacak ve saklanılacak bir illet olarak görülen frengi, bu boyutlarıyla psikolojik rahatsızlıklara ve intiharlara neden olmaktaydı. Tedavi edilmediği takdirde vücutta gözle görülebilir yaralara ve ilerleyen evrelerde felç ve acılı bir ölüme neden olan, nesilden nesile geçme özelliği ile de doğmamış çocukları bile etkileyebilen bu hastalık Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren bir kamu sağlığı meselesi olarak görülmüş ve frengiye karşı başlatılan mücadele Cumhuriyet yıllarında da devam etmişti.³³⁵

Frengi ağırlıklı olarak cinsel yolla bulaşan bir hastalık olsa da, bulaşma çağında frengi hastası bir kişinin kişisel eşyalarını kullanmakla da geçtiği görülmüştür.³³⁶ Frengi vücuttaki sirayeti bulaşıcı bir temastan yaklaşık 3-4 hafta sonra ortaya çıkan ufak bir çizik veya yaradan sonra başlar. Söz konusu yara, bulaştığı yerde, cinsel organlarda, dudak, dil, çene ve parmak dahil her yerde görülür. Hastalığın bu ilk semptomları ağrısız geçmesine rağmen bir süre sonra hastalık bütün vücuda yayılmaya başlar. Hastanın vücuduna yayılan pembe lekeler, ağız ve boğazında, cinsel organlarında yüzeysel yaralar meydana gelir. Bu evreden sonra hastalık son derece bulaşıcıdır. Hasta ile her türlü temas hastalığın bulaşmasına sebep olur. Bu ikinci devre ortalama 2-3 yıl bazen de daha uzun sürebilir. Ardından hastanın karaciğeri, böbrekleri, cildi, damarları ve en önemlisi beyni tahrip olur. Bu evreden sonra hasta ya ölür ya felç olur ya da aklını kaybeder.³³⁷

Frengi kalıtsal olarak ya doğrudan doğruya ya da parasifilitik veraset şeklinde ebeveynlerden çocuğa geçen bir hastalık olması nedeniyle frengili kadınlarda çocuk

³³⁵ Cahide Sınmaz Sönmez-Reyhan Erdenanar, “Atatürk Döneminde Frengi İle Mücadele”, *Atatürk Yolu* 71 (Kasım 2022), 256.

³³⁶ “Köylerimizde Tepelenmek Üzere Olan Dört Başlı Canavar Frengi”, *Haber-Akşam Postası* (12 Şubat 1939), 7.

³³⁷ Frengi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Necmettin Arif, “Frengi İletinin Tedavisi”, *Malumat* 9/ 198 (12 Ağustos 1315/25 Ağustos 1899), 112-115; Dr. Niko, “Frengi”, *Malumat* 13/302 (19 Ağustos 1317/1 Eylül 1901), 1167-1171; “Frengi”, *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1329/1913), 131-136; “Frengi”, *Osmanlı Genç Dernekleri* 2A/ 13 (1 Kanunusani 1335/ 1 Ocak 1919), 13; “Frenginin Nesle Tesirâtı”, *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* 5/55(15 Mart 1926), 347-348; Dr. Avni, “Frengi”, *Karahisarda Nur* 3/ 29 (1 Teşrinievvel 1926), 17; Yusuf Kemal, “Frenginin Nesillere Tesiri ve Muafiyet”, *Sıhhiye Mecmuası* 7/33 (Kanunuevvel, 1929), 1624-1641.

düşürme sık sık görülmekteydi. Doğrudan doğruya frengili doğan çocukların çoğu kısa süre sonra hayatını kaybetmekteydi. Ebeveynlerden yalnız baba frengili ise çocuk ölümü %38 oranındaydı. Eğer hem anne hem baba frengili ise çocuk ölümü %60-80'e kadar çıkmaktaydı.³³⁸ Parasifilitik veraset yoluyla frengili doğan çocuklar ise doğduğunda sağlıklı olmasına rağmen 5-20 yaş aralığında vücutlarında frengi yaraları çıkardı. Bu tür çocuklar geç olgunlaşır, fiziksel ve zihinsel olarak engelli olurlardı.³³⁹

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisizlikten kaynaklı olarak frengi, Osmanlı Devleti'nde yayılmakta ve bazı Anadolu vilâyetlerinde kronik bir hal almaktaydı. Özellikle Kastamonu³⁴⁰ ve Bolu³⁴¹ frengi konusunda başı çekmekteydi. II. Abdülhamit Döneminde frenginin orduya girmemesi için birtakım önlemler alınsa da askerlik süresinin belli durum ve zamanlarda uzamasından dolayı, askerlerin ordudan terhis olmak için sakatlanmayı ve verem olmayı göze aldıkları görülmüştür. Sakatlanma ve vereme kıyasla daha az zararlı gibi görüldüğü için frengiyi, kollarına açtıkları çakı yarasıyla birbirine bulaştıranlar da görülmekteydi. Nitekim ilerleyen yıllarda devlet, frengilileri askere almayıp hastanelerde tedavi etmeye mecbur kaldı.³⁴²

Cem Doğan'a göre, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gözle görülür bir biçimde artan frengi gibi zührevi hastalıkların önünün alınmasında başvurulmuş temel yöntemlerin başında fuhşun yasal hale getirilmesi gelmekteydi. Dolayısıyla zührevi hastalıklara ilişkin yasal mevzuatın medikal olduğu kadar politik/kurumsal bir boyutu da mevcuttu. Bunun temel amacı, fuhşu bağımsız bir örgütlenme olmaktan çıkarıp devletin gözetimine bağlı bir yapı haline getirmektir.³⁴³ Ek olarak birtakım vakıflar aracılığıyla da maddî imkânsızlıkları dolayısıyla tedavi olamayanlara bedava frengi tedavisi yapıldığı

³³⁸ Balaban, "Öjenik: Islahiyat İlminde Bazı Esaslar", 11.

³³⁹ Celalettin Muhtar Özden, *Frengi Makalâtı* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1901), 9-11.

³⁴⁰ Kastamonu'da frengi mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Dr. Kemal, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası: Kastamonu Vilâyeti* yay. haz. Mustafa Bektaşoğlu, (Ankara: TTK Basımevi, 2013), 42-50.

³⁴¹ Bolu'da frengi mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özdiç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Sınamelerde Bolu Sancağı Örneği", *Abant Tıp Dergisi* 9/1 (2020), 8-19.

³⁴² Mazhar Osman Uzman, *Frengi ve Sinir Hastalıkları* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1945), 115-116; ayrıca bkz. Yücel Yanıkdağ, "Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Maderzad Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu", ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2017), 47-70.

³⁴³ Cem Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı: II. Abdülhamit Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020) 357. ayrıca bkz. Metin Ayışığı, "II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklarla Mücadele", *Uluslararası 18. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 1-5 Ekim 2018), 1076-1079; "İstanbul'da Emraz-ı Zühreviye Mücadele Teşkilatı Tarihçesi", *Sıhhiye Mecmuası* 15 (Mart 1338/1922), 66-80.

görülmekteydi. Örneğin, *Afiyet* mecmuasının 22 Kasım 1913 tarihli sayısında şöyle bir ilân verilmişti:

*"Evkaf-ı Hümayun Nazarından: Frengi illetine duçar olduğu halde fakirlikten dolayı frengi ilacı şırınga etmeye muktedir olamayan hastalar için tüccar-ı mutebereden Aliyûlkatipzadeler tarafından Gureba-yı Müslüman Hastanesine bağışlanan yeni frengi ilacı ile her cuma günü öğleden iki saat evvel meccanen (ücretsiz) şırınga icra edileceğinden fakir ve muhtaç ve illet-i mezkureye giriftar olanların (frengiden muzdarip olanlar) hastaneye müracaat eylemeleri..."*³⁴⁴

II. Meşrutiyet Dönemi itibariyle Kastamonu ve Bolu çevresinde Alman doktorlara araştırma yaptırılarak bir frengiyle mücadele birimi oluşturulup bu hususta sert tedbirler alındı. Bu doğrultuda frenginin yayılmasını önlemek için, evlenecek kişilerin muayeneye tabi tutulmaları usulü kabul edildi. Bununla birlikte bölgedeki köylülerin merkeze gidiş gelişlerinde zorluk çekilmesi nedeniyle, Kastamonu vilâyeti, Frengi Nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesini talep ettiyse de bu talep bile reddedildi.³⁴⁵

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr gibi zührevi hastalıklar sınırlı iken; 1914 yılından itibaren birden bire arttığı görülmüştü.³⁴⁶ Özellikle İstanbul'da gün geçtikçe frengi vakaları artmaktaydı.³⁴⁷ Zührevi hastalık taşıyıcılarının bu konudaki kayıtsızlıkları da aydınları ve doktorları rahatsız etmekteydi. Frenginin ne olduğu bilinse, muayene olmanın yararları dikkate alınsa ve düzenli olarak tedaviye gidilse bu hastalığın ne derece müthiş bir illet olduğu anlaşılır ve birey sağlığını ne derece tehdit ettiği idrak edilebilirdi. Dolayısıyla hastalığa yakalanmamaya dikkat etmek, frengiden kurtulmak için de usulü dairesinde tedavi olmak ile halkın korkmasına gerek kalmazdı.³⁴⁸

³⁴⁴ "Fakir Frengililere İlaç", *Afiyet* 3 (9 Teşrinisani 1329/22 Kasım 1913), 15.

³⁴⁵ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye İdare*, 63/13 (R. 21 Mart 1329/M. 3 Nisan 1913), lef. 4.

³⁴⁶ Zafer Toprak, "Genelevler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993), 3/393; ayrıca bkz. Zafer Toprak, "Fuhuş", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993), 3/342-345.

³⁴⁷ BOA. *Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti*. *Emniyet* 47/19, (R. 05 Kanunusani 1332/M. 18 Ocak 1917) 1.

³⁴⁸ Hulusi Behçet, *Frengi Tedavisine Dair* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1923), 3.

Gerek savaşın getirdiği ağır koşullar gerekse zührevi hastalık taşıyıcılarının bu duruma karşı kayıtsızlıkları³⁴⁹ İttihat ve Terakki Hükûmetini frengiyle mücadele hususunda sert tedbirler almak zorunda bıraktı. Örneğin 1914 yılı Eylül ayında çıkarılan “*Frengi İletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi*” adlı bir talimatname ile Osmanlı Devleti’nin her tarafının frengi mücadele mıntıkası olduğu ve frenginin ihbar, muayene ve tedavisinin her yerde mecburi tutulması kabul edildi.³⁵⁰ Ek olarak 18 Ekim 1915 tarihinde ilan edilen “*Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname*” ile belli bir zührevi hastalığa müptela olanların zorla hastaneye sevk edilmelerine karar verildi. Aynı nizamnameyle, zührevi hastalık taşıyıcısı olup tedavi olmamakta direten yabancı ülke vatandaşlarının sınır dışı edilmeleri de kabul edildi.³⁵¹

Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde, 3 Mayıs 1920 tarihinde Sıhhiye ve İçtimâî Muavenet Vekâletinin kurulmasının ardından, frengi tedavisi için gerekli modern muayene ve tedavi usulleri, tedavide kullanılacak ilaçlar ve ilaçların cins ve miktarı tespit edildikten sonra düzenli bir program takip edildi.³⁵² Ancak alınan tedbirler frengiyle mücadelede yetersiz kalınca³⁵³ bu defa nispeten daha sert yaptırımları içeren yasal düzenlemelere gidildi. Nitekim 7 Mart 1921 tarihinde *Ceride-i Resmîye*’de yayımlanan “*Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun*” çıkarıldı. Söz konusu kanunun 1. maddesine göre: Her frengili istediği bir tabibe kendisini tedavi ettirmeye mecburdu. Aynı kanunun 6. maddesine göre ise frengililer genel olarak resmî sağlık kurumlarında ve resmî doktorlar tarafından bedava tedavi edilecekti. Ayrıca kanunun 8. maddesiyle frengi hastası olan bir kişi hastalığı bilerek birine bulaştırırsa 6 aydan 2 yıla kadar hapse mahkûm olacak ya da kendisinden 100 liradan 500 liraya para

³⁴⁹ Söz konusu kayıtsızlık Afiyet mecmuasında şu şekilde betimlenmekteydi: “...Çoklarını gördüm. Hırkatülbevl’den (belsoğukluğu) şikâyet ediyorlardı. Niçin tedavi ettirmediklerini sorduğum zaman hemen aynı mealde olmak üzere şöyle bir cevap alırdım: ‘Gidip gelmekten, para vermekten bıktım. Beni sağmal ineğe çevirdiler. Habire para! Habire para! Buna kese mi dayanır? Zaten akıntı da kesildi. Artık gelmiyor. Arada tazyik ile veya biraz işret ile geliyorsa da bu da tedricen kesilir. Malum ya çivi çiviye söker’. Hastalığın iyi olmayarak eskimesine, etrafa sirayet ve intişar eylemesine, bu yüzden birçok fenalıklarına hudusuna sebebiyet veren işte bu sözler ve bu türlü fikirlerdir...” “Erkeklerde Belsoğukluğu”, Afiyet 49 (25 Teşrinievvel 1330/7 Kasım 1914), 3.

³⁵⁰ “Frengi İletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası* 2/5 (1330), 309.

³⁵¹ “Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname Layihası”, *BOA. İrade. Meclis-i Mahsus* 200/33 (5 Teşrinievvel 1331/18 Ekim 1915); Ayrıca bkz. “Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname”, *Sıhhiye Mecmuası* 3/9-10 (1331), 759-784; “Zührevi Hastalıklara Yakalanan Fahişelerin Zorunlu Olarak Tedavi Görmeleri”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 177. 220. 11. 20. 10. 1929, lef. 2-4.

³⁵² “Zührevi Hastalıklarla Mücadele”, *Hakimiyet-i Milliye* (29 Teşrinievvel 1933), 63.

³⁵³ Dr. Nurettin, “İçtimâî Yaralarımızdan Frengi”, *Hak Yolu* 1/14 (31 Ağustos 1339/1923), 205.

cezası alınarak frengi bulaştırdığı kişiye verilecekti.³⁵⁴ Bahsi geçen kanun, TBMM'de tartışılırken birçok milletvekili söz alarak bahsedilen hastalığın Anadolu'da ne kadar büyük yıkımlara yol açtığını belirtip bu durum karşısında alınması gereken tedbirler için fikirlerini beyan etti. Örneğin söz konusu kanun teklifini TBMM'ye sunan Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey'e göre, ülkede ciddi tahribata yol açan hastalıkların başında frengi gelmekteydi ve sadece Kütahya'da kayıtlı 3 bin frengili vardı. Üstelik burada henüz frengi taraması da yapılmamıştı. Frenginin ortadan kaldırılmasına dair oldukça radikal tekliflerde bulunan mebuslar da vardı. Örneğin Ergani Mebusu Rüştü Bey'e göre frenginin bu derece yaygınlık kazanmasının nedeninin ilahî bir emir olan zina yapanların recm edilmesinden vazgeçilmesiydi ve söz konusu hastalık ortadan kaldırılmak isteniyorsa zina yapanlara recm cezası uygulanmalıydı. Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey ise Rüştü Bey'in iddiasının aksine frenginin sadece zinayı engellemekle ortadan kaldırılamayacağını zira bahsedilen hastalığın sadece bu yolla bulaşmadığını belirtti. Ayrıca frenginin tedavisinin son derece zor olduğunu, halihazırdaki ve müstakbel nesilleri kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etti.³⁵⁵

Cumhuriyetin ilanından sonra ise frengi, hem I. Dünya Savaşı'nın hem de Mütareke Dönemi'nin ağır koşullarından kaynaklı olarak yeni devlete miras kalan ve acil çözülmesi gereken bir içtimaî hastalık olarak devralındı. Yıllar içinde frengi aşırı derecede yayıldı ve halk sağlığını olumsuz etkileyen bu sağlık sorununda koruyucu tedbirler kadar hastalığın kaynağını kurutmanın önemli olduğu anlaşıldı. Bu doğrultuda hem bireylerin ve kamunun hem de gelecek nesillerin sağlığını korumak için frengilileri süratle ve katıyetle tedavi etmek için çeşitli tedbirler alınmaya başlandı.³⁵⁶ Bununla birlikte dönemin bazı öjenist yazar ve düşünürleri zührevi hastalıklarla mücadeleyi gereksiz görmekte ve devletin bu hususta yapacağı harcamaları ise para israfı olarak değerlendirmekteydi. Örneğin Şükrü Hazım Tiner zührevi hastalıkların toplumda zannedildiği kadar kötü tesire yol açmadığını, aksine doğal seçilimi harekete geçirerek ırkı istenmeyen unsurlardan temizleyici özelliklere sahip olduklarını iddia etmekteydi. Tiner'e göre, frengi ve belsoğukluğu gibi içtimaî illetler öjeni bakımından iyi tesir eden hastalıklardı. Tiner; "hafif meşrep", güçsüz ve toplumsal düzene asi olan bireylerin frengi ve belsoğukluğu tarafından seçilime tabi tutulmak suretiyle yok olduğunu; iradesi

³⁵⁴ "Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun", *Ceride-î Resmiye*, 7 Mart 1337/1921, 1;

³⁵⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 1/7 (26. 12. 1336/1920) 35-36.

³⁵⁶ Osman Şerafettin Çelik, *Yeni Frengi Tedavisi Nedir?* (İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye, 1919), 3.

güçlü ve ahlâkî durumu sağlam olanların ise kurtulduğunu ve hayatına devam ettiğini ileri sürmekteydi.³⁵⁷ Açıkça belirtmemekle birlikte Tiner'in zührevi hastalıklardan muzdarip olanları ölüme terk etmek suretiyle bir negatif öjeni pratiğinin hayata geçirilmesi gerektiğini iddia ettiği anlaşılmaktadır. Tiner'in iddialarını destekleyen Muhib Nurettin'e göre de gerekli tedaviyi gören her bireyin sağlıklı ve zinde çocuklar dünyaya getirebileceklerine dair yaygın bir kanaat hakimdi. Ancak gerçekte frengi ve belsoğukluğu hem sağlıklı doğuma hem de sağlıklı yaşama engel teşkil eden hastalıklardandı. Zührevi hastalıkların kamu sağlığı açısından önemsiz olduğu iddiaları gerçeği yansıtmamakta; söz konusu hastalıklar hem birey hem de kamu için felâketlere yol açmaktaydı.³⁵⁸

Dönemin kimi öjenist yazarlarının ve halkın zührevi hastalık taşıyanlara karşı olumsuz düşünce ve değerlendirmelerine rağmen Cumhuriyet Hükümetleri, söz konusu hastalıkları tamamen ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almaktan geri durmadı. Nitekim frengi mücadele merkezleri genişletildiği gibi 1926 yılında Hafik ve Orhanlı'da, 1930'ların başlarında ise Zonguldak, Bartın, İnebolu, Bayburt, Tokat, Çarşamba, Düzce ve Ordu'da birer mücadele merkezi faaliyete geçirildi. Buna ilave olarak söz konusu tarihlerde bütün ülke genelinde 72 frengi dispanseri ve 227 tedavi istasyonu faaliyetlerini sürdürmekteydi.³⁵⁹ Söz konusu merkezlerin faaliyetleri ve verimli çalışmaları neticesinde artık tedavi edecek hasta kalmadığı için bu merkezlerin bazıları başka yerlere nakledildi. Ayrıca hükümet frengi tedavisinde kullanılmak üzere Almanya başta olmak üzere yurt dışından neosalvarsan, bizmut, arsenobenzol ve bizmojel gibi frengi ilaçları ithal etmekteydi.³⁶⁰ Bir yandan tespit edilen frengililer tedavi edilirken, diğer yandan da yurt genelinde frengi taramasına devam edilmekteydi. Bu doğrultuda 1929 yılında, sadece Sivas'ta faaliyet gösteren frengi mücadele teşkilatı

³⁵⁷ Tiner, *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, 19.

³⁵⁸ Muhib Nurettin, "Nüfus Meselesi ve Meyvesiz Yuva", *İctihad* 23/ 250 (15 Nisan 1928), 4768.

³⁵⁹ Frik, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)* 9.

³⁶⁰ Devletin yurt dışından ithal ettiği frengi ilaçları için bkz. "Frengi Tedavisi İçin Gerekli Bizmut Maddesinin Almanya'dan Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 1/15. 52. 13. 23. 08. 1925, 1; "Frengi Tedavisinde Kullanılmak Üzere Gerekli Görülen Neosalvarsanın Pazarlıkla Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 1/20. 55. 8. 29 08. 1926, 1; "Frengi Tedavisinde Kullanılmak Üzere Tedarikine Gerek Görülen Neosalvarsanın Pazarlıkla Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 1/25. 43. 13. 17. 07. 1927, 1; "Frengi Tedavisinde Kullanılmak Üzere Tedariki Gerek Neosalvarsanın Almanya'daki El Eke Müttehid Kimya Fabrikaları Anonim Şirketinin İstanbul Temsilciliğinden Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 1/30. 51. 14. 12. 08. 1928, 1; "Halk Sağlığı İçin Lüzumlu Olan Neosalvarsanın Pazarlıkla Satın Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 2/9. 11. 17. 12. 03. 1930, 1; "Frengi Tedavisi İçin Bizmojel Alınması", *BCA*, 30. 18. 1. 2/19. 24. 3. 05. 04. 1931, 1.

100.000 kişilik bir tarama yapmış ve bu sayının %4'üne tekabül eden 4000 frengili tespit edilerek bunların tedavilerine başlanmıştı.³⁶¹ F. K. Gökay'ın verdiği bir istatistiğe göre, Frengi Mücadele Teşkilatı bünyesinde 1926-1932 yılları arasında 704.386 kişi genel muayeneden geçirildi ve tespit edilen 25.861 frengilinin tedavisi başlatıldı. Bu miktar frengi muayenesi yapılanların ancak %3.67'sine tekabül etmekteydi. Dolayısıyla ülkedeki frengili mevcudu artık genel nüfus içerisinde ciddi bir oranda teşkil etmemekteydi.³⁶² 1930'ların başından itibaren frengili oranında gözle görünür bir düşüş yaşanmasında bu hususta görece sert tedbirler içeren bir yasal düzenlemeye gidilmesi etkili olmuştu. Bu durumun en bariz örneği 4 Şubat 1930 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanan "*Emraz-ı Zühreviye Musaplarının Cebren Muayeneye Sevkleri Hakkında Tamim*"di. Söz konusu tamimle zührevi hastalık taşıyıcılarının muayene ve tedavileri zorunlu hâle getirildi. Bu doğrultuda muayene olmayanların cebren muayeneye götürülmeleri zorunlu kılınırken; bazı durumlarda Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa dayanarak bu konuda, mahkemeden karar alınmadan, zührevi hastalık taşıyıcılarının zorunlu tedaviye sevk edilemeyecekleri de belirtilmekteydi.³⁶³ Ayrıca Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun zührevi hastalıklarla mücadeleye ayrılan beşinci faslındaki 103-112. maddeleri de frengi konusunda son derece sert tedbirleri kapsamaktaydı. Örneğin ilgili kanunun 103. maddesine göre, vücudun hangi kısmında ve ne şekilde tezahür ederse etsin frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr hastalıklarından birine müptela olan her şahıs, tedavi olmak zorundaydı.³⁶⁴ Ancak hükûmetin zührevi hastalıkların mahiyeti söz konusu olduğunda bireylerin izzet-i nefislerini, halk arasındaki saygınlıklarını ve sosyo-kültürel durumlarını dikkate alarak zorunlu muayeneye sevk edilmelerinde daha dikkatli davrandığı da görülmekteydi. Örneğin 23 Ağustos 1932 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanan "*Zührevi Hastalıklara Musap Şahıslar Hakkında Cereyan Edecek Muhaberat ve Muamelatın Mahremiyetine Son Derece Dikkat Olunması Hakkında Tamim*" ile birlikte bazı yerel memurların zührevi hastalık taşıyan bireylerin ihtiyaç duyduğu mahremiyete karşı duyarlı davranmadıkları

³⁶¹ "Kayseri-Bünyan'da Boğmaca, Sivas'ta Frengi ve Cüzzam Mücadelesi Hakkında İçişleri Bakanının Raporu", *BCA*, 30. 10. 0.0/177. 220. 8. 22. 07. 1929, 1.

³⁶² Gökay, "Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekamül ve İnkişafımız", 1103-1104; söz konusu döneme dair frengi tarama istatistikleri için ayrıca bkz. "İki Kıta Arasında Türkiye'nin İnkişafı", *Ulus* (15 Temmuz 1936), 4.

³⁶³ "Emraz-ı Zühreviye Musaplarının Cebren Muayeneye Sevkleri Hakkında", *T.C. Resmi Gazete* (4 Şubat 1930), 8683-8684.

³⁶⁴ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 8900.

için devletin gizli kalması gereken kayıtları ifşa ettiği belirtilmişti. Bu doğrultuda görevini suistimal eden memurların Memurlar Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince vazifeden uzaklaştırılacağına dair gerekli uyarıların yapılması istendi.³⁶⁵ Ayrıca her ne kadar zührevi hastalık taşıyanların tedavi olmamaları durumunda cezalandırılacağı belirtilmişse de bazı hastaların sağlık durumlarının iyi olmaması nedeniyle cezalarının affedildiği de görülmekteydi. Örneğin gününde frengi tedavisine gitmediği için Galata I. Sulh Ceza Hakimliği tarafından üç gün hafif hapis cezasına mahkûm edilen Üsküdar'da Selimiye Cami Sokak'ta ikamet eden Halil Fuat'ın hapisteyken felç geçirmesi üzerine cezasının Cumhurbaşkanı tarafından affedilmesi talep edilmişti.³⁶⁶ Bu talep 16 Şubat 1938 tarihinde kabul edildi.³⁶⁷

Cumhuriyet ricalinin zührevi hastalıkları ortadan kaldırmak için dikkate aldıkları bir diğer konuda fuhuşla mücadele ve genelevlerin ıslah edilmesi idi. Nitekim 1932 yılı ortalarında zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele için toplanan bir komisyon dünyanın birçok ülkesinde fuhuşla mücadelenin hangi metotlarla yapıldığı hususunda bir rapor hazırladı. Raporda Dahiliye Vekâleti bürokratlarının genelevlerin kapatılması ve hayat kadınları hakkında kanunî takibat taraftarı oldukları beyan edilmiş, Batılı ülkelerin büyük çoğunluğunun bu esasî takip etmeleri dolayısıyla Türkiye'nin de böyle radikal bir adım atması gerektiği vurgulanmıştı. Her ne kadar Türkiye'nin iç dinamiklerinin böyle radikal bir tedbire hazır olmadığı vurgulansa da milletin bünyesini her türlü tehlike, hastalık ve sarsıntılardan korumakla yükümlü olan modern devlet anlayışının fuhuşu da milletin toplumsal bünyesini hatta varlığını tehdit eden bir olgu olarak gördüğü belirtildi. Ayrıca Samsun'da bir frengi hastanesinde son beş yıl içerisinde görülen frengi vakalarının yarısı kadar yeni frengi vakasının son 6 ay zarfında görüldüğü, dolayısıyla bu konuda tedbirler alınması gerektiği vurgulandı.³⁶⁸ Söz konusu sebeplerden dolayı 14 Ağustos 1933 tarihli ve 12.452 sayılı "*Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi*" hazırlanarak 12

³⁶⁵ "Zührevi Hastalıklara Musap Şahıslar Hakkında Cereyan Edecek Muhaberat ve Muamelatın Mahremiyetine Son Derece Dikkat Olunması Hakkında Tamim", *T.C. Resmi Gazete* (23 Ağustos 1932), 1820.

³⁶⁶ "Frengi Tedavisine Gitmemek Suçundan 3 Gün Hapis Cezasına Mahkûm Edilen Halil Fuat'ın Hastalığı Sebebiyle Cezasının Affı", *BCA*, 30. 18. 1. 2/82. 11. 13. 16. 02. 1938, lef. 2-4.

³⁶⁷ *T. C. Resmi Gazete* (14 Mart 1938), 9493.

³⁶⁸ "Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele İçin Toplanan Komisyon Raporu", *BCA*, 30. 10. 0. 0/177. 211. 5. 05. 04. 1932, lef. 3-8.

Kasım 1933 tarihinde uygulanmaya başlandı.³⁶⁹ Söz konusu nizamnamenin 1. maddesiyle fuhuş sebebiyle bulaşan zührevi hastalıkların yayılmasına mani olmak ve bu yüzden kamu düzenini korumak ve fuhuşu denetlemek üzere biri "*Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele Komisyonları*" ve diğeri "*Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele Komisyonlarına Yardım Heyetleri*" olarak iki teşekkül meydana getirildi.³⁷⁰

Görüldüğü üzere Türkiye'nin kamu sağlığı açısından frengi ile mücadelesi Geç Modern Osmanlı Döneminden başlayarak süreklilik arz etti. Hükûmetin aldığı bütün önlemlere, hem merkezde hem taşrada kurulan frengi mücadele teşkilatı ve bu teşkilatların çalışmalarına rağmen Türkiye'de frengi ile mücadele 1960'lara kadar sürdü. Perihan Çambel'e göre özellikle Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereğince ilan edilen evlenme talimatnamesi ile frengililerin evlenmekten men edilmesi gelecek nesillerin sağlığını olumsuz etkileyen bireylere karşı restriktif (negatif) bir öjeni pratiğiydi.³⁷¹ Nitekim gerek II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Hükûmetinin; gerekse Cumhuriyet hükûmetlerinin frengiyle mücadelede aldığı bir dizi radikal ve cebri önlemler negatif öjeni olarak da değerlendirilebilir.

3. 3. 3. Bir Öjeni Pratiği Olarak Veremle Mücadele

Verem, 17. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar tüm dünyada korkunç düzeyde tahribata sebep olan ve yayıldığı yerlerde toplum hayatını altüst eden sosyal bir hastalıktır. "Beyaz Veba" adıyla anılmasının yanı sıra Almanların "*avam hastalığı*"³⁷² olarak isimlendirdiği veremin bulaşıcı bir hastalık olduğu ilk defa 1868 yılında anlaşılrsa da muhteviyatı ve zararları 1882 yılında Alman Doktor Robert Koch tarafından keşfedildi. Robert Koch'un çalışmalarından dolayı bu mikroba Basille de Koch (Koch Basili) adı verildi.³⁷³ *Mycobacterium tuberculosis* adlı bir mikrobun neden olduğu verem, ağırlıklı olarak nefes borusu ve akciğerlerde görülen ve geçici bir

³⁶⁹ "Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü'nün Yürürlüğe Konulması", *BCA*, 30. 18. 1. 2/40. 80. 2. 12. 11. 1933, 1.

³⁷⁰ "Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi", *T. C. Resmi Gazete* (23 Teşrinisani 1933), 3237.

³⁷¹ Çambel, *Öjenik Hakkında Düşünceler*, 26.

³⁷² Nurettin Ramah, "Veremden Telefat (Hayat-ı İçtimaiyeyi Kemiren Hastalıklar)", *Resimli Kitap* 3/14 (31 Teşrinievvel 1325/ 13 Kasım 1909), 150.

³⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Y. İzzettin Barış, "Dünya'da Tüberkülozun Tarihçesi", *Toraks* 3/3 (2002), 338-340.

hastalıktan kaynaklanmayacak bazı semptomlarla ortaya çıkan bir hastalıktır.³⁷⁴ Hastalığın semptomları kuru ve balgamlı öksürük, boğazda, göğüste ve sırtta aralıklı ağrılar, kırıklık, kısa bir fiziksel aktivite sonrası yorgunluk, iştahsızlık, sürekli kilo kaybı, aralıklı olarak akşamları başlayan ateşlenme ve terleme ile öksürükle boğazdan kan gelmesidir.³⁷⁵

Verem akciğerler başta olmak üzere kemiklerde, ciltte, yüzde ve cinsel uzuvlarda da ortaya çıkmaktadır.³⁷⁶ Ayrıca veremin bulaşmasının birbirinden farklı pek çok yolu vardır. En yaygın olanları solunum, cilt ve sindirim yoluyladır. Robert Koch'un da ifade ettiği gibi verem, en kolay solunum yoluyla bulaşır. Verem mikrobu akciğerlerde hava dolaşımının yoğun olmadığı üst kısmına yerleşerek çoğalır. Buradan yayılan mikroplar gırtlakta ağır balgam oluşmasına sebep olur. Veremlinin ağız yoluyla dışarıya ihraç ettiği balgam vasıtasıyla mikroplar etrafa yayılır, toz ve toprak ile kurur ve havaya karışarak diğer insanlara bulaşır.³⁷⁷ Veremin vücuttaki etkisinin hızlanmasına, hastalık karşısında insanın direncinin kırılmasına ve vücudu veremin tahribatına daha açık hale getiren maddî ve manevî pek çok sebep vardır. Fakirlik, keder, stres, yetersiz beslenme ve zihinsel yorgunluk gibi vücut direncini azaltan ve bağışıklık sistemini zayıflatan durumların yanı sıra; sigara ve içki kullanımı, havası temiz olmayan ve güneş görmeyen mahallerde ikamet etmek de veremin sebepleri arasındadır.³⁷⁸

Günümüzde halk sağlığı tehdidi olmaktan çıkan veremin tedavisi için izoniyazid, rifampisin, etambutol, pirazinamid ve streptomisin adlı beş farklı ilaç kullanılmaktadır. Bu ilaçların günlük miktarı hastanın kilosuna göre belirlenir ve hastalığın tedavi süresi altı aydır. Uygun şekilde tedavi edildiği ve bulaşıcı olmadığı sürece bireyin çalışmasına ve sosyal hayatına devam etmesine engel değildir.³⁷⁹ Ancak 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yarısında verem, dünya genelinde son derece

³⁷⁴ Sağlık Bakanlığı, *Verem (Tüberküloz) Bilgilendirme Rehberi ve Verem Hastalarının Hak ve Sorumlulukları*, Ed. İrfan Şencan- Seher Musaonbaşıoğlu (Ankara:Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2016) 11.

³⁷⁵ "Verem", *Halka Doğru* 1/ 33 (21 Teşrinisani 1329/ 4 Aralık 1913), 257;

³⁷⁶ Şekip, "Veremden Çare-i Halas", *Malumat* 12/ 290 (24 Mayıs 1317/ 6 Haziran 1901), 975.

³⁷⁷ Veremin bulaşma yolları için bkz. Muallim Ethem, "Verem Nasıl Sirayet Eder", *Servet-i Fünun* 33/ 833 (29 Mart 1323/ 11 Nisan 1907), 11-14.

³⁷⁸ Mahmut Emin, "Verem", *Osmanlı Genç Dernekleri* 2A/ 13(1 Kanunusani 1335/ 1 Ocak 1919), 14.

³⁷⁹ *Tüberküloz*. Yay. Haz. Aylin Babalık-Tülay Keskin vd, (Ankara: Türk Toraks Derneği Eğitim Kitapları Serisi, 2019), 5-6.

ölümcül ve toplum hayatını sekteye uğratan bir sosyal hastalıktı.³⁸⁰ Söz konusu dönemde veremin birey ve toplum hayatına verdiği zararı anlamak için şöyle bir istatistik örnek gösterilebilir: 19. yüzyıl boyunca Fransa'nın girdiği bütün savaşlarda toplam zayıyatı iki milyon iken aynı asırda veremden kaybettiği toplam nüfus 10 milyondur.³⁸¹ 1900 yılında Almanya'da 100.000 kişi veremden öldü ve o sırada ülkedeki veremden muzdarip olan insanların sayısının bir milyon olduğu tahmin edilmekteydi. 20. yüzyılın başlarında dünyadaki ölümlerin %10-15'i akciğer vereminden kaynaklanmaktaydı. Ancak o dönem Türkiye'de veremin yol açtığı tahribat, gelişmiş Batılı ülkelerden çok daha fazlaydı. Dr. Abdullah Cevdet'e göre eksik ve kusurlu istatistikler ve veremin Osmanlı coğrafyasında her yerde aynı şiddetle seyretmemesi, veremden kaynaklı ölümlerin ne ölçekte olduğunu anlayabilmeyi zorlaştırmaktaydı.³⁸² I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da her hafta yalnız 30-40 kişi veremden ölmekteydi.³⁸³ Söz konusu savaş ile beraber durum daha da vahim bir hâl aldı. Fahrettin Kerim Gökay'a göre, İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinin haftalık istatistikleri tetkik edilirse özellikle Fatih ve Eyüp Sultan gibi ağırlıklı olarak fakir kesimin yaşadığı yerlerde veremden kaynaklı ölümlerin sayısının dehşet verecek derecede arttığı görülmekteydi.³⁸⁴

I. Dünya Savaşı'nın ardından her 10.000 kişide verem kaynaklı ölüm oranı Almanya'da 15, İngiltere'de 19, Fransa'da 21, Belçika'da 14³⁸⁵, Macaristan'da ise 30 kişiydi.³⁸⁶ Türkiye'de ise bu sayı 37 idi.³⁸⁷ İstanbul şehrinin 1908-1933 yılları arasındaki yıllık ölüm cetveli esas alınarak hazırlanan bir başka istatistiğe göre ise 25 yılda veremden ölenlerin miktarı 69.014 idi. Bu da demektir ki İstanbul'da yıllık ortalama 2.760 kişi sadece veremden ölmekteydi. İzmir'de ise yıllık 344 kişi aynı akıbete uğramaktaydı. İstanbul ve İzmir'in nüfus miktarı göz önüne alındığında her iki şehirde de veremden ölüm nispeti 10.000 kişide 30'du.³⁸⁸ II. Dünya Savaşı'nın getirdiği

³⁸⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Verem", *Sıhhiye Mecmuası* 2 (12 Mart 1341/1925), 64-109.

³⁸¹ Abdullah Cevdet, "İstanbul'da Verem", *İctihad* 19/ 168 (1 Ağustos 1340/1923), 3406.

³⁸² Abdullah Cevdet, "İstanbul'da Verem", 3406.

³⁸³ "Veremi İlan Etmek Lazım mıdır?", *Afiyet* 1/7 (2 Kanunusani 1329/15 Ocak 1914), 6-7.

³⁸⁴ Fahrettin Kerim (Gökay), "Verem Mücadelesi ve Sanatoryumlar", *İctihad* 20/ 170 (1 Ekim 1924), 3436.

³⁸⁵ Abdullah Cevdet, "İstanbul'da Verem", 3406.

³⁸⁶ Cevat Osman, "Macaristan'da Veremle Mücadele", *İctihad* 20/174, 1 Şubat 1925, 3502.

³⁸⁷ Abdullah Cevdet, "İstanbul'da Verem", 3406.

³⁸⁸ "Memleketimizde Verem: İstanbul'da ve İzmir'de Salgın, Ölüm Miktarı ve Nisbeti, *Vakit* (28 Mayıs 1933), 7-8.

ağır koşullar altında Türkiye’de verem hastalığı halihazırdakinden daha çok yayılma imkanı buldu. 1945 yılında veremden ölenlerin sayısı 100.000’de 262 idi.³⁸⁹

Veremle mücadelenin dünya genelinde belli bir sistem dahilinde ne zaman başladığına dair kesin bir tarih olmasa da; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu konuda belli başlı adımlar atıldığı görülmektedir. Hastalığa karşı yapılan mücadelede alınan önlemler ve tedavi yöntemleri dünya genelinde farklılık göstermekteydi. Bunun en temel sebeplerinden biri, veremin toplum sağlığını tehdit ettiği her ülkede hastalığın nedenlerinin farklı şekilde değerlendirilmesiydi. Yapılan mücadelenin temelinde ilk olarak veremin ortaya çıkmasının önüne geçmek için profilaktik önlemler alınması yatmaktaydı. Ardından bireysel hijyeniyle yöntemleriyle vücudun hastalıklara karşı direncini arttırmak amaçlanmaktaydı. Örneğin Fransa başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde hastalığın ortaya çıkması ve yayılmasının önüne geçmek adına veremin, ilânı mecburi hastalıklardan olması gündeme getirildi. Veremin ölümcül bir hastalık olması ve veremli bir kişinin çevresindekiler için büyük tehlike arz etmesi nedeniyle halk sağlığının korunması adına hasta hakkındaki bilgilerin kamuya paylaşılması gündeme getirildi. Ancak bir kısım aydınlar ve doktorlar, hastalarının sağlık durumlarının ihbar edilmesinin yasak olmasından ve bu durumun hastayla ilgilenen tabibin vicdanını ve verem hastasının onurunu zedeleyeceği düşüncesiyle bu fikre karşı çıkmaktaydı.³⁹⁰

Veremin ağırlıklı olarak solunum yoluyla bulaşan bir hastalık olması ve sokaklarda verem mikrobunu muhafaza eden tozların havalanarak insanlara bulaşmasından dolayı bazı ülkelerde sokağa tükürmenin yasaklanması veremle mücadelede alınan dikkate değer bir önlemdi. Örneğin Sidney şehrinde kamuya açık alanlarda sokaklara tükürenlere 25 frank para cezası verilirdi. Aynı tarihlerde ABD’de de kamuya açık alanlarda tükürenlere ilk seferde para cezası, ikinci seferde ise hapis cezası verilirdi. Fransa’da ise bazı kalabalık mahallerdeki caddelere, sokaklara, gemilere ve trenlere “*Tükürmek yasaktır*” yazılı tabelalar asıldı.³⁹¹

1930’larda veremin kalıtsal olarak ebeveynlerden çocuklara geçmesi; verem hastası ve bağışıklığı son derece zayıf çocukların dünyaya gelmesine sebep olduğu

³⁸⁹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 126.

³⁹⁰ “Veremi İlan Etmek Lazım mıdır?”, *Afiyet*, 1/ 6 (26 Kanunuevvel 1329/ 8 Ocak 1914), 5-6.

³⁹¹ “Verem (İnsan Nasıl Teverrüm Eder), *Malumat* 13/312 (1 Kanunuevvel 1317/ 14 Kasım 1901), 1327.

düşüncesinden hareketle bunun önüne geçmek için profilaktik önlemler alınması düşünülmektedir.³⁹² Ebeveynlerden birinin veremli olduğu ailelerde dünyaya gelen çocuklara veremin sirayetinin çok yaygın olduğu; dolayısıyla ebeveyni veremli bir çocuğu ailesinden uzaklaştırarak tecrit etmek gerektiği savunulmaktaydı.³⁹³ Ebeveynlerin ise sanatoryumlara gönderilerek tedavi edilmesi zorunlu olduğu ve hastalığı iyileşene kadar çocuğundan uzak durması gerektiği belirtilmekteydi.³⁹⁴

Bütün bunların yanı sıra sanatoryumlar kurmak, pastörize sütlerin kullanımını yaygınlaştırmak, tüberküloz mikrobi taşımayan sütlerin satılmasını teşvik etmek, halkı hijyen usulleri hakkında bilgilendirmek, hastalığın mümkün olduğunca erken teşhis edilmesi için çalışmak veremin yayılmaması için alınan diğer tedbirlerdi. Vücudun direncini arttırmak için de şehirlerin havasını temizleyen ağaçlık yollar, büyük meydanlar ve bahçeler meydana getirilmesi, yeterli ve gerektiği gibi beslenilmesi ve kişisel sağlık kaidelerine uyulması tavsiye edilmekteydi.³⁹⁵

Türkiye, verem hastalığının en fazla görüldüğü ülkelerden biriydi. Özellikle veremin toplumdaki gelir seviyesi en düşük bireylerine ek olarak yüksek gelirli insanlara da bulaşması, onu “*fakir hastalığı*” olmaktan çıkarıp halkın geneli için tehdit oluşturan bir sosyal hastalık haline getirmekteydi.³⁹⁶ Elimizde veremin yaygınlığına dair sağlıklı verilere dayalı istatistikler olmasa da Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi münevverlerinin birtakım dergi ve gazetelerde kaleme aldıkları yazılar, Anadolu’da ne derece yaygın bir sosyal hastalık olduğunu göstermektedir. Örneğin *Sıhhiye Mecmuası*’nda yayımlanan “*Vereme (İnce Hastalığa) Karşı*” başlıklı yazıda belirtildiğine göre verem, Osmanlı’nın son döneminde her yıl bir Balkan Harbi’nde

³⁹² İhsan Şükrü Aksel, “Modern İrk Hıfzıssıhhası”, *Son Telgraf* (9 Eylül 1937), 2.

³⁹³ Türkiye’de ebeveynlerden birinin müteverrim olduğu ve hastalığı ebeveyninden alarak dünyaya gelen çocuklarda ölüm nispeti % 42 civarında olduğu görülmekteydi. (Necmettin Sadık, “Nüfus Meselesi: Büyük Bir Tehlike Çocuk Vefiyatı”, 207)

³⁹⁴ “Verem Mücadelesini Nasıl Yapmalıyız?”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 78 (15 Şubat 1928), 263.

³⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Muallim Dr. Ethem, “Hıfzıssıhhat Verem”, *Servet-i Fünun* 29/ 748 (11 Ağustos 1321/ 24 Ağustos 1905), 318-320; “Vereme Karşı Nasihatler-Verem Nedir?”, *Kadınlar Dünyası* 1/ 18 (16 Teşrinisani 1329/29 Kasım 1913), 13-14; “Veremle Mücadele İşlerinde Hususi Tabiplerin Hizmetleri”, *Sıhhiye Mecmuası* 13 (Kanunusani 1338/1922), 24-28; “Veremden Korunmak”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası* 3/ 25 (31 Ağustos 1926), 596-602 vd.

³⁹⁶ Cihat Tanış, “Türkiye’nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Eserlerine Göre Verem Hastalığının Seyri”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/18 (Haziran, 2019), 2834; ayrıca bkz. Sevilay Özer, “Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arasında Verem”, *Turkish Studies* 15/4 (2020), 869-870; Nuran Yıldırım, “Atatürk Döneminde Sıtma, Verem ve Trahom Mücadelesi”, *100. Yılında Atatürk ve Cumhuriyet* 2, yay. haz. Şaduman Halıcı (İstanbul: Massit Matbaacılar Sitesi, 2023), 205-215.

kaybedilen kadar insanın ölümüne sebep olan, ülkeye hizmet edecek güzide gençleri kendilerine en çok ihtiyaç duyulan dönemde hayattan koparan sosyal bir hastalıktı.³⁹⁷ Ek olarak Dr. Besim Ömer tarafından yayımlanan “*Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele*” isimli kitapta 1918 yılında nüfusu 940.000 olarak verilen İstanbul’da veremden ölenlerin oranı, genel ölüm oranının %10.80’i kadardı.³⁹⁸ Yine *Verem Mecmuasında* yayımlanan “*Muktesebat-ı Hazıraya Nazaran En Makul ve Semeredar Verem Tedavisi ve Adaların Şerait-i İklimiyesiyle Veremliler Üzerinde Gösterdiği Şifa Bahis Tesirler*” başlıklı yazıda 1927 yılında yalnız İstanbul’da veremden yılda üç binden fazla insanın öldüğü belirtilmekteydi. Ayrıca ölenlerin çoğunlukla devletin ihtiyaç duyduğu genç, çalışacak, ülke kalkınmasında aktif rol oynayabilecek yaşta olmalarının yanı sıra; halihazırda verem olanların ise on binleri aştığı ve hastalığı sürekli olarak çevreye yaydıkları belirtilmekteydi.³⁹⁹ Ek olarak Dr. Akil Muhtar (Özden)’in de asistanlığını yapmış Dr. Salahi Bey’in Anadolu’ya dair yaptığı incelemelerden kemik vereminin ne kadar yaygın olduğu anlaşılmaktaydı. Dr. Salahi Bey’in belirttiğine göre Samsun’da ayakta veya yatakta tedavi gören bir verem hastası olmayan aile neredeyse yok denecek kadar azdı. Yine Dr. İsmail Hurşit Bey’in belirttiğine göre İstanbul’da yaşayan ailelerin neredeyse %80’i gizli veya açıkta mutlaka bir verem hastası ihtiva etmekteydi.⁴⁰⁰ F. K. Gökay’ın belirttiğine göre özellikle Yunan işgaline maruz kalan bölgelerde verem tahribatı diğer bölgelerle kıyaslandığında daha korkunç ölçüdeydi.⁴⁰¹

Türkiye’nin içinde bulunduğu durumda vereme karşı yapılacak mücadele diğer ülkelerdeki emsallerine göre daha fazla mesai ve emek gerektirmekteydi. Her şeyden önce veremin önüne geçmek için bütün dünyada yıllardan beri uygulanan tedavi usullerini gözden geçirmek ve bunlardan en uygun olanını Türkiye’de de tatbik etmek gerekiyordu. Nitekim aydınlar ve doktorlar Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren halihazırda dünyadaki verem mücadelesi çalışmalarını ve aşı bulunmadan önce tatbik

³⁹⁷ “Vereme (İnce Hastalığa) Karşı, *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1329/1913), 137.

³⁹⁸ Besim Ömer, *Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele* (İstanbul: Matbaa-ı Ahmet İhsan, 1919), 11-12; Fatih Tuğluloğlu, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 13-14(2008), 5.

³⁹⁹ Tevfik İsmail, “Muktesebat-ı Hazıraya Nazaran En Makul ve Semeredar Verem Tedavisi ve Adaların Şerait-i İklimiyesiyle Veremliler Üzerinde Gösterdiği Şifa Bahis Tesirler”, *Verem Mecmuası* 1(1 Kanunusani 1927), 7.

⁴⁰⁰ Abdullah Cevdet, “İstanbul’da Verem”, 3406.

⁴⁰¹ Gökay, “Verem Mücadelesi ve Sanatoryumlar”, 3437.

edilen tedavi usullerini takip etmekteydi.⁴⁰² Dr. Besim Ömer tarafından 1918 yılında kurulan “*Osmanlı Veremle Mücadele Cemiyeti*”, Osmanlı Devleti’nde veremle mücadele amacıyla kurulan ilk cemiyetti. Cemiyetin ana tüzük kuralları şu şekildeydi: Öncelikle cemiyetin amacı bir dispanser tesis etmektir. Verem hastanesi açılışı yapılacak ve ardından sanatoryum kurulması sağlanacaktır. Hastalığı iyileşecek durumda olmayan hastalara teselli vererek diğer hastalardan korunmayı sağlamakla meşgul olacaktır. Tedavi edilebilir durumdaki veremli hastalar için hususi müesseseler ve sanatoryumlar tesis edilmesi için çalışılacak ve halkın istirahat mahalleri tesis edilecektir.⁴⁰³ Cemiyetin ilk yayını Dr. Besim Ömer’in “*Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele*” isimli broşürüydü. Ancak bu cemiyet, 1920’de İstanbul’un işgal edilmesinden dolayı faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında verem vakalarını azaltmak ve milleti söz konusu illetten kurtarmak için İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti adıyla başka bir cemiyet kuruldu. Cemiyetin üyeleri Dr. Adem Bey, Besim Refet Bey, Tevfik Salim Bey, Osman Nuri Bey, Murat, Mehmet, Hüsnü ve Hüsamettin Beylerden müteşekkildi. Toplantının gündemi ise veremin halk arasında ne şekilde ortaya çıktığı, neyden kaynaklı olarak geliştiği, ne miktarda çoğaldığı ve hangi eksikliklerden dolayı yayılmaya fırsat bulduğunu tetkik etmektir. Üyeler arasında görev dağılımı yapan cemiyet, Dr. Ethem Bey, Besim Refet Bey ve Salim Tevfik Bey’den oluşan bir heyeti Avrupa ve ABD’deki benzer cemiyetlerle irtibata geçmekle görevlendirdi. Bunu takip eden mesaiye veremin ortaya çıkışının engellenmesi için ne gibi tedbirler alınacağı araştırılacak ve ülkedeki hangi imkânlardan istifade edilerek “*dünyanın en sağlam neslinden mürekkep Türk halkını*” veremden kurtarmanın çarelerini arayacaktı.⁴⁰⁴

Ülkede veremle mücadele hususunda en çok eksiği hissedilen kurumlar sanatoryumlardı. Nitekim aydınların büyük bölümü Avrupa ve ABD’deki

⁴⁰² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet, “Verem Mücadelesi Avrupa ve Amerika’da”, *Harp Malulleri Mecmuası* 1/1(15 Mart 1926), 4-6; “Verem Aşısı”, *Hakimiyet-i Milliye* (10 Ağustos 1933), 1; O. Ş. Uludağ, “Verem Savaşı”, *Zaman* (16 Ocak 1935), 5; Ad. Bil, “Verem Afeti”, *Son Posta* (8 Temmuz 1935), 15; İbrahim Zati Ögel, “Veremin Şifası Kabildir”, *Son Posta* (13 Kanunuevvel 1937), 13 vd.

⁴⁰³ Eliz Zıyanak-Zeynel Özlü, “Osmanlı Döneminde Verem Hastalığı ve Veremle Mücadele Yöntemleri (19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları”, Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları, ed. Yunus Emre Tansü (Gaziantep: İksad Publishing House, 2020), 546-547.

⁴⁰⁴ “İzmir Veremle Mücadele Cemiyetinin Toplantısı ve İdare Heyetinin Raporu”, *BCA*, 30. 10. 0. 0/ 177. 219. 5, 14. 11. 1924, lef. 3.

sanatoryumları ve çalışmalarını takip ederek bunların veremle mücadele hususundaki başarılarından söz etmekte ve bu eksikliği sürekli dile getirmekteydi. II. Meşrutiyet Döneminde sanatoryum inşası için birkaç kez araştırma ve keşif yapılsa da verem sanatoryumu kurulamadı. İlk dispanser 1923 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin teşebbüsleri üzerine İstanbul'da açıldı. İstanbul Veremle Mücadele Dispanseri'nde yılda ortalama 500 kişi muayene edilmekteydi. Muayene edilenler arasında verem teşhisi konulanların oranı ortalama %10'du. 1929 yılına kadar bu dispanserde 16.000 kişi muayene edildi.⁴⁰⁵ Cumhuriyet'in kuruluşundan kısa süre sonra 1924 yılında Heybeliada'da 50 yataklı⁴⁰⁶ bir sanatoryum kuruldu. Heybeliada Verem Sanatoryumunun yatak sayısı 1932 yılında 130'a çıkarıldı. Sanatoryumda toplumun her kesiminden yurttaşlar ücretsiz tedavi edilmekteydi. 1933 yılına kadar yaklaşık 1110 verem hastası tedavi edildi.⁴⁰⁷

11-13 Eylül 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan II. Milli Türk Tıp Kurultayı'nda tartışılan konuların başında verem gelmekteydi. Kurultay'da verem mücadelesi hakkında milli bir teşkilatın gerekliliğine vurgu yapıp gerekli tedbirlerin bir an önce alınması kararlaştırıldı. Halihazırda Cumhuriyet hükûmeti, vereme karşı son birkaç seneden beri bütçenin el verdiği ölçüde mücadeleye başlamıştı.⁴⁰⁸ Kongreden yaklaşık bir yıl sonra 24 Mayıs 1928 tarihinde ve 1267 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Ankara'da kuruldu⁴⁰⁹ ve devletin salgın hastalıklarla mücadelesi için aşı üretimine başlandı. Müessesede üretilen aşılarından biri de yeni doğan çocukları veremden korumak için Calmett'in B. C. G. aşısıydı.⁴¹⁰ Bu aşı yeni doğan çocuklara iki günde bir olmak üzere üç doz verilirdi.⁴¹¹ Ayrıca devletin 1930'lardan itibaren uluslararası alanda yapılan verem kongrelerine temsilci

⁴⁰⁵ "Veremle Mücadele", *Milliyet* (18 Kanunusani 1929), 3.

⁴⁰⁶ Sanatoryumun yatak sayısı hakkında farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Verilen rakamlar 20 ile 100 arasında değişiklik göstermektedir.

⁴⁰⁷ Gökay, "Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız", 1100.

⁴⁰⁸ "İctimai Hıfzıssıhha (Verem Mücadelesini Nasıl Yapmalıyız?)", 263.

⁴⁰⁹ "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun", *T. C. Resmi Gazete* (27. 05. 1928), 5206-5207.

⁴¹⁰ B. C. G. Aşısı için bkz. Gönül Aslan-Deniz Alkaya, "Yüz Yıllık Tüberküloz Aşısı: Bacille Calmette-Guérin Tarihçesi", *Turkish Journal of Immunology* 10/1 (2022), 12-21; ayrıca bkz. "Verem Aşısı", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 55 (15 Mart 1926), 377.

⁴¹¹ Ekrem Emin, "Tıbbi Musahabe: Çocuklarda Verem Aşısı", *Akşam* (23 Şubat 1930), 6; Ayrıca bkz. "B. C. G Aşısı İle Yeni Doğan Çocukların Veremden Tahaffuzu", *Sıhhiye Mecmuası* 2/6 (Mart, 1926), 55-65; "Yeni Doğan Çocuklara B. C. G. Aşısı İle Vereme Karşı Muafiyet Vermek", *Sıhhiye Mecmuası* 3/7 (1 Haziran 1926), 1-11.

göndermeye başladığı da görülmektedir. Örneğin 6-9 Eylül 1932 tarihleri arasında Lahey’de yapılması kararlaştırılan Uluslararası Verem Kongresi’ne Dr. Tevfik Salim Paşa gönderilmişti.⁴¹²

1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 119-121. maddeleriyle ülke genelinde veremle mücadelenin zorunlu kılınması sonucu çalışmalar ilerletildi.⁴¹³ Ülkede daha modern yöntemlerle tedavi yürüten dispanserlerin açılması için gerekli adımlar atılarak bahsedilen kanunun kabulünden hemen sonra, Ankara ve Bursa’da birer verem savaş dispanseri açıldı. Söz konusu kurumlar, röntgen ve pnömotoraks cihazları ile bakteriyoloji laboratuvarına sahip olup çağdaş tedavi yöntemlerini gösteren bir talimatname ile çalışan modern dispanserlerdi. Söz konusu dispanserlere sadece iki yıl içerisinde 10.349 hasta müracaat etti. Hilal-i Ahmer’in yardımıyla İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından 1929’da İstanbul Erenköy’de bir verem sanatoryumu ve 1932’de de Eyüp Sultan’da bir verem dispanseri açıldı. Bu dispanserler halkı ücretsiz tedavi etmekte ve yine hastalara ücretsiz ilaç vermekteydi.⁴¹⁴ Başkanlığını Dr. Ali Paşa’nın yaptığı ve halkı aydınlatmak için “Yaşamak Yolu” adlı bir dergi çıkaran İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti’ne veremle mücadele konusunda yoğun mesaisi ve büyük hizmetlerinden dolayı kamu yararına çalışan dernek statüsü verildi.⁴¹⁵

Frengiyle mücadele çalışmalarında olduğu gibi veremin yayılmasını önlemek için verem hastalarının da evlenmeleri yasaklandı. Bu minvalde hem mevcut neslin hem de gelecek nesillerin varlığını tehdit eden vereme karşı negatif öjeni tedbirleri alındı. Sonuç olarak Türkiye’de veremle mücadele çalışmaları, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde yoğun olarak sürdürüldü. Ancak II. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuz şartlar

⁴¹² “Lahey’de Toplanacak Beynelmilel Verem Konferansı’na Katılacak Olan Dr. Tevfik Salim Paşa’ya Siyasi Pasaport Verilmesi” BCA, 30. 18. 1. 2/ 30. 59. 8, 11. 08. 1932, 1.

⁴¹³ Madde 119: *Sarı şekilde verem hastalığına musab olduğu tebeyyün eden ve etrafında bulunan kimseleri intana duçar edeceğinden şüphe olunan hastaları hastane veya sair bir müessesede tecrit veya tedaviye, veya meslek ve sanatları dolayısıyla küçük çocukları verem intanına duçar edecekleri tahakkuk edenleri meslek ve sanatlarını icradan men’e Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti salâhiyettardır.*

Madde 120: *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti fennen lüzum göreceği eşhasa veremden vikayeye matuf tedbirleri tatbik mezundur.*

121: *Veremle Mücadele Cemiyetlerine ait müesseselerde bu cemiyetler tarafından tatbik edilen mücadele tedbirleri, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin murakabesine tabidir.*(Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 8901).

⁴¹⁴ Gökay, “Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız”, 1100.

⁴¹⁵ “Veremle Mücadele Cemiyetinin Cemiyetler Kanununun 17. Maddesi Mucibince Menafi-i Umumiyye Hadim Cemiyetler Meyanına İthali Hakkında Kararname”, T. C. Resmi Gazete (15 Kanunusani 1930), 8647.

sonucunda, çalışmalar gerektiği gibi yürütülemediği için verem uzun yıllar Türkiye’de kamu sağlığı sorunu olarak kalmaya devam etti.⁴¹⁶ Nitekim II. Dünya Savaşı sonrası adeta bir savaş halini alan⁴¹⁷ veremle mücadele konusunda eğitim ve propaganda çalışmalarına ağırlık verildi ve 1947 yılından itibaren “*Verem Savaşı Eğitim ve Propaganda Haftaları*” adıyla programlar düzenlendi.⁴¹⁸

3. 4. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Engelli Politikaları

3. 4. 1. Tarihsel Süreçte Engelliler ve Engellilere Yönelik Tutumlara Genel Bir Bakış

Engellilik doğuştan ya da sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucunda bedensel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerin çeşitli derecelerde kaybedilmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine adapte olamamadan kaynaklı bir durumdur.⁴¹⁹ Engelli kavramı ise zihin, ruh ve bedensel uzuvlarda bulunan bir arıza ve/veya hastalıktan kaynaklı olarak hayatını sürdürmede, işlerini görmede ve topluma uyum sağlamada sorun yaşayan bireyleri ifade eder. Dolayısıyla engel, bireyin tüm potansiyelini geliştirmesini sağlayan zihinsel, ruhsal ve bedensel yetersizlikleri ifade eder. Engellilik durumu sadece bireyin kendisinden kaynaklı bir özrün sonucu değil; birey ile toplum arasındaki etkileşimin ürünü olan bir sosyal gerçeklik esasına dayanır. Bu durum engellilik olgusunun, birey ile çevresi arasındaki dinamik etkileşimin bir ürünü olarak görülmesini gerekli kılar.⁴²⁰

Tarih boyunca engellilere yönelik tutumlar⁴²¹ ve engellilerin toplum içindeki konumu, söz konusu toplumun sosyo-kültürel normları ve dinî algıları ile paralellik göstermekteydi. Bazı tarih öncesi toplumlarında engelli doğan bebeklerin iyi şans

⁴¹⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ahmet Coşkun Tekin, “1939-1950 Yılları Arasında Veremle Mücadele Faaliyetleri”, *Journal of Universal History Studies* 1/1 (2018), 1-21.

⁴¹⁷ Bkz. Behzat İlhan, “Veremi Sosyal ve Milli Bir Afet Saymalıyız”, *Vakit* (16 Şubat 1947), 3; Avni Aksel, “Sağlık Davamız: Verem Savaşımızın Bugünkü Durumu”, *Yeni İstanbul* (6 Temmuz 1950), 4.

⁴¹⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 117.

⁴¹⁹ Ahmet Atalay-Alper Karadağ, “Türkiye, Almanya ve İngiltere’de Engelli Vatandaşlar İle İlgili Yasal Mevzuatların İncelenmesi”, *I. Uluslararası Katılımlı Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi* Kongre Kitabı (Konya:05-07 Mayıs 2011), 139.

⁴²⁰ Şeref Uluocak-Cumhur Aslan, *Toplum ve Engelliler* (İstanbul: Çanakkale Kitaplığı, 2012), 15.

⁴²¹ Engellilere yönelik tutumlar denildiğinde görme, işitme, zihinsel, bedensel ve dil-konuşma engelli bireylere karşı diğer bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının bütünü kastedilir. Dolayısıyla her türlü engelliye karşı ebeveyn, kardeş, öğretmen, akran, doktor vs.nin duygu, düşünce ve davranışlarının tümü engellilere yönelik tutumlar olarak tanımlanabilir. (Seray Olcay Gül, “Engellilere Yönelik Tutumlar”, *Engellilere Yönelik Tutumlar*, (Ankara: Vize Basın Yayın, 2014), 50-51.

getirdiklerine, hatta olağanüstü güçlere sahip olarak kötü ruhları kovduklarına inanılmaktaydı. Ancak bu örnekler münferit şekilde görülmekteydi. Bununla birlikte engellilere yönelik asıl tutum ve davranışlar ağırlıklı olarak toplumsal korkular, bilgisizlik, önyargı, kararsızlık ve hoşgörüsüzlük ile şekillendi. Genele bakıldığında çağlar boyunca engelli bireyler -daha bebek ve çocukluk çağlarından itibaren- cinayetlere maruz kalmış, aç bırakılmış, yakılmış, dışlanmış, tecrit edilmiş, boğulmuş, zincirlenmiş, işkenceye maruz kalmış, vurulmuş, kısırlaştırılmış ve kafese konularak eğlence amacıyla kullanılmıştı. Nitekim engellilere yönelik bu akıldışı uygulamalar II. Dünya Savaşı'na kadar –bazı ülkelerde 20. yüzyılın sonlarına kadar- devam etti.⁴²² Örneğin tarihin ilkel anlamda ilk öjenist toplumu denilebilecek Sparta'da engelli olarak dünyaya gelen çocukların ihbar edilmesi ve ortadan kaldırılması, Likurgus Kanunları ile yasalaştırıldı. Likurgus Kanunları'na göre her yeni doğan bebeğin halkın toplandığı meydana götürülmesi zorunluydu. Bebek burada kentin ileri gelenleri tarafından fiziksel olarak ayrıntılı şekilde incelenir ve bebeğin akıbetine karar verilir. Fiziksel açıdan engelli olduğuna karar verilen bebekler, Taigitos Dağları'na götürülerek ölüme terk edilir⁴²³ veya Tanbet Kayalıkları'na çıkarılarak Bareter Nehri'ne atılırdı.⁴²⁴

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde öjeni bağlamında engellilere yönelik olumsuz bakış, genetik ve kronik sağlık faktörlerine ek olarak ekonomik argümanlara da dayanmaktaydı. Engellilere karşı toplumun çoğunluğu tarafından önyargılı bir şekilde yapılan muameleler devam etmekteydi. Nitekim "anormal" olarak damgalanan engellilerin düşük ekonomik üretkenliklerinin topluma yük olarak görüldüğü ABD'de 1800'lerden beri "freak show" (ucube gösterisi) adı verilen gösterilere yüksek katılım sağlanmakta; "anormal" veya engellilik gibi farklı fiziksel özellikler alaya alınmakta ve bu tür bireylerden korkulmaktaydı.⁴²⁵

II. Dünya Savaşı yıllarında ise Nazilerin "T4" veya "ötenazi" adı verilen programla, zihinsel ve fiziksel engelli bireyler biyolojik ırkçılık temelli ayıklanmanın

⁴²² Irmo Marini, "The History of Treatment Towards People With Disabilities", *Psychosocial Aspects of Disability*, (New York: Springer Publishing, 2017), 3.

⁴²³ Mehmet Emin Demirci, *Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005), 105.

⁴²⁴ Necati Kemal (Kip), *Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi* (İzmir: Sıhhiye ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, 1926), 20.

⁴²⁵ Freak Shows için bkz. Brigham Fordham, "Dangerous Bodies: Freak Shows, Expression and Exploitation", *UCLA Entertainment Law Review* 14/ 2 (2007), 207-245; Barbora Putová, "Freak Shows. Otherness of The Human Body As A Form of Public Presentation", *Anthropologie* 56/ 2 (2018), 91-102.

cinayet maktulleri haline getirildi.⁴²⁶ Ötenazi programı, hangi engellilerin "ayıklanması" ve öldürülmesi gerektiğini belirlemek için sağlık kurumlarındaki hastaların tıbbî dosyalarını inceleyen bir grup doktorun işbirliğini gerektirdi. Söz konusu doktorlar öjeni adına işlenen cinayetleri de denetledi. Ölümüne mahkûm edilen engelliler Almanya ve Avusturya'da bulunan altı kuruma nakledildi ve bu kurumlarda özel olarak inşa edilmiş gaz odalarında katledildi. Engelli bebekler ve çocuklar da ölümcül dozda ilaç enjekte edilerek veya aç bırakılarak öldürüldü. Kurbanların cesetleri krematoryum adı verilen büyük fırınlarda yakıldı. Nazilerin savaş boyunca gizlice sürdürdükleri bu program ile 1940-1945 yılları arasında yaklaşık 200 bin engelli birey öldürüldü.⁴²⁷

Engellilere reva görülen ve çoğu zaman katliamla sonuçlanan söz konusu uygulamalar, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam etse de 19. yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın çeşitli yerlerinde engellilerin topluma kazandırılması ve kendi kendilerine yetecek ölçüde hayatlarını idame etmeleri için birtakım politikalar geliştirildiği görülmektedir. Bu politikaların başında engellilerin eğitilmesi ve kendi yetenekleriyle asgarî ölçüde okuma yazma öğrenmeleri ve diğer bir kısım beceriler geliştirmelerine yönelik çalışmalar gelmekteydi. Bu durum büyük ölçüde engellilerin içinde bulundukları duruma dair değişiklik talep etmeleri ve bunun için birtakım aktivizm eylemlerinde bulunmaları etkili olmuştu.

3. 4. 2. Engellilere Yönelik Tutumların Değişimi ve Engelli Eğitiminin Kısa Tarihi

Engelliler, tarih boyunca zayıf ve yardıma muhtaç bireyler olarak görüldükleri için onlara yönelik yardım faaliyetleri ve geliştirilen politikalar genelde hayırseverlik olarak algılandı. Ancak 18. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen değişiklikler engellilere yönelik algıları da değiştirdi. O tarihe kadar dünya genelinde genellikle aile içinde ve/veya bunun için kurulmuş yardım kuruluşlarında bakımı yapılan engellilerin sağlıklı insanlardan görüldüğü kadar farklı olmadıkları, gerekli eğitimin verilmesi halinde topluma ayak uydurabilecekleri ve gündelik hayatlarını idame edebilecekleri düşüncesi yaygınlık kazandı. Bu minvalde 18. yüzyıldan itibaren engellilerin eğitime yönelik

⁴²⁶ T4 Programı için bkz. Maïke Rotzoll-Paul Richter vd. "First National Socialist Extermination Crime: The T4 Program and Its Victims", *International Journal of Mental Health* 35/ 3 (Sonbahar 2006), 17-29.

⁴²⁷ Jill Mitchell Nielsen, *Ballast Existences: The Disabled, Jews and Nazi Genocide* (Canada: University of British Columbia, Master Thesis, 2012), 63-77.

alışmalar tıp bilimindeki gelişmeler ve sağlık hizmetlerinin hız kazanmasıyla 19. yüzyılda daha da yaygınlaşmaya başladı. 20. yüzyılın ilk yarısında ise engellilerin ABD başta olmak üzere pek çok ülkede kendi hayatlarına dair değişim talepleri ve bu konudaki aktivist eylemleri, toplum içindeki konumunun değişimini hızlandırdı.

ABD’de Büyük Buhranın ardından, 1933 yılında kendisi de bir engelli olan Franklin D. Roosevelt’in başkan olmasından kısa süre sonra ilan edilen “*New Deal*” adlı program ile engellileri de kapsayan bir sosyal güvenlik yasası uygulamaya konuldu. Söz konusu yasa kapsamında görme engelliler ve diğer engelli çocuklar için kamu yardımları genişletilirken engelli bireyler için rehabilitasyon çalışmalarına ağırlık verildi.⁴²⁸

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan refah devleti olgusu, beraberinde vatandaşlık haklarını daha da gündeme getirdi. Bir ülkede yaşayan bütün vatandaşların karar verme süreçlerine katılımı, eğitim ve istihdam olanaklarından eşit oranda faydalanması vatandaşlık hakları kapsamında değerlendirildi. Yurttaşların sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesini ve düzeltilmesini amaçlayan refah devleti uygulamaları, sağlıklı bireyler dikkate alınarak geliştirildi. Bu minvalde engellilerin de diğer sağlıklı vatandaşlar gibi haklarının olabileceği gündeme gelmedi. Bu dönemde engelliler, birey ve yurttaş olmaktan ziyade; hasta olarak görüldü ve onlara yönelik politikalar sadece tedavi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik oldu. 1970’li yıllara gelindiğinde ise engelli hakları tekrar gündeme geldi. Günümüzde ise engellilik sosyal dışlanma kavramı ile ele alınmakta ve engellilerin toplum hayatına katılmalarına yönelik çeşitli politikaların oluşturulması devam etmektedir.⁴²⁹

Engellilerin eğitime yönelik çalışmaların dünyanın her yerinde eş zamanlı olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Nitekim bunun en temel sebebi, devletlerin içinde bulundukları süreçte tecrübe ettikleri koşullar ve zamanın ruhuna dayalı olarak gelişen sosyal ve dinî yapılarıydı. Özellikle Avrupa’da engellilere yönelik araştırmaların ve yazılan kitapların ağırlıklı olarak görme, işitme ve konuşma engellileri dikkate aldığı ve yoğun olarak 1620’lerden itibaren başladığı görülmektedir. Ancak, doğrudan

⁴²⁸ 1935 Sosyal Güvenlik Yasası için bkz. Eduard A. Lopez, “Constitutional Background to the Social Security Act of 1935, *Social Security Bulletin* 50/ 1(Ocak 1987), 5-11.

⁴²⁹ Havva Çaha, “Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri”, *İnsan & Toplum* 5/ 10 (2015), 124.

engellilerin eğitimine yönelik ilk çalışmalar ise 18. yüzyıldan itibaren başladı. Örneğin, Fransa’da Abbe de L’Eppe adında bir rahip tarafından 1755 yılında kurulan Sağır-Dilsizler Mektebi, engellilerin eğitimine yönelik kurulan müesseselerin öncülerindendi. L’Eppe, bu okulda öğrencilerin kendi aralarında kullandıkları işaretlere dayalı bir iletişim modelini gözlemledikten sonra bu işaretler üzerinde bazı değişiklikler ve eklemeler yaparak işaret metodunu geliştirdi. Bu sayede L’Eppe, işitme ve konuşma engellilerin günümüzde dahi nadiren kullandıkları “*doctylologie*” adı verilen işaret usulünün kurucusu olarak bilinmektedir. İşitme ve konuşma engellilere ek olarak görme engellilere yönelik ilk eğitim kurumu da Paris’te kuruldu. 1785 yılında Valentin Houy tarafından kurulan Kör Çocuklar Ulusal Enstitüsü kısa süre sonra devlet destekli bir körler okuluna dönüştürüldü.⁴³⁰ 1821 yılına gelindiğinde Fransız Louis Braille tarafından gözleri görmeyen engellilerin okuma-yazma öğrenebilmeleri için bir alfabe geliştirildi.⁴³¹

Almanya’da ise 1755 yılından itibaren işitme ve konuşma engellilerin eğitimi için araştırmalar yapmaya başlayan Samuel Heinicke bu alanda öncü bir isim oldu. Heinicke, dudaktan okuma üzerine kurulan bir konuşma metodu olan *Methode Oral* (Telaffuz metodu)’i geliştirdi. Fransız metodunun tam zıttı olup işitme ve konuşma engellileri doğrudan konuşturmaya yönelik olan bu metot, 1880’de Milano’da yapılan Uluslararası Sağır ve Dilsiz Eğitimi Kongresi’nde dünyaca kabul edildi.⁴³²

İngiltere’de ise 18. yüzyılın sonlarında Körlükten Korunma Cemiyeti (Society for Prevention of Blindness) adıyla kurulan bir dernek ülkedeki engelli eğitiminin öncüsü oldu. 1845-1847 yılları arasında William Moon, Latince harflerden oluşan kabartma harflerini geliştirdi. İngilizce konuşulan ülkelerde kullanılan bu sistem sayesinde ileri yaşlarda görme engelli olanlar bile kolayca okuma-yazma öğrenebiliyordu. Moon’un geliştirdiği alfabeye yazılan kitaplar günümüzde hala sınırlı

⁴³⁰ Mehmet Kozanoğlu, *Engellilere Yönelik Çalışmalar (VII.-XX. Yüzyıllar)* (Ankara: Özel Der Yayınları, 2017), 8-9.

⁴³¹ Kendi adına hitaben Braille Alfabesi adı verilen bu yazı türü, bir matris üzerine yerleştirilmiş, 1 ile 6 kabartma noktadan müteşekkil 63 karakteri kapsayan bir sistemden oluşur. Kabartma yöntemiyle, satırlar halinde kâğıt üstüne dizilen karakterler, parmaklarla hafifçe dokunarak okunur. Braille alfabesi günümüzde gözleri görmeyen engellilerin hala kullandıkları bir okuma-yazma sistemidir. Braille Alfabesi için bkz. *Braille Kabartma Yazı Kılavuzu*, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991); Abdullah Öztürk vd., *Görme Engellilere Okuma Yazma Öğretim Kılavuzu* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013), 15-19.

⁴³² Samuel Heinicke hakkında detaylı bilgi için bkz. Yusuf Kemal Kemaloğlu, “Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağırların) Tarihi”, *KKB ve BBC Dergisi* 22/ 1 (2014), 14-28.

da olsa kullanılmaktadır.⁴³³ 1872 yılına gelindiğinde ise işitme ve konuşma engelliler için öğretmen yetiştiren bir okul açıldı. Bu durumun en bariz sebebinin İngiltere’de o yıllarda işitme ve konuşma engelli olarak dünyaya gelenlerin sayısındaki artış olduğu düşünülebilir. Nitekim *Times* gazetesinin yayımladığı 1851 yılında İngiltere genelindeki işitme ve konuşma engellilerin sayısını gösteren bir istatistik konuya kayıtsız kalınamayacağını göstermekteydi.⁴³⁴

Tablo 3.1851 yılında İngiltere’de işitme ve konuşma engellilerin toplam nüfus içindeki payı

Ülke	Mevcut Nüfus	Sağır ve Dilsiz Sayısı
İngiltere	16.738.695	9.543
İskoçya	2.888.742	2.155
İrlanda	6.552.324	4.747
Adı Geçen Ülkelerin Sınırlarındaki Adalar	143.126	84
Vils Eyaleti?	1.188.914	771
Toplam	27.511.801	17.300

Görüldüğü üzere ortalama nüfusla kıyaslandığında 1851 yılında her 1590 kişiden birinin işitme ve konuşma engelli olduğu ortaya çıkmaktadır. 1861 yılına gelindiğinde ülkenin mevcut nüfusunun 27.551.801’den 21.421.288’e düşmesine rağmen işitme ve konuşma engellilerin nüfusu 17.300’den 20.311’e ulaştı. 1871 yılına gelindiğinde ise ülke nüfusunu 31.551.801’e ulaşmasına rağmen bahsedilen engellilerin sayısı 19.237’ye inmişti. Dolayısıyla 1851-1871 yılları arasında İngiltere ve kendisine bağlı adalarda toplam nüfus ile birlikte işitme ve konuşma engellilerin artışı da İngiltere’yi bu konuda önlem almak zorunda bıraktı.

II. Dünya Savaşı’na doğru sadece fiziksel engellilerin değil; ruhsal sorunlara sahip engelli bireylerin de eğitimleri gündeme geldi. Özellikle toplum nazarında anormal olarak adlandırılan birtakım olumsuz, doğal olmayan özelliklere sahip çocukların “*cinaî criminoid*” (suça meyilli) oldukları gözlemlendi. Dolayısıyla ABD ve Almanya gibi ülkeler 1930’lardan itibaren “*heilpedagoji*” (şifa terbiyesi) adı verilen bir eğitim programıyla bu türden çocukların eğitimiyle yakından ilgilenmeye başladı. Söz

⁴³³ Kamuran Şimşek, *Osmanlı Devletinde Engelliler ve Engelli Politikaları: II. Abdülhamid Dönemi* (Ankara: TTK Yayınları, 2022), 152-157.

⁴³⁴ “Times Gazetesi Umum İngiltere Memleketinde Ebkem (Dilsiz) ve Asam (Sağır) Olanlara Dair Atideki İstatistiği Neşrediyor”, *Mecmua-yı Ebûziya* 1/6 (30 Kasım 1880), 190-191.

konusu bilim tıp, biyoloji ve sosyolojiden faydalanarak anormal çocukları ıslah ve terbiye amacı gütmektedir.⁴³⁵

3. 4. 3. Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Bir Pozitif Öjeni Pratiği Olarak Engellilerin Tedavisi ve Rehabilitasyonu

Çağdaş ülkelerde tecrübe ettikleri koşullarla kıyaslandığında genel olarak İslam coğrafyasında özelde ise Osmanlı Devleti ve ardından Türkiye’de engellilerin toplumsal hayatta sağlıklı bireylerle birlikte yaşamlarını sürdürdükleri ve sosyal hayattan dışlanmadıkları görülmektedir. Çünkü toplumda pek çok sosyal ilişkinin İslâm dininin kaideleri çerçevesinde belirlendiği gibi engellilerin de toplumdaki yeri dini inançlarla şekillenmekteydi.⁴³⁶ Bu doğrultuda İslâmiyetin dinî ve insanî bir değer olarak çocuklara, yaşlılara ve engellilere sahip çıkılmasını emredip ihtiyaç sahibi olan engellilere; birey, toplum ve devlet tarafından bakılmasını sadaka olarak nitelendirmesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde engellilere dair görece pozitif bir bakış açısının geliştirilmesindeki etkenlerden biriydi.⁴³⁷

Türkiye'de engellilerin sahip oldukları fiziksel yetersizlikler el vermese de vücudun sağlam kalmış uzuvlarıyla çalışabilecekleri gündeme geldi. Bu doğrultuda engellilerin ağır işlerde çalışamamalarına rağmen fikir insanı olup düşünceleriyle hizmet edebilecekleri; öğretmen veya akademisyen olup öğrenci yetiştirebilecekleri öne sürüldü. Ayrıca engellilerin sağlıklı çocuk dünyaya getirebilecekleri, kendileri sağlıklı olsa da geri de sağlam nesiller bırakabilecekleri iddia edildi.⁴³⁸ Ancak emsalleriyle karşılaştırıldığında, din ve devlet nazarında engellilere yönelik olumlu bir bakış olsa da; toplumun bir kısmında söz konusu bireylere karşı negatif bir bakış açısının olduğu da görülmektedir. Söz konusu bakış açısı gündelik hayatta kullanılan atasözü ve deyimlere de yansdı. Bunun en bariz örnekleri: “*Körle yatan şaşı kalkar*”, “*Her topal satıcının bir kör alıcısı vardır*”; “*eli ayağı düzgün birini bulmak*”, “*kör-topal gitmek*” vs. Ayrıca gündelik hayatta adı telaffuz edilen birinin bunu duymaması üzerine kızgınlıkla “*Sağır*

⁴³⁵ Sadi Irmak, “Anormal Çocuklar İçin Ayrı Mektepler Kurma Zamanı Gelmiştir”, *Son Posta* (19 Haziran 1942), 3-4.

⁴³⁶ Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013), 23-24.

⁴³⁷ İsmail Karagöz, *Toplumsal Emanet Engelliler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 13.

⁴³⁸ G. A. “Sakatların Sayısı”, *Ulus* (26 Eylül 1938), 5.

*mısın!”*⁴³⁹ diye sorulması pek çok kişiye fiziksel ve zihinsel engellerine atfen *topal, çolak, deli, sakat* gibi lâkaplar takılması da söz konusu negatif bakış açısının göstergeleri arasındadır. Toplumun belli kesimlerinde engelli çocuğa sahip ailelerin işlemiş oldukları günahtan dolayı Allah tarafından cezalandırıldığı şeklinde bir algının günümüzde hâlâ varlığını sürdürdüğü de görülmektedir.⁴⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminden önce engellilere ilişkin çok az bilgi bulunmaktadır. Klâsik dönemde ise engellilere önem verildiği; daha çok acıma hissi ile toplumda hemen herkesin engellilere yardımcı olduğu bilinmektedir. Bu dönemde işitme ve konuşma engelliler geçimlerini yakın çevrelerinin desteği ile ve/veya dilencilik yaparak sağlamaktaydı. Osmanlı sarayında da işitme ve konuşma engellilerin vazife sahibi oldukları, sultanın sadrazam ve vezirlerle görüşmelerinde gizliliğin korunması için görev yaptıkları görülmektedir. Nitekim Sultan II. Mehmet döneminde “*bizegân*” olarak adlandırılan sağır-dilsiz görevliler sultan ile vezirler arasındaki yazışmalarda aracılık ederek bilgilerin dışarı sızmaması için görev yapmaktaydı.⁴⁴¹ Yine Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar geçen süre zarfında “*aceze*” olarak adlandırılan engellilerin tapu tahrir defterlerine isimlerinin yazıldığı ve vergiden muaf tutuldukları görülmektedir.⁴⁴²

Geç Modern Dönem'e gelindiğinde ise toplumun ihtiyaçlarından kaynaklı gerekçelerle engellilerin ıslahına dair çalışmalara ağırlık verildi. Söz konusu çalışmalara bakıldığında Osmanlı'nın Geç Modern Dönemi ile Tek Parti Dönemi arasında bir süreklilik olduğu görülmektedir. Bu durumun temel sebebi devletin modernleşme sürecinde merkezileşme odaklı politikaların; ülke nüfusunun sağlığını göz ardı etmemesi gerektiği ve hastalıklı/engelli bireylerin de ıslah edilmesi ve üretime kazandırılmasına yönelik şekillenmesiydi.⁴⁴³ Bu amaçla II. Abdülhamid Döneminde

⁴³⁹ F. H. “Kısm-ı Fenni (Bizde Sağırlık ve Sebepleri)”, *Musavver Malumat-ı Nafia* 1/ 12 (1 Mayıs 1330/14 Mayıs 1914), 188-189.

⁴⁴⁰ Havva Çaha, “Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar”, 132.

⁴⁴¹ Zeynep Zeren Atayurt Fenge-Fatoş Subaşıoğlu, “Dünyada ve Türkiye’de İşitme Engelliler: Zaman Çizelgesi”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi* 59/ 2 (Aralık, 2019), 1202.

⁴⁴² Mehmet Kozanoğlu, *Engellilere Yönelik Çalışmalar (VII.-XX. Yüzyıllar)* 50.

⁴⁴³ “...Memleketimizde sağır, dilsiz, amâ çocukların adedini az zannetmeyiniz. Ekserisi fakir olan bu etfali olduğu gibi bırakıp sefalet içinde ölüme mahkûm etmekten ise terbiye ve talim ile mesut bir hale isal eylemek bir millet için ne büyük bir hayır ve muvaffakiyettir. İşte ancak bu gibi hayrat ve muvaffakiyet sayesinde ki, gözyaşları tadil, sefalet tahfif ve hiçlik içine atılmış kalmış olan insan evlatları cemiyet-i beşeriyeye adâ edilir...” (Hekimbaşı Muhittin, “Sağır, Dilsiz, Amâ Çocukların Terbiye ve Talimi”, *Mektepli* 1/23 (5 Kanunuevvel 1329/18 Aralık 1913), 386.

engelli eğitimi için modern yöntemlerle çalışan bir dizi okulun açıldığı görülmektedir. Örneğin 1889 yılında kurulan Yıldız Sağırılar Okulu bunun ilk örneğiydi. Bahsedilen okulda Türk işaret dilinin alt yapısını oluşturan Osmanlı işaret dili, öğretmenler tarafından sözel dille beraber kullanıldı. Söz konusu dönemde Batılı anlamda ilk engelli okulu ise Avusturya vatandaşı Hamidiye Ticaret Mektebi kurucusu ve müdürü Ferdinand Grati Efendi'nin önerisi 24 Haziran 1889 tarihinde kuruldu. Söz konusu okulda 1 Ekim 1889 tarihinde eğitime başlandı. 17 Mart 1891 tarihinde Sağır ve Dilsiz Mektebine bağlı olmak üzere Grati Efendi'nin idaresinde bir de Körler Mektebi açıldı. Körler Mektebi millet farkı gözetmeksizin ücretsiz öğrenci almaktaydı.⁴⁴⁴ Mektepte ağırlıklı olarak kozmografya, coğrafya, resim ve maliye dersleri verilmekteydi.⁴⁴⁵ Bu tarihten sonra okul Kör, Sağır ve Dilsiz Mektebi adını aldı. Hamidiye Ticaret Mektebinde bir dersane olarak eğitime başlayan, ardından Kör, Sağır ve Dilsiz Mektebi olarak faaliyetlerine devam eden bu mektep her ne kadar engellilerin eğitime yönelik bir okul olarak açılrsa da gerçek bir kurum olarak varlığını sürdüremedi. Nitekim sürekli taşınmak zorunda kalan okul, 1891 yılında önce Bozdoğan Kemer civarında Kaptan İbrahim Paşa Mektebine ardından 1893 yılında ise Çiçek Pazarı'nda bulunan Haseki Mustafa Ağa Mektebine taşındı. Daha sonraki yıllarda ise mektep, Yerebatan'da Ayasofya Merkez Rüştîyesinin en alt katında rutubetli ve zindan gibi bir yerde eğitime devam etti. 1910-1911 yılları arasında ise Koska'da bulunan Ragıp Paşa Mektebi binasında hizmetini sürdürdü.⁴⁴⁶ 1909 yılında Selanik'te de Fuad Efendi ve Faraci Efendiler tarafından bir Sağır ve Dilsiz Mektebi kuruldu. 1909 yılının ocak ayında 18 öğrencisiyle eğitim hayatına başlayan okul, yatılı öğrenci de kabul etmekteydi. Engelli öğrencilere Fransızcadan uyarlanmış Türk işaret alfabesiyle eğitim veren okul, Balkan Savaşları sonucunda 1913 yılında kapandı.⁴⁴⁷

II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'daki dilencileri, sokaklarda başıboş gezen sahipsiz çocukları, cami avlusunda yatan kimsesizleri ve engellileri bir araya toplamak, eğiterek sanat sahibi yaparak ömürlerinin son zamanlarını huzur içinde geçirmelerini

⁴⁴⁴ “Bizde Dilsizlerin Talim ve Terbiyesi”, *Muallimler Mecmuası* 3/29 (28 Şubat 1925), 1247-1260.

⁴⁴⁵ M. Sadık, “Dilsiz ve Amâlar Mektebi”, *Serveti Fünun* 5/ 129 (20 Ağustos 1309/1 Eylül 1893), 394.

⁴⁴⁶ Nuri Güçtekin, “Osmanlı Devleti'nde Kör, Sağır ve Dilsiz Mektebi (1 Ekim 1889-24 Ekim 1925)”, *Engellilerin Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*, (İstanbul: Elyaf Matbaa ve Baskı Hizmetleri 2014), 142-144.

⁴⁴⁷ Mustafa Gündüz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Engelli Eğitimi Üzerine Gelişmeler”, *Eğitime Bakış* 10/ 31 (Ekim, Kasım, Aralık 2014), 9; ayrıca bkz. Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* (İstanbul: Libra Kitap, 2013), 89-134.

sağlamak için sultan tarafından Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya bir Darülaceze kurulması emredildi. 31 Ocak 1896 tarihinde hizmete giren Darülaceze, sosyal bir hizmet kurumu olarak din ve milliyet farkı gözetmeksizin İstanbul'da yaşayan muhtaç, çocuk, yaşlı ve engellilere hizmet verdi.⁴⁴⁸ Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nde protez yapılmaya başlandı. Hükûmet, Fransa'da bulunan bir atölyeye yetenekli kişileri protez yapımını öğrenmeleri için gönderdi. Protez üretimi için ihtiyaç duyulan imalathaneler, Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire başta olmak üzere devletin çeşitli kurumlarında kuruldu. Kamudakilere ek olarak özel imalathanelerin de bulunduğu İstanbul'da, protez masraflarının devlet tarafından karşılanması için birçok engelli tarafından başvuru yapıldı. Söz konusu talepler, ilgili kurumlar tarafından değerlendirildi ve büyük bir kısmının masrafı devlet tarafından karşılandı.⁴⁴⁹ Yine bu dönemde dünyada engellilere yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi için de yurt dışında yapılan kongrelere bir kısım aydınların gönderildiği görülmektedir.⁴⁵⁰

I. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte Türkiye'de savaştan kaynaklı olarak engelli sayısının son derece artmasından dolayı devletin bu konuda yeni tedbirlere başvurduğu görülmektedir. Örneğin, savaş sırasında vücudunun uzuv veya uzuvlarını kaybeden ve emekliye sevk edilen askerlere verilen ücretlerin arttırılmasına karar verildi.⁴⁵¹ Milli Mücadele Döneminde de vazife malûlü ve emekliye ayrılmış askerlerin, benzer birtakım talepleri devlet tarafından dikkate alınarak makul ölçüde karşılanmaya çalışıldı.⁴⁵²

⁴⁴⁸ Nuri Güçtekin, "Osmanlı Devleti Kurumlarında Engellilere Yönelik Uygulamalar", *Engellilerin Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*, Arş. Kom. Bşk. Ahmet Koçibar, Elyaf Matbaa ve Baskı Hizmetleri, İstanbul, 2014, 124.

⁴⁴⁹ Esat Aktaş, "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Modern Protez İmalatı Girişimleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23/1(2022), 35.

⁴⁵⁰ Bkz. "Görme Engellilerin Durumu Hakkında Brüksel'de Yapılacak Kongreye Katılacak Olan Mekteb-i Tıbbiye Göz Hastalıkları Muallimi Kaymakam Esad Beye Harcırah Verileceği" *BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat* 271/75, (R. 25 Haziran 1318/ M. 8 Temmuz 1904); "Toplanacak Olan Beynelmilel Âmâların Islahı Ahvali Kongresine Dair", *BOA. Hariciye İdare* (HR. İD.) 2115/96, (R. 06 Kanunusani 1324/ M. 19 Ocak 1909), lef. 3; "Amâların Islah-ı Ahvali Hakkında Küşad Edilecek Olan Kongreye Hükûmet-i Seniye'nin İştirak Edip Etmeyeceği", *BOA. HR. İD.* 2115/103, (R. 26 Şubat 1324/M. 11 Mart 1909).

⁴⁵¹ "Harb-i Umumi'de Sakat Kalan Mütakaîd Zabitanaya Verilen Fevkalade Tahsisatın Fazlalaştırılması İçin Bu Konudaki Kararnameye Bir Madde İlavesiyle Konunun Çözümlemesi", *BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, 221/235, (R. 1 Ağustos 1337/M. 1 Ağustos 1921).

⁴⁵² Örnek olarak bkz. "Sakatlar Hakkında Hazırlanan Kanunun Daimi Olması, Sakatlara Yeterince Arazi ve Birer Mesken Verilmesi, Verilen Mükâfat Parasının Bütün Sakatlara Verilmesi Gibi Sakat Subaylar Adına Mülâzım Hakkının Dilekçesi", *BCA*, 30. 10. 0. 0/56. 376. 3. (03. 05. 1922).

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise devlet kurulduğu tarihten itibaren zihinsel ve fiziksel engelli yurttaşları da göz ardı etmedi. Nazi Almanyası gibi emsallerinde olduğunun tam tersine Türkiye, engellilerin hem sağlığını korumak hem de kendilerine bilgi ve zanaat öğretmek hayatlarını idame edebilecekleri ölçüde rehabilite etmeye yönelik politikalar izledi. Bu hususta devletin politikası 9 Mayıs 1935 tarihinde yapılan CHP'nin 4. Kurultayı'nda onaylanan parti programının 57. maddesinde açık bir şekilde ortaya konulmaktaydı. Programın söz konusu maddesine göre: “*Kimsesiz ve yardıma ihtiyacı olan ihtiyarlar ve sakatlar, ulusun vesayet ve koruyuculuğu altındadır.*”⁴⁵³ Bu hususu devletin akıl ve ruh hastalarına yönelik tutumunda da görmekteyiz. Nitekim Fatih Artvinli, 1920'lerin başında Dr. Mazhar Osman (Uzman)'ın Topbaşı Bimarhanesinin başhekimisi olmasıyla birlikte Alman ekolünün Osmanlı ve Cumhuriyet psikiyatrisinde önem kazandığını ve modern tıbbın daha etkin bir şekilde ülkeye girmeye başladığını ifade eder.⁴⁵⁴ 1927 yılında Topbaşı'nın tümüyle kapatılarak yerine Bakırköy Emraz-ı Akliyye Müessesesinin (Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi) kurulmasıyla akıl hastalıklarının tedavisinde modern yöntemler uygulanırken, dönemin Nazi Almanyası gibi emsallerinde görülen ötenazi gibi negatif öjeni programlarının Türkiye'de hiçbir şekilde gündeme gelmediği görülmektedir.

Uzun yıllar süren savaşların ardından kurulan Türkiye'nin savaş sonrası nüfusunun ne kadarının engelli olduğuna dair veriler mevcut değildir. Ancak 1935 yılı nüfus sayımına göre Türkiye'de, görünür engeli olan insan sayısı 194.774'ü erkek, 133.924'ü kadın olmak üzere toplam 328.694'tü. Bu engellilerin büyük çoğunluğu kör, bir kolu çolak, iki kolu çolak, bir ayağı topal, iki ayağı topal, sağır, dilsiz, kötürüm ve birden fazla engeli olanlardı. Tüm ülkede kör olan erkeklerin sayısı, 24.994 iken; bu sayı kadınlarda 28.618 idi. Görme engellilerin büyük çoğunluğu, trahom gibi görme yetisini ortadan kaldıran hastalıkların yoğun olduğu yerlerde yaşamaktaydı.⁴⁵⁵ Örneğin Malatya'da 1.128, Mardin'de 1.029, Şanlıurfa'da 1.038, Gaziantep'te 923 görme engelli vardı. Aşağıdaki tabloda diğer engellilerin sayısı ve engellilik durumu görülmektedir:⁴⁵⁶

⁴⁵³ *CHP Programı*, Mayıs, 1935 (Ankara: Ulus Basımevi, 1936), 46.

⁴⁵⁴ “Fatih Artvinli'den Topbaşı Bimarhanesi Tarihi: Delilik, Siyaset ve Toplum”, *Toplumsal Tarih* 224 (Ağustos 2012), 20.

⁴⁵⁵ Trahomla mücadele için bkz. Saadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12/ 23 (2016), 162-206.

⁴⁵⁶ “Sağlam-Sakat Nüfus: Erkek Malûller Kadınlardan Yüzde 30 Fazla”, *Yeni Asır* (22 Eylül 1938), 4.

Tablo 4. 1935 Nüfus Sayımına Göre Türkiye'de Fiziksel Engelli Kişi Sayısı

Engellilik Sebebi	Erkek	Kadın
Bir Kolu Olmayan	47.099	12.336
İki Kolu Olmayan	4.488	2.537
Bir Ayağı Topal	21.267	48.250
İki Ayağı Topal	9.853	8.133
Sağır-Dilsiz	21.718	15.412
Kambur	5.937	6.357
Kötürüm	6.950	9.719
Birden Fazla Engeli Olanlar	605	2419
Çeşitli Fiziksel Bozuklukları Olanlar	3.853	321

Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Tek Parti Döneminde de engellilerin rehabilitasyonu ve eğitimi için yeni ve modern kurumların ihdasına devam edildi. Bu doğrultuda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaîye Vekâletinin izniyle 1924'te İzmir'de Dr. Necati Kemal (Kip) tarafından Sağır ve Dilsizler Mektebi kuruldu. 1925 yılında mektebin sahip olduğu bina, ihtiyaçları karşılayamadığı için Rum emval-i metrukesinden bir bina mektebe tahsis edildi.⁴⁵⁷ Ve söz konusu mektebe 1926 yılında ek olarak körler sınıfı açıldı.⁴⁵⁸ Kurulduğu sırada 86 yataklı olan Körler-Sağır-Dilsizler Mektebinin gayesi; görme, işitme-konuşma engelli ve "anormal" çocuklara, başkalarına muhtaç olmadan geçinebilmelerini temin edecek ölçüde yeteneklerine göre birer zanaat kazandırmaktı.⁴⁵⁹ Söz konusu okul, engelli çocukları okuma yaşında alarak bunların tedavisini sağlamanın yanı sıra onlara çeşitli dersler de verirdi. Bahsedilen kurumda işitme ve konuşma engeli olanlara “*metode oral*” usulüne dayalı olarak düzenli ezber, telaffuz ve konuşma dersleri verilirdi. Ayrıca görme engellilere de Fransızcaya dayalı kabartma harflerle okuma öğretilirdi. Okulda oymacılık, marangozluk, dikiş-nakış, kundura, trikotaj, dokuma ve berberlik olmak üzere sekiz kurs ve atölye vardı.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Rum Emval-i Metrukesinden Olup İskân Müdüriyetine Verilmiş Olan Binanın İzmir, Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebine Tahsisi İle Okula Ait Binanın Müdüriyete Nakli”, *BCA*, 30. 10. 1. 1/14. 43. 5. (01. 07. 1925).

⁴⁵⁸ “Körler Müessesesi”, *Vakit* (29 Temmuz 1933), 4.

⁴⁵⁹ Salim Cavid, “Körler Görüyor! Sağır-Dilsizler Konuşuyor!”, *Yarım Ay* (1 Nisan 1935), 20.

⁴⁶⁰ Halim Hüsnü, “İzmir Mektubu: Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi”, *Hakimiyeti Milliye* (12 Temmuz 1930), 3.

Mektep, kurulduğu tarihten 1933 yılına kadar 39 engelli çocuğa okuma-yazma öğreterek belirli bir meslekte ustalaşmalarını sağladı.⁴⁶¹ 1936 yılında mektepten Nebahat, Fevzi, Saadet, Fahri, Edip ve Şerafettin adında 6 işitme-konuşma engelli çocuk tahsillerini tamamlayarak mezun oldular. Mezuniyet töreninde okulun görme engelli öğrencileri tarafından bir de konser verildi.⁴⁶² 1938 yılında ise okuldan onu duyma engelli, üçü de görme engelli 13 öğrenci mezun oldu. Mezun olan öğrencilerin ikisi demircilik, ikisi marangozluk, biri dikiş-nakış, üçü terziilik, biri de musiki öğrenmişti.⁴⁶³

Türkiye'nin Erken Cumhuriyet yıllarında engellilere yönelik çalışmaları, çağdaşı olan Nazi Almanyası ile kıyaslandığında Türkiye'de pozitif bir öjeni politikası takip edildiğini göstermektedir. Bu durumun en temel sebebi, gerek engellilere yönelik devletin ve toplumun bakışının geleneklere ve dinî değerlere dayalı olarak olumlu olması gerekse de ülkenin ihtiyaç duyduğu nüfus artışının sağlanması için eldeki insan kalitesinin de asgari koşullar dâhilinde arttırılmasına yönelik politikaların takip edilmesiydi. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, bütün engellileri kapsayacak bir eğitim ve rehabilitasyon süreci yürütebilecek imkan ve vasıtalara sahip değildi. Bu nedenle engellilere yönelik pozitif öjeni kapsamındaki uygulamalar, görece büyük sayılabilecek şehirlerle sınırlı kaldı.

Devletin engellilere yönelik politikaları özellikle 1950'lerden itibaren Avrupa ile eşgüdümlü bir hal almaya başladı. Nitekim devletin kurulduğu yıllarda engellilere yönelik çalışmalar pozitif anlamda ilerlese de engellilere yönelik tüm toplumu ve her türden engelliye içine alan çalışmalar 20. yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleşmeye başladı. Günümüzde ise engellilerin koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal yaşama uyum sağlaması için yapılan çalışmalar genişletilerek devam etmektedir.

⁴⁶¹ “Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi”, *Hakimiyeti Milliye* (29 Teşrinievvel 1933), 62.

⁴⁶² “Geri Çocuklar Enstitüsü; Altı Sağır ve Dilsiz Çocuğun İmtihanları Yapıldı, Muvaffakiyetle Neticelendi”, *Yeni Asır* (28 Nisan 1936), 7.

⁴⁶³ “İzmir’deki Sağır, Dilsiz, Körler Mektebinden 13 Talebe Çıktı”, *Ulus* (7 Haziran 1938), 6; ayrıca bkz. Saadet Altay- Nejat İra, “Special Training in the First Years of the Republic: The School of the Deaf, the Dumb and the Blind in Izmir (1923-1938)”, *Research on Humanities and Social Sciences* (Frankfurt, Peter Lang Edition, 2016), 131-144.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ANTROPOLOJİ ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ

4. 1. Antropoloji Kavramına Genel Bir Bakış

İnsanın bireysel hayatının yanında bir de sosyal hayatı vardır. Toplum içinde paylaşılan birtakım değerler, çevrenin ve hayatın etkisiyle belli düzeylerde şekillenerek ortak bir bilgi birikimi meydana getirir. Bu bilgi birikimi kültürü oluşturur. Kültür ise süreklilik arz ederek bir toplumun mensubu olan insanlarda bir içgüdü ve doğal refleks halini alır. Kültürün insan hayatındaki etkilerini araştırarak toplumların özelliklerini, kabiliyetlerini, olaylar karşısında verdikleri olumlu/olumsuz tepkileri ortaya koyan antropoloji gibi disiplinlerin de bu noktada önemli bir yeri vardır.

Antropoloji sözcüğü etimolojik olarak Latince insan anlamına gelen "*anthopos*" ile bilim anlamına gelen "*logos*" kavramlarından oluşmaktadır. En geniş anlamıyla "*insanın ya da insanlığın bilimi*" veya "*insan fizyolojisi ve psikolojisini kapsamak üzere insan doğasının bilimi*" olarak tanımlanabilecek antropolojinin konusu insan, toplum ve kültürdür.⁴⁶⁴

Sosyal bilimlerin en yenilerinden biri olan antropolojinin, bilimsel bir disiplin olarak ne zamandan beri kabul gördüğü tartışma konusu olsa da; 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren bilim dünyasının ilgi alanına girdiği söylenebilir. Batılı ülkeler koloni kurma amacıyla bir yayılma sürecine girince dünyanın çeşitli bölgelerinde, fiziksel özellikleri, yaşamları ve davranışlarıyla kendi coğrafyalarına mensup insanlardan farklı insanlarla karşılaştılar. Bu durumun bir sonucu olarak ileride o insanlarla savaşmak; onları sömürmek ve köleleştirmeye kadar birçok amaçları için onları tanımaları gerekiyordu. Söz konusu insanların dillerini, kültürlerini, toplumsal özelliklerini araştırarak bu konularda gerekli bilgileri, bilimsel düzeyde verecek uzmanlara gereksinim duydular. Bu durum antropoloji biliminin temellerinin atılmasına neden oldu. Zamanla konusu genişleyen antropoloji, tarih boyunca var olmuş insan topluluklarının kemiklerinden hastalıklarına, çocuk yetiştirme şekillerinden konut

⁴⁶⁴ Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 47.

biçimlerine, geçim modellerinden ritüellerine kadar her şeyi araştırma konusu edinmiştir.⁴⁶⁵ Bu minvalde antropoloji insanları, insan davranışlarını, insanın fiziksel özelliklerini ve inançlarını birbirinden farklı metotlarla çeşitli açılardan inceler.

Günümüzde antropoloji, biyolojik-fizikî antropoloji, sosyal-kültürel antropoloji, linqüistik antropoloji ve arkeoloji gibi alt dallara ayrılmaktadır.⁴⁶⁶ Ancak tarih sahnesine çıktığı andan itibaren ve bilim dünyasında kendisine dair en yoğun çalışmaların yapıldığı 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ki dönemde antropoloji bilimi, genellikle fizikî antropoloji olarak algılandı ve çalışmalar bu alanda yoğunlaştı. Fizikî antropoloji doğrudan insan ırklarını konu edinir. Irkların anatomi ve fizyonomileri, beden biçimleri, fiziksel yetenek ve sınırları, kalıtsal hastalıkları ve insan ırklarının birbirleriyle olan ilişkilerini ele alır.⁴⁶⁷ Özellikle 20. yüzyılda ulus devletlerin yükselmesi, ulusal ideolojilerin ve akımların temel argümanlarını oluşturan "*tarih*" ve "*kültür*" gibi değerlerin ırk kavramıyla doğrudan ilişkili olduğu düşüncesini doğurdu. Dönemin ruhuna uygun olarak ulusların "*görmeli tarihlerinin*" ve tarihsel süreçte meydana getirdikleri büyük medeniyetlerin maddî-manevi kalıntılarının hem geçmişteki atalarda hem de hâlihazırda hayatta olan fertlerin biyolojik karakterinde olduğu varsayılmaktaydı. Bu fiziksel-tarihî özelliklerin araştırılması fizikî antropolojinin göreviydi.

Fizikî antropolojinin en önemli araştırma konusu olan ırk, biyolojik kalıtımla edinilmiş fiziksel özellikler serisine sahip bireylerden meydana gelir. Irk kavramının icadı, insan topluluklarının renk esasına, geldikleri yerlere ve diğer özelliklerine göre kabaca ayrılmaya başlamasından sonra gerçekleşti. Söz konusu kavramının ilk defa çağdaş anlamıyla ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmese de günümüzde 17. yüzyılın sonundan itibaren kullanıldığına dair genel bir uzlaş vardır.⁴⁶⁸ Irk kavramı biyolojik ve kültürel olarak gözlemlenebilen insan çeşitliliğini antropolojik ve sosyolojik perspektiften açıklamada etkili bir kavram olarak kullanıldı. Modernleşmeci

⁴⁶⁵ Danielle G. Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji (İnsanın Doğadaki Yeri)*, çev. Suavi Aydın vd, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 6.

⁴⁶⁶ Hasan Münüsoğlu, *İrk Lekesi: Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım DTCF Örneği* (Ankara: Heretik Yayınları, 2017), 25-28.

⁴⁶⁷ Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, çev. Erzen Onur (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 9-10.

⁴⁶⁸ Robert Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti: Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik* (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 33-35.

mantık düzleminde beliren "ileri" ve "geri" tasnifinde ciddi bir argüman olarak iki yüzyıldan fazla bir süre insan toplumlarını sınıflandırmada kullanılan ırk kavramı; anatomik, kültürel, etnik, genetik, coğrafi, tarihî, linguistik ve sosyal davranış kriterlerine göre insan toplumlarının tasnifinin enstrümanı haline geldi.⁴⁶⁹

Günümüze kadar insan topluluklarını ırk gruplarına ayırabilmek için pek çok fiziksel özellikten yararlanıldı. Cilt rengi, kafa ve burun biçimi, saç türü ve rengi, boy uzunluğu, çene kemiklerinin çıkıntısı, çevresel faktörler ve kan grupları bunlardan bazılarıdır. 17. ve 18. yüzyıl antropologlarının insan topluluklarını sınıflandırmada kıstas aldığı ölçütler ağırlıklı olarak cilt rengi, coğrafi özellikler ve birtakım davranış kalıplarıydı. Antropolojik anlamda ilk ırk sınıflandırması, 1684 yılında François Bernier (1820-1688) tarafından yapıldı. Bir dünya gezisinin ardından tanık olduğu insan tiplerini sınıflandıran Bernier; yüz şekli, deri rengi, fiziksel karakterler ve coğrafi özelliklere göre insanları Eurasians (Avrupa beyazları), Sub-saharan black Afrikans (Afrika Siyahları), White Orientals (Beyaz-Asyalılar) ve Lapps (Kuzey Laponları) olmak üzere dörde ayırdı.⁴⁷⁰ İsveçli Botanik Bilimci Carl von Linnaeus (1707-1778) ise insan ırklarını territorial (bölgesel) bir şekilde değerlendirdi.⁴⁷¹ Linnaeus, 1735 yılında yayımlanan *Systeme Nature* adlı eserinde insanları coğrafi dağılım, deri rengi, tipolojik özellikler ve davranışsal niteliklerine göre dört ayrı grupta tasnif etti. Bunlar Homo Americanus (Kızıl Amerikalılar), Homo Europaeus (Beyaz Avrupalılar), Homo Asiaticus (Sarı Asyalılar) ve Homo Afer (Siyah Afrikalılar)'dır.⁴⁷² 18. yüzyılın sonlarında Almanya'da bilimsel antropolojinin kurucusu olarak görülen Alman Fizikçi ve Antropolog Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) ise "Idquo" ırk kavramını ilk defa 1775 yılında kullandı ve deri rengini dikkate alarak insanları Caucasian (Beyaz),

⁴⁶⁹ Ahmet Kerim Gültekin, "Erken Cumhuriyet Döneminde Antropoloji ve Irkçılık: Malul Bir İlişki Hakkında Notlar" *Teori* 295 (Ağustos 2014), 41; ayrıca bkz. Ahmet Kerim Gültekin, "Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi Açısından Antropoloji ve Irkçılık Tartışmaları Hakkında Görüşler", *Ankara Üniversitesi DTCE Dergisi* 55/1 (2015), 93.

⁴⁷⁰ Francois Bernier, "A New Division of the Earth", *History Workshop Journal* 51(Bahar 2001), 247-250.

⁴⁷¹ Boleslaw Rosinski, "Irk Meselesi Antropoloji İlminin Aydınlığında", *Yeni Adam* 1/5 (29 Kanunusani 1934), 11.

⁴⁷² Steffan Müller-Wille, "Linnaeus and the Four Corners of the World", *The Cultural Politics of Blood (1500-1900)*, ed. Kimberly Anne Coles vd. (London: Palgrave Macmillan, 2015), 191-209.

Mongolian (Sarı), Ethiopian (Siyah), American (Kızıl) ve Malay (Kahverengi) olarak beşe ayırdı.⁴⁷³

18. yüzyılın sonlarından itibaren cilt rengine göre sınıflandırma insan ırklarının diğer özelliklerini açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesiyle popülerliğini kaybetmeye başladı. Bu durum ırk sınıflandırması için başka kriterlerin araştırılması sonucunu doğurdu. 20. yüzyılın ortalarına kadar fizikî antropolojinin ölçme-tasnif etme rehberliğinde en çok rağbet görecektir olan sınıflandırma kafatası endeksi teorisi oldu. Kafatası endeksli ırk kuramlarının öncüleri ise Hollandalı Doğa Bilimci Petrus Camper (1722-1789) ve İsveçli Anatomist Anders Adolph Retzius (1796-1860) idi.⁴⁷⁴ İlk olarak karşılaştırmalı kafatası anatomisi üzerinde çalışan Camper, insan yüzünün ileriye doğru çıkıntı derecesini ölçtü ve buna göre yüz açısı 70 derece olan siyahların, yüz açısı 58 derece olan maymuna, 80 derece yüz açısına sahip beyazlardan daha yakın oldukları iddiasında bulundu.⁴⁷⁵ Geliştirdiği yüz açısı tekniğiyle Camper, Batı dünyasında 20. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük saygınlık kazanacak ve bazı bilim adamlarını, zekâyı kafatası hacminin büyüklüğüyle ölçmeye kadar götürecek olan kraniyoloji ve sefalometri bilimlerini de fiilen başlattı. Anders Retzius ise ırk tasnifi için kafataslarının uzunluk veya yuvarlaklık derecelerini ölçmeye çalışan bir kraniyometre geliştirdi. Kafa genişliğinin uzunluğuna bölünmesiyle elde edilen bir kafatası endeksi ile popüler oldu. Bu endekse göre, elde edilen kafatası değeri 0, 75 ve altında olanlar dolikosefal (uzun kafalı), 0, 80 ve üzerinde olanlar brakisefal (kısa kafalı), iki değer arasında kalanlar ise mezosefal (orta kafalı) olarak sınıflandırıldı.⁴⁷⁶ Retzius'un bu sınıflandırması 20. yüzyılın ortalarına kadar en popüler olan ırk sınıflandırması olarak varlığını sürdürdü.

⁴⁷³ Nicolaas A. Rupke, Blumenbach, Johann Friedrich (1752-1840), (Göttingen: 2007), 1.

⁴⁷⁴ Dönemin antropologları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Richard McMahon, *The Races of Europe: Anthropological Race Classification of Europeans (1839-1939)*, (Floransa: 2007); Thomas Hylland Ericksen, *A History of Anthropology*, (London: Pluto Press, 2013).

⁴⁷⁵ Spesifik olarak Camper'in ölçüm yöntemi, kafatası formunun kâğıda aktarılmasını ve kesici dişlerin önünden alının çıkıntılı kısmına kadar bir çizginin takip edilmesini içeriyordu. Bu yüz hattı çizgisi burun tabanından kulak deliğine çekilen yatay bir çizgiyle kesişir ve böylece "prognatizm" olarak adlandırılan "yüz açısı" oluşturulurdu. Camper'in idealize ettiği Yunan heykellerinin yüz profilinde yüz açısı 100 derece, Avrupa insanında 80 derece, Asya ve Afrika insanında 70 derece, orangutanda 58 derece ve kuyruklu maymunda 42 dereceye kadar iniyordu. Miriam Claude Meijer, "Petrus Camper On the Origin and Color of Blacks", *History of Anthropology Newsletter* 24/ 2 (1997), 3.

⁴⁷⁶ Margit Berner, "Large-Scale Anthropological Surveys in Austria-Hungary 1871-1918", *Doing Anthropology In Wartime and WarZones (World War I and the Cultural Sciences in Europe)*, ed. Reinhard Johler vd., (Berlin: Historie, 2010), 236.

Bu sınıflandırma brakisefal kafa yapısına sahip olanın ayrıcalıklı, üstün ve medeniyet kurucu insan özelliği taşıdığı üzerine kurgulanan ırkçı fikir ve yorumlara kaynaklık etti.

20. yüzyıla gelindiğinde antropoloji ve ırk meselesi dönemin siyasî konjonktüründen dolayı en çok tartışılan konulardan biriydi. Özellikle insan ırkları arasında zekâ ve yetenek bakımından fark olup olmadığı, fark varsa hangi ırkların daha zeki, yetenekli ve medeniyet kurma özelliğine sahip olduğu tartışılmaktaydı. Dönemin antropologlarının bu sorulara verdikleri cevaplar birbirinden son derece farklı insan ırklarının olduğu ve bu ırklar arasında sadece zekâ ve yetenek yönünden değil; her açıdan farklılık olduğu, en kabiliyetli ve üstün ırkın ise Avrupalıların mensup olduğu arî ırk olduğu yönündeydi.⁴⁷⁷ Irk sınıflandırmalarında Avrupa’da insanların hemen hepsi beyaz ırka mensup olarak kabul edilmekteydi. Dönemin antropologlarından Joseph Deniker (1852-1918), Eugene Pittard (1867-1962) ve William Ripley (1867-1941) Avrupa’nın beyaz ırkını altı bölüme ayırdılar.⁴⁷⁸ Söz konusu ırk şu şekilde sınıflandırıldı:

-Nordik Irk (Kuzey Irkı): Avrupa’nın kuzeyinde, Baltık Denizi kıyılarında, İskoçya’da, İngiltere’nin kuzeydoğusunda, İrlanda’nın kuzeyinde, Hollanda’da, Danimarka’da ve özellikle İskandinavya’da yayılmış olan ırktır. Oldukça uzun boylu, dolikosefal kafataslı, saç rengi genellikle sarı ve gözleri açık renklidir.

-Batı Irkı (Homo Alpinus): Orta Asya’dan Fransa’ya kadar uzanan bir coğrafyada Rusya’nın büyük kısmını, Anadolu’yu, Balkanları, İsviçre’yi, Fransa’yı ve İspanya’nın kuzey kıyıları ile İtalya’nın kuzeyini kapsayan ırktır. Bu ırkın mensupları fizyolojik olarak orta ve ortanın üstü boya, brakisefal kafaya, kestane rengi gözlere ve saçlara sahiptir.

-Dinarik Irk (Adriyatik Irkı): Batı ırkının bir uzantısı olan dinarik ırkı, Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarında yaşayan uzun boylu, brakisefal kafalı, gözleri ve saçları koyu renklere sahip bir ırktır.

⁴⁷⁷ Sadri Maksudi, “Tarihin Amilleri”, *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932)*, (Ankara:1932), 348-349.

⁴⁷⁸ Söz konusu üç antropologdan Deniker Avrupa ırklarını 6 gruba ayırmasına rağmen, Pittard 4 gruba ayırmaktadır. Yine üç antropolog Avrupa ırklarını sınıflandırırken sınıflandırmada ırkların coğrafyaları ve fiziksel özelliklerinden kaynaklı olarak farklı tanımlamalar kullanmaktadır. Ancak hem birbirlerinin kaynaklarına atıf yapmaları; hem de sınıflandırdıkları ırklar hakkında birbirlerini doğrular düzeyde bilgi verdikleri için dönemin Avrupa ırklarının 6 rakamı ile sınıflandırılması makul görüldü.

-İbero-İnsüler Irk (Homomeridiyalis): Akdeniz ırkı olarak da ifade edilen bu ırkın mensupları Akdeniz kıyılarında, İspanya yarımadasında, Güney İtalya'da, Kuzey Afrika'da ve Britanya Adaları'nın batısında yaşayan bir ırktır. Kısa boylu, esmer ve dolikosefal kafaya sahip insanlardan oluşmaktadır.

-Atlanta-Mediterranean Irkı (Atlas-Akdeniz Irkı): İbero-İnsüler ırkının bir uzantısından başka bir şey değildir.

-Doğu Irkı: Polonya ve Orta Rusya'nın kumral ve brakisefal insanların temsil ettiği ırktır.⁴⁷⁹

Görüldüğü üzere 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen sürede antropoloji bilimi ve ona yönelik yaklaşımlar ve insan ırklarının sınıflandırılmasında büyük değişiklikler görülmektedir. Başlangıçta kolonizasyon döneminde ilk defa karşılaşılan kabile ve toplulukları tanıma, âdet, kültür ve dilleri hakkında bilgi sahibi olmak için yapılan antropolojik çalışmalar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren biyolojik ırkçılığa temel oluşturan ve insan ırklarını “üstün” ve “aşağı” olarak sınıflandıran bir dizi kabule evrildi. Dolayısıyla 19. yüzyıl antropolojisi insan ırklarının ilkelden gelişmişe, basitten karmaşığa doğru tedrici bir ilerleme tecrübe ettiği konusunda hemfikir idi.⁴⁸⁰ 20. yüzyıl antropolojisi ise ırkları sosyal ve biyolojik özellikleriyle tanımlayarak insan ırklarını özcü ve hiyerarşik olarak sınıflandırdı. Antropologların ırk kavramını insanları sınıflandırmak için biyolojik bir hale getirmesi, insan çeşitliliğini cilt, saç, göz rengi ve kafatası gibi fenotipik özellikleri dikkate alarak “ileri-geri”, “üstün-aşağı”, “efendi-köle” gibi söylemlerle ayrıştırmaları biyolojik ırkçılık denilen bir ideolojinin doğuşuna sebebiyet verdi. 17-20. yüzyıllar arasında üretilen ırk kuramları ile bu kuramlardan geliştirilen felsefi yorumlar, tarihsel süreçte (günümüzde geçerliliğini kaybetmiş) “bilimsel” verilerin sağladığı meşruiyetle kendini üstün olarak gören Batı toplumlarının, geri ve gelişmemiş olarak gördükleri farklı fiziksel özellikteki insanları ötekileştirme, dışlama ve yok etme pratiklerine dayalı öjenik politikalara yön verdi.⁴⁸¹ Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve ABD’de beliren siyasî, sosyal ve kültürel değişim

⁴⁷⁹ Şevket Aziz Kansu, *Antropoloji Dersleri I Beşer Antropolojisi ve Prehistorya Malûmatı* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 170-171; ayrıca bkz. “Avrupa’yı İlk İstila Eden İnsanlar”, *Vakit* (11. 04. 1939), 4.

⁴⁸⁰ Sibel Özbudun vd. *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 21.

⁴⁸¹ Kaya- Durgun, “İrkçılığın Dönüşümü”, 79.

ikliminden kaynaklı ciddi eleştirilerle modern bir bilimsel disiplin olan antropolojinin geleneksel bilgi ve kuramsal yaklaşımlarında bir kopuş yaşandı.

4. 2. Biyolojik Irkçılık ve Antropolojinin Öjenik Argümanlara Göre Yeniden Yorumlanması

Biyolojik ırkçılık kavramının “bilimsel temellerle” desteklenerek ortaya çıkması ve ırk ayrımını meşrulaştırması Batı’nın ötekileştirme algısında uzun zamandan beri yer almaktaydı. Irkların karışımının tümüyle reddedildiği, melezliğin yozlaşmayı beraberinde getireceği ve medenileşmeyi durduracağı düşüncesi bir tehdit algısı oluşturarak insan ırkları arasındaki eşitsizlik normalleştirildi.⁴⁸² Zamanla -fizikî- antropoloji, biyolojik ırkçılık ve öjenizmin bir enstrümanı haline gelerek özellikle İki Savaş Arası Dönem’de ulus devletler ve faşist-totaliter rejimler tarafından beyaz-arî ırkın "üstün vasıflarının" korunması, melezleşmenin önlenmesi ve zayıf olanın ayıklanması amaçlarına yönelik argüman üretmek için kullanıldı. Dolayısıyla öjeni, bir taraftan hâlihazırdaki ırkın sağlığının iyileştirilmesi, gelecek nesillerin sağlıklı ve güçlü olması için bir metot olarak görülüp kullanılırken; aynı zamanda bu amaç doğrultusunda söylemsel argüman geliştirmek için antropolojiyi de kendi hizmetine aldı denilebilir. Bu minvalde öjenik politikalar, bir anlamda uygulamalı antropoloji olarak da kullanıldı.

Öjeniyeye göre bir ırkın ilk ve her zaman mevcut olan sorunu, hayatta kalmasının önünde engel teşkil eden bir durumla karşılaştığında bu engeli aşma yeteneğinin artması ve azalmasıydı. Dolayısıyla ırkın geleceği insan niteliğinin artmasına ve azalmasına bağlıydı.⁴⁸³ Bu düşüncüyü en açık şekilde savunan Fransız Diplomat ve Yazar Arthur Gobineau (1816-1882), yayımladığı *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasıyla ileride Almanya, ABD ve İtalya’daki öjenizme dayalı antropolojik çalışmalara ilham kaynağı olacaktı. İnsan ırklarının güç, güzellik, zekâ ve entelektüel yönden asla eşit olmadığını savunan Gobineau’ya göre, siyah ırka mensup olanların medeniyet kurma kabiliyeti yoktu, sarı ırka mensup olanlarda ise bu kabiliyet son derece sınırlıydı. En gelişmiş ırk ise beyaz arî ırktı ve bütün medeniyetler bu ırkın

⁴⁸² Emine Erden Kaya, “Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938), *Akademik Hassasiyetler* 2/ 3 (2015), 25-26.

⁴⁸³ C. G. Campbell, “The Physical Factors in Race Survival”, *A Decade of Progress in Eugenics*, Scientific Papers of the Third International Congress of Eugenics (21-23 Ağustos 1932, The Williams & Wilkins Company, 1934, 283.

eseri idi. Nitekim ırkların güç, zekâ, entelektüel seviye ve medeniyet olarak gelişmişlik seviyesi, sahip oldukları arî kan ile doğru orantılıydı. Yine bütün büyük medeniyetler, bir arî kanın ulusa katılmasıyla doğmuş ve arî kanına diğer ırklara ait kanların karışması sonucunda yok olmuşlardı.⁴⁸⁴

Gobineau tarafından geliştirilen “arî ırk” düşüncesi, 19. yüzyılın sonlarında Fransız Antropolog Georges Vacher de Lapouge, Alman Antropolog Otto Ammon ve İngiliz Siyaset Felsefecisi H. Stewart Chamberlain’ı derinden etkiledi. Nitekim Lapouge ve Ammon, Gobineau’dan ilham alarak günümüzde sosyal antropoloji veya antropososyoloji denilen düşüncenin okulunu kurdu. Söz konusu okul, biyolojik ırkçılığı bilimsel temellere oturtmayı hedefleyerek biyolojik kalıtım, doğal seçim, sosyal tabakalaşma ve siyasî örgütlenme temalarını birleştirerek yeni bir disiplin ortaya koymayı amaçladı. Bu düşünce Amerikan ve Avrupa kültüründe geniş yankı uyandırdı ve 1930’larda Almanya’da gelişen Nazi öjeni programı için kuluçka işlevi gördü.⁴⁸⁵ Chamberlain’ın ortaya attığı “*Germen ırkı*” fikri ise farklı ülkelerde yaşayan Germen ırkı mensuplarının bir araya gelerek bir Germen birliği (Pan-Germenizm) oluşturması esasına dayanıyordu. Ayrıca yabancı ırka mensup olan Katolikler ve Yahudiler gibi bazı millî ve dinî gruplara karşı mücadele edilmeli ve Germen kanının saflığı korunmalıydı.⁴⁸⁶ Nitekim 1933-1943 yılları arasında Almanya’da İçişleri Bakanlığı yapan Dr. Wilhelm Frick, Vacher de Lapouge’un öğrencisiydi. Ayrıca Nazi ırkçılığının önde gelen teorisyenlerinden ve Nasyonal Sosyalist Partinin kültür şefi olan Alfred Rosenberg ise Stewart Chamberlain’ın ırkçı düşüncelerine sıcak bakıyor ve onun fikirleri doğrultusunda propaganda yürütüyordu. Nazilerin iktidarda oldukları süre boyunca son derece uç örneklerle uyguladıkları “*üstün insan ırkı*” veya “*hâkim insan ırkı*” teorisi, tarihi kim yapmış ve insan fikrini kim yaratmışsa dünyayı da onun

⁴⁸⁴ “... Biz modernler her insan topluluğunun ürettiği kültürle birlikte yok olmaya mahkûm olduğunu en önce kabul edenleriz. Eski çağların insanları buna inanmamışlardır...Yahudiler, Ahit’in anlamını yanlış yorumlayarak imparatorluklarının asla sona ermeyeceğine inanmışlardır. Yine Roma, uçuruma yaklaştığı anda kendi imparatorluğunun sonsuz olduğundan hiç şüphe duymamıştır. Ama sonraki kuşakların bilgisi deneyimle birlikte artmıştır. O nedenle ve bizden öncekilerin hepsi ölü olduğu için insanlığın ölümlü durumundan kimsenin şüphe duymaması gibi; biz de sayı ne kadar büyük olursa olsun, halkların günlerinin sayılı olduğuna kesinlikle inanmış durumdayız; çünkü bizden önce egemenliği elinde tutanların hiçbirisi artık yarışta değillerdir...”Arthur Gobineau, *İnsan Irklarının Eşitsizliği*, çev. Vedat Ahşen Coşar (Ankara: Dorlion Yayınları, 2022), 21-28.

⁴⁸⁵ Terenzio Macabelli, “Social Anthropology in Economic Literature at The End of The 19th Century”, *The American Journal of Economics and Sociology* 67/ 3 (Temmuz 2008), 481-482.

⁴⁸⁶ Chamberlain hakkında detaylı bilgi için bkz. Houston Stewart Chamberlain, *The Foundations of The Nineteenth Century* (London: John Lane Company, 1911)

yöneteceği (yönetmesi gerektiği) düşüncesine dayanıyordu. Hiç şüphesiz dünya tarihi aryan ırkın eseri idi ve insan fikri de aryan ırkın aklından yaratılmıştı. O halde aryan ırkının bu tabii hakkı ya rıza gösterilerek tanınmalı ya da kaba kuvvetle kabul ettirilmeliydi. En mütekâmil maymunun insana evrildiği gibi en mükemmel insan olan aryan ırkından da “*ubermensch*” (insanüstü) ortaya çıkacak ve ardından insanüstü ırk da ilerleyecek ve insan aklı genişledikçe genişleyecekti. Hâlihazırda dünya üzerindeki sefalet, karışıklık, insan evriminin duraklaması gibi insanlığın karşı karşıya olduğu birçok sorun ile yaşadığı ıstırapın altında aryan ırkın geri ırklarla karışmış olması ve kendi eseri olan dünya tarihinde geri ırklara mevki ve istiklâl vermiş olması yatmaktaydı. Bu duruma bir son verilmesiyle her şey yoluna girecekti. Söz konusu aryan ırkı ise Germen ırkıydı. Dünya bu ırkın hâkimiyetine girecek ve aryan ırkın bu doğal hakkı kabul edilecek olursa dünya üzerinde bozulmaz bir barış tesis edilmiş olacaktı.⁴⁸⁷

Nazi teorisyenlerinin ilham alarak iktidarlara boyunca propagandasını yürüttüğü bütün bu fikirler, uygulamalı antropoloji odaklı çeşitli öjenik politikalara ve ırklar arası rekabette bazı insan ırklarının aşağı olduğu ve arî ırkın selameti için söz konusu aşağı ırkların yok edilebilirliği üzerine inşa edilen düşüncelere dayanak sundu.⁴⁸⁸ Bunun en bariz örneklerinden biri KWIA yöneticisi Eugene Fischer tarafından 1937-1938 yılları arasında Fransız ordusundaki yabancı askerlerden dünyaya gelen 600 çocuğun antropolojik olarak analiz edilmesi idi. Bu çocuklara Nazi Almanyası’nda Afro-Almanları tanımlamak için kullanılan ve aşağılayıcı bir terim olan “*Rheinland bastard*” deniliyordu. Bahsedilen çocukların babalarının I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa tarafından işgal edilen Rheinland’da görev yapan Afrika kökenli Fransız ordusu personeli olduğuna inanılıyordu. Ayrıca Afrika’daki eski Alman kolonilerinde Alman erkeklerle Afrikalı kadınlar arasındaki birlikteliklerden doğan Afro-Alman çocuklar için de aynı tabir kullanılmaktaydı. Söz konusu çocukların büyük kısmı Nazi rejimi altında “*uyumsuz*” olarak damgalandı ve kısırlaştırılmaya maruz bırakıldı. Fischer aynı zamanda ırkî orijini belirlemek için “*Fischer-Saller Scale*” denilen bir ölçü birimi geliştirdi. Nazi ırkçılık teorileri için geçerli bilimsel veriler bulmak amacıyla kafatası ölçüleri ve kan örneği alarak Namıbyalıları başta olmak üzere Afro-Almanlar,

⁴⁸⁷ Habil Adem Palister, “Almanya’da Hitlerlerin Irk Nazariyesi”, *Yarım Ay* (1 Mart 1936), 26-27.

⁴⁸⁸ Rachel Caspari, “From Types to Populations: A Century of Race, Physical Anthropology and the American Anthropological Association”, *American Anthropologist* 105/ 1 (Mart 2003), 67.

Romanyalılar ve Çingeler üzerinde deneyler yaptı. Ayrıca enstitü bünyesinde düzenli olarak göz renkleri üzerine çalışan Nazi Partisi üyesi Karin Magnussen ve Jozef Mengele gibi ırka yönelik biyolojik politikaları ve Nazi ırk teorilerini kanıtlamaya çalışan bilim adamları tarafından kafatasları, gözler ve vücut uzuvları incelendi.⁴⁸⁹ Nazilerin öjeni çalışmaları, Alman ırkının yükselmesini amaçlamanın yanı sıra ırkı istenmeyen unsurlardan "temizleyerek" ulusun varlığını savunmayı amaçlamaktaydı.

Nazi Almanyası'nda olduğu gibi dönemin faşist İtalya'sında da benzer bir iklim görülmekteydi. İtalyan öjeni programı, Nazi Almanyası kadar uç bir örnek teşkil etmese de "istenmeyen unsurları" uzaklaştırmak ve melezleşmeyi önleyerek ırkın saflığını korumaya odaklandı. İtalyan fizikî antropoloji uzmanı Guido Landra (1913-1980) tarafından 1938 yılında yazılıp Mussolini tarafından da takdir gören *Manifesto of Racial Scientists* adlı çalışma, hem ırkî terminolojide İtalyan faşizminin ideolojik bileşenlerini kavramsallaştırdı hem de İtalyan ulusunun kimliğinin belirlenmesinde kan ilkesine yapılan atfın önemini vurguladı.⁴⁹⁰ Bu minvalde İtalyan öjeni programının icrasında istenmeyen unsurlardan "kurtulmak" ve melezleşmeye karşı mücadeleye öncelik verildi. Dönemin İtalyan hükümeti ırkçı fikirleri vakit kaybetmeden icra etti ve Almanya'nın aksine İtalyan Yahudilerinin ülkeden sürülmeyeceklerini, ancak memurluktan çıkartılacaklarını ve bir daha memuriyet sınavlarına giremeyeceklerini belirtti. Ayrıca İtalyan işgali altındaki Habeşistan'ın (Etiyopya) başkenti Adis Ababa'da bulunan İtalyan valisi, İtalyanlar da dâhil Habeşistan'da bulunan beyaz ırka mensup bütün yabancıların yerli ahalinin kullandığı restoran, kahvehane ve eğlence merkezlerine gitmelerini yasakladı. Bunların yanı sıra beyazların Habeş kadınlarıyla birlikte yaşamaları da yasaklandı. Faşist İtalya, söz konusu tedbirlerin hem beyaz ırkın hem de siyah ırkın aklî, ruhsal ve ahlâkî temayüllerini muhafaza etmek için alındığını iddia etmekteydi.⁴⁹¹ Ancak asıl amaç, beyaz ırka mensup kişilerin yerli ahali mensuplarıyla ilişki kurup melez çocuklar dünyaya getirmelerini engellemektir.

Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'dan farklı olarak kurulduğu günden itibaren dışarıdan gelen göçmenlerle kısa sürede kozmopolit ve çok uluslu bir nüfusa sahip olan

⁴⁸⁹ Kaiser Wilhelm Antropoloji Enstitüsü ve faaliyetleri için bkz. Thomas M. Berez-Sheila Faith Weiss, "The Nazi Symbiosis: Politicians and Human Genetics at the Kaiser Wilhelm Institute", *Endeavour* 28/ 4 (Aralık 2004), 172-177.

⁴⁹⁰ Marius Turda, *Modernism and Eugenics* (London: CPI Antony Rowe Chippenham and Eastbourne, 2010), 102.

⁴⁹¹ "İtalyan Irk Nazariyesi", *Yeni Asır* (28 Temmuz 1938), 10.

ABD’de ırkçılık ve öjenik argümanlara dayalı fikirler, ülkenin o sırada sahip olduğu sosyal problemleri biyolojik çözümler getirerek halletmeyi hedeflemekteydi. Bu konuda önde gelen Çek asıllı Antropolog Ales Hrdlicka ve Amerikalı Antropolog Earnest Hooton, Amerikan Öjeni Topluluğu bünyesinde Medison Grant’ın altında hizmet vermekteydi.⁴⁹² ABD’li öjenistler özellikle beyaz, siyah ve sarı ırka yönelik ayrıştırıcı politikalara çok kaynak ayırdı ve kamusal alanda bu ayrımı uygulamaya çalıştı. Bu doğrultuda siyahîlere, beyazlara ve sarı ırka mensup olduğu iddia edilen Çinlilere çok fazla zekâ testi uygulandı. Bu testlerin çoğu bilimsellikten yoksun ve önyargılı bir şekilde beyazların zekâ, ruh sağlığı ve fiziksel kabiliyetler açısından diğer ırklara karşı daha üstün olduklarını ortaya koyacak şekilde yorumlandı. Diğer ırkların ise duygusal uyumsuzluk, sosyal temellerinin zayıflığı, eğitim yoksunluğu, dil problemleri ve testlere karşı olumsuz tutumları nedeniyle beyazlardan düşük seviyede oldukları iddia edildi.⁴⁹³ Ayrıca mevcut koşullarda melezleşmenin mutsuzluğa sebep olacağı da ileri sürüldü. New York Cold Spring Harbor’daki ERO yöneticisi Davenport, siyah-beyaz ırk karışımından dünyaya gelen melezlerde kol-bacak uzunluklarında bir orantısızlık, biyolojik bozukluklar ve fiziksel deformasyonlar görülebileceği gibi; melezliğin çene ile dişler arasındaki uyumsuzluğa neden olmanın yanı sıra bedeninin diğer organlarının arasındaki oranı bozabileceği hususunda oldukça iddialı argümanlar ileri sürdü.⁴⁹⁴

İngiltere ve Fransa gibi sömürgeciliği devam ettiren devletlerde, İki Savaş Arası Dönemde, diğer emperyal güçlerle rekabet ve milliyetçi hareketlerin filizlenmesinin getirdiği zorluklar, sömürgeci tahakkümü meşrulaştırarak kolonileri elde tutmak için yeni zeminler oluşturma ihtiyacını doğurdu. Denizaşırı kolonilerdeki istikrarı sağlamak için buralarda yaşayan insanlar üzerinde antropoloji gibi bilimlerin kilit rol oynadığı yeni bir yönetim anlayışı gelişti.⁴⁹⁵

Sonuç olarak antropoloji çalışmaları, öjenik argümanların etkisiyle İngiltere ve Fransa’nın gibi mevcut kolonilerini elde tutmak amacıyla yeni yöntemler arayan ülkeler için dolaylı olarak sömürge ırkçılığı halini aldı. Diğer yandan Nazilerin/ İtalyan

⁴⁹² Jonathan Marks, “The Origins of Anthropological Genetics”, *Current Anthropology* 53/ 5 (April 2012), 162.

⁴⁹³ Öjenik amaçlarla IQ testleri için bkz. Ajitha Reddy, “The Eugenic Origins of IQ Testing: Implications for Post-AtkinsLitigation”, *De Paul Law Review* 57/ 3 (Bahar 2008), 667-678.

⁴⁹⁴ Alaaddin Şenel, *İrk ve İrkçılık Düşüncesi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984), 124.

⁴⁹⁵ *Empires, Nations and Natives: Anthropology and State Making*, ed. Benoit de L’Estoile vd. (Kuzey Karolina: Duke University Press, 2005), 13.

faşizminin imha, tasfiye ırkçılığına hizmet ederken; ABD’de dışlayıcı, ayrıştırıcı bir ırkçılığa sebep oldu. İmparatorluk, ulus devlet veya totaliter rejim fark etmeksizin İki Savaş Arası Dönemde söz konusu ülkelerin antropolojik olarak önceliği kamusal ve uluslararası anlamda kendilerini tarih ve medeniyet nazarında temsil ettiğine inandıkları beyaz ırkın üstünlüğünü bilimsel verilerle ortaya koymak ve söz konusu ırkın diğer ırkları yönetme hakkını savunmaktı. Bu amaç için ortaya konulan ve bilimsel olduğu iddia edilen argümanlar, devlet nazarında istenmeyen unsurlardan ötekiler devşirerek, bunlara karşı dışlayıcı, aşağılayıcı ve nihayetinde imha edici pratiklere zemin hazırladı. Nazizmin ve İtalyan faşizminin temsil ettiği biyolojik ırkçılık, ulusun gövdesini aşağı ırkların oluşturduğu tehlikeden korumayı ve ırkın saflığını bozan, istenmeyen unsurlardan arındırmayı amaçlarken; ABD örneğinde, halkı hiyerarşik olarak ayırmayı ve beyaz ırkı diğerlerinden üstün tutan özellikleri toplumun iç dinamiklerinde aramayı amaçlamaktaydı. Fakat en uç örneklerinde bile bu iki yöntemden hiçbiri saf ve kendine özgü bir hal almayı başaramadı.⁴⁹⁶ Faşist yönetimler dışlama, imha, toplama kampları ve “*nihaî çözüm*” ile köleliği birleştirirken; sömürgeci ve emperyalist yönetimler de zorunlu çalışmayı, kast rejimlerini, etnik ayrıştırmayı ve sistematik katliamları uyguladı.

4. 3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antropolojinin Misyonu ve Öjeni Tartışmaları

Türk ulusal kimliğinin kurgulanmasına yönelik çalışmalar ve bu bağlamda oluşturulan Türk kimliği tarih sahnesine geç çıktı. Türk kimliğinin ne olduğu veya ne olması gerektiği üzerine ciddi bir şekilde düşünülmeye başlanması, ancak 20. yüzyılın başında gerçekleşti. Söz konusu gecikme, bu konuda çok ileride olan Batılı uluslara karşı bir “*arayı kapatma*” telaşını beraberinde getirdi.⁴⁹⁷ Bu doğrultuda ulus inşası sürecinde Türk milletine bir kimlik oluşturma ve bu kimlik özelinde Türk ırkına uluslararası arenada meşruiyet zemini kazandırma ve hakkını teslim etme sürecinde, bu amaca hizmet etmek için sunduğu “bilimsel veriler” itibarıyla antropoloji bilimine büyük bir vazife düşmekteydi. Türkiye’nin kuruluşunda, modern devletin meşruiyet

⁴⁹⁶ Etienne Balibar-Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 53.

⁴⁹⁷ Taner Akcan, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)* 4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 53; ayrıca bkz. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993).

temeli olacak ve onun egemenlik bakımından özü olan millete kimlik inşa edecek çerçeve, arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının öne çıkmasına neden oldu.⁴⁹⁸

Hem Zafer Toprak hem de Sibel Özbudun Demirer'in belirttiği üzere Erken Cumhuriyet'in antropoloji çalışmaları göz önüne alındığında, genel olarak devletin sosyal ve siyasal kurucu politikalarının, bilimsel verilerle güçlendirilmesi anlayışının erken dönemini, Geç Osmanlı aydınlarının öncülük ettiği entelektüel akımlarda aramak gerekir. Nitekim dönemin kaynakları incelendiğinde antropolojinin Türkiye'de çok genç bir bilim olmadığı ve 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren aydınların dikkatini çektiği ve popüler olarak insan ırklarının ayırımına yönelik yayınların takip edildiği görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren antropolojiye yönelik oluşturulan literatürde Beşir Fuad, Şemsettin Sami ve Ebuziya Tevfik gibi Osmanlı entelektüel dünyasının önde gelen simalarının önemli bir yeri vardı. Nitekim Cumhuriyet antropolojisinin retorik omurgasını oluşturacak olan kafa indeksi daha 19. yüzyılın son çeyreğinde Şemsettin Sami sayesinde bilinmekteydi. Sami'ye göre insanlar *tevilü'r-res* (uzun kafalı-dolikosefal) ve *kasirü'r-res* (kısa kafalı-brakisefal) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Genellikle siyahîler dolikosefal, Moğollar ise brakisefal idi. Kafkas (beyaz) ve diğer insanlar bu iki uç arasında yer almaktaydı.⁴⁹⁹ Yine *Mecmua-yı Ebuziya*'da yayımlanan "*Uruk-u Beşerin Taksimatı*" başlıklı bir yazıda insan ırkları, Irk-ı Abız (Kafkas ırkı), Irk-ı Asfer (Moğol ırkı), Irk-ı Ahmer (Amerikan ırkı) ve Irk-ı Siyahî (Afrika ırkı) olmak üzere dörde ayrılmıştı. Kafkas ırkı; vücutları 85 derece, yüzün ön hattı yüksek ve geniş; beyaz, pembe veya buğday tenli ve ince saçlı olarak tasvir edilmekteydi. Irk-ı Asfer; vücut ölçüleri 70-80 arasında, çıkık elmacık kemikli, basık burunlu, siyah saçlı, esmer tenli olarak betimlenmekteydi. Irk-ı Ahmer; kızıl tenli, siyah saçlı ve gözleri büyük olarak tanımlanmaktaydı. Irk-ı Siyahî ise vücut ölçüleri 70-74 derece arasında, çıkık çeneli, basık ve geniş burunlu, kalın dudaklı, kısa ve kıvrıkcık saçlıydı.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)* 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 348.

⁴⁹⁹ Zafer Toprak, "Mekteb-i Mülkiye İlm-i Akvâm ve Antropolojiye", *Toplumsal Tarih* 224 (Ağustos, 2012), 33.

⁵⁰⁰ "Uruk-u Beşerin Taksimatı", *Mecmua-yı Ebuziya* 1/ 6 (30 Teşrin-i Sani 1297/ 18 Kasım 1880), 169-172; ayrıca bkz. *Uruk-u Beşer* Fünun (İstanbul: Şirket-i Mürtebiye Matbaası, 1308/1892-1893); Naim, "İklimin Uruk-u Beşere Etkisi", *Servet-i Fünun* 5/ 128 (12 Ağustos 1309/24 Ağustos 1893), 375-377; "Uruk-u Beşer", *Arkadaş* 1/ 2 (20 Kanun-u Sani 1325/2 Şubat 1910), 40-41.

II. Meşrutiyet itibariyle etnografya dersi Osmanlı'da ilk kez bir ders programında yer aldı. İçeriği antropoloji, etnoloji ve etnografyadan oluşuyordu. Bu ders Meşrutiyet'in devrim ortamında Mülkiye müfredatına alınsa da bir yıl sonra mahzurları görülerek müfredattan çıkarıldı. Nitekim Osmanlı Devleti, teokratik bir devlet yapısına sahip olduğundan din konusunda duyarlılık son derece derindi. Dolayısıyla eğitim kurumları dini sorgulatabilecek her türlü bilgiden arındırıldı. Buna karşın II. Meşrutiyet'in ilerleyen yıllarında evrim, insan doğası, biyolojik ırkçılık ve Lamarkian görüşlere dair yayınların arttığı görülmektedir. Özellikle *Dağarcık* isimli dergide sosyal darwinizm odaklı yayınlar yapan Ahmet Mithat Efendi ile Spencer, Gustav Le Bon gibi Batılı aydınlardan etkilenmiş olan Beşir Fuad, Abdullah Cevdet ve İbn-i Reşid Mahmud gibi isimler; evrim, ırk ve antropoloji konusunda öne çıkmaktaydı. Bu süreçte Darwin, Lamarck ve Haeckel gibi evrimci yazarların eserleri hızla çevrildi ve basıldı.⁵⁰¹

Liberal özgürlükçü düşüncelerin II. Abdülhamid Döneminde baskı altına alınması dolayısıyla siyasal ve sosyal fikirlere kıyasla, daha masumane görüldüğünden fen bilimleri, sansürden kaçmak için kullanıldı. Bu duruma ek olarak son dönem Osmanlı entelektüellerinin büyük ölçüde tıpçı olması, biyolojik ırkçılığa dayalı fikir ve görüşlerin yayılmasını kolaylaştırdı. Bu minvalde Darwinizm, Lamarkian evrim teorisi ve biyolojik ırkçılığın temel öğeleri kısa sürede II. Meşrutiyet'in fikir hayatında yer edindi. Dolayısıyla geleneksel devlet yapısından ulus devlet yapısına geçmeden önce Türkiye'de antropoloji alanında geniş bir literatür bilgisi oluştu. Nitekim Tek Parti Döneminde Türk kimliğinin inşasında büyük ölçüde hizmet edecek ve rejimin retorik söyleminin bilimsel argümanlarının şekillenmesinde rol oynayacak olan antropoloji, Geç Modern Osmanlı'dan kalma böyle büyük bir birikimin üzerine inşa edildi.

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Atatürk önderliğinde şekillendirilen kültür devriminin sacayaklarını büyük ölçüde alfabe reformu, Türk Tarih Tezi⁵⁰² ve dil

⁵⁰¹ Sibel Özbudun Demirel, "Anthropology as a Nation Building Rhetoric: The Shaping of Turkish Anthropology from 1850's to 1940's", *Dialectical Anthropology* 35/ 1 (Mart 2011), 111-129.

⁵⁰² Türk Tarih Tezi, medeniyet kurucu Türklerin biyolojik olarak Orta Asya dışındaki coğrafyalarda ortaya çıkan medeniyetlerin ve devletlerin kurucularının biyolojik ataları oldukları iddiasındadır. Teze göre, Avrupa ulusları da biyolojik olarak Türk ırkına mensup insanların soyundan gelmişlerdir. Neolitik dönem ve sonrasında Asya'da ve Avrupa'da uygarlık kurucu insan grubu beyaz brakisefallerdir. Yuvarlak kafalı ve beyaz tenli bu insanların anayurdu Orta Asya'dır. Nitekim Türkler, Moğollar gibi sarı ırka mensup değil; Türk ırkı beyaz tenli, Alpin, brakisefal kafalı ve açıkgozlüdür. Sümerler, Hititler Mısırlılar gibi Anadolu ve Yakındoğu'da yüksek medeniyetler kurmuş milletler de Orta Asya kökenlidir. Türk Tarih Tezi için bkz. Şemsettin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Katı

alanında yapılan reformlar oluşturmaktaydı. Tüm bu sürecin geri planında ise antropoloji yer almaktaydı. Alfabe değişikliği yoluyla Selçuklular ve Osmanlılar ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağlar zayıflatılırken; Tarih Teziyle de büyük ölçüde İslamiyet öncesi Türk tarihine yoğunlaşıldı. Dil alanında yapılan reformlarla da tarihsel anlamda antropolojik bulgular pekiştirildi. 1930'larda bu yapıyı kurgulamaya yönelik olarak ikisi tarih ve üçü dil konulu beş kongre düzenlendi. Her iki tarih kongresinin ana teması tarih olsa da son kertede ilki antropoloji; ikincisi ise antropoloji ve arkeoloji kongresiydi. Her iki kongrede de sunulan tebliğlerin içeriği bunu göstermekteydi. Nitekim bu kongrelerde “ırk sorunu” başlıca gündem maddelerindendi.⁵⁰³ Bu doğrultuda ulus devletin inşası sürecinde Türk milletinin dünya medeniyetinde hak ettiği yeri elde etmesinin yolu aynı zamanda tarih boyunca kendisine “isnat edilmiş iftiraların temizlenmesinden” geçmekteydi. İsmail Hami Danişmend: “*Türk ırkı o kadar çok iftiraya uğramıştır ki, bunları yalnız toplamak bile bir kişinin bütün hayatını ve hatta bir ilim heyetinin birçok yıllarını işgal edebilir*” diye yazmaktaydı. Danişmend’e göre bu iftiraların bir kısmı, Mongoloid ırka mensubiyet iddiası, Yahudi-Hristiyan-Müslüman dinlerinde birçok hurafelerde mevzu teşkil eden “*Yecuc ve Mecuc*” tayfasıyla Türk ırkının bir tutulması, yamyamlık isnadı, medeni kabiliyetten ve zekâdan mahrumiyet iftirası, Türk diline fakirlik isnadı, siyasî kabiliyetsizlik ve idaresizlik gibi iddialardı.⁵⁰⁴

Uygarlığın sadece beyaz ırktan gelen ve kafa yapısı brakisefal olan topluluklara özgü olduğu iddialarının yaygınlaştığı ve Türklerin barbar olarak aşağılandığı dönemde, Türk ırkının, üstün olduğu iddia edilen arilerden hiç de eksik yönünün bulunmadığını kanıtlama çabaları, Gobineau’nun *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme* adlı eserini yayınladığı günden beri aydınların gündemindeydi.⁵⁰⁵ Erken Cumhuriyet Döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün de ırk kavramı ile ilgili birçok Batılı kaynağı bizzat inceleyerek Türk ırkının karakteristik özelliklerinin “bilimsel bir anlayışla” ortaya konmasını ve ırk kavramının sosyal olarak kitlelere benimsetilmesini istediği

Zaferi”, *Belleten* 2/7-8 (Temmuz, 1938), 337-365; “Avrupa Medeniyetini Türklere Medyundur”, *Cumhuriyet* (15 Eylül 1937), 1-7.

⁵⁰³ Zafer Toprak, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 147; ayrıca bkz. Zafer Toprak, “Erken Cumhuriyet’in Bilimi: Antropoloji (Türkiye’de Antropolojinin Doğuşu)”, *Toplumsal Tarih* 204 (Aralık 2010), 26-33.

⁵⁰⁴ İsmail Hami Danişmend, “Büyük Türk Irkının Uğradığı İftiralar”, *Cumhuriyet* (28. 02. 1941), 3.

⁵⁰⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar-Düşünürler-Kitaplar* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), 43.

iddia edilmektedir. Nitekim Atatürk: “...Türklük esastır. Bu varlığı, tarih içinde araştırmak, birbirini izleyen bir tarih zinciri içinde belirlemek Türk uygarlığı içinde övünmek yerinde olur...” demektedir. Yine Atatürk: “...Türk milleti tarihinle övün; çünkü senin ataların uygarlıklar kuran, devletler, imparatorluklar yaratan bir varlıktır. Sen, Anadolu denilen bu yurda sonradan gelme değil, ilk yerleşip uygarlık kuranların çocuklarısın...” diyerek Türk Tarih Tezi’nin argümanlarına vurgu yapmaktaydı.⁵⁰⁶ Bu bağlamda Türkiye’de milli Türk kimliğinin çok özel vasıflara sahip olduğu iddiasının ırkı merkeze alan söylemlerle vurgulandığı söylenebilir. Türk kimliği ve Türk ırkı yüceltilerek yüksek erdem, üstün ırk, güçlü ulus gibi kavramlar bu minvalde gündeme getirildi.⁵⁰⁷

Tek Parti Döneminde antropoloji alanında Batı’ya dönük verilmek istenen mesaj, yüksek hayat kabiliyeti ile Milli Mücadele’yi başarılı bir şekilde sonlandırıp bağımsızlığını tesis etmiş Türk milletinin kültür ve uygarlık tarihinde önemli bir yerinin bulunduğu ve bünyesinde son derece yüksek istidatlar barındıran yüce ve asil bir ırk olduğuydu. Antropoloji çalışmalarının da öjenik anlamda bu iddiayı kanıtlamak için gerekli "bilimsel" envanteri ve retorik söylem için gerekli argümanları sağlayacağı varsayıldı. Nitekim dönemin ünlü siyaset adamlarından Reşit Galip Bey, I. Türk Tarih Kongresi'nde (2-11 Temmuz 1932) antropoloji hakkında şunları söylemekteydi:

*"...Bilim-tarih imtidadınca (boyunca) her gittiği yerde er geç hakimiyetini kurarak münevver ve mütefekkir beşeriyetin bugün dahi hayranlığı gittikçe artan bir ruh ile gittikçe derinleşen bir hürmet ve tazim, tetkik ve temaşa ettiği büyük medeniyetleri yaratmış olanlar, muasır alimlerin, Alpinler ve bizim daha doğru olarak Ana Türkler diye andığımız insanlardır. Yani kudret ve kabiliyet kaynağı, harikalı soyun evlatlarıdır. Diğer tiplerin kendi kendilerine dünyanın herhangi yerinde, müstakil, asrî medeniyetler kurabilmiş olduklarına arkeoloji ve antropoloji pek müşkülâtla vesika verebilir..."*⁵⁰⁸

Reşit Galip Bey'e göre antropolojik veriler ışığında Alpin olarak anılan Türk ırkı, tarihin her döneminde gittiği her yerde bir medeniyet kurmuş, bilim tarihi açısından son derece hürmet edilen, güçlü ve kabiliyetli bir ırktı. Nitekim antropolojik ve arkeolojik veriler de bu "gerçeği" doğrulamaktaydı.

⁵⁰⁶ Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 356.

⁵⁰⁷ "...Kafasını ve vicdanını en son terakki şubeleriyle güçlendirmeye karar vermiş olan bugünkü Türk çocukları biliyor ve bilecektir ki onlar, 400 çadırlı bir aşiretten değil, on binlerce yıllık, arî, medenî, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir...", "Büyük Tarih Kongresi, Servet-i Fünun 72-8/42 (Temmuz 1932),101.

⁵⁰⁸ "Türklük ve Medeniyet Tarihine Bir Nazar", *Milliyet* (04. 07. 1932), 1-5.

Dönemin önde gelen antropologlarından Şevket Aziz Kansu ise Türkiye'de antropoloji bilimine ve dolayısıyla antropologlara düşen vazifeyi şu şekilde açıklamaktaydı:

"Beşer zümrelerini tetkik eden antropolojinin tarif ve programından pratik bir alana gidecek önemli bir yolun da önümüze açıldığını görüyoruz. Bu alan en genel anlamda antropotekni ve eugeniktir. İlim ve malumatımız, insaniyetin hayat mücadelesindeki ehemmiyetli ihtiyaçlarını teskin ve bu cidaldeki kudretini çoğaltmak için yarattığı vasıtalarlardır. Beşeri faaliyetin kudretini arttırmaya yarayan zinde beşer zümreleri teşkil etmek için insaniyetin ihtiyaçlarının belki en esaslısını tatmin antropolojiye düşüyor... Memleketimizde antropolojinin tetkikatı, tedris ve intişarı kendi bünyemizin biyososyolojik teşrihi ve morfolojisi demektir... Bu malumat (antropoloji) bize ırkî ve ulusal kabiliyet ve istidatlarımızın hayattar sahalara akıtılmasını söyleyecek 'kahraman irade'nin memleketinde onun taşan ve aşan hayat kudretine lâayık bir ideal yaratacaktır..."⁵⁰⁹

Yine Kansu, *Ülkü* mecmuasında yayımlanan "Biyososyoloji" başlıklı yazısında şunları yazmaktaydı:

"Muayyen bir cemiyetin, kültürel bir muhitin kıymeti ehemmiyetli bir kısmı itibariyle bu muhiti teşkil eden fertlerin kıymeti ile izah olunur. Keza fertlerin kıymeti, kısmen, mukaddem nesillerin veraseti tesiri, kısmen de üzerlerine müessir olan içtimaî muhitin tesiri ile izah edilir. Bu ferdî karakterlerle bu mezolojik karakterler arasındaki mütekâmil münasebeti keşfetmek, bu karakterlerin birbirlerine nasıl tesir ettiklerini tetkik, onların münasebetlerini hesap etmek, işte o bio-sosyolojinin hakiki ve vazih sahası budur. Cinayet, fuhuş, tereddi, münevver sınıfların kısırlığı, iktisadî vaziyetin, aile organizasyonunun, meslek ve terbiyenin, kanunların, nesillerin refahı üzerine tesir vs. gibi içtimaî hıfzıssıhhanın mühim davaları, yavaş yavaş bio-sosyolojinin emin metotlarıyla tetkik ve asıl sahasına girmektedir..."⁵¹⁰

Dolayısıyla Kansu'ya göre antropoloji ile biyo-sosyoloji arasında bir korelasyon vardır denilebilir. İnsanoğlunun hayat mücadelesinde başarılı olması için gereken ihtiyaçlarını karşılamak ve bu mücadeledeki gücünü arttırmak için geliştirdiği vasıtalar

⁵⁰⁹ Şevket Aziz Kansu, "Antropolojinin Tarifi ve Programı Hakkında", *Ülkü* 7/ 37 (Mart 1936), 39-40; ayrıca bkz. Şevket Aziz Kansu, "Türkiye'de Yeni Bir İlim: Antropoloji Tedrisatı Hakkında", *Vakit* (09. 07. 1931), 14.

⁵¹⁰ Şevket Aziz Kansu, "Biyososyoloji", *Ülkü* 3/16 (Haziran 1934), 262.

antropolojinin konusunu ve materyallerini oluşturmaktaydı. Ayrıca hayatta kalma gücünü arttırmak için gerekli ihtiyaçları insanın kendisine sağlayan bilim de antropolojeydi. Nitekim antropoloji, Türk milletinin ulusal kabiliyetini de ortaya koyacaktı. Biyo-sosyoloji ise ırkın ıslahı anlamına gelen ve dönemin yaygın kavramlarından öjeniye atıf yapmaktaydı. Kansu'ya göre, toplumdaki birtakım sorunların sebepleri ve çözüm yolları biyo-sosyolojinin metotlarıyla bulunabilirdi.

Cumhuriyetin erken yıllarında basın ve yayın hayatında sadece Kansu'nun değil dönemin diğer ünlü antropologlarının⁵¹¹ yazılarında ve söylemlerinde öjeni izlerine rastlamak mümkündür. Söz konusu aydınların antropolojiye bu denli ilgi göstermelerinde bahsedilen bilimin Cumhuriyetin ilânından hemen sonra kurumsallaşmasının etkisi büyüktür. Nitekim Türkiye'de antropoloji çalışmalarına öncülük etmesi için 1924 yılında Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi kurulmuştu. Adı geçen merkezin amacı, “*Türk ırkının layık olduğu yerin belirlenmesi*” olarak ifade edilmişti. 1925 yılında yayın hayatına başlayan *Türk Antropoloji Mecmuası* ise bu amaç doğrultusunda yapılan yayınların merkezi konumundaydı. Mecmuanın ilk sayısında Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin vazifesi şu şekilde ifade edilmekteydi:

“Bir millet uzun bir devre-i mesaibden (felaket) sonra talihinin mesut bir anına vasil olduğu vakit, tarih-i terakki ve temeddünde kendi dehaet-i mahsusasına tevfikan serbestçe inkişaf eder. İşte tamamen kendisine sahip olduğu bu tür inkişafındadır ki, kendi tarihini yeniden yazmalarını tarih nüvisanından, kahramanlarını tebci etmelerini şairlerinden talep eder. Bas-ü bad’el-mevt (öldükten sonra dirilme) sırrına uğraması tarih-i beşerin en hayret efza hadisatından birini teşkil eden bir millet var ise o da Türk milletidir. La mevt (ölümsüz) Gazisinin zir-i idare-i himayesinde parlak zaferler kazanan Türk milleti harpte olduğu kadar mertebe, cesurane bir surette, sulhte de tarik-i terakkiye havahişle atılmaktadır... Eğer bir millet, suret-i mahsusada tetkike şayan olmuş ise o da bu zafer ve inkişaf günlerinde bulunan bizim milletimizdir. O halde Türklerde birçok evsaf olmak lazım gelmez mi? Siyaset itibariyle milletler arasındaki mevkimizi tamamiyle

⁵¹¹ Dönemin diğer antropologlarından İsmail Kılıç Kökten, Seniha Hüsnü Tukanan, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Nermin Aygen Erdentuğ hakkında detaylı bilgi için bkz. Aygen Erdentuğ, “The Pionering Anthrologists of Turkey: Personal Profiles in Socio-Political Context”, *The Turkish Association Bulletin* 22/2 (Sonbahar 1998) 13-44.

*istemek nasıl hakkımız ise akvam ve cemaat-i beşeriye arasında ırkımıza racî olan mevki tesis etmek de öylece vazifemizdir...*⁵¹²

T. Remzi Kazancıgil, 1928 yılında *Hayat* mecmuasında yayımlanan “*Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuur*” başlıklı yazısında şöyle yazmaktaydı: “*Milli Mücadele ile yüksek hayatîyetini ispat eden Türk milleti, cidallık ruhu ve maddî kudretini kendi arî evsafından almıştır. Türk milleti, bu evsaf sayesinde milli iştiyaklarımızın ifadesi olan dahi rehberimizin işaretlerini takip ederek nankörleşen tal’ini (kader) bahta çevirmiştir. Bu büyük muvaffakiyetler, ecdadın vâdiyesi (saklı) olan arî kabiliyetlerimiz sayesinde mümkün olmuştur. Türk milletinin tal’ine kumanda eden ses, tarihin derinliklerinden gelerek, daima kendisine sadık kalan o yüksek irsiyetimizin sesidir. Bu evsafımızı tanımak, bilmek, tenmiye (bereketlendirme) etmek ve kullanmak lazımdır...*⁵¹³ Görüldüğü üzere aydınların iddiasına göre, öldükten sonra yeniden dirilme şan ve şerefine erişen, küllerinden yeniden doğan Türk ırkı, son derece yüksek vasıflara sahip olduğunu Milli Mücadele ile kanıtlamıştı. Savaşma gücünü ve hayatta kalma becerisini kendi arî vasfından alan Türk ırkının uluslararası arenada hak ettiği yeri talep etme kadar; dünyada yerini tesis etme hakkı da vardı. Ayrıca Türk ırkının sahip olduğu arî vasfının araştırılması ve bilinmesi gerekiyordu.

Dönemin antropologları Anadolu halkının fiziksel özelliklerini ve antropolojik vasıflarını araştırırken saf kan ve bu kana sahip bir Türk tipinin olup olmadığını da sorgulamışlardı. Tüm dünyaca kabul edilen bir Türk tipinin olup olmadığı, Türklerin arî olarak ne kadar saf kan olduğunun yanı sıra bu özelliklerinin ne kadarını muhafaza ettikleri, mevcut Türklerin kadim zaman Türkleriyle hangi vasıfları paylaştığı, hangi vasıfların yok olduğu dönemin antropologlarının en çok sorduğu sorulardandı. Örneğin, Türk ırkının sahip olduğu özelliklerin öğrenilmesi, antropolojik anlamda bir Türk tipinin ortaya konulması için ve Türk’ün ne olduğunun fiziksel olarak belirlenmesi hevesinin uyandığını belirten Osman Şevki Efendi’ye göre, İstanbul gibi büyük şehirlerde Türk ile Arnavut, Çerkes, Gürcü, Laz, Arap ve Hristiyan kadınların izdivaçlarının Türk kanını saf olmaktan çıkardığı kabul edilebilirdi. Ayrıca Osman Şevki Efendi, İstanbul ve büyük şehirlerde Türklerle izdivaç eden unsurların, bir şehirli

⁵¹² “Bir Türk Antropoloji Tetbî Merkezi İbdânın Lüzum ve Faidesine Dair”, *Türk Antropoloji Mecmuası* 1 (Teşrin-i Evvel 1925) 5; ayrıca bkz. Mahmud Sadık, “Fennî Muhasebe: Kuru Kafa, Edip Kafası”, *Servet-i Fünun* 64/ 1667 (Temmuz 1928), 170-171.

⁵¹³ Tefvik Remzi Kazancıgil, “Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuur”, *Hayat* 3/75 (Mayıs 1928), 19.

nesil meydana getirdiğini ve bu neslin kanlarının son derece muhtelif olduğunu belirtmişti.⁵¹⁴ Ancak bu durum ırkın arî kanının ve tipolojisinin yok olması için bir gerekçe teşkil etmemekteydi. Osman Şevki Efendi bu durum için: “Sicilleri en mazbut (kayıtlı) olan hükümdar sülaleleri bile siyasî icabattan dolayı kendi mensup oldukları ötenik⁵¹⁵ grup haricinde bulunan diğer hükümdar kızlarıyla tehil etmek (evlenmek) yüzünden saf ırklarını muhafaza edememişlerdir” diye yazmaktaydı. Ayrıca Şevki Efendi’ye göre: “Antropolojinin en müheyyic (heyecanlı) bir meselesi olan tesalüb (nesil-soy) birçok tebdilleri (değişim) mucip olabilmişse bu tebdil şehirlerde vakıa olagelmiş, köyler ve bilhassa aşiret hayatı yaşayanlar şiddetli bir asabiyetle tesalübe iltifat etmemişler ve kanlarını saf olarak muhafaza edebilmişlerdir...”⁵¹⁶ Dolayısıyla Şevki Efendi’ye göre, büyük şehirlerin kozmopolit yapısından dolayı İstanbul gibi yerlerde Türk tipini temsil edebilecek unsurlar bulunmasa da Anadolu’nun uzak bölgelerinde köy ve aşiret hayatında kanının saflığını korumayı başarmış Türkler bulunabilirdi. Yine *Türk Antropoloji Mecmuası*’nda yayımlanan “*Türk Irkı Hakkında Antropoloji Tetkikatı*” başlıklı bir yazıda ise şöyle yazılmaktaydı:

“...Hâlihazırda Türk tecmî (toplum) sair tecmiler gibi evvelen “saf bir ırk” tabir olunan hal-i safiyette değildir. Esasen hem muallak hem de son derece şümüllü (kapsamlı) olan “saf ırk” kelimesi hakkında en sahib-i salahiyyet antropolojistler çoktan beri haklı olarak hükümlerini verip bu ıstılahın (tabir) terk edilmesi lazım gelen bir tabir olduğunu bildirmişlerdir. Beşeri tecemmüllerin ötenik safiyeti evvel emirde (her şeyden önce) teferrüt-ü coğrafiyeleriyle alakadardır. Bir zümrenin bulunduğu mevki-i asliden harice intişarı veyahut diğer zümrelerin bu mevki-i asliyeye nüfuz ve duhulleri ne derece müşkül olursa o tecemmüm irsi safiyeti o nispette muhafaza olunur... Ötenik bir safiyetin derecesi ancak dakik usullere istinat eden (dayanan) bir taharriyat-ı antropoloji sayesinde kabil-i takdirdir.”⁵¹⁷

Türkiye’de kendini açıkça ırkçı olarak tanımlayan ikinci kuşak Türkçülerin söylemlerinde de öjenizmin izlerini görmek mümkündür. Genel itibarıyla negatif öjeni olarak değerlendirilebilecek bu söylemler, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Nejdî Sançar ve Hikmet Tanyu gibi 1930-1940’ların ortalarına kadar entelektüel anlamda belli

⁵¹⁴ Bu konuda bkz. Müderris Nurettin vd., “Türk Irkı İle İstanbul’da Yaşayan Diğer Irkların Mukayesevi Tetkiki”, *Türk Antropoloji Mecmuası* 2 (Mart 1926), 5-20.

⁵¹⁵ Osman Şevki Efendi, burada ötenik kelimesini kullansa da bu kavram öjenik olarak anlaşılabilir.

⁵¹⁶ Osman Şevki, “Türk Tipi”, *Hayat* 3/ 74 (26 Nisan 1928), 17-18.

⁵¹⁷ “Türk Irkı Hakkında Antropoloji Tetkikatı”, *Türk Antropoloji Mecmuası* 3/ 5 (Teşrin-i Evvel 1927) 5-6.

bir etkiye sahip olan Türkçü düşünürler tarafından dile getirilmekteydi. Örneğin Nihal Atsız, kendi döneminde son derece radikal fikirlere sahipti. Bu fikirlerin başında Türkiye'nin ırksal olarak karışık olması geliyordu. Atsız, Türkiye'yi homojenleştirmek için Anadolu'da ırksal bir temizlik yapılması gerektiğini iddia etmekteydi. Anadolu'nun yeterince "saf" olmadığına inanan Atsız için Türklük, Orta Asya kaynaklı bir ırkçılığa dayandığından Anadolu'da bir temizleme-homojenleştirme işlemine ihtiyaç vardı. Ayrıca Atsız, Çingenelerin Türkleştirilerek Türk milletinin arasına katılmasının kanın saflığını bozacağını belirtip bunun bir cinayet olacağını belirtmekteydi. Ona göre Türk bünyesini "mikroptan" temizleyecek en güzel tedavi usulü katliamdı.⁵¹⁸ Türkkan ise bir ırkı koruma kanunu hazırlanmasını ve buna göre 3 yaşından küçük melez Türk çocuklarının idam edilmesini öneriyordu.⁵¹⁹

Görüldüğü üzere İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin bir ulusal kimlik arayışı ve bunun kurgulanması için kullanılan enstrümanların başında gelen antropoloji çalışmaları, "Türk ırkı" kavramının öne çıktığı ve devletin resmi ideolojisi ile de büyük ölçüde örtüştüğü bir süreci beraberinde getirdi. Dönemin kimi aydınları homojen bir Türk ırkının yaratılması gerektiğini savunurken kimi aydınlara göre ise zaten böyle bir ırk halihazırda vardı.

Bu dönemde Türk ırkının kuşaklar boyunca bünyesinde barındırdığı, kendisini güçlü ve dirayetli kılan özelliklerini ortaya çıkarmak için yapılan antropoloji çalışmaları, devlet tarafından da desteklendi. Dolayısıyla antropologların öne sürdüğü öjenik argümanlar minvalinde antropoloji çalışmalarına kurumsal anlamda öncülük eden Türk Antropoloji Müessesesinin bir öjeni laboratuvarı gibi hizmet verdiği iddia edilebilir. Ancak Türkiye'deki antropolojik çalışmaların sağladığı verilerin Almanya ve İtalya gibi dönemin faşist devletlerinde yürütülen ırkçı politikalardan daha farklı yorumlandığı göz önünde tutulmalıdır. Her ne kadar Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi dönemin Türkçü aydınları Almanya'daki öjenik politikaların bazılarının benzerlerini Türkiye için önerse de dönemin hükümetleri bunu benimsemedi. Bu doğrultuda Türk Antropoloji Müessesesinin çalışmaları, Almanya'daki emsali KWIA'nın çalışmalarından farklıydı. KWIA ve bünyesindeki öjeni laboratuvarı,

⁵¹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, *Çanakkaleye Yürüyüş: Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1997), 21.

⁵¹⁹ Emre Arslan, "Türkiye'de Irkçılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)* 4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 418-420.

biyolojik ırkçılığı bir devlet politikası olarak gören, öjenik söylem bağlamında arî ırkın önde gelen temsilcisi olduğu iddia edilen Alman ırkının diğer ırklara karşı üstünlüğünü kanıtlamak için somut veriler arayan, hem teorik hem pratik anlamda ötekiler yaratan çalışmalara imza attı. Türk Antropoloji Müessesesinin çalışmaları ise Türkiye genelinde gerek mezarlıklardan elde edilen vücut uzuvları üzerinde gerekse canlı insanlar üzerinde yapılan kafatası ve vücut uzuvları ölçümleri, kan grupları incelemeleri ile Anadolu'daki Türklerin halihazırda yaşadıkları coğrafyanın geçmiş yıllardaki uygarlıkları ve Türk devletlerinde yaşayan ırktaşlarıyla ortak özelliklerini bulmak, yeni bir kimlik inşa etmek ve Türk'ün sahip olduğu arî özellikleri ortaya çıkarmak için yapıldı. Dolayısıyla devrin negatif öjeni pratiklerini hayata geçiren ülkelerle kıyaslandığında Türk antropolojisi, ötekiler yaratmak gibi radikal amaçları olmayan pozitif öjeni çalışmaları üzerine yoğunlaştı. Ayrıca biyolojik ırkçılık, Erken Cumhuriyet Döneminde ideolojik anlamda devlet politikası olmadı. Devletin amacı, kozmopolit bir nüfusa sahip imparatorluk mirası üzerine kurulan Türkiye'de, ulus devlet inşası sürecinde Türk'ü bir üst kimlik olarak ön plana çıkarmaktı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ardından bir kimlik olarak insan tanımında öne çıkan ırk nosyonu popülerliğini kaybetti ve kimlik inşasında bilimsel olduğu varsayılan veriler sağlayan antropoloji çalışmaları gözden düştü.

4. 4. Erken Cumhuriyet Döneminde Antropoloji Alanında Öjeni Pratikleri

Tek Parti Döneminde ulus devletin inşası sürecinde Türk milletine modern bir kimlik oluşturmak ve Türk'ün dünyada sahip olduğu kötü algıyı yıkmak gibi çeşitli amaçlarla yapılan antropoloji çalışmalarının, dönemin diğer devletleriyle karşılaştırıldığında çok daha geniş çaplı olduğu dikkat çekmektedir. Bahsedilen çalışmalar sadece Türk Antropoloji Müessesesi ve yurt dışında eğitim almış, modern antropoloji metotlarını bilen bilim insanlarının değil; aynı zamanda çeşitli bakanlıklarda görev yapan personellerin de görevlendirildiği çalışmalardı. Söz konusu çalışmalar, Türklerin boy uzunluğundan kafatası başta olmak üzere çeşitli vücut ölçümlerine; kan grupları incelemelerinden 64.000 kişilik son derece büyük bir kitlenin antropometrik olarak incelenmesine kadar değişik şekil ve yöntemlerle yapılan antropolojik araştırmaları kapsamaktaydı. Ayrıca devlet, yurt dışındaki antropolojik gelişmeleri ve yeni araştırma metotlarını takip etmekte ve düzenli olarak yurt dışında yapılan

antropoloji ve arkeoloji kongrelerine dönemin aydınlarını göndermekteydi.⁵²⁰ Ek olarak yurt dışında görevli olan büyükelçi ve maslahatgüzarların da yurt dışındaki antropolojik ve öjenik çalışmaları takip ettikleri, basında ve yayında Türkler hakkında yapılan etnik eleştiriler hususunda Ankara'yı bilgilendirdikleri görülmektedir.⁵²¹

Dönemin aydınları bir ırkın biyolojik vasıflarını veya toplumun anatomik özelliklerini mütalaa etmek için uygulanacak yöntemlerin iskelet, kadavra ve yaşayan insanlar üzerinde yapılabileceğini düşünmekteydi. Ancak iskelet üzerinde yapılacak araştırmaların daha iyi ve doğru sonuçlar verebileceğini de ileri sürmekteydi. Bilhassa kafataslarının ölçülmesinin insanların öjenik vasıflarının tespit edilmesi hususunda güven veren neticeler vereceğine inanılmaktaydı.⁵²² Ayrıca dönemin aydınları antropolojik araştırmalar sonucunda Türk ırkı hakkında elde ettikleri sonuçları, dış gözlemciler ve araştırmacılar tarafından da doğrulamak için yurt dışından birtakım akademisyenleri ülkeye davet ederek tarih kongrelerinde konuşma yapmalarını sağladı. Bu akademisyenlerin en dikkat çekici olanlarından biri Eugene Pittard idi.⁵²³ Nitekim Pittard, Dobruca'da yaşayan Türk asıllı köylü ve çiftçiler ile Anadolu'da yaşayan 1000 askerî personel üzerinde yaptığı anketlere dayanarak Türk ırkını teşkil eden insanların beyaz ırka mensup olduğunu, Mongoloid ırk tipinin azınlıkta olduğunu iddia etmekteydi. Ayrıca Balkan Türkleri arasında Dinarik tipin yaygın olduğunu belirten Pittard, Anadolu'daki Türklerin boylarının Balkan Türklerinden uzun olduğunu; Anadolu'da ölçtüğü boy ortalamasının 1.71 cm. olduğunu (Balkan Türkleri de dahil edildiğinde boy ortalaması 1.68 cm.), Türklerin brakisefal ve ince burunlu (leptorin) bir

⁵²⁰Bkz. "İsviçre'nin Basel Şhrinde Toplanacak Olan I. Beynelmilel Etnoloji ve Antropoloji Kongresi'ne Katılacak Olan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Antropoloji Prof. Şevket Aziz'e Diplomatik Pasaport Verilmesi", *BCA*, 30. 18. 1. 2/35. 25. 2 (15. 04. 1933), 1; "Londra'da Toplanacak Olan Antropoloji ve Etnoloji İlimleri Uluslararası Kongresi'ne Prof. Dr. Şevket Aziz'in Gönderilmesi", *BCA*, 30. 18. 1. 2/47. 53. 7 (24. 07. 1934), 1; "Bükreş'te Toplanacak 17. Beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'ne Prof. A. İnân Başkanlığında Gidecek Olan Heyete Siyasi Pasaport Verilmesi", *BCA*, 30. 18. 1. 2/78. 72. 5 (17. 08. 1937), 1; "Kopenhag'da Toplanacak Antropoloji ve Etnoloji Kongresi'ne Gönderilecek Olan Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ile Remzi Oğuz Arık'ın Yevmiye ve Dövizi", *BCA*, 30. 18. 1. 2/83. 32. 15 (16. 04. 1938), 1; "Oxford'da Toplanan Antropoloji ve Etnoloji Kongresi'ne Katılacak Olan Dr. Şevket Aziz Kansu ile Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık'a Verilecek Gündelik", *BCA*, 30. 18. 1.2/111. 38. 14 (28. 05. 1946), 1.

⁵²¹ Bkz. "Alman Arî Irk Teorisine Karşı Herald Tribune Gazetesinde Yayımlanan 'Nordic Türkler' İsimli Makale", *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)*, 23253/101799 (20. 09. 1938) 1.

⁵²² "Türk Irkı Hakkında Antropoloji Tetkikatı", *Türk Antropoloji Mecmuası*, 10.

⁵²³ Pittard hakkında bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Adem Havva'dan Homo-Alpinus'a: Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi, *Toplumsal Tarih* 206 (Şubat 2011), 16-29.

tipolojiye sahip olduklarını belirtmekteydi.⁵²⁴ Ayrıca Pittard, II. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "*Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler*" isimli bildirisinde Avrupa'da Neolitik medeniyetin oluşmasını sağlayan somut öğelerin o dönem Avrupa'da olmadığını; buğday ve ehlileştirilmiş hayvanların Avrupa'ya Karadeniz'in kuzeyinden gelmiş olabileceğini ileri sürmüştü.⁵²⁵ Çalışmalarıyla Pittard'ı destekleyen Ş. A. Kansu ise Neolitik medeniyeti Avrupa'ya getirenlerin Anadolu Türklerinin ataları olduğunu, dolayısıyla Ön Asya'nın bugünkü Avrupa'nın atası olduğunu kabul etmek gerektiğini vurgulamıştı.⁵²⁶ Dolayısıyla dönemin antropoloji çalışmalarının sağladığı bilimsel verilerle yapılan söylemin, bir noktadan sonra ampirik olmaktan çıkarak kurgusal ve hamasi bir boyut kazandığı da iddia edilebilir.

4. 4. 1. Medeniyetin Ölçüsü: Brakisefal Türk Kafası

19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle antropolojik araştırmalarda insanlar üzerinden alınan ölçüler yaşayan insanlarla sınırlı kalmayıp kadavralar ve kuru kemikler üzerinden de yapılmaya başlandı. Ancak gerek canlı üzerinde olsun; gerekse kadavra üzerinde olsun kemik ölçümlerinde kafatasının ayrı bir yeri ve önemi vardı. Kafatası üzerinden alınan ölçüler için kraniyoloji terimi kullanılmaktaydı.⁵²⁷ Kafatasının içgüdü ve yeteneklerle olan ilişkisini inceleyen bilim dalı olan kraniyoloji, Cumhuriyet Dönemi'nin antropolojik çalışmalarında Alpin ırkına mensup olduğu iddia edilen Türk ulusunun yüksek kabiliyet ve medeniyet kurma özelliklerini ortaya çıkarmak için kullanılan metotlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu metot gerek hâlihazırda yaşayan insanlar üzerinde, geçmiş yıllarda Anadolu'da medeniyet kurmuş çeşitli devletlerin tarihî coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen kafatasları üzerinde ve bilhassa Selçuklu mezarlarından çıkarılan kafatasları üzerinde uygulandı.

⁵²⁴ Eugene Pittard, "Türk Irkı Hakkında", *Ülkü* 7/ 46 (Birinci Teşrin 1936), 197-198.

⁵²⁵ Eugene Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", *II. Türk Tarih Kongresi, (20-25 Eylül 1937)*, İstanbul, 65-84; ayrıca bkz. Eugene Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", *Belleten* 2/ 5-6 (Ocak 1938), 19-38.

⁵²⁶ Şevket Aziz Kansu, "İnsan ve Medeniyet Tekâmül Tarihinde Anadolu'nun Yeri", *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, 306-307.

⁵²⁷ Emiroğlu-Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, 57.

Bu çalışmaları yapan bilim insanlarının başında Eugene Pittard ve Ş. A. Kansu gelmekteydi.⁵²⁸

Pittard'a göre, Anadolu'dan başlayarak Hazar Denizi doğusuna ve Orta Asya'ya kadar olan bölgede yaşayan insanların morfolojik olarak en bariz vasıflarından birinin brakisefal kafatasına sahip olmalarıydı. Anadolu'nun hâlihazırdaki brakisefal insanları, Etiler'in (Hititler) yaşamış oldukları geniş sahada yaşamakta olan bugünkü torunları olarak farz edilebilirdi. Ayrıca bugün söz konusu kavimler, Türkistan'da Türkmen, İran'da Pers (veya Fars), Türkiye'de ise Türk olarak anılmaktaydı.⁵²⁹ Dolayısıyla Türklerin tamamı uzun boylu⁵³⁰ brakisefallerdi. Ancak uzun boylu olmalarından dolayı dönemin bazı bilim insanları Türklerin Dinarik ırka mensup olduklarını iddia etmekteydiler. 1931 yılında Uluslararası Antropoloji ve Arkeoloji Kongresi'nde bu konu hakkında konuşan Pittard, Anadolu Türkleri ile Balkan Türklerinin Avrupa ırkları arasına dahil edilebileceğini iddia etmişti. Pittard'a göre, Avrupa nüfusu içinde nasıl antropolojik birlikler görülebiliyorsa; Türk nüfusu içinde de antropolojik birlikler görmek mümkündü. Nitekim Avrupa nüfusunun bir kısmını oluşturan Macarlar, Bulgarlar ve eski İskitlerin Türk ırkından geldiği kabul edilebilirdi.⁵³¹

1929 yılında Şevket Aziz Kansu tarafından Tıp Fakültesi Antropoloji Laboratuvarında bir grup canlı Türk vatandaşı üzerinde antropolojik ölçüm yapıldı. Kansu'nun iddiasına göre, ilk tespitlerin sonucunda bu insanlar ortalama 1,675 mm. boya, brakisefal bir kafaya, ince-uzun (leptorin) bir buruna ve ortalama kulaklara

⁵²⁸ Bkz. Zafer Toprak, "Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı: Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi", *Toplumsal Tarih* 207 (Mart 2011), 18-29.

⁵²⁹ Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya İle Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", 72.

⁵³⁰ Dönemin bilim insanları Türklerin boy uzunluğu hakkında farklı sayılar vermiştir. Örneğin Joseph Deniker, Türklerin ortalama boy uzunluğunu 1, 622 mm. olarak verirken; Pittard 1, 679 mm. olarak vermektedir. Türkiye'de 1920'lerin sonlarında askerlik öncesinde yapılan sağlık muayenelerinde ölçülen Anadolu Türklerinin ortalama boyu ise 1, 637 mm. olarak ölçülmüştür. Bu durumun temel sebebinin coğrafi farklılıklar olduğu iddia edilmiştir. Nitekim Türkiye'nin sahil bölgelerinde yaşayan 14. 483 kişiye yapılan boy ölçümlerinde ortalama boy uzunluğu 1. 645 mm. olarak bulunurken; sahilten ve yaylalardan uzak bölgelerde sakin 17. 298 kişinin boy ortalaması ise 1. 630 mm. olarak bulunmuştur. Yaylalarda ve yüksek bölgelerde sakin 16. 934 kişinin ise ortalama boyu 1. 636 mm. olarak bulunmuştur. Osman Şevki, "Türk Antropolojisi", *Hayat* 3/68 (15 Mart 1928), 16-17.

⁵³¹ Marguerite Dallenbach, "Türklerin Antropolojik Tarihlerine Dair Vesikalar", *II. Türk Tarih Kongresi* (20-25 Eylül 1937), İstanbul, 377-380.

sahipti. Ayrıca Mongoloid özellikleri yoktu ve Alpin tipinin özelliklerini taşımaktaydı.⁵³²

1935 yılında Kültür Bakanlığı, Orta Anadolu Kültür Direktörlüklerine gönderdiği bir yazıda, bölgede görev yapan öğretmenlerin Selçuklu, Danişment ve Artukoğullarına ait eski mezarlıkları kazarak buldukları kafataslarını ve kemikleri, Antropoloji Müessesesine göndermeleri rica edildi. Yine aynı yazıda, mahalli yönetimlerin öğretmenlere bu konuda yardım etmekle yükümlü olduğu ve kazı çalışmalarında oluşacak masrafların Antropoloji Müessesesi tarafından karşılanacağı belirtildi. Bulunacak kafatasları ve kemikler incelenerek Türklerin brakisefal-Alpin ırkına mensup olduğunun ispat edilmesi için kullanılacaktı.⁵³³ Nitekim 1935 yılının haziran ayında, Ankara'da Selçuklulara ait Yediler Mezarlığı'nda meydana çıkarılan Selçuklu Türklerine ait on iskelet üzerinde inceleme yapıldı. Üçünün cinsiyetinin kadın, yedisinin erkeğe ait olduğu anlaşılan iskeletler üzerinde yapılan morfolojik incelemelerle iskeletlerin kafataslarının brakisefal ve Alpin olduğu, leptorin burunlu ve orta büyüklükte oldukları görüldü. Kadın iskeletlerin boyu 1. 516; erkeklerin boyu ise 1. 607 mm. olarak ölçüldü. Bu bulgulardan yola çıkarak Selçuklu Türklerinin brakisefal kafalı, ince-uzun burunlu, orta yüzlü ve orta boylu fizikî özellikleri itibariyle beyaz ırkın Alpin zümresine mensup oldukları iddia edildi.⁵³⁴

Dönemin antropologları, Anadolu'nun Mezolitik dönem prehistoryası (Kumtepe), protohistoryası (Alacahöyük) ve Eti tarihine dair (Alişar)'da yaptıkları kazılardan elde edilen bulgulardan yola çıkarak, Anadolu'nun ırk tarihinin bir süreklilik arz ettiği iddiasındaydı. Ancak Muzaffer Süleyman Şenyürek, Anadolu'da Alişar, Alacahöyük, Ahlatlıbel, Aslantepe, Tilkitepe, Truva, Babaköy ve Kusura gibi bölgelerde bulunan kafataslarını tetkik ederek Anadolu'nun Bakır Çağı sakinlerinin çoğunlukla dolikosefal oldukları sonucuna vardı. Kısa süre sonra Kılıç Kökten ve Tahsin Özgüç Samsun'da Tekeköy ve Kaledoruğu Bakır Çağı tabakalarında 30 adet iskelet buldular. Söz konusu iskeletlerin 16 tanesi ölçülebilir derecede sağlam durumdaydı. Yapılan ölçümlerden iskeletlerin 10 tanesinin dolikosefal, beş tanesinin

⁵³² Şevket Aziz Kansu, "Türklerin Antropolojisi", *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932)*, Ankara, 277.

⁵³³ "Kültür Bakanlığının Bir Yayımı", *Kurun* (04. 08. 1935), 2; ayrıca bkz. *Akşam* (04. 08. 1935), 1.

⁵³⁴ Şevket Aziz Kansu, "Selçuk Türkleri Hakkında Antropolojik İlk Bir Tetkik ve Neticeleri", *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*, İstanbul, 443-456.

mezosefal ve bir tanesinin brakisefal olduğu sonucuna varıldı. Dolayısıyla Kalkolitik ve Bakır Devri kafatasları arasında görülen hâkim unsur dolikosefaldi ve bunlar Akdeniz ırkı ve Euroafrican olmak üzere iki tipolojiye ayrılıyordu. Ancak Bakır Çağ'ında görülen üçüncü tip ise brakisefaldi ve Eti Devrine ait kafatasları genel olarak % 50 oranında brakisefaldi. Bakır Devri ile karşılaştırılınca Eti Devri'nde brakisefal unsurun arttığı görüldü.⁵³⁵ Dolayısıyla brakisefal Türk varlığının, Eti Devri'nden itibaren Anadolu'da hâkim olduğu iddia edildi.

Dönemin antropoloji çalışmalarıyla Anadolu'nun eski uygarlıkları, Orta Çağ Selçuklu Türkleri ile hâlihazırdaki Anadolu Türkleri arasında tarihi bir bağ ve Anadolu coğrafyasının ırk tarihinde süreklilik ortaya koymaya çalışıldığı görülmektedir. Günümüzde bilimselliğini ve geçerliliğini büyük çoğunlukla kaybetmiş olan bu iddiaların temelinde Avrupa bilim camiasının Türklere yönelik asılsız ve önyargılı iddialarına karşı Türklerin yüksek vasıflara sahip ve medeniyet kurucu insanlardan müteşekkil bir ırk olduğunu ispatlama çabası yatmaktaydı. Ek olarak bilimsel verilere dayalı antropolojik kanıtlarla Anadolu'nun kadim medeniyetleri ile hâlihazır Türkü arasında kurulacak tarihî ve etnik bir bağ, Türklerin Anadolu üzerinde tarihi bir hakları olduğunu ispat etme amacını da taşımaktaydı.

4. 4. 2. Büyük Türk Anketi

Cumhuriyetin erken yıllarında antropoloji bağlamında yapılan en önemli öjeni pratiği Atatürk'ün izni ve bakanlıkların yardım ve desteğiyle 1937 yılında 64.000 yurttaş üzerinde gerçekleştirilen antropometri anketiydi. Söz konusu anket, aynı zamanda dönemin önemli tarihçilerinden Afet İnan tarafından 1939 yılında İsviçre'nin Cenevre Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde sunduğu *L'Anatolie Le Pays de la "race" Turque: Recherches sur les caracteres anthropologiques des Populations de la Turquie (Enquete sur 64.000 Individus* (Türkiye Halklarının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu) adlı doktora tezinin temelini teşkil etti.⁵³⁶ Hükümet, bu anket için devlet bütçesinden mühim bir para ayırdı

⁵³⁵ Muzaffer Süleyman Şenyürek, "Eski Anadolu Tarihinin Kraniolojik Tetkiki", *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, 205-209.

⁵³⁶ Afet İnan, eserinde antropometrik verileri kullanarak insanları sahip oldukları değerlere göre ayırmayı ve onlardan en verimli şekilde nasıl faydalanılabilirse öyle değerlendirilmeleri gerektiğini savunmuştur. İnan'a göre, morfolojik olarak birbirinden farklı dimağ ve beden kabiliyetine sahip olan bireylerin bir arada olmamaları gerekiyordu. Ona göre, okul sıralarında bile çocukların boy uzunluklarına göre değil, makroskel (bacakların gövdeden uzun olduğu vücut tipi) veya braşiskel (bacakların gövdeden kısa olduğu

ve dönemin Sıhhat, Milli Savunma ve Eğitim Bakanlarını bu anketle alâkadar olmakla görevlendirdi.⁵³⁷

19 Haziran 1937 tarihinden 31 Aralık 1937 tarihine kadar süren söz konusu anket, dönemin emsalleriyle karşılaştırıldığında yapılmış en büyük antropometrik anketlerinden biriydi. Anketin sistematik olarak yapılabilmesi için Türkiye 10 bölgeye ayrıldı ve bu bölgeler için 10 ayrı ekip görevlendirildi. Kendi bölgelerinde çalışacak ekiplere anket öncesi antropometri eğitimleri verilerek ölçüm aletlerinin nasıl kullanılacağı öğretildi. Söz konusu 10 mntıka ve ankete tabi tutulan nüfus aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:⁵³⁸

Tablo 5. Antropometri Anketinin Yapıldığı Bölgeler, Sorumlu Personel ve Ankete Katılanların Sayısı

Bölge Adı	Sorumlu Personel	Bölgede Tetkik Edilen Yerler ve Köyler	Tetkik Edilen Nüfus
Trakya	Dr. Murtaza SOYLU	Edirne (Merkez Kaza) köyleri	2.000
		Lüleburgaz “	2.000
		Çorlu “	1.000
		Gelibolu “	1.000
Bursa-Bilecik	Dr. Sami ÖZYURT	Bursa köyleri	1.000
		Orhaneli “	1.000
		Söğüt “	1.000
		İznik “	1.000
		Karacabey “	500
		Bilecik “	500
Çanakkale-Balıkesir-Manisa	Dr. Fikret Esat ERKMEN	Çanakkale köyleri	1.000
		Balıkesir “	1.000
		Bandırma “	500
		Kırkağaç “	1.000
		Akhisar “	1.000
		Salihli “	1.000

vücut tipi) özelliklerine göre oturtulmaları gerekiyordu. Nitekim Nebile İlbars da İnan ile aynı görüşleri paylaşmaktaydı. Ankara İsmetpaşa İlkokulunda 8-13 yaş aralığında 200 çocuğun boy, büst, kilo, kulaç, göğüs çevresi ve dinamometre kuvvetini ölçen İlbars, okullardaki sıraların yeri değiştirilebilir olmasını veya çocukların boylarına göre değil, vücutlarının alt kısımlarının uzunluğuna göre oturtulmaları gerektiğini belirtmiştir. Ek olarak İlbars, makroskellerin ve braşiskellerin jimnastik derslerinde ayrılmasını, her iki gruba ayrı hareketler yaptırılmasını ve spor müsabakalarının da her iki grup için ayrı formatta planlanması gerektiğini belirtmiştir. (Nebile İlbars, "Ankara İlkokul Çocuklarının Bedeni Kabiliyetleri Üzerine Araştırmalar", *Antropoloji ve Etnoloji Araştırmaları (1940-1941)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Neşriyatı, 26, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1941, 540.

⁵³⁷ Halil Demircioğlu, "Antropoloji ve Tarih", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 6/ 1-2 (1948), 49-51.

⁵³⁸ Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi (Türk Irkının Vatanı Anadolu)* (Ankara: TTK Basımevi, 2019), 70-72; Şevket Aziz Kansu, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 20-21.

Ege	Dr. Aziz Doğan	Ödemiş köyleri Nazilli “ Denizli (Merkez) “ Bodrum “ Milas	1.500 1.500 1.500 700 800
Eskişehir- Kütahya- Afyon- Isparta- Burdur- Antalya	Dr. Fuat BENER	Mihaliççik köyleri Sivrihisar “ Kütahya (Merkez) “ Sandıklı “ Isparta “ Bucak “ Manavgat “ Elmalı “ Antalya “ Akseki “	500 500 1.000 1.000 500 500 500 500 500 500
Orta Anadolu	Dr. Zühtü AKDÜL	Beyazıt köyleri “ Bala (Karakeçeli) Elmadag “ Kalecik “ Çankırı (Merkez) “ Çerkeş “ Alaca “ Yozgat (Merkez) “ Kayseri “ Kırşehir “ Niğde “ Bozkır “ Karaman “ Konya “	500 500 500 500 500 500 1.000 500 1.000 500 500 500 500 500
Batı Karadeniz	Dr. Şefik ARMAN	Kocaeli (Merkez) köyleri Bolu (Merkez) “ Zonguldak “ Devrek “ İnebolu “ Sinop (Merkez) “ Bafra “ Havza “ Amasya (Merkez) “	1.000 500 500 500 1.000 500 500 500 1.000
Güney Bölgesi	Dr. Namık EMEL	Silifke köyleri Tarsus “ Ceyhan “ Osmaniye “ Maraş (Merkez) “ Gaziantep “ Nizip “ Birecik “ Urfa (Merkez) Harran “ Mardin “ Nusaybin “	500 500 500 500 500 500 500 500 500 500 500

I. Doğu Bölgesi	Dr. Ramiz GÜNDOĞDU	Turhal köyleri	500
		Sivas (Merkez) “	1.000
		Divriği “	500
		Malatya (Merkez) “	1.000
		Baskil “	500
		(Elazığ) “	500
		Diyarbakır (Merkez) “	500
		Silvan “	500
		Siirt (Merkez) “	1.000
		Van (Merkez) “	1.000
II. Doğu Bölgesi	Dr. İzzet OYKAN	Ordu (Merkez) köyleri	1.000
		Giresun (Merkez) “	1.000
		Rize (Merkez) “	1.000
		Trabzon (Merkez) “	1.000
		Erzurum (Merkez) “	1.500
		Pasinler (Merkez) “	500
		Kars (Merkez) “	1.000

Söz konusu antropometri anketinde 64.000 kişiden toplanan fişler, tasnif ve tertip edilmek üzere İstatistik Umum Müdürlüğü’ne gönderildi. Toplanan 64.000 fiş içinde yanlış ve eksik bilgi barındıranlar çıkarıldıktan sonra 59.728 kişi üzerinde kati hesaplar yapıldı. Bunların 39.465’i erkek, 20.263’ü ise kadındı.

Anketin sağladığı verilerin incelenmesinden elde edilen bilgiler ışığında Türklerin ırkî karakterleri şu şekilde özetlendi: Erkeklerde boy ortalaması 1.652 mm. iken kadınlarda bu rakam 1.522 mm. idi. Boy serisinde erkekler dünya ortalamasından biraz yukarıda; kadınlar ise ortalamanın altındaydı. İki cinsiyet arasındaki boy farkı 13 cm. olup bu fark diğer ırkların kadın-erkek boy farklarıyla kıyaslandığında yüksekti. Türkiye genelinde boy uzunlukları, her yerde aynı oranda görünmemekteydi. Kısa boylu bireyler, ağırlıklı olarak ülkenin batı kısmında daha çok bulunmaktaydı. Ancak batıdan doğuya gidildikçe boy uzunluğu artmaktaydı. Nitekim doğu bölgeleri daha uzun boylu insanların bulunduğu yerlerdi. Kafatası karinesi Türk erkeklerinde % 83,33 bulunmuştu. Deniker’e göre, Türkiye’deki erkeklerden brakisefallerin nispeti % 63,88; Topinard’a göre ise % 75,63’tü. Kadınlarda ise kafa karinesi % 83,78’di. Yine Deniker’e göre; kadınlarda % 65,52; Topinard’a göre % 77,75’di. Türkiye’de bu durum bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Örneğin Orta Anadolu, % 93,16 ile brakisefal unsurların en geniş anlamda yaşadıkları yerdı. Bu oran doğuda % 62,61; batıda ise % 76,69’du. Türklerde cilt rengi genellikle beyaz olmakla beraber esmerlere az rastlanmaktaydı. Göz renkleri ağırlıklı olarak açık ve ekseriyetle mavi, elâ ve yeşil

gözlüler görülmekteydi. Saçlar çoğunlukla kestane rengi olmakla beraber sarı ve çok koyu saç tipi daha azdı. Koyu ten, göz ve saçlara ağırlıklı olarak doğuda rastlanmaktaydı.⁵³⁹ Tüm bu bilgiler ışığında Türk ırkının ortalamadan yüksek bir boya, ekseriyetle makroskel vücuda, genellikle brakisefal bir kafaya, leptorien buruna, açık renk gözlere sahip olan ve bünyesinde Dinarik tipte fertler barındırmakla beraber genellikle homo Alpinus adı verilen beyaz ırka mensup bir millet olduğu iddia edildi.

4. 4. 3. Kan Grubu İncelemeleri

Kan gruplarının ırk tasnifinde kullanılması, 20. yüzyılın başlarında Ludwick Hirschfeld tarafından uygulanmaya başlandı. Her ne kadar daha önce kan grupları araştırmaları, insanlar ve milletler üzerinde yapılmış olsa da; 20 yüzyılın başlarına kadar kan grupları ile ırk arasında bariz bir münasebet görülmemekteydi.⁵⁴⁰ İnsan ırklarının kan grupları bakımından son derece birbirine karışmış olması, bu durumun temel sebeplerinden biri olduğu iddia edilebilir.

L. Lates insanın şahsi karakterinin, genel olarak dikkate alındığında bireyin ilkel ve doğal canlılığına ait olan alışkanlıklarının yanı sıra, yaşadığı çevrenin tesirinden ve tamamen sonradan kazanılan alışkanlıklardan oluştuğu iddiasındaydı. Kanın yapısal karakteri irsi olduğu için insanın genetik özelliklerini bünyesinde taşımaktaydı.⁵⁴¹

Bahsi geçen dönemde Türkiye'de yapılan kan grubu incelemelerinde yerli ve yabancı bütün araştırmacıların temel amacı, Türklerin genel kan formülü ve kan tipleri bakımından milletler ve etnisiteler arasında alacağı ırkî mevkiyi belirlemektir. Bilhassa Avrupalı uluslarla Türklerin yakınlığını ve akrabalığını ve bundan kaynaklı ırkî kökünü tayin etmek ve o yıllarda hipotez mahiyetinde olan kan grupları kaynağı meselesi hakkında bazı görüşler ileri sürmektir.⁵⁴²

İlk olarak Hirschfeld, 1918 yılında Makedonya'da bulundu ve 500 kadar Türk'ün kanını tetkik ederek bunlarda A grubu oranını % 38 olarak tespit etti. İkinci kez Hugo Braun tarafından ve üçüncü kez de Nurettin Onur tarafından Türkiye'de bir kan grubu incelemesi yapıldı. Braun, 2.000 kadar Türk'ün kan grubunu inceledi ve A grubu oranını

⁵³⁹ Afet Uzmay, "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerinde Büyük Anket ve Umumî Neticeleri", *Belleken* 4/13 (Ocak, 1940) 43-51.

⁵⁴⁰ Muzaffer Süleyman Şenyürek, "Kan Grupları ve Irk", *Ülkü* 15/ 90 (Ağustos 1940), 501-502.

⁵⁴¹ Nurettin Onur, *İnsan ve Hayvanlarda Kan Grupları* (İstanbul: Kader Basımevi, 1941), 4.

⁵⁴² Nermin Aygen, "Türklerin Antropolojik Tarihleri Bakımından Kan Grupları Hakkında", *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, 283.

% 46,65 buldu. Onur ise 3.729 Türk'ün kanını tetkik etti ve A grubu oranını % 46,66 tespit etti. Türkiye'de Braun ve Onur tarafından toplamda 5.729 bireyin kan grubunun tetkik edilmesi Türklerde A grubunun yaygın olduğunu bariz bir şekilde göstermekteydi. B grubu kan ise Hirschfeld'e göre % 18,6; Onur'a göre % 17,2; Braun'a göre % 13,6 nispetindeydi. Onur, aradaki farkın çok fazla olmadığını dikkate alarak Türkiye Türklerinde B grubu kanın son derece az olduğunu iddia etti. Onur'a göre, A grubu kan Asya'dan Avrupa'ya gittikçe artmakta, B grubu ise azalmaktaydı. Tetkiklere göre, Anadolu'da A grubu % 40, B grubu % 18,6 oranındayken Rumeli'de A grubu % 41, B grubu % 12,8 oranındaydı. Onur bu bulgulardan hareketle Türk ırkının A grubu kanı Avrupa'ya götüren kök olduğunu ileri sürmüştü.⁵⁴³

İrk olgusunun biyolojik ve psikolojik bir birlikten müteşekkil olduğunu iddia eden Sadi Irmak ise III. Türk Tarih Kongresi'nde "*Türk Irkının Biyolojisine Dair Kan Grupları ve Parmak İzleri*" başlıklı bir bildiri sundu. Bildirisinde "Türk ırkının ilmini yapmak" amacıyla antropolojik, tarihî, sosyolojik ve biyolojik araştırmalarla ırkın biyolojik yapısına dair yapılan verimli çalışmalara kendisinin de küçük bir katkı sağlamak istediğini belirtmişti. Biyoloji alanında ırkların niteliklerinin belirlenmesi için son yıllarda en çok kan grupları üzerinde durulduğunu belirten Irmak, Güney Anadolu'da sakin Boahmatlı ve Eseli Yörük aşiretlerinin obalarında 400 kişi üzerinde kan incelemesi yaptı. Yaptığı kan incelemesi sonucunda A grubunun % 40,5, B grubunun % 6,2; AB grubunun % 2 ve 0 grubunun % 51,3 nispetinde olduğunu tespit etti. Irmak'a göre özellikle 0 ve A grubunun son derece fazla görülmesinin temel sebebi, Yörüklerin yaşam tarzlarından dolayı kanlarının daha saf kalmasından kaynaklanmaktaydı. Ek olarak A grubunun daha çok kuzey milletlerinde görüldüğünü belirten Irmak Araplar, Çingeneler ve Hindularda A grubunun nispeten daha az olduğunu ileri sürmekteydi.⁵⁴⁴

III. Türk Tarih Kongresi'nde "*Türklerin Antropolojik Tarihleri Bakımından Kan Grupları Hakkında*" başlıklı bir bildiri sunan Nermin Aygen ise yapısı ve gruplandırılması bakımından kanın milletler ve etnisiteler arasında taşıdığı çehreyi tayin etmenin genetik bir mana ve kıymetinin olduğunu; ancak son yıllarda yapılan

⁵⁴³ Nurettin Onur, "Kan Grupları Bakımından Türk Irkının Menşei Hakkında Bir Etüt", *II. Türk Tarih Kongresi*, (20-25 Eylül 1937), İstanbul, 850-851.

⁵⁴⁴ Sadi Irmak, "Türk Irkının Biyolojisine Dair Kan Grupları ve Parmak İzleri", *II. Türk Tarih Kongresi*, (20-25 Eylül 1937), İstanbul, 842-845.

incelemelere göre, bu bakımdan yapılacak araştırmaların Türk antropolojisi açısından bir fayda vermeyeceği kanaatindeydi. Aygen'e göre, son yıllarda yapılan kan grupları incelemeleri, Anadolu Türklerinin ırkî özellikleri ve antropolojik tarihleri hakkında bir şeyler ortaya çıkartacak yeterlilikte değildi. Dolayısıyla kan grupları ve frekansları, ırk sınıflaması bakımından somut bir temel teşkil etmeyeceği için, sadece kan tipleri frekanslarından ve genel kan formülünden insan topluluklarının ve Türklerin ırkî kaynakları, münasebetleri ve antropolojik akrabalıkları hakkında bir fayda beklenmemeliydi.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ Aygen, "Türklerin Antropolojik Tarihleri Bakımından Kan Grupları Hakkında", 283-284.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TERBİYE-Yİ BEDENİYE ALANINDA ÖJENİ TARTIŞMALARI VE PRATİKLERİ

5.1. “Sağlam Bedende Salim Fikir”:Terbiye-yi Bedeniye Kavramına Genel Bir Bakış

Tarihî süreçte sürekli hareket halinde olan ve hareket ettikçe hayatta kalma becerilerini güçlendiren insanoğlu için fiziksel güç ve onun kendisine sağladığı imkânlar çeşitlilik arz etmektedir. Bu durum doğaya karşı sürekli savaş halinde olan insanın bedenini geliştirmesini, varlığının sürekliliği için kaçınılmaz bir şart hâline getirmiştir. Bu minvalde insanoğlunun tarih boyunca bedene yüklediği anlam ve onu geliştirmek için harcadığı mesai farklılık gösterse de; her dönem siyasî, ekonomik ve sosyal gerekçelerden kaynaklı olarak bir ihtiyaç halini almıştır.

En eski devirlerden itibaren insan hayatının en büyük sorunu olan hayatta kalma mücadelesi, onu doğa ve yırtıcılar karşısında sürekli bir savunma halinde kalmaya ve bedensel gücünü arttırmaya zorladı. Nitekim fiziksel olarak güçlü insan grupları, hem doğa olaylarına karşı hayatta kalmayı başarıyor hem de avlanma kabiliyetleri sayesinde protein değeri yüksek gıdalara ulaşarak varlığını sürdürebiliyordu. Bu süreçte insanlığın gelişimi ağırlıklı olarak fizikî açıdan gerekli görüldüğünden ruhsal ve zihinsel gelişime fazla önem verilmediği düşünülmektedir.⁵⁴⁶

İlk medeniyetlerden biri olan Eski Yunan'da ise bedensel eğitimin yanı sıra akıl ve ruh eğitimine de ağırlık verilmeye başlandı. İnsan bedensel, ruhsal ve zihinsel anlamda bir bütün olarak görüldü. Bu doğrultuda bedenî terbiyenin amacı, ülkenin refah ve saadete ulaşabilmesi için gerekli insan yetiştirmektir.⁵⁴⁷ Bu sayede Yunan toplumu, sadece fiziksel olarak sağlıklı ve güçlü insanların yetiştiği bir toplum olmakla kalmadı; aynı zamanda felsefe, edebiyat ve güzel sanatlarda da önemli gelişmeler tecrübe etti.

⁵⁴⁶ "...Beşeriyet-i kadimeden beri boş zamanlarını gün a gün zevk ve eğlencelere hasretmiş ve bu meyanda bedenî bazı harekât ile muttasıf oyunlara kıymet vermiştir. İçtimaiyat tesis edinceye kadar bu kabil oyunlarda hiçbir nizam ve intizam aranılmaz ve vücuda olan menafî ve mazaratı düşünülmezdi..." (İçtimai Hıfzıssıhha: Spor", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 5/ 51 (15 Kasım 1925), 221.)

⁵⁴⁷ Selim Sırrı Tarcan, "Alman Spor Teşkilatı", *Cumhuriyet* (3 Şubat 1939), 7; ayrıca bkz. Selim Sırrı Tarcan, *Terbiye-yi Bedeniye Tarihi* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 1-3.

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı birçok şeyde olduğu gibi insan bedenine dair düşüncelerin köklü olarak değişmesini de beraberinde getirdi. İnsanın bedensel-ruhsal bütünlüğünün birbirinden ayrılması ve ruhsallığın yüceltilmesi, bedenin ikinci plana itilmesine sebep oldu.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başından itibaren milliyetçiliğin yayılması ile insan bedeninin millî bir değer olarak telâkki edilmesiyle birlikte fiziksel gelişimin beden terbiyesi ve spor aracılığıyla teşvik edilmesi tüm dünyada bir vaka halini aldı.⁵⁴⁸ Bu bağlamda dönemin devletleri savaş zamanlarında cephede hizmet veren; barış zamanında ise ülke kalkınmasında aktif rol oynayacak güçlü bir nüfus meydana getirmek için beden terbiyesi ve sporu teşvik eden politikalar geliştirdi.⁵⁴⁹

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ulus devletlerin yükselmesiyle dünyada yaşanan siyasî ve sosyal değişimle beraber spora yönelik bakışta radikal bir dönüşüm yaşandı. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren spor, hem uluslararası anlamda gövde gösterisinin bir aracı olarak propaganda amacıyla kullanıldı hem de otoriter rejimler tarafından ulusun kontrolü ve homojenleştirilmesi için araçsallaştırıldı. Bu araçsallaştırmanın temelinde otoriter rejimlerin milleti organik bir bütün, bireyi ise bu organik bütünün bir parçası olarak görmesi yatmaktaydı.⁵⁵⁰

I. Dünya Savaşı'nın akabinde o güne kadar birbirinden ayrı tutulan zekâ ile vücudun bir bütün olarak görülmesi gerektiği inancı yaygınlaştı. Zekâ ile bedenin birbirinden ayrı unsurlar değil; aralarında güçlü bir bağ olan, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir bütünün parçaları olduğu kabul edildi.⁵⁵¹ Devlet açısından yalnızca beden terbiyesi almış, fiziksel açıdan kendini geliştirmiş bireylerin fazla önemi yoktu. Ancak bu bireylere pedagojik olarak güçlü bir fikir terbiyesi de verildiği zaman, güzel vücutlu ve aydın düşünceli olacak olan bu fertler, devletin güvenilir beşerî sermayesini

⁵⁴⁸ Chien- Yu Lin vd. "Theorizing the Role of Sport in State- Politics", *International Journal of Sport and Exercise Science*, 1/ 1 (2009), 23.

⁵⁴⁹ Bu konuda bkz. Yarbay Halit, "Yurt Müdafaasında Sporun Ehemmiyeti", *Beden Terbiyesi ve Spor* 12 (Birinci Kanun 1939), 7-9; Karl Krummel, "Tarih Boyunca Bedeni Terbiyenin İnkişaf Devreleri", çev. Zeki Gökışık, *Beden Terbiyesi ve Spor* (15 Mart 1940). 4-9; Maurice Boigey, "Beden Terbiyesi ve Cemiyetteki Rolü", *Beden Terbiyesi ve Spor* 24 (Birincikanun 1940), 16-17.

⁵⁵⁰ Bu konuda bkz. Mümtaz Faik Fenik, "Spor ve Propaganda", *Beden Terbiyesi ve Spor* 7 (Temmuz, 1939), 3-4; Con Tschammer und Osten, "Nasyonal Sosyalist Almanya Kalkınmasında Sporun Rolü", *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 17-21.

⁵⁵¹ İsfendiyar Esat Kadaster, "Okullarda Spor", *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (İkincikanun 1939), 21.

oluşturacaktı. Böylece devletin ve dolayısıyla milletin geleceği temin edilecek, sağlam bir nesille garanti altına alınacaktı.⁵⁵²

Beden terbiyesinde böylesine radikal bir dönüşüm yaşanmasının temel sebeplerinden biri de Avrupa'da o yıllarda çok popüler olan ve ırkı gelecek tehlikelere karşı koruma düşüncesine dayalı öjenik politikalarıdır. Söz konusu politikalar bağlamında ırkı güzelleştirmenin ve güçlendirmenin bir diğer yolu da bedenin jimnastik gibi fiziksel egzersizlerle geliştirilmesi ve akıl, beden, ruh arasında bir ahenk meydana getirerek sağlıklı bir ulus inşa etmektir. Bu minvalde İki Savaş Arası Dönemde batılı ülkelerin her birinde takip edilen belli başlı beden terbiyesi programları mevcuttu. Örneğin Çeklerde vatandaşların vücutlarını düzeltmek ve mükemmelleştirmek için Sokol Hareketleri adı verilen bir beden terbiyesi sistemi uygulanmaktaydı.⁵⁵³ Almanya ve İtalya'da ise beden terbiyesi hem okullarda hem de sivil hayatta bir ders niteliğinde orduya asker temin etmek için uygulanmaktaydı. Selim Sırrı (Tarcan)'a göre dönemin Alman spor sistemi temelde Yunan spor düşüncesine bir dönüş niteliğindeydi. Beden ve ruhun birleşmesine dayalı olan bu sistemde ruhtan bedene yayılan tesirlere bir ahenk vererek ideal bir insan tipi yaratmak amaçlanmaktaydı.⁵⁵⁴

Türkiye'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basında meydana gelen görece özgürlük ortamı ve Balkan Savaşı (1912) mağlubiyetinin ardından Türk milletinin kadim ve güçlü yönlerini kaybettiğine inanan Osmanlı aydınlarının nüfusun kalitesinin arttırılmasına yönelik kaleme aldıkları yayınlarla, beden terbiyesi ve spor konusunda son derece geniş bir literatür ortaya konuldu. Erken Cumhuriyet'in beden terbiyesi politikalarının temelini oluşturan bu yayınlar, dönemin aydınlarının dünyadaki beden terbiyesi politikalarına ve bu konuda meydana gelen gelişmelere yabancı kalmadığını göstermekteydi.⁵⁵⁵ Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devlet inşasında bireyin sağlığının iyileştirilmesi ve makul vatandaşın oluşturulması amacıyla beden terbiyesi ve sporun öncelenmesi, Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet arasında öjenik tartışmaların bu alanında da bir süreklilik olduğunu göstermektedir. Ek olarak Cumhuriyet Döneminde de devletin Almanya ve İtalya başta olmak üzere dünyanın diğer ülkelerindeki beden

⁵⁵² Hulusi Özverim, "Hıfzıssıhha Bakımından Beden Terbiyesi ve Spor", *Beden Terbiyesi ve Spor* 13 (İkincikanun 1940), 28.

⁵⁵³ Osman Şevki Uludağ, "Devlet ve Spor", *Haber Akşam Postası* (2 Ağustos 1938), 7.

⁵⁵⁴ Selim Sırrı Tarcan, "Spor ve İlim", *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 50.

⁵⁵⁵ Bkz. Tahsin İsmail, "Almanya'da Terbiye-yi Bedeniye", *Mecmua-yı Askeriye* 4/ 45-48 (31 Mayıs 1339/1923), 83-86.

terbiyesi ve spor çalışmalarını takip ettiği, bazı devletlerin programlarından faydalandığı ve uluslararası beden terbiyesi kongrelerine temsilci göndererek beden terbiyesi konusunda gelişmiş ülkelerdeki tartışma ve pratikleri takip ettiği görülmektedir.⁵⁵⁶

Beden terbiyesi ve spor kavramlarının metinlerde ayrıma gidilmeden çoğunlukla bir arada ve kimi zamanda aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte konunun uzmanı olan bazı aydınlar ise beden terbiyesi ve spor kavramları arasında belli bir ayrım olduğunu, her iki kavramın içerik ve anlam açısından birbirinden farklı şeyler ifade ettiğini belirtmişlerdi. Kavram olarak beden terbiyesi en geniş anlamıyla: "*Vücut-u beşere cismen ve fikren asgari yorgunluk ile azami fayda temin eden ruhî ve mihanîki (kendiliğinden) vasıtaların heyet-i mecmuasına (tamamına) beden terbiyesi denir.*" şeklinde tanımlanmaktaydı.⁵⁵⁷ Beden terbiyesi bireyin yaşına ve vücut yapısına göre oyun, jimnastik ve spor olmak üzere üç ayrı faaliyete ayrılmaktaydı. Oyun, bireyin doğumuyla başlayıp dışarıdan hiçbir tesire tabi olmadan kendi kendine meydana gelen bir dizi fiziksel hareketleri ihtiva etmekteydi. Vücudu yormadan bedeninin gelişimini kolaylaştırmaktaydı. Jimnastik ise her vücudun ihtiyacına göre hareketin türünün ve miktarının değiştiği, bireyin vücudunu sağlamlaştıran, hastalıklara karşı mukavemetini arttıran bir dizi fiziksel hareketlere verilen addı. Spor ise ilerlemek, rakiplerini yenmek ve müsabaka kazanmak için yapılan şiddetli bir fizik egzersiziydi.⁵⁵⁸ Dolayısıyla beden terbiyesi vücudun fiziksel, ruhsal ve zihinsel gelişimine hizmet etmekteydi. Beden terbiyesi ile ahlâkî terbiye arasında sıkı bir bağ olduğu varsayılmaktaydı.⁵⁵⁹ Spor, beden

⁵⁵⁶ Bkz. "Spor Teşkilâtını Tetkik İçin Gelen Karl Diem'e Yardımcı Olunması", BCA, 490. 1. 0. 0/3. 11. 1 (18. 09. 1933), 1; "Türk Sporuna Hakkında 'Great Britain and the East' Mecmuasında Çıkan Yazı", BCA, 410. 1. 0. 0/1104. 34. 1 (25. 06. 1937), 1; "Macar Uyruklu Julius Ratkay'ın Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Uzmanlığında Çalıştırılması", BCA, 30. 18. 1. 2/89. 105. 2 (27. 10. 1939), 1; "İsveç Uluslararası Jimnastik Federasyonu'nun Düzenleyeceği Kongreye Reşat Şemsettin'in Gönderileceği", DBTDA, 220648/ 212762/ 9 (15. 06. 1935), 1; "Ülkemizde Kurulması Düşünülen Stadyumlar İçin Roma ve Berlin Büyükelçilerimizden İstenilen Stadyum Projeleri", DBTDA, 32165/ 128083/ 7 (06. 08. 1942), 1.

⁵⁵⁷ "Beden Terbiyesi Ne Demek", Vakıf (6 Temmuz 1930), 3.

⁵⁵⁸ "Selim Sırrı Tarcan'ın Beden Terbiyesi Hakkında Hazırladığı Layiha", BCA, 410. 1. 0. 0/1117. 76. 2 (19. 06. 1935), 4.

⁵⁵⁹ "... Terbiye-yi fizikiye ve terbiye-yi ahlakiye sıkı sıkı yekdiğerine bağlıdır. Biri, diğeri olmaksızın yürüyemez, bunlar yekdiğerlerine yardım ederler, yekdiğerlerine istinad ederler ve bir defa iyi yola girince at başı bir giderler. O zaman bütün terbiye bir cümlede icmal edilebilir: Bir şahsiyet yaratmak...." Abdullah Cevdet, "Anglosakson Mektebinde Terbiye-yi Bedeniye ve Ahlakiye", Sûs Dergisi 1/ 52 (7 Haziran 1340/1924), 3-4.

terbiyesinden ayrı bir eylem değil; onun yardımcı bir kolu ve beden terbiyesini tamamlayan bir aktivite olarak düşünülmekteydi.⁵⁶⁰

Beden terbiyesinin amacı, cinsiyet ve yaş farketmeksizin mensuplarını millî şuura sahip ve hayatları boyunca sağlıklı insanlardan müteşekkil bir ulus meydana getirmektir.⁵⁶¹ Bir diğer deyişle gençliğin fiziksel ve ahlâkî olarak kabiliyetlerini geliştirmek, gençliği ülkenin ve milletin amaçları doğrultusunda hür, dayanıklı, atılgan, cesur, toplumun kurallarına riayet eden, disiplinli bir varlık halinde olgunlaştırmak ve onlara hayat mücadelesinde karşılaştığı güçlükleri yenecek ve muvaffak olacak vasıfları kazandırmaktır.⁵⁶² Dolayısıyla beden terbiyesi ve onun bir kolu olan sporun amacı, ırkı sağlamlaştırmak olduğuna göre, spor daima millî gayelere hizmet edecek şekilde tatbik edilmeliydi.⁵⁶³

II. Meşrutiyet Döneminden itibaren Türkiye’de beden terbiyesi ve spor adına yapılan tüm fiziksel aktiviteler (koşmak, atıcılık, binicilik, dağcılık, kayak, denizcilik, havacılık vs.) vatan savunmasında daima ihtiyaç olan insan kütlesinin bedensel gücünü arttırmak ve bu bağlamda ırkı sağlamlaştırmak amacını taşımaktaydı.⁵⁶⁴ Tek Parti Döneminde ise spor, gürbüz ve fiziksel olarak güçlü insan yetiştirmenin pratiğinin yanı sıra yeni bir dünya görüşünün beşiği, rejimin en güçlü dayanaklarından biri olarak görülüp ulusal bir yükümlülük haline getirildi. Spordan beklenen temel işlevi militarist bir söylemle Rahmi Apak şu şekilde ifade etmekteydi: “Sporun ulusal yükü nedir? Bu yalnız babalarımızdan ve dedelerimizden kalan ve bizi bütün dünyada ‘Türk gibi kuvvetli’, ‘Türk gibi akıncı’ diye tanıtan eski sporları canlandırmak değildir. Av, güreş, cirit gibi ulusal sporları canlandırmak karşısındayız. Fakat ulusal Türk sporu demek, aynı zamanda Türk genci, Türk yurttaşını yurt düşmanlarına karşı kavgada, gerek tek başına kavgada ve gerekse birlikte kavgada üstün kılacak, gelecek meydan savaşlarında Türk ordusunu çevik, yürekli, kahraman, ateşli, anlayışlı, söz dinler, dayanıklı elemanlarla dolduracak bir spordur.”⁵⁶⁵ Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Döneminde beden terbiyesi ve spora büyük ehemmiyet verilmekteydi. Devletin spordan beklediği gaye, sporun türü, mahiyeti, şekli ve vasıtası

⁵⁶⁰ Fuat Pura, "Beden Terbiyesi ve Spor", *Beden Terbiyesi ve Spor* 7 (Temmuz 1939), 18.

⁵⁶¹ Server Kamil Tokgöz, "Beden Terbiyesi", *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 10.

⁵⁶² Nüzhet Alkaç, "Hayat Mücadelesinde ve Vatan Müdafaasında Beden Terbiyesi ve Sporun Rolü", *Beden Terbiyesi ve Spor* 29 (Mayıs 1941), 15.

⁵⁶³ Burhaneddin, "Terbiye-yi Bedeniye ve Sporda Milli Gaye (Futbol), *İdman* 1/ 14 (12 Kanunusani 1329/25 Ocak 1914), 209-211.

⁵⁶⁴ "Sporda Fikr-i Millet", *Donanma* 8/ 97 (22 Teşrin-i Sani 1333/22 Kasım 1917), 1555.

⁵⁶⁵ Rahmi Apak, "Türk Sporunun Yeni Yükümleri", *Ülkü* 4/ 35 (Aralık 1936), 346.

ne olursa olsun nesli kurtarmak ve iyileştirmek, vatan savunmasını temin etmek ve Türk İnkılabı'nın muhafazasını sağlamaktı. Bedensel olarak sağlam ve güçlü bir nesil yalnızca tahsil kabiliyetinin fazlalığıyla ülkenin ve milletin refah seviyesini yükseltmekle kalmayacak; savaşa ve askerliğe dayalı bazı sporlarla da birleşerek milletin savaşma gücünü de arttırarak vatani düşmanlara karşı müdafaa etmenin bir aracı haline gelecekti. Ayrıca Cumhuriyet'in ve onun modern anlamda bir ulus devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için oluşturulmuş Türk İnkılabı, ancak güçlü ve sağlıklı bir gençliğin omuzlarında yükselebilirdi.⁵⁶⁶

5. 2. Terbiye-yi Bedeniye Alanında Öjeni Tartışmaları

Modern toplumda birey başlı başına bir değer olarak görülmektedir. Bireyin sahip olduğu vasıflar ne kadar yüksek olursa toplumun niteliğinin de o derece yüksek olacağı kanaati bugün pek çok toplumda geçerliliğini korumaktadır. Bu doğrultuda modern toplumun en önde gelen özelliklerinden biri de hayat mücadelesinin daha önce hiç olmadığı kadar artmış olmasıdır. Bu mücadeleyi asgarî emekle başarmak için bireyin fikrî, ahlakî ve fiziksel olarak yeterli donanıma sahip olması gerekir. Bunun bilincinde olan toplumlar, yakın dönem itibarıyla beden terbiyesi ve sporu, bireyin genel eğitiminin temel unsurlarından biri olarak görmüş ve bunun için gerekli tedbirleri almıştır.⁵⁶⁷

İki Savaş Arası Dönemde dünya genelinde otoriter rejimlerin yükselmesinin bir sonucu olarak bireyin bedeni, rejimin siyasî bir materyali olarak yeniden kurgulandı. Beden, devletin devamlılığını sağlayacak, siyasî rejimin varlığını muhafaza edecek ve onu gelecek nesillere aktaracak yegâne unsur olarak görüldü. Nitekim güçsüz ve bakımsız bedenler böyle ulvî bir ideali gerçekleştiremezdi. Bu durumda bireyin fikren, ahlaken ve bedenen sağlam ve iyi yetişmiş olması gerekmektedir. Bu amaçla dünya çapında hem otoriter hem de liberal devletler halihazırdaki bireyin bedensel gelişiminin iyi olmasını, rejimin varlığını koruyacak sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirmeyi bir zorunluluk olarak gördü. Bu bağlamda öjenik politikalar bireylerin bedensel olarak yüksek vasıflara sahip olabilmesi için bir yöntem olarak kullanıldı.

⁵⁶⁶ İbrahim Kemal, "İdare Edilen Spor (Devletin Spordan Beklediği Gayeler, Nesli Kurtarmak, Memleketi Korumak, İnkılabı Muhafaza Etmektir", *Cumhuriyet* (15 Teşrinievvel 1933), 5.

⁵⁶⁷ Nasuhi Baydar, "Devlet ve Spor", *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık, 1939), 4.

Türkiye’de 20. yüzyılın başlarından itibaren, uzun yıllar süren savaşlar, bakımsızlık, cehalet ve insanın fiziksel gelişimine karşı kayıtsız kalınmasının Türk ırkını soysuzlaştırdığı iddiaları gündeme gelmeye başladı. Özellikle Balkan Savaşı hezimetinin ardından Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük ortamının da tesiriyle Türk ırkının uluslararası arenada ve hayat mücadelesinde fiziksel olarak ne kadar yetersiz olduğu yönünde birçok eleştirel yazı kaleme alındı. Söz konusu durumun nedenleri ve Türk ırkının içine düştüğü zor durumdan nasıl kurtulabileceği konusunda ileri sürülen fikirler ve kaleme alınan yazılar, dönemin aydınlarının meseleye kayıtsız kalmadıklarını açıkça göstermekteydi. Yazıların muhteviyatı geçmiş yıllardaki insanların fiziksel olarak o günkü insandan neden ve nasıl üstün olduğundan; halihazır insanının geçmişten bugüne ırkî vasıflarının körelmesinde neyin etkili olduğuna; yıllar önce devlet ve medeniyet kurup dünyaya yön veren Türklerin ırkî vasıflarını ne şekilde kaybettiğinden; halihazırda neden sağlıklı ve güçsüz olduğuna kadar geniş bir zeminde süren tartışmaları içermekteydi. Örneğin dönemin önemli aydınlarından Rıza Tevfik (Bölükbaşı)’nın, *Malumat* mecmuasında yayımlanan “*Jimnastik ve Alelumum Sport Hakkında Tarihe Müstenid Bazı Mülâhazat*” başlıklı yazısına göre eski uygarlıklarda yaşayan insanlarla günümüz insanı arasında medeniyet ve hayatını kazanma usulleri bakımından büyük bir fark olmamasına rağmen; fiziksel açıdan önemli farklar vardı. Bunun nedeni ise eski insanların hayatta kalmak için çok daha yoğun ve çetin mücadeleler vermeleriydi. Bu bağlamda insanın her türlü gelişmesinin temelinde düşman saldırılarına karşı koymak ve hayatta kalmak için verdiği mücadeleyle beden bu savaşa her an hazırlıklı olmak adına kendini geliştirmesi yatmaktaydı. Nitekim yıllar içerisinde şehirleşme ve gelişmenin sağladığı çeşitli kolaylıklar ve konfor sayesinde bireylerin, eskisi kadar hayat mücadelesinde yer almadığı ve bunun bir sonucu olarak insanların beden zayıflayıp hayatta kalma becerilerini ve kabiliyetlerini körelttikleri iddia edilebilirdi.⁵⁶⁸

Dönemin aydınlarına göre Türk milleti yıllardır süregelen bakımsızlık ve kendi bedenine karşı hoyratlığından dolayı fiziken zayıflamış ve ırkî olarak “üstün vasıflarını” kaybetmeye başlamıştı.⁵⁶⁹ Anadolu Spor Kulübünde görevli olan Burhaneddin Bey,

⁵⁶⁸ Rıza Tevfik, “Jimnastik ve Alelumum Sport Hakkında Tarihe Müstenid Bazı Mülâhazat”, 1063- 1065.

⁵⁶⁹ “...Renk sıhhatin ilk derecesidir. Bizim iklimde renkli bir yüz, tabir-i mahsus ile yanaktan kan damlayacak halde bir renk sıhhati ima eder. Fakat ne kadar şayandır ki, böyle renkler içimizde pek

İdman mecmuasında yayımlanan “Zayıf İrk” başlıklı yazısında bu konuya şu şekilde değinmekteydi: “Seneler oldu ki alâka-yı milletimize, milliyetimize, memleketimize hayırlı bir eser vücuda getiremedikten başka bazı nukutta da (noktalar) asar-ı tedenni (aşağı-düşme) gösterdik... Bu bedahat (hakikat) o derece ayandır. Bu adetin defî sebeb-i hudusunun refîyle kabildir. Ben bunun sebebini zayıf ırkta görmekteyim. Bu (zayıf ırk) keyfiyeti, bizim gibi hayatî bir suîmümtad ile ancak kabil olabilecek milletlerde ne kadar ehemmiyetli telâkki edilse azdır... Zayıf ırk için bizden daha balığ misal-i tasvir olunamaz. Zayıf ırk, zayıf vücut ve bunun neticesi olarak zayıf dimağ ve hevas (heves), onun da sonu noksan muhakeme, sükût-u ahlâk, azimsizlik vesselam... Ben o müptelalardan ıslah-ı nüfus etmelerini istemem...(Bu hususta) çarelerin serdine, suret-i tatbiklerini zikre başlayacağım. Bu hususta nokta-yı nazarım ikidir. Biri men-î sefahat, diğeri terbiye-yi bedeniyedir...”⁵⁷⁰ Görüldüğü üzere Burhaneddin Bey, uzun yıllardan beri ülke ve millet olarak devlet ve medeniyet için bir eser ortaya konulmamasından hayıflanmakta ve bunun temel nedenini Türk ırkının zayıflığına bağlamaktaydı. Fizikî zayıflığın bireyi nihayetinde zekâ, heves, muhakeme ve ahlaken gerileteceğini belirten Burhaneddin, günden güne Türkiye’de zayıf insanların sayısının arttığını ve bunun çaresinin de sefahatin yasaklanması ve beden terbiyesine ağırlık verilmesi olduğunu belirtmekteydi. Yine Ethem Nejat Bey tarafından *Yeni Fikir* mecmuasında yayımlanan “Terbiye-yi Bedeniyeye Nasıl Ehemmiyet Veriyorlar? Bizde, Avrupa’da?” başlıklı bir yazısında Burhaneddin Bey gibi Türk milletinin fiziken zayıf olmasından şikâyet etmekteydi: “...Eski dedelerimizin garpta misal olan vücutlarına bugün tesadüf edemiyoruz. Cılız, her yerde hastalıklı adamlarımız çok....”⁵⁷¹ Yine Ethem Nejat Bey aynı mecmuanın farklı bir sayısında yayımlanan “Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye” başlıklı yazısında Balkan Savaşı’ndaki hezimetin nedenlerinden birinin söz konusu fizikî zayıflık olduğunu şu şekilde ifade etmekteydi: “...İtiraf edelim ki şimdiye kadar cılız, adî, metanetsiz yetiştik. Vücudumuzu terbiye edemediğimizden daima hastalıklıyız. En ufak bir tesirle kımıldayamayacak kadar bitkiniz. Bize pek çok dersler veren harb-i hazır, (Balkan Harbi) harbin en ufak rahatsızlıklarına tahammül edemediğimizi gösterdi. Harp olurken soğuk alan namizac (sağlıksız) olan zabitler, şehirlerin sokaklarında miskinane (tembelce) gezdiler... Soğuğa, koşmaya, yerde yatmaya, harbe dayanamıyorlardı....”⁵⁷² Görüldüğü üzere Osmanlı

nadirdir... Bizim ırkın bozuk ve lazım-ül salâh olduğuna işte bu renksizlik kadar büyük delil olamaz...” (“Güzel Vücut Nedir?”, *Donanma* 7/ 55 (9 Temmuz 1331/22 Temmuz 1915), 81.)

⁵⁷⁰ Burhaneddin, “Zayıf İrk”, *İdman* 1/ 5 (1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913), 79-80.

⁵⁷¹ Ethem Nejat, “Terbiye-yi Bedeniyeye Nasıl Ehemmiyet Veriyorlar? Bizde, Avrupa’da”, *Yeni Fikir* 1/ 3 (15 Şubat 1327/28 Şubat 1912), 70.

⁵⁷² Ethem Nejat, “Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye”, *Yeni Fikir* 2/ 8 (Şubat 1328/1913), 244.

aydınları Türk milletinin uzun yıllardan beri sağlığına dikkat etmeyip fiziksel özelliklerini geliştirmediği için sürekli hastalıklı ve zayıf bir halde olduğunu iddia etmekte ve Balkan Harbi'ndeki yenilgiyi buna delil olarak göstermekteydi.

Dönemin bazı aydınları hayatın devamlı bir mücadele olduğuna, bu mücadelede ancak güçlü olanın hayatta kalabileceğine ve güçlü bir millete sahip devletlerin uluslararası arenada diğerlerine karşı galip geleceğine inanmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu aydınlara göre Türk ırkının hayatta kalması ve varlığını sürdürebilmesinin kaidelerinden biri de beden terbiyesine önem vermesinden geçmekteydi.⁵⁷³ Nitekim *İdman* mecmuasında yayımlanan "*Türk Gençliği ve Spor*" başlıklı bir yazıya göre son dönemde uluslararası arenada başarı kazanan ülkelerin spora hak ettiği değeri veren ülkeler olması bir tesadüf değildi. Bu doğrultuda hayat mücadelesinde olduğu kadar uluslararası rekabette de Türklüğü yükseltecek vasıtaların en önemlilerinden biri spor ve beden terbiyesiydi.⁵⁷⁴

Beden terbiyesi ve spor konusuna kafa yoran dönemin aydınlarının çoğu Türk milletinin asırlarca süren ihmalkârlık yüzünden bedenlen zayıfladığı ve bunun ırkî bozulmayı beraberinde getirdiği hususunda hemfikirdi. Dolayısıyla Türk ırkını eskiden olduğu gibi fiziken ve ruhen yüceltmenin yegâne yolu halk sağlığına ve beden eğitimine önem vermekten geçmekteydi. Nitekim *Donanma* mecmuasında yayımlanan "*İdman, Spor, Jimnastik Nedir?*" başlıklı bir yazıda bu durum şu veciz ifadelerle belirtilmekteydi: "... Zayıf bir ırkın ilk mesulü onu teşkil eden efraddır. Bizim ırkın da elyevm (halihazırda) zayıf olduğuna şüphemiz olmamalıdır. Bu da bizim ihmalizimizin neticesidir. Bir sağlam ırk yetiştirmek için eldeki vesait ve mesai ikiye tefrik (ayrılabilir) olunabilir: Hıfzıssıhha ve terbiye-yi bedeniye..."⁵⁷⁵ II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde spor ve beden terbiyesi alanında önde gelen isimlerden biri olan ve Türkiye'de modern sporun gelişimi adına pek çok faaliyette bulunan Selim Sırrı (Tarcan) da bu hususta pek çok

⁵⁷³ "...Cidal-i hayatta za'fiyet, çelimsizlik zahirde şahsıdır; fakat bu öyle bir marazdır ki koleradan muzır tahribat yapar diye korkarım. Cidal-i hayatta muvaffakiyetsizliğin, ataletin (gevşeklik), mevcudiyetsizliğin zararı şahıstan ziyade umuma aittir. Hayat kavgasına girmeden evvel, ana karnından, kucağından, mektep sırasından itibaren hazırlanmak, başlangıç yapmak lazım... Hayat mübarezelerinin (çekişme) kuvve-i mahsulası müdafaa-yı milliye esasını teşkil edecektir... Hayat mübarezesi nasıl fert için her an ise, müdafaa-yı milliye de her an millet içindir. Hayat mübarezesinde tekasül (tembellik), atalet nasıl bedbahtı ise, müdafaa-yı milliyede fertlerin mübarezesizliği, terbiyesizliği, maddi ve manevi mevcudiyetsizliği hezimet, mağlubiyet, sefalet ve muhacerettir..." (Ethem Nejat, "Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye", *Yeni Fikir* 2/ 9 (Mart 1329/ 1913), 268).

⁵⁷⁴ "Türk Gençliği ve Spor", *İdman* 1/ 18 (1 Kanun-u Sani 1329/14 Ocak 1914), 269-270.

⁵⁷⁵ M. B. "İdman, Spor, Jimnastik Nedir?", *Donanma* 5/ 21 (9 Teşrin-i Sani 1330/22 Kasım 1914), 335.

yazı kaleme almıştır. Örneğin Selim Sırrı'nın *Tedrisat* mecmuasında yayımlanan "Terbiye-yi Bedeniye'den Ne Anlıyoruz?" başlıklı yazısında "Sağlam beden salim fikirde bulunur" denildikten sonra, milletlerin artık bekâsını sağlam ve gürbüz bir nesil yetiştirmek suretiyle sağlayabileceğini; zayıf ve hastalıklı olan milletlerin ise çökmeye mahkûm olduğu belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda Türk milletinin beden eğitimi ve spor yoluyla güçlendirilebileceği ifade edilerek bu hususta birtakım öjenik pratiklerin hayata geçirilmesi tavsiye edilmekteydi.⁵⁷⁶

Uzun savaşların ve imparatorluğun yıkılışının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise beden terbiyesi yoluyla ırkın ıslahı meselesi Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi tartışma konusu olmaya devam etti. Osmanlı'dan farklı olarak yeni devlet, sporu ve beden terbiyesini sadece ırkı güzelleştirici ve sağlamlaştırıcı bir vasıta olarak görmemiş; modern ulus devletin kalkınmasını ve geleceğe emin adımlarla ulaşmasını sağlayacak gürbüz ve yavuz evlatlarla dolu bir nesil yetiştirmenin araçlarından biri olarak görmüştü. Nitekim köklü değişimler ve siyasî hareketler meydana gelirken insan bedeni, kurulacak yeni sistemin değer ve pratiklerinin taşıyıcısı olarak kurgulandı. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, "hasta adam" tabiriyle damgalanan güçsüz ve zayıf Türk imajına karşı tepkiyle "Güçlü Türk"ü meydana getirmeyi bir vazife olarak gördü. Bu doğrultuda modern terbiyenin amacı da şekil ve şartları değişen toplumun dinamik insanını yaratmaktı.⁵⁷⁷ Yani nasıl ki Türk Devrimi dinamik, sürekli gelişen ve değişen bir yapıya sahipse; devrimi yaşatacak olan Türk milleti de o derece dinamik ve gelişime açık olmalıydı.

Yeni Türk devleti diğer bütün sahalarda olduğu gibi beden terbiyesi ve sporda da "bilimi" kendine yegâne rehber edinecekti.⁵⁷⁸ Bu konuda Sadi Konuk şunları yazmaktaydı: "...Cinsiyete göre fennî esaslarla nizamlanmış spor ve spor hareketleriyle bedenî kabiliyetini düzenlemek ve sağlam bünyede yetişecek sağlam seciye ve kültürle besleyerek sportif bir terbiye, millî kitlenin birliğini kurmak ve yaşatmak Türk kadın ve erkeği üzerinde dikkatle ele alacağımız bir durumdur..."⁵⁷⁹. Yine Konuk'a göre bir milletin

⁵⁷⁶ Selim Sırrı (Tarcan), "Terbiye-yi Bedeniye'den Ne Anlıyoruz?", *Tedrisat Mecmuası* 5/ 29 (7 Nisan 1331/20 Nisan 1915), 55-56.

⁵⁷⁷ Cemil Sena, "Muasır Terbiyenin Gayesi", *Yeni Türk Mecmuası* 1/ 19 (Mart 1934), 1429.

⁵⁷⁸ Sadi Irmak, "Yüksek Spor Enstitüsünün Vazifeleri Neler Olacak?", *Beden Terbiyesi ve Spor* 27-28 (Mart/Nisan 1941), 13.

⁵⁷⁹ Sadi Konuk, *Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz* (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1939), 22.

bekâsını sağlayacak olan şey nüfusunun çokluğu kadar o nüfusu oluşturan her bir bireyin maddî ve manevî vasıflarının yüksek olmasıydı. Bu açıdan Türk milleti de millî benliğini korumak ve ayırt edici ırkî özelliklerini yaşatmak için çaba sarf etmeliydi.⁵⁸⁰

Erken Cumhuriyet Dönemi münevverleri, Türk milletinin geçmişten bugüne sporcu oldukları ve tarih boyunca bu mizaçla kendilerini donattıkları konusunda hemfikirdi. Türk demek; askerlik, cengâverlik, atıcılık ve güçlü bir vücuda sahip olmak demektir. Tarihsel süreçte gerek Orta Asya'dayken; gerek dünyaya yayılmaya başladıklarında tabiatla, vahşi hayvanlarla ve düşmanla çok çetin mücadelelere giren Türkler, beden terbiyesine o kadar ehemmiyet vermişlerdi ki rüzgâr, yağmur, sıcaklık gibi tabiat şartları ve düşmana karşı verdikleri mücadelelerde başarıya güçlü bedenleri sayesinde ulaşabilmişlerdi. Sporun gerekliliğini çok iyi bilen Türkler, çocuklarını da bu bilinçle yetiştirmişlerdi. Her devirde ve her Türk toplumunda bu durum bariz bir gerçek olarak görüldüğü için dünya milletlerine asırlarca “*Türk gibi kuvvetli*” deyişini söyleyen de Türklerin bıkmak, yorulmak bilmeyen sporcu kişilikleriydi.⁵⁸¹ Bu doğrultuda Türklere zamanla kaybolan söz konusu özelliklerini tekrar kazandırmak ve eskisi gibi milleti sağlıklı ve güçlü yaparak; hayat mücadelesinde ve vatan müdafaasında her an için göreve hazır, makul vatandaş haline getirmek için beden terbiyesi ve spora ayrı bir önem verilmeliydi. Beden terbiyesinin amacı, başta Türk gençliği olmak üzere tüm milletin fertlerini ülkenin emelleri dairesinde, hür, inkılapçı, başarı odaklı, dayanıklı, cesur, çevik ve vatan müdafaasında hayatını esirgemeyecek bir şekilde yetiştirmektir. Bu doğrultuda Nüzhet Alkaç vatan müdafaası ile beden terbiyesi ve spor arasındaki ilişkiyi şu şekilde izah etmekteydi: “...Hayat daimi bir cidal (mücadele) ve cemiyet içinde müreffeh ve mesut yaşamak fert için bir gaye olduğuna göre gençleri, fikren ve bedenlen bu gayeyi istihlal için hazırlamak ve zamanla en ileri bir cemiyet haline istihale etmek her Türk için elbette kutsî bir mefkûredir. Şu hale göre, beden terbiyesi mükelleften iki mühim vazife istemektedir. Birisi, mükellefin hayat mücadelesinde şahsi varlığını kurtaracak kabiliyette kuvvetli bir adam vasfını kazanmak; diğeri milletin topluluğu içinde ve yine o topluluğun da yardımıyla, topluluğun menfaatleri hesabına her müşkülâta galebe çalacak ruh kudretini elde etmektir. Gerek fert ve gerek cemiyet için hayatî ehemmiyeti haiz olan bu iki vasıf; ancak beden terbiyesi ve spor

⁵⁸⁰ Konuk, *Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz*, 6-15.

⁵⁸¹ Kamil Kepecioğlu, “Türklerde Spor”, II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937), İstanbul, 939-940.

*hareket ve faaliyetlerine lazım olduğu kadar kıymet vererek ona candan ve yürekten sarılmakla mümkün olur...*⁵⁸²

Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve bürokratları özellikle gençliğin beden terbiyesi ile meşgul olmasını istemekteydi. Çünkü Cumhuriyet güçlü ve sağlıklı nesillerin elleriyle kalkınacak ve geleceğe emin adımlarla ulaşacaktı. Bu konuda *İzler* mecmuasında yayımlanan Alaaddin Bey'in "Sporun Gençlik Üzerindeki Müessir İntibaatından" başlıklı yazısında o günün medeni milletlerinin sanayiden ziraat ve edebiyata kadar hemen her alanda gösterdikleri gelişmenin temelinde gençlerin beden terbiyesine verdikleri önemin yattığı belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda Avrupa'da yaşayan çeşitli milletlerin bu husustaki uygulamalarının dikkate alınması gerektiği; Türk milletinin geleceği olan gençliğin her alanda yetiştirildiği gibi fiziken de geliştirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁵⁸³

Bu dönemde ek olarak eski dönemin gençliği ile yeni Türkiye'nin gençliğinin spor bakımından değerlendirildiği de görülmektedir. Eski neslin insanları hastalıklarla ve hareketsiz yaşamlarıyla son derece güçsüz, sağlıklı bir şekilde yaşarken; yeni neslin sporla birlikte yetişeceği dile getirilmekteydi. Örneğin *Türk Spor Kurumu Dergisi*'nde yayımlanan "Sporun Ehemmiyeti" başlıklı bir yazıda bu durum şu şekilde izah edilmekteydi: "...Sporsuz geçen devirlerimizdeki memleket gençlerini göz önüne getirecek olursak bunları iki tip halinde müşahade ederiz. Bunlardan birisi yüzleri kırmızı, bembeyaz vücutlu lenfatik şehir çocuklarıydı. Bunlar kararmamak için şemsiyesiz güneşe çıkmazlar ve yorulup zayıflamamak için vasıtasız yol yürümek istemezlerdi. Hele askerliği bu çıkırıldım hallerine hiç uygun bulmayan gençler, ellerinden geldiği kadar askerden kurtulmak için her çareye başvurmakta ve daha yirmi yaşına varmamış körpe bir haldeyken evlenerek yine kendileri gibi nahif vücutlar yetiştirmekten çekinmemekteydiler. Diğer de yine askerden kurtulmak maksadıyla medrese odalarını dolduran ve ömürlerini oturmakla ve miskinlikle geçirmeye hasreden durgun kanlı köy çocuklarıydı ki bunlar da askerden kurtulmak için yaşı çok küçük ve tahsisen fakir köy kızları ile herhalde 20 yaşına girmeden çok evvel evlenmekte ve bu naif gençlerin birleşmesinden yetişen cılız bir nesille memleketimizi doldurup durmaktaydılar. Bu hal gitgide Türk neslinin eski sülün boylu ananevi yiğitleri yerine maneviyatı yine bozulmamış olmakla beraber vücutça gelişemeyen çok kısa boylu bir neslin üremesine sebep olmuş ve işte sporla meşgul olmuş olmak yolunu tuttuktan sonradır ki günler

⁵⁸²Alkaç, "Hayat Mücadelesinde ve Vatan Müdafaasında Beden Terbiyesi ve Sporun Rolü", 15.

⁵⁸³Alaaddin, "Sporun Gençlik Üzerindeki Müessir İntibaaından", *İzler* 2/13 (18 Mayıs 1926), 7.

*geçtikçe bu manzarayı değiştirmeye ve yeni gürbüz bir nesil yetiştirmeye imkân hasıl oldu...”*⁵⁸⁴
Ek olarak *Beden Terbiyesi ve Spor* dergisinde yayımlanan “*Yeni Nesil Böyle Yetiyecek*” başlıklı bir yazıda da yine aynı konuya temas edilmekteydi: “...Duvarlarından süzüm süzüm rutubet akan, tavanından çamur parçaları dökülen ve örümcek ağları sarkan, çarpık kapılı, daracık bir mahalle mektebi odasını hiç yorulmadan gözlerimin önüne getirebiliyorum. Avuç içi kadar tepe pencerelerinden korka korka içeriye giren güneş oluk oluk olurdu ve bu olukların içinde ciğerlerimize çekeceğimiz havanın bütün terkbini gözlerimizle görebilirdik... Eski nesil bu dekorun içinde yetişti. Türk istikbalini idare edecek olan nesil dar, basık ve küf kokan duvarlar içinde basit ve gayesiz fikirlerin mahkûmu olarak değil, hür tabiatın koynunda, zinde ve gürbüz, inanan, duyan, seven, karakteri sağlam ve idealist insanlar olarak yetişecektir...”⁵⁸⁵

Cumhuriyet’in kurucu kadrosu ve aydınların beden terbiyesi ve spordan beklentilerinden bir diğeri de Türkiye genelinde köylü ile şehirli arasındaki sağlık ve bedenî güç farklılıklarını ortadan kaldırmaya çalışmaktı. Türkiye’de nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktaydı. Şehirlerde ise nüfus azdı. Köy hayatının getirdiği stresten uzak yaşam tarzından dolayı insanlar sağlıklı ve güçlüyken; şehirlerin tozlu, kirli havası ve yorucu gündelik hayatı nedeniyle insanların sağlığı bozuk ve bedeni güçsüzdü. Dolayısıyla köylerde yaşayan insanlar kadar şehir insanının da sağlıklı ve güçlü olması gerekmektedir. Bu konuda Dr. Osman Şevki Uludağ tarafından *Ülkü* mecmuasında yayımlanan “*Spor Göreneğin Değil Bilginin Eseri Olmalıdır*” başlıklı yazıda: “...Asabi-adali aksiyon ve reaksiyon bakımından halkımızı şehirli ve köylü diye ikiye ayırabiliyoruz. Şehirlilerde aksiyon ve reaksiyon süratli, fakat devamsızdır, mekanik ve enerjik verim de azdır. Halbuki köylerde aksiyon ve reaksiyon yavaştır, fakat devamlıdır; mekanik ve enerjik verimde çoktur. Görülüyor ki ortada bir (heterogenite-heterojen) vardır. Beden terbiyesi ve spor bu ayrılığı kaldırır ve milli bir (homogenisation-homojen) hasıl eder. İşte biz buna çalışacağız...”⁵⁸⁶ diye yazmaktadır.

Görüldüğü üzere 20. yüzyılın başlarından itibaren Türk milletinin sağlıksız, güçsüz ve mevcut konumda hem hayat mücadelesinde hem de uluslararası arenada somut varlık gösteremediği -gösteremeyeceği- aydınlar tarafından sürekli vurgulanmaktaydı. I. Dünya Savaşı’nda ve Milli Mücadele yıllarında Türkiye’nin yoğun

⁵⁸⁴ A. H. A. “Sporun Ehemmiyeti”, *Türk Spor Kurumu Dergisi* 1 (06 Haziran 1936), 5.

⁵⁸⁵ “Yeni Nesil Böyle Yetiyecek”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 44-45 (Temmuz 1943), 39.

⁵⁸⁶ Osman Şevki Uludağ, “Spor Göreneğin Değil Bilginin Eseri Olmalıdır”, *Ülkü* 6/36 (Şubat 1936), 438.

bir nüfus kaybına uğraması ve elde kalan nüfusun da son derece sağlıklı olmasından dolayı, Türkiye devleti hem mevcut nesli ıslah etmek; hem de yeni yetişecek gençlerin gürbüz ve yavuz evlatlardan müteşekkil olması için yoğun bir mesai harcamak zorundaydı. Nitekim gerek uluslararası arenada gerekse medeniyete yapılan katkıda önde gelen devletler, beden terbiyesi yoluyla ülke nüfusunu bedenî, fikrî ve ahlâkî olarak diğer milletlere üstün gelecek şekilde yetiştirenlerdi. Türk milletinin halihazırda zayıf ve sağlıklı bir millet olması dolayısıyla hayat mücadelesi ve medeniyet yarışında faaliyet gösteremeyeceğinin farkında olan yöneticiler ve aydınlar, beden terbiyesinin hayatın merkezine alınmasını; bu vesileyle de Türk milletinin bedenî, fikrî ve ahlâkî olarak ıslah edilmesini gerekli görmekteydi.

5. 3. “Gayemiz Birinciler Değil, İşe Yarar Adam Yetiştirmektir”: Terbiye-yi Bedeniye Bağlamında Öjeni Pratikleri

II. Meşrutiyet Döneminden itibaren Türkiye’de beden terbiyesi ve spor, ağırlıklı olarak militarist bir siyasetin parçası olarak şekillendirildi. Balkan Savaşları’nda alınan ağır yenilgi, geniş toprak kayıpları, ülkenin birçok yerinde görülen salgın hastalıklardan kaynaklı nüfus azalması bedene yönelik politikaların sosyal darwinist ve militarist bir zemine yerleştirilmesinde etkili oldu. Bu dönemde Osmanlı Genç Dernekleri başta olmak üzere kurulan gençlik örgütleri ve izci teşkilatları gibi paramiliter örgütlenmeler, jimnastik aracılığıyla gençlerin her an için savaşa hazır bir şekilde eğitilmesinde aktif bir rol üstlendi.⁵⁸⁷

Cumhuriyetin ilanından sonra ise beden terbiyesi ve spor politikası genelde bütün bir ülke nüfusunun özelde ise çocuk ve gençlerin salgın hastalıklar, cehalet, fakirlik ve diğer sorunlardan kaynaklı olarak bozulan sağlığını, nüfusun bedenî yetersizliğini düzeltmek, ülke kalkınmasında ve savunmasında rol üstlenebilecek güçlü bir ideal yurttaş tipini meydana getirmek üzere kurgulandı.⁵⁸⁸

Bu bağlamda Türkiye’de beden terbiyesi ve spor politikaları söz konusu olduğunda yöntemlerde belli başlı farklılıklar olsa da; amaçlanan ve beden

⁵⁸⁷ Murat Arpacı, *Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 83-85.

⁵⁸⁸ Ertuğrul Eryücel, *Öjenik Siyaset ve Türkiye’de Uygulanması (1918-1945)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 190.

terbiyesinden elde edilmesi planlanan sonuçların aşağı yukarı aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla öjeniğin pratiğe döküldüğü diğer sahalarda olduğu gibi beden terbiyesi konusunda da II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e, Türkiye'de bir süreklilik olduğunu söylemek mümkündür. Her iki dönemde de beden terbiyesi savaşta vatan müdafaası, barışta ülkeyi imar etme, güzelleştirme, milleti ekonomik refaha kavuşturma ve genel olarak dünya medeniyetine hizmet etme amacını taşımaktaydı.⁵⁸⁹

Beden terbiyesi ve sporda devletin Almanya ve İtalya gibi totaliter devletlere benzer şekilde çeşitli kurum ve kuruluşlar eliyle sporu bireylerin sosyal bir etkinliği olmaktan çıkararak bir devlet işi haline getirdiği ve toplumun geneline yayarak kitleleştiirdiği görülmektedir. Fizikî estetik, birliktelik, itaat, nizam, güç ve fikir gelişimi paramilitarist/militarist ve milli öğeler ile eklemlenerek milli bayramlar ve çeşitli resmî törenler vasıtasıyla görselleştirildi. Bu minvalde öjeni ve beden terbiyesi konusunda daha köklü birer geçmişe sahip olan ABD, İtalya, Almanya ve İsveç gibi ülkelerdeki çalışmalardan esinlenilerek ulusal değerlerin spor ve beden terbiyesi vasıtasıyla kadın-erkek, genç-yaşlı demeden bütün yurttaşlara benimsetilmeye çalışıldığı bir pozitif öjeni politikası benimsendi.

Gerek II. Meşrutiyet gerekse Tek Parti Döneminde Türk ırkının istikbalinin gençlerde olduğu vurgulandı ve jimnastiğin gençlerin vücut gelişimi için en ideal vasıta olarak tercih edildiği görülmektedir. Jimnastik sayesinde zayıf, güçsüz, beceriksiz çocukların dahi ulusun ve ülkenin koruyucusu olan orduda sağlam, güçlü ve kuvvetli birer nefer olabileceği propagandası yapıldı. Ayrıca Erken Cumhuriyet yıllarında kadınların spora özendirilmesi, öjenik politikalar minvalinde ülke kadınına örnek teşkil edebilecek bir estetik algısı meydana getirebilmek için güzellik yarışmaları düzenlendi. Bunun yanı sıra güzellik yarışmalarından murad edilen hususlardan biri de bütün ülke kadınları için beden estetiği konusunda rol modeller ortaya çıkararak bu hususta sosyal rekabet meydana getirmektir.

5. 3. 1. “Dedikodu Yapma Spor Yap”: Türkiye'de Sporun Kitleleşme Süreci

Spora devlet müdahalesi tarih boyunca birçok ülkede görülmektedir. Örneğin Antik Yunan'da şehir devletleri sporu, savaş için vatandaşların fizliğini geliştirmek ve

⁵⁸⁹ Nüzhet Baba, "Bize En Uygun Sistem Beden Terbiyesi ve Spor", *Ülkü* 1/5 (Haziran 1940), 338.

üstünlüklerini diğer şehir devletleri üzerinde göstermek amacıyla bir vasıta olarak kullandı. Roma'da ise erken dönemlerde ordunun fiziksel gelişimi için kullanılan spor, ilerleyen yıllarda elitleri eğlendirmek ve kitleleri eğitmek için araçsallaştırıldı.

20. yüzyılın başlarından itibaren bedene bireyin değil, doğrudan devletin şekil vermesi; bedenî, fikri ve ahlâkî gelişimin devlet kontrolü altında tutulması, denetlenmesi, devlet ideolojisinin temel prensiplerinin bireylere benimsetilmesi ve "*milli karaktere sahip ideal yurttaş*"a sahip olunması gerektiği fikri yaygınlık kazanmaya başladı.⁵⁹⁰ Bu doğrultuda millî bir karaktere sahip olmadan çalışkan, ahlâklı ve güçlü olunamayacağı belirtilerek, insanın ancak "millileştikçe" kişilik kazanabileceği vurgulandı.⁵⁹¹ Bu minvalde hem ulus devlet ilkelerini benimseyen hem de otoriter ve/veya totaliter devletlerde görüldüğü üzere beden terbiyesi ve spor, devlet tarafından kitlelerin makul vatandaş olarak yetişmeleri ve yeni nesillerin rejimi ulusal ve uluslararası alanda temsil edecek bireyler haline getirilmesi için elverişli bir araç olarak kullanıldı.⁵⁹² Örneğin Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'da spor doğrudan devlet kontrolünde ve rejimin amaçları doğrultusunda insan yetiştirilmesinin bir aracıydı. Hitler'e göre devletin birinci vazifesi halk çocuklarının bedenî gelişimine dikkat etmektir. Nasyonal Sosyalist Parti bu amaçla çocukların fikrî gelişimi kadar bedenî gelişimine katkı sağlayarak gençlerin güzel, mütenasip, sağlam, çevik ve çeşitli zorlukların üstesinden gelebilecek dayanıklılıkta olması için yoğun bir mesai harcadı. İtalya'da da devlet eliyle gençliği bedenî, ruhî ve askerî olarak geliştirmek için 1929 yılında Liktör İtalyan Gençliği adıyla bir organizasyon kuruldu. Bu organizasyonun görevi 6-21 yaş arası çocuk ve gençlere "*itaat*", "*muhariplik*", ve "*inanç*" konularında eğitim vermek için yaz kampları açmak, kamplardaki eğitimi idare etmek ve gençleri askere hazırlamaktır.⁵⁹³ Sovyetler Birliğinde de benzerî örgütlenmeler görülmektedir.

⁵⁹⁰ Kurthan Fişek'e göre spor, toplumsal yapının gövdesinde merkezi bir role sahiptir ve devletin politikaları doğrultusunda şekillendirilir. Dolayısıyla spor toplumsal yapının bağımlı bir değişkeni olarak toplum geneline dair çelişki, siyaset ve ideolojik anlayışları da yansıtır. (Kurthan Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi (Dünyada ve Türkiye'de)*, (İstanbul: YGS Yayınları, 2003), 97; ayrıca bkz. Mert Kerem Zelyurt, "Spor Olgusuna 'Sınıf' ve 'Siyaset' Kavramlarından Bakan Marksist Bir Sosyal Bilimci: Kurthan Fişek", *Sosyologca* 22 (2021), 66-67.)

⁵⁹¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Gençlik ve Spor", *Ülkü (1933-1950 Seçilmiş Spor Makaleleri)* Yay. Haz. Suat Karaküçük (Ankara: 1993), 109-110.

⁵⁹² Mehmet Kurtcebe-Tuğça Poyraz, "Sosyal Boyutlarıyla Geçmişten Günümüze Beden Tasarımında Sporun Uluslaşma ve Modernleşme ile İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (Haziran, 2023), 12.

⁵⁹³ Yarbay Halit, "Yurt Müdafaasında Sporun Ehemmiyeti", 9.

Örneğin rejimin ideallerinin taşınması ve ülkenin savunması amacıyla gençlerin beden eğitimi işi, spor işleri icra komitesi'ne bağlıydı.⁵⁹⁴

Muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı amaçlayan Türkiye için beden terbiyesinde devlet otoritesi fikrinin mevcut olması, uluslararası arenada her bakımdan üstün bir yer alabilme idealinin bir gereği olarak görüldü. Bu doğrultuda halihazırdaki Türk neslinin bu otorite altında yer alması gerekli görüldü.⁵⁹⁵ Bu konuda gençlere yönelik faaliyetlerin ve sporun eğitim sistemi içerisinde doğrudan yer almasına yönelik çabaların yoğun olmasının yanında her yaştan insanın beden terbiyesine dahil edilmesi rejimin temel amacıydı.⁵⁹⁶ Bu amaçla devlet beden terbiyesi ve spor mükellefiyeti yoluyla rejimin ihtiyacı olan “makbul vatandaşı” meydana getirme çabasındaydı.⁵⁹⁷

Türkiye’de beden terbiyesi ve sporun kurumsallaşması ve geniş kitleleri spor mükellefi yapmaya yönelik çalışmalar 22 Mayıs 1922 tarihinde Ali Sami (Yen)’in başkanlığında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının (TİCİ) kurulmasıyla başladı. TİCİ’nin amacı, nizamnamesinin ilk maddesinde belirtildiği gibi beden terbiyesi ve sporun bilimsel esaslar dahilinde yapılmasını sağlamak ve Türk sporunu içeride ve dışarıda temsil etmektir.⁵⁹⁸ 1924 yılında kamu yararına faaliyet gösteren dernek statüsü kazanan TİCİ, Cumhuriyet idaresinin kontrolü altında, bilimsel esaslara dayalı beden eğitimi ve spor yoluyla güçlü ve sağlıklı bir millet meydana getirmek için etkili çalışmalar yürüttü.⁵⁹⁹ Türkiye’de beden terbiyesi ve sporun kitleselleştirilmesi, sportif faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve her türlü spor branşının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli altyapının sağlanması gibi amaçlara hizmet eden TİCİ, 1936 yılında toplanan 8. Genel Kongresi’nde oldukça önemli kararlar aldı. Bu doğrultuda geçmiş yılların tecrübesinden de yararlanılarak yeni bir nizamname

⁵⁹⁴ “*Spor İşlerinin Daha Randımanlı ve Daha Disiplinli Yürütmesi İçin Hükümet Kanalıyla Yapılmasının Gerekli Olduğu*”, BCA, 30. 10. 0. 0/145. 36. 20 (04. 01. 1937), 1.

⁵⁹⁵ Cemal Alpman, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Beden Terbiyesinin Değeri”, *Ülkü* (1933-1950 Seçilmiş Spor Makaleleri) Yay. Haz. Suat Karaküçük, (Ankara: 1993), 8-9.

⁵⁹⁶ “*Türk inkılâbının toplu manalarından biri de Türk yığınlarının mutlaka bir 20. asır milleti ve Türk topraklarının mutlaka bir 20. asır memleketi haline getirilmesi olduğundan milli beden terbiyemizin başıboş bırakılmasına ihtimal verilemez... Davamız bir bütündür... Biz millet için millet ölçüsünde spor istiyoruz. Birinci gelen tekler istemiyoruz. Sağlam yapılı, güzel gövdeli ve inkılâp ahlâkiyatını benimsemiş on binler, yüz binler istiyoruz...* (Burhan Asaf, “Spor Telâkkimiz”, *Ülkü* 1/ 1 (Şubat 1933), 71.)

⁵⁹⁷ Elif Çağlı, *Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 96-97.

⁵⁹⁸ N. Kırşan, “Beden Terbiyesi Kanunundan Önceki Spor Teşkilatımıza Umumi Bir Bakış”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık 1939), 7-31.

⁵⁹⁹ TİCİ hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yiğit Akın, “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”, *Toplum ve Bilim* 103 (2005), 57-60.

hazırlanıp isim değişikliğine gidildi. 18 Nisan 1936 tarihinde Türk Spor Kurumu⁶⁰⁰ adını alan söz konusu kuruluş kısa süre sonra CHP'ye bağlanarak kısmen özerk olan yapısını kaybetti.⁶⁰¹ Türk Spor Kurumunun CHP'ye bağlanması, parti-devlet bütünleşmesinin bir neticesiydi ve bundan sonraki süreçte tüm sportif faaliyetler CHP'nin ilke ve idealleri doğrultusunda gerçekleşecekti. Bunu 29 Haziran 1938 tarihinde 3530 sayılı yasayla Spor Genel Müdürlüğünün kurulması izledi. Bu yasanın verdiği yetkiler doğrultusunda Türk sporu, kurumsal bir statüye kavuştu.

Erken Cumhuriyet Döneminde beden terbiyesi ve spora yönelik yapılan kanunlar, sporu ihtiyaç duyulan makul vatandaşların yetiştirilmesi için devlet tarafından düzenlenen ve denetlenen bir politika haline getirmenin yanı sıra; yurtiçindeki tüm vatandaşları yaşına ve bedenine göre spor mükellefi yapmayı amaçlamaktaydı.⁶⁰² Nitekim CHP'nin 9 Mayıs 1935 tarihinde yapılan 4. Kurultayı'nda onaylanan parti programının 50. maddesinde okullarda, devlet kurumlarında, özel kurumlarda ve fabrikalarda bulunanların yaşlarına göre beden eğitimi ile ilgilenmelerinin zorunlu kılınacağı belirtildi.⁶⁰³ Bu durum kamu ve özel sektörde çalışan tüm resmi ve sivil her yurttaş spor mükellefi haline getirmekteydi. Spor bir boş zaman eylemi olarak bireysellikten çıkarılarak kolektif olup toplumun tüm kesimlerinin ilgilenmesi gereken bir yükümlülük haline getirildi. Kısa bir süre sonra 16 Temmuz 1938 tarihinde *Resmi Gazete* 'de yayımlanarak yürürlüğe giren “*Beden Terbiyesi Kanunu*” sayesinde de beden terbiyesi ve spor zorunlu bir devlet politikası olarak tanımlandı. Söz konusu kanun, Türk milletinin bedenlen sağlamlaşmasını, neslin sağlıklı ve gürbüz olmasını, gençliğin ülke savunması adına güçlü, yetenekli, çevik ve dirençli olmasını hedefliyordu. Ayrıca gençliğin ruhunda “*insanlık*”, “*bağlılık*”, “*saygı*”, “*sadakat*” gibi vasıfları arttırmak ve ulusal ideallere yönelik fedakârlık ruhu oluşturmak maksadıyla her türlü spor faaliyetini zamanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak da kanunun hedefleri arasındaydı.⁶⁰⁴ “*Yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılapçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek*

⁶⁰⁰ “Spor Teşkilâtının Memleketimizde Geçirdiği İstihalelere Kısa Bir Bakış”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 11 (Aralık 1939), 2.

⁶⁰¹ “*Türk Spor Kurumu'nun CHP'ye Bağlanması*”, *BCA*, 490. 1. 0. 0/3. 13. 16 (22. 08. 1936) 1.

⁶⁰² Mutlu Türkmen, “Erken Cumhuriyette Beden Eğitimi ve Sporun İdeolojik Temelleri”, *Turkish Studies* 8/6 (Bahar 2013), 735.

⁶⁰³ *CHP Programı* 1935, 48.

⁶⁰⁴ “Sporda ve Beden Terbiyesinde Umumi Prensiplerimiz”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 37 (Aralık-Ocak 1942) 2-4.

maksadıyla”⁶⁰⁵ çıkarılan bu kanun, 4. maddesiyle gençler için spor kulüplerine girmeyi ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmeyi zorunlu kıldı.⁶⁰⁶ Ayrıca kanun halkevlerine beden terbiyesi ve sporla meşgul olmaları için serbest bir faaliyet sahası da bırakmaktaydı. Kanunun 14. maddesi halkevleri spor şubelerine jimnastik, eskrim, yürüyüş, güreş gibi sporlarla meşgul olmaları görevini de vermektedir.⁶⁰⁷

Millî bayramlar, çeşitli resmî törenler ve spor müsabakaları, beden terbiyesi ve spor alanında gerçekleştirilen reformların başarıya ulaşp ulaşmadığının sınanması için araçsallaştırıldı. Ayrıca söz konusu organizasyonlar geniş halk kitlelerini spora teşvik etmek ve sporun insanın beden ve ruh sağlığına yaptığı olumlu etkileri sergilemek için de bir vasıta olarak görülmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında halihazırda İdman Bayramı adı altında yapılan kitlesel kutlamalar, Erken Cumhuriyet Döneminde daha geniş katılımlı ve rejimin hedeflerini daha geniş ölçüde yansıtan şenliklere dönüştü.⁶⁰⁸ Türkiye’de “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”⁶⁰⁹ ve “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı”⁶¹⁰, cumhuriyet rejiminin ilke ve inkılaplarını yeni nesillere benimsetme ve millî duyguları güçlendirme işlevlerine ek olarak toplumun bir bütün olduğu, bireylerin söz konusu bütünün parçaları olarak hareket ettikleri, birlik ve beraberlik ruhunun aşılandığı organizasyonlardı.

5. 3. 2. Türkiye’de Paramiliter Gençlik Örgütleri: Osmanlı Genç Dernekleri ve İzci Teşkilâtları

19. yüzyılın sonlarından itibaren beden terbiyesi ve sporun toplumların hayatında önde gelen bir olgu olmasının temel sebeplerinden biri doğrudan militarizmle ilişkilendirilmesiydi. Söz konusu dönemden itibaren hayatın mücadele sahası olduğu bir dünyada rakibini yenmek, saldırmak ve savunmak; güçlü, çevik, yetenekli ve akıllı

⁶⁰⁵ “Beden Terbiyesi Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete* (16 Temmuz 1938) 10300-10301.

⁶⁰⁶ “Beden Terbiyesi Teşkilâtının Çalışma Esasları”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık 1939), 14.

⁶⁰⁷ Bu konuda bkz. “*Halkevlerinin Spor Çalışmalarına Dair Tamim*”, *BCA*, 490. 1. O. 0/4. 18. 10 (01. 08. 1938), 1-2.

⁶⁰⁸ İdman Bayramları İçin Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı’na”, *Toplumsal Tarih* 211 (Temmuz 2011), 34.

⁶⁰⁹ 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülperi Saban, *Milli Kimliğin Oluşturulması Bağlamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 38-41; Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet’in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 72-85.

⁶¹⁰ 19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Saniye Tur, *1930-1960 Döneminde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 10-40.

olmayla eşdeğer görülmeye başlandı. Bu bağlamda millî savunmanın temelini oluşturan askerî birliklere çekirdekten yetişen “gürbüz ve yavuz evlatlar”⁶¹¹ bulmak zorunluydu. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde çoğu devlet, askerî, dinî, vatanseverlik hisleriyle donatılmış güçlü, sağlıklı ve çevik paramiliter unsurlardan oluşan gençlik teşkilâtları ile izci teşkilâtlarının kurulmasını teşvik etti. Özellikle İki Savaş Arası Dönemde bu durum Almanya ve İtalya gibi öjenik politikaların devlet ve toplumda taraftar bulduğu ülkelerde yaygın olarak görülmekteydi. Bu yıllarda gençler, gençlik örgütleri ve izci teşkilâtlarında beden, zihin ve ruhun birlikteliği ile yetişirken kendilerine rejimin değerleri benimsetilecek ve bir sonraki savaşın müstakbel neferleri olacaktı.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de II. Meşrutiyet’in ardından gençliği askerliğe ve hayat mücadelesine hazırlamak için Osmanlı Genç Dernekleri gibi örgütlerin yanı sıra gençlere vatanseverlik, savunma, hayatta kalma, birlik ve beraberlik ruhunun aşılması için de izci teşkilâtlarının kurulduğu görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte devam eden bu faaliyetler, ulus devlet ilkesiyle kurgulanan yeni rejimin siyasî ve sosyal ilkelerinin tüm millet tarafından benimsenmesi ve milletin topyekûn ülke savunmasına hazırlanması bakımından önem arz etmekteydi.

Osmanlı’da genç derneklerinin kurulması düşüncesi devletin I. Dünya Savaşı’na girmesinden önce gündeme geldi. İstanbul’daki Alman Islahat Heyeti Başkanı Von Der Goltz Paşa, kendisinin Almanya’da kurucusu olduğu *Kaiserlich Deutsche Jugendwehr* (Kayzerin Alman Gençlik Direnişi) benzeri bir organizasyonun Türkiye’de de kurulmasını Harbiye Nezaretine tavsiye etti.⁶¹² Von Der Goltz Paşa’ya göre bu organizasyon, Osmanlı ordusunun arkasında gençlerden oluşan güçlü ve savaşa hazır bir ihtiyat kuvvetinin hazır bulunmasını sağlayacaktı.⁶¹³ Böylece savaş esnasında yetişmiş askerlerin zayıflığa uğraması halinde yerini aynı niteliklerde yetişmiş gençler alabilecekti. Yine onun tavsiyesi üzerine Alman Genç Dernekleri’nde tecrübe sahibi olup Ocak 1916’da Türkiye’ye davet edilen Von Huff, tarafından *Osmanlı Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliği* kuruldu ve başına da kurucu olarak kendisi atandı. Genç

⁶¹¹ Demo Ahmet Arslan, “Gürbüz Türk Milleti İçin Gürbüz Türk Çocuğu: 23 Nisan Çocuk Bayramı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 63 (Güz 2018), 87-114.

⁶¹² Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 343.

⁶¹³ Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri”, *OTAM* 11 (2000), 443.

Dernekleri teşkilâtı, 12 yaşından itibaren askerlik çağına kadar olan gençlerin ve bilhassa da okul bulunmayan bölgelerdekilerin bedenî, ruhî ve ahlâkî eğitimiyle görevlendirildi. Derneğin amacı, gençlerin fiziksel olarak orantılı ve ahenkli yetişmesini sağlamak, sağlığın gerektiği gibi idaresi ve korunması için bilinmesi lazım gelen tedbirleri ve zorluklara tahammül etmeyi öğretmek, gençlere sadakat ve doğruluk gibi değerleri aşılacak, onları toplumun menfaatleri ve vatan savunması karşısında tekvücut olarak çalıştırmaktı. Bu hedeflere ulaşmak için bilimsel metotlar takip edilecekti.⁶¹⁴ Osmanlı Genç Dernekleri, üyelerinin yaşına ve fiziksel durumuna göre kendi içinde “Gürbüzler” ve “Dinçler” olmak üzere ikiye ayrıldı. 12-17 yaş arası gençler Gürbüz Derneğini, 17 yaş ve üzeri gençler ise Dinç Derneğini oluşturdu. Derneklerdeki gençler askerlik yaşları gelene kadar beden ve zihin gelişimi ile askerlik kabiliyetlerini arttırmak üzere eğitim görmekteydi.⁶¹⁵

Osmanlı Genç Derneklerine ek olarak vatan müdafaasında orduya çekirdekten asker yetiştirmek ve ülke kalkınmasının beşerî sermayesini teşkil edecek gürbüz ve yavuz evlatların kaynaklarından biri de izcilik kulüpleri idi. İzcilik ile ilgili çalışmalar 20. yüzyılın başlarında İngiltere’de General Robert B. Powell tarafından başlatıldı. General Powell, II. Boer Savaşı’nda (1899-1902) bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarında görev yaptı ve savaş sırasında İngilizlerin çok fazla kayıp verdiğine şahit oldu. Ayrıca ona göre medeniyete yakın olan şehirli ve kasabalı gençler ile medeniyete uzak köylü ve dağlı gençlerin arasında muhariplik ve cesaret bakımından çok fark vardı. Şehirli ve kasabalı çocuklar muharip olsalar da, köylü ve dağlılar kadar fiziksel eylemlere yatkın veya dayanıklılık açısından güçlü değillerdi. Boer Savaşı’nın ardından ülkesine dönen General Powell, medeniyete yakın ve uzak yerlerdeki gençleri savaşma gücü ve zorluklara karşı mukavemet yönünden yetiştirmek amacıyla izcilik teşkilâtının temellerini attı. Kısa sürede izcilik önce İngiltere’ye ardından dünya geneline yayıldı. İzciliğin temel amacı, gençlerin metin, ahlâklı, sağlıklı ve gürbüz olmalarını sağlamak, onlara ülkesini tanıtmak ve onları her koşulda geçimini sağlayacak kadar azimkâr hâle gelecek şekilde yetiştirmektir.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Von Huff, *Osmanlı Genç Dernekleri* (İstanbul: Kaf İslâmiye Matbaası, 1334/1918), 9.

⁶¹⁵ Muhammet Yasin Taşkesenlioğlu, “Türkiye’de İzcilik Teşkilâtının Kuruluşu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/10 (Güz 2009), 109-110.

⁶¹⁶ Muallim Naci, *İzci Rehberi* (İstanbul: Zarafet Matbaası, 1331-1333/1915-1917), 15-16.

Türkiye’de izci kulüplerinden ve kulüplerde yetişen gençlerden beklenen performansa ek olarak kulüplerin misyonu ve kurumsallığı söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti ile Erken Cumhuriyet Dönemleri arasında bir süreklilik olduğu görülmektedir. İzci kulüpleri, mensuplarına şefe itaat etme, doğa koşullarıyla mücadele edebilme, uyumlu hareket edebilme özelliğini kazandırmasının yanı sıra onlara ülkeyi coğrafi olarak tanıma imkânı sağlıyordu. Bu özelliğiyle ülkenin ihtiyaç duyduğu sağlıklı ve güçlü genç nüfusu elde etmek için bir araçtı. Ayrıca izcilik farklı toplumsal sınıflardan gelen gençleri kaynaştırıcı bir özelliğe de sahipti. Bu bağlamda birlik ve beraberlik ruhunu da aşılamahtaydı. İzci kulüplerinde yapılan atış talimleri de gençlerin nişan alma ve hedefi vurma yeteneklerini geliştirdiği için askerliğe hazırlık olarak görülmekteydi. Nitekim silah kullanmayı öğrenmek yurt savunması için gerekli görülen sporlar arasında önemli bir mevkideydi.

İzciliğin Osmanlı Devleti’ndeki ilk izleri II. Meşrutiyet Döneminde görülmektedir. 1909 yılında İstanbul’da biri Galatasaray, diğeri Kabataş İdadisi beden terbiyesi öğretmenleri olan Ahmet ve Abdurrahman Robensen kardeşlerin bireysel girişim ve çabalarıyla “keşşaflık” adı altında bir izci teşkilatı kurdukları bilinmektedir. Balkan Savaşları’nda alınan ağır mağlubiyetle beraber askerin beden ve ruhen savaşa hazır olmadığı görülmeleriyle dönemin İttihatçı liderleri ve aydınları keşşaflığın yayılması gerektiğini düşündü. Bu amaçla Belçika Uluslararası Boy Scout Reisi olan Mösyö Parfit, ülkeye davet edildi ve İzci Ocağının kurulması için Harbiye Nezareti emrinde çalışmalara başladı.⁶¹⁷ Mösyö Parfit’e göre Türkiye’de tesis edilecek izcilik teşkilâtı, İngiltere, Fransa ve Belçika’daki örnekleri gibi gençlere yüksek bir karakter vermek, onların vatan ve orduya karşı ilgilerini arttırmak ve girişken bir nesil yetiştirmek amacını taşımaktaydı.⁶¹⁸ 1913 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nde önde gelen iki adet izci kulübü vardı. Bunlardan biri Türk Ocağı bünyesinde kurulan *Türk Gücü*, diğeri ise Galatasaray Sultanîsi bünyesindeki *keşşaflık* birimiydi. Türk Gücü, dönemin siyasî ve ideolojik konjonktüründen kaynaklı olarak adından dolayı aydınların ve devlet adamlarının daha çok ilgisini çekmekteydi. Söz konusu teşkilat kendini hükümete ilk defa 14 Mart 1913 tarihinde tanıttı. İlk kurulduğu sırada Atahanı’nda toplanırken *Türk Yurdu*’nun sahibi Yusuf Akçura’nın yardımıyla Türk Ocağının ikinci

⁶¹⁷ M. Kuşan, “İzcilik”, *Türk Spor Kurumu Dergisi* 71 (8 Kasım 1937), 6.

⁶¹⁸ “İzcilik Yolunda”, *Tanin* (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), 1.

katında kendisine bir daire tahsis edildi. Türk Gücüne başvurarak izci olmak isteyen gençlerin Divan Yolu'nda bulunan Türk Ocağı şubesine müracaat etmeleri gerekiyordu. Türk Gücüne mensup izcilere milletin cevval, gürbüz, metin, soğukkanlı ve zeki fertleri olarak yetiştirmeleri gerektiği öğretiliyordu ve bu amaçla her şeyden önce beden terbiyesine ve spora zaman ayırmaları telkin ediliyor, “*salim bir dimağın sağlam bir vücutta bulunacağı*” düşüncesi aşılanıyordu.⁶¹⁹

Cumhuriyetin ilanından sonra, uzun süren savaş yıllarının getirdiği imkânsızlıklardan dolayı, 1920'lerin başlarında izcilik son derece sönük kaldı. Bu durumun temel nedenlerinden biri izci rehberlerinin son derece az olmasıydı. İzcilik ilkbahar aylarında canlanan ancak yılın geri kalanında geri plana itilen sosyal bir aktiviteydi.⁶²⁰ 1920'lerin ortalarına gelindiğinde ise izcilik, beden terbiyesinin önemli bir parçası olarak tekrar ön plana çıktı. Bu dönemde Selim Sırrı (Tarcan) ve Mehmet Sami (Karayel) tarafından “*İstanbul İzçiler Birliği*” kuruldu. Bu birliğe çok sayıda oymak bağlandı ve birlik 1926 yılına kadar faal olarak kaldı. 1926 yılının eylül ayında Maarif Vekâleti, bir tamim yayımlayarak tüm okullarda izci oymaklarının kurulmasını zorunlu hâle getirdi ve ertesi yıl Cumhuriyet Bayramı'nda ülkenin genelinden gelen izciler bayram törenine katıldılar.⁶²¹ 12 Mayıs 1928 tarihinde hükümet, 1256 numaralı “*Türkiye Gençlik Teşkilâtının Türkiye Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun*” başlıklı bir kanun çıkararak izciliği hem denetim altına aldı hem de sistemli bir şekilde yürütülmesini sağladı. 5 maddelik bu kanun, ülke genelinde okullarda ve okul dışında izcilik, keşşafılık, boyscautluk (erkek izci) veya diğer herhangi nam ve unvan altında izcilik teşkilâtı vücuda getirme hakkını Türk vatandaşlarına vermektedir. Dolayısıyla yabancı uyrukluların izcilik teşkilâtı kurması ve yine yabancı uyruklu olan gençlerin izci teşkilâtlarına katılması yasaklandı.⁶²²

1930'lara gelindiğinde izciliğe ayrı bir önem verilmeye başlandı. Ortaokullarda ve öğretmen okullarında revaç bulan izcilik, öğrenciler arasında çok talibi olan bir organizasyon hâlini aldı. Bu konuya Maarif ve Kültür Bakanlıklarının özel bir ihtimam

⁶¹⁹ Ethem Nejat, “Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye”, *Yeni Fikir* 2/10 (1 Nisan 1329/14 Nisan 1913), 298.

⁶²⁰ “Sıhhat, Spor ve İzcilik (Tedabir-i Tahaffuziye-İzcilik)”, *Resimli Ay* 1/ 3 (16 Nisan 1341/1925), 15.

⁶²¹ Eryücel, Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması (1918-1945), 189.

⁶²² “Türkiye Gençlik Teşkilâtının Türkiye Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete* (21 Mayıs 1928), 5175.

gösterdiği görülmektedir.⁶²³ 1936 yılında yayımlanan bir maarif talimatnamesine göre 13 yaşında olan her çocuk için tahsilini bitirene kadar izcilik kulüplerine devam etmek zorunlu tutuldu. Öğrenciler haftada bir saat izcilik dersi almakla mükellefti. Bunun amacı onları hayat mücadelesine hazırlamaktı.⁶²⁴ Gençlik teşkilâtının başında gelen izcilik, gençlerin birbirleriyle kaynaşmaları, bölünmez bir bütün teşkil etmelerinden dolayı rejimin gençliği yarına daha disiplinli, bilgili, gürbüz ve yavuz olarak yetiştirme amacını göstermektedir.⁶²⁵ Her izci kanama, güneş çarpması, yılan-akrep sokması veya ısırmasında, yanıklarda, bayılmalarda, su ya da gazla boğulma hallerinde doktor gelinceye kadar yapılacak ilk yardım işlerini öğrenmekteydi. Yaraları ve kesikleri sarma usullerini, hafif pansumanları yapması öğretilirdi. Ayrıca izci talimlerinde semafor alfabesinin, telgraf morlarının ve muharebe usullerinin öğretilmesine önem verilirdi.

Öjenik politikalar bağlamında değerlendirildiğinde II. Meşrutiyet Dönemi itibariyle bir bütün olarak milletçe sağlıklı ve güçlü olmak için sadece mevcut neslin değil; gelecek nesillerin de bu konuda pay sahibi olduğu idrak edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ülkenin müstakbel nesilleri olan çocukların ve gençlerin gürbüz ve yavuz evlatlar olarak yetişmeleri ve hayat yarışında rakiplerine karşı galip gelmeleri için yoğun bir mesai harcayan devlet, izci teşkilatları aracılığıyla hem bu amaçları yerine getirmek hem de gençlere ilk yardım ve silah talimi eğitimi vererek onları askere hazırlamaya çalıştı. Ülkenin geleceği olan bireyleri çocuk yaştan itibaren karakter sahibi yapmak, onların vatan sevgisini arttırmak, beden ve dimağlarını harekete geçirerek güçlü ve becerikli hale getirmek için yürütülen izcilik faaliyetleri pozitif bir öjeni pratiği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca izci teşkilatlarına bu derece önem verilmesi İki Savaş Arası Dönemin militarist ruhundan kaynaklandığı söylenebilir.

5. 3. 3. Türkiye’de İsveç Jimnastiği Uygulamaları ve Öjeni Bağlamında Değerlendirilmesi

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya genelinde artan militarist kaygılardan kaynaklı olarak ordulara güçlü, dirayetli ve savaşabilecek asker yetiştirmek için çeşitli önlemler alındığından bahsetmiştik. Orduya çekirdekten asker yetiştirmenin yanı sıra kamu sağlığı ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi amaçlayan bu önlemlerden bir

⁶²³ Kuşan, “İzcilik”, 6-7.

⁶²⁴ “İzcilik Teşkilâtı Kurulacak”, *Yeni Asır* (29 Kanunuevvel 1936), 3.

⁶²⁵ Oğuz Özdeş, “İzciler Arasında”, *Yarım Ay* (1 Ocak 1940) 10-11.

diğeri de çocukların fiziksel gelişimi için son derece önemli olan jimnastik hareketleriydi. Bu dönemde jimnastik dünya genelinde bireylerin zekâ gelişimine katkı sağlayarak onu güçlendiren, bedenî bozuklukları gidermekle kalmayıp onun daha estetik bir şekilde gelişmesini sağlayan ve bireyi hastalıklardan koruyarak ırkın güzelleşmesine hizmet eden bir araç olarak görülmekteydi.

19. yüzyılın sonlarında pek çok ülkede beden terbiyesi programlarında yerini alan jimnastiği, yüzyılın başlarından itibaren iki ekol temsil etmekteydi. Bunlardan biri Alman ekolü, diğeri ise İsveç ekolüydü. Alman jimnastik ekolünün kurucusu Friedrich Ludwig Jahn, gençliğini başıboş ve sergüzeştlerle geçirdikten sonra kendini jimnastik cemiyetleri teşkilâtına adayarak, söz konusu cemiyetler sayesinde Almanya'nın millî birliğinden önce manevi birliğin kurulmasını ve sağlam bir ırk yetiştirmeyi amaçladı. İsveç ekolü ise alkolizmin artışından endişelenmekte olan ülkede 1814 yılında Per Henrik Ling tarafından Stokholm Kraliyet Merkez Jimnastik Enstitüsünün (Gymnastiska Centralinstitutet) kurulmasıyla başladı.⁶²⁶ Alman jimnastiğine kıyasla daha bilimsel esaslara dayanması ve toplumun tüm kesimleri için pratik olması dolayısıyla İsveç jimnastiği 19. yüzyıl boyunca dünya genelinde daha çok taraftar buldu.⁶²⁷

Alman jimnastiği, gençlerin adalelerini güçlendirme, onları zorluklara dayanabilir hale getirmek için birtakım spor aletleri vasıtasıyla yapıldı. İsveç jimnastiği ise bir öğreticinin talimatları ile yapılan teknik hareketler vasıtasıyla uzuvlara estetik kazandırarak ve kalp, akciğer gibi organların daha iyi olgunlaşmasını sağlayarak bireyin ömrünü uzatmak amacıyla yapılmaktaydı. Birincisi askerî odaklı eğitim, diğeri ise daha çok vücut gelişimini sağlamayı hedefliyordu. Dolayısıyla İsveç jimnastiği ağırlıklı olarak fizyoloji ve anatomiye dönük bir jimnastikti.⁶²⁸ İsveç'te nüfusun büyük bir kısmını köylü sınıfı oluşturmaktaydı. Bu nedenle jimnastik vasıtasıyla köylülerin

⁶²⁶ *Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması*, Eduard Harriot'un Creer adlı eserinden çev. Behiç Koryürek, (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936), 61-62.

⁶²⁷ A. N. "Mekteplerde Askerlik ve İsveç Jimnastiği", *Yeni Fikir* 3/ 18 (1 Kanunuevvel 1329/14 Aralık 1913), 568.

⁶²⁸ Yean Demoor, "Beden Eğitiminin Anlam ve Önemi", *Ülkü* 6/ 32 (Teşrinievvel 1935), 174-175.

başta vücut eğrilikleri olmak üzere çeşitli fizikî deformasyonlarının düzeltilmesi amaçlanmaktaydı.⁶²⁹

İsveç jimnastiği, kalabalık öğrenci gruplarını sınırlı mekânlarda düzene sokma eğilimiyle geliştirilmiş bir beden terbiyesi sistemiydi. Pehr Ling'in öğretilerine dayanan bu jimnastik türü pedagojik, tıbbî, askerî ve estetik öğeler içeren çok yönlü bir sistemdi. Özel tasarlanmış hareketler yardımıyla vücudun mümkün olan en iyi yolla dengelenmesi ve bütünsel ahengin sağlanmasının amaçlandığı İsveç jimnastiği, “*her şeyin birbiriyle bağlantısı*” olduğuna inanılan doğa felsefesi anlayışına dayanmaktaydı.⁶³⁰

İsveç jimnastiği pratik olarak pedagojik (terbiyevî), tıbbî, askerî ve estetik (beda-yî) olmak üzere dörde ayrılır. Pedagojik (terbiyevî) jimnastikler, okul öğrencileri için gerekli ve eksiksiz şekilde yapılan serbest egzersizlerdi. Bu egzersizler sıhhatin temini ve kuvvetin artırılması amacıyla yapılırdı. Ayrıca buluş çağına eren bireyleri kötü tesirlerden korumak, hayat mukavemetini arttırmak ve hastalıklara karşı koymak için icra edilirdi. Tıbbî jimnastik hastaların tedavi sırasında ve sonrasında yaptıkları egzersizlerle vücuttaki deformasyonları düzeltmek amacıyla yapılırdı. Pedagojik jimnastikle benzerlik gösterse de tıbbî egzersizler daha ziyade hastalar tarafından yapılırdı. Askerî jimnastikler güreş ve eskrim gibi pratiklerden meydana gelirdi. Ek olarak silah talimlerinin de ilave edildiği bu jimnastik türünün amacı bireyi askerî eğitimden geçirerek ona silahlı veya silahsız olarak düşmanla çarpışmayı öğretmekteydi. Estetik (beda-yî) jimnastikler ise dolaşım ve sinir sistemi ile vücut sağlığının korunması için yapılırdı. Ayrıca bu jimnastik ile vücudun daha estetik bir görünüm kazanması amaçlanırdı.⁶³¹ Bütün bu sebeplerden dolayı ortaya çıktığı günden itibaren Alman jimnastiğine kıyasla gelişmiş birçok ülkede daha geniş yankı bulan ve taraftar toplayan İsveç jimnastiği özellikle II. Meşrutiyet itibariyle Türkiye’de de tartışılmaya ve uygulanmaya başlandı.

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti’nde bazı askerî okullarda jimnastik dersleri verilmekteyse de sporun, bilhassa da jimnastiğin bilimsel bir yönünün olduğu

⁶²⁹ Zeki Ragıp Yalım, “Spor, Sağlık, Kültür”, *CHP Konferanslar Seri Kitap 8* (İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1939), 21-22.

⁶³⁰ Tolga Şinoforoğlu, *Selim Sırrı Tarcan ve İsveç Jimnastiği* (Ankara: Spor Yayınevi ve Kitabevi, 2020), 107-108.

⁶³¹ Ali Seyfi, “İsveç Jimnastikleri”, *İdman* 1/ 4 (1 Temmuz 1329/14 Temmuz 1913), 60-61.

pek bilinmemekteydi. Spor, bireyin gücüne ve fiziğine dayalı basit hareketler olarak görülmekteydi. Jimnastiğin bilim ve eğitim odaklı olarak bireyin gelişimindeki ehemmiyeti bilinmediğinden, bir hüner ve marifet olarak görüldüğünden dolayı bu alanda yetişmiş uzman bir kadro da yoktu. Avrupa’da fiziksel egzersizlerin fizyolojik, psikolojik, biyolojik ve anatomik bir temel üzerine inşa edilmesi ve bilimsel olarak icra edilmesi görüşü hakimken Osmanlı Devleti’nde spor ve beden terbiyesi sıradan hareketler olarak kabul edilmekte ve doğaçlama olarak uygulanmaktaydı. Bu durum spor eğitimi almak için İsveç’e gönderilen Selim Sırrı (Tarcan)’nın burada jimnastiğin bir bilim dalı olduğunu idrak etmesiyle değişmeye başladı.

Türkiye’de jimnastik dersleri, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile erkek rüştiyelerinde verilmeye başlandıysa da; jimnastiğin yaygınlaşması Sadrazam Ali Paşa döneminde Fransa’dan getirilen beden eğitimi öğretmeni M. Mouroux ve öğrencisi Faik (Üstünidman) Bey sayesinde oldu. Faik Bey ve askeri okullarda beden eğitimi öğretmenliği yapan Mazhar (Kazan) Bey, bu spor dalının Türkiye’de tanınip yaygınlaşmasını sağladı. 1903 yılında Mazhar Bey ve arkadaşları “Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü”nü kurdular. Kulübün çalışma yapacağı dallar arasında İsveç jimnastiği de bulunmaktaydı.⁶³² Ancak II. Meşrutiyet sonrasında, 1908-1910 yılları arasında, İsveç Kraliyet Enstitüsünde eğitim gördükten sonra yurda dönen Selim Sırrı (Tarcan) ile İsveç jimnastiği için yeni bir dönem başladı. Selim Sırrı ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tarafından Alman subaylarının etkisiyle okullarda yerleşmiş olan Alman jimnastiklerine karşı bir propaganda başlatıldı. Selim Sırrı’ya göre İsveç jimnastiğinin okul programlarında uygulanması tıbbî kontrol altında ufak tefek fiziksel problemleri ve biçim bozukluklarını giderebileceği, öğrencilerin sağlığına katkıda bulunabileceği ön kabulüne dayanmaktaydı. Sıkı kontrol, gözetim, detaylara yoğunlaşma, analitik inceleme yönüyle de İsveç jimnastikleri beden terbiyesinin gerçek anlamda disipline edici bir mekanizma olarak işleminin ilk örneği olarak kabul edilmekteydi.⁶³³

II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi aydınları da Selim Sırrı ile aynı fikirdeydi. Her iki dönemin aydınları da Alman idmanlarını çocuklar, hastalar ve zayıflar için yetersiz bulmakta, Alman jimnastiklerini sınırlı bir zümreye özgü olarak

⁶³² Nejla Günay, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29/ 85 (Mart 2013), 75.

⁶³³ Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet Beden ve Spor*, 177.

görmektedir. Ancak İsveç jimnastiklerinin çocuk, genç, olgun, ihtiyar ve hasta fark etmeksizin her kesime mensup hareketler olduğu iddia edilmekte ve herkesin bundan istifade edebileceği iddia edilmektedir.⁶³⁴ Dolayısıyla İsveç jimnastikleri Türk insanının bedenî, fikrî ve ahlâkî olarak yetişmesinde daha çok taraftar buldu.

İsveç jimnastiğinin Türkiye’de tercih edilmesinin pedagojik, sağlık, militer-paramiliter, sosyo-ekonomik ve öjenik olmak üzere beş nedeni olduğu iddia edilebilir. Pedagojik olarak Alman jimnastiklerine kıyasla daha az aletle yapılması pratik olarak öğrenilmesini ve icra edilmesini kolaylaştırmaktaydı. Sağlık olarak kas gelişiminden ziyade vücudun tüm uzuvlarının birbiriyle uyumlu bir şekilde gelişimini sağlayarak ahenk içerisinde çalışmalarını temin etmekteydi. Ayrıca militer ve paramiliter amaçlar için orduya asker yetiştirmek maksadıyla askerî idmanlarda kullanılabilmektedir. Nitekim I. Dünya Savaşı’na kadar varlığını sürdüren Osmanlı Genç Derneklerinde askerî talimler dışında yapılan beden eğitimi çalışmaları ağırlıklı olarak İsveç jimnastiği esasları doğrultusunda icra edildi. Sosyal anlamda Türk milletinin yapısına uygun olması; ekonomik olarak da hiçbir alet gerektirmemesi, Alman jimnastiği için gerekli olan, ağır bakımlar gerektiren büyük ve hantal aletler ile bu aletlerin yerleştirileceği jimnastik salonlarına ihtiyaç duyulmaması İsveç jimnastiğinin tercih nedenlerindendi. Öjenik anlamda ise İsveç jimnastiğinin gelecek nesillerin ıslahında önemli bir payı olduğu iddia edilmektedir. Çünkü İsveç jimnastiğinin pratikte ırkı ıslah eden ve gelecek nesillerin daha gürbüz ve yavuz olarak yetişmesini sağlayan bir yönü olduğu varsayılmaktaydı. *Donanma* mecmuasında yayımlanan 3 Haziran 1915 tarihli “*İrkta Salah Görülebilir mi?*” başlıklı yazıda bu konuda şunlar yazılmaktaydı: “...ferdin tashih ve takviyesi yoluyla ırkın düzeltilmesi gaye ittihaz edilmişti. İsveç jimnastiğinin hususiyeti, zayıflara ve muhtaç-ı takviye olanlara kabil-i tatbik edilmesi ve umumi bir program dahilinde her yerde aynı şekilde lüzum-u tatbiki... Zayıfı kuvvetlendirmeyen yahut her yerde aynı netayici vermeyen bir terbiye, şüphe edilir mi ki ırkı hiçbir zaman ıslah edemez...”⁶³⁵ Yazının devamında ise Türkiye’de yaklaşık 6 yıldır uygulanan İsveç jimnastiğinin henüz istenilen sonucu vermediği ve nüfusun ıslahı için en az bir kuşak geçmesi gerektiği belirtilmekteydi.⁶³⁶

⁶³⁴ Celal Sıtkı, “İsveç Jimnastikleri”, *İrmak* 1/ 2 (1 Mart 1928), 16.

⁶³⁵ İdman Sütunları (İrkta Salah Görülebilir mi?), *Donanma* 6/ 48 (21 Mayıs 1331/ 3 Haziran 1915), 776.

⁶³⁶ İrkta Salah Görülebilir mi?, 776.

Erken Cumhuriyet yıllarında ise İsveç jimnastiğini halâ savunanlar olduğu gibi karşı olanların da olduğu görülmektedir. Bunlardan biri olan Osman Şevki Uludağ’a göre İsveç jimnastikleri Türkiye’nin iklim şartlarına uygun olmadığı gibi Türk ırkının yaşam biçimine ve fiziksel özelliklerine de uygun değildi. Bu nedenle faydadan çok zarar vermişti. Uludağ bu konu hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmekteydi: “...İsveç’ten gelen armağan (jimnastik) üstünde işlenmedi, çalışılmadı. İsveç ile Türkiye arasındaki iklim ayrılığı, yaşayış farkı, büyüme hususiyetleri gözetilmedi. Bunu kolay bir iş zannedenler ortaya atıldılar, bu suretle birçok mütehassıslar türedi. Memleket öyle bir hale girdi ki, ırkın gürbüzleşmesi ve güzelleşmesi için çok önem verilen spor ve beden terbiyesi kavramları yine ırkı harap edici, ezici bir eleman halini aldı ve bugün Türkiye’de yapılan spor ve beden terbiyesinin ancak menfi (olumsuz) tesirleri söylenebilir...”⁶³⁷

Görüldüğü üzere İsveç jimnastiği bir pozitif öjeni pratiği olarak II. Meşrutiyet Dönemi itibarıyla, Selim Sırrı (Tarcan)’ın da çabalarıyla, okullarda ve genç derneklerinde Türk milletinin bedenî, fikrî ve ahlâkî olarak yetiştirilmesinde ve nüfusun ıslah edilmesinde bir araç olarak kullanıldı. Ayrıca Osman Şevki Uludağ gibi aydınların İsveç jimnastiğine yönelik Türk ırkının ıslahını, güzelleşmesini ve gürbüzleşmesini temin etmekten ziyade onu harap eden bir araç haline geldiğine yönelik eleştirilerinin ne derece doğru olduğuna dair elimizde herhangi bir somut veri bulunmamaktadır.

5. 3. 4. Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Öjeni Pratiği Olarak Güzellik Yarışmaları

Estetik ve güzellik olgusu tarih boyunca sanat başta olmak üzere pek çok alanda aranmış ve genel olarak kadınlar üzerine odaklanarak gelişmişti. Bu doğrultuda genellikle güzelliğin ifadesinde kadın algısından hareket edildi ve kadın, estetik ve güzellik ölçütünün sembolü haline geldi. 20. yüzyıla gelindiğinde hangi kadının daha güzel olduğunu tespit etmek ve kadınlar arası bir rekabet ortamı oluşturmak amacıyla yarışmalar düzenlenmeye başlandı.⁶³⁸

Güzellik yarışmaları I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın tarafı olan ülkelerin kaybettikleri nüfusu daha nitelikli bir şekilde yerine koymak için uyguladıkları öjeni

⁶³⁷ Uludağ, “Spor Göreneğinin Değil Bilginin Eseri Olmalıdır”, 431.

⁶³⁸ Mehmet Gündüz, "Atatürk Döneminde Toplum Dönüştürmenin Aracı Olarak Cumhuriyet Gazetesinin Düzenlediği Güzellik Yarışmaları", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 41 (2022), 62.

pratiklerinden biriydi. Bu dönemde bir milletin vücut güzelliğinin ve beden sağlamlığının korunması, ancak o milletin kadınlarının vücut güzelliğini estetik kaidelerle orantılı bir kült haline getirmekle mümkün olduğu inancı yaygınlık kazanmaya başladı.⁶³⁹ Güzellik yarışmaları kadınlara ve bilhassa genç kızlara bedeninin nasıl terbiye edileceğini ve güzelleştirileceğini öğretmekte ve toplumda kadınlar arasında bir sosyal rekabet ortamı yaratmaktaydı.⁶⁴⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren modern bir toplum yaratma yolunda hayata geçirilen uygulamaların odağında Türk kadını önemli bir yer tutmaktaydı. Filiz Yıldız'a göre; Türk kadını, her anlamda Türk modernleşmesinin vitrinini oluşturan bir meta olarak görülmekteydi. Vitrin metaforu, göz önünde olmak, başkalarının görebileceği biçimde yerleştirmek, seyirlik hale getirmek gibi anlamlar barındırmaktaydı. Bu bağlamda Türk kadınının toplumsal rolünü değiştiren uygulamaların ardında onları dış dünyada görünür hâle getirmek gibi bir amacın olduğu söylenebilir.⁶⁴¹ Bu dönemde yapılan güzellik yarışmaları da düzenlendiği ilk tarihten itibaren Türk kadınının güzelliğini, dinçliğini ve “fiziksel üstünlüğünü” dünyaya kanıtlamak gibi millî bir vazifenin aracı olmanın yanı sıra Türkiye'nin medenileşme yolunda ne kadar ilerlediğini dünyaya göstermenin de bir yolu olarak görüldü.⁶⁴²

Türkiye'de 1929-1933 yılları arasında Yunus Nadi (Abalıoğlu)'nin teşvikiyle *Cumhuriyet* gazetesi tarafından beş güzellik yarışması düzenlendi. Yunus Nadi Bey'e göre, medeni dünyada çocukların ve bilhassa kızların vücut güzelliklerini bedenî egzersizlerle geliştirmenin önemi anlaşılmış ve güzelliğin sağlık ile doğru orantılı olduğu görülmüştü. Bu minvalde güzelliğin terbiyesinde ırkın genel güzelliğinin değil; vücudun kuvvet ve kudretinin de ıslah edilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Güzellik yarışmaları da kadınlara bedenlerini terbiye etmenin bir vasıtası olarak sunulmuştu.

⁶³⁹ R. İ. E. "Dünün ve Bugünün Kadını", *Ana (Aylık Aile Dergisi)* 17 (Haziran 1939), 6.

⁶⁴⁰ İçtimâî Hıfzıssıhha: Spor", 223.

⁶⁴¹ Filiz Yıldız, "Türkiye'de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyetin Asrî Güzelleri", *Etkileşim* 4 (Ekim 2019), 69.

⁶⁴² "...Asırlardan beri bir nevi esaretin zebunu olan Türk kadınlığının hürriyetini iadeten ilan ve tesis etmiş olduğu için bu cereyana (güzellik müsabakası) her milletten daha fazla bir gayret ve heyecanlı karışmalıydı. Türk kadınları bütün dünyanın hür hemşirelerinden farksız insanlar haline yükselmişlerdir. Bu hakikati yüksek gösterecek ve yüksek söyleyecek bir fırsattan istifade etmemek günah olurdu. Güzellik yarışmalarının başlıca saiklerinden biri budur..." Yunus Nadi, "Güzellik Ayıp Bir Şey Değildir", *Cumhuriyet* (13 Ocak 1930), 1.

Söz konusu yarışmalarda güzelliğin ölçütü, adayların Türk milletini temsil ettiğinin bilincinde, sıhhatli, erdemli, nezaketli ve yüksek kültürlü olmasıydı. *Cumhuriyet* gazetesinin güzellik yarışmasına girecek hanımlarda aradığı özellikler ise son derece sadeydi. Bunlar 16-25 yaş arasında olmak, Türkiye vatandaşı olmak, “namuslu” ve evlenmemiş olmaktı.⁶⁴³ Dolayısıyla adaylarda fiziksel güzelliğin yanı sıra sağlıklı, çevik, zinde ve orantılı vücut ölçülerine sahip olmak belirleyici özellikler olmasının yanı sıra; iyi ailelere mensup olmak aranan özelliklerdendi.

Dönemin diğer pek çok devletinde olduğu gibi millî bir vazife olarak addedilen güzellik yarışmalarının temelinde bedeni terbiye etme, sıhhatli nesil yetiştirme, içeride Türk milletine somut bir güzellik örneği sunma ve dışarıda Türk ırkının güzelliğini temsil etme gibi öjenik hedefler vardı. Türk kadınının güzelliğini sergilemek ve Türk ırkını dünyaya tanıtmakla görevli olan güzellik kraliçeleri aynı zamanda Türk milletinin beyaz ırka mensup, medenî bir millet olduğunu dünyaya göstermekle de görevliydi. Kraliçeler, Belçika, Paris ve ABD'de yapılan dünya güzellik yarışmalarına gönderilirdi. Ayrıca kraliçeler ülke genelinde yurt gezilerine çıkartılırdı. Bu gezilerde kraliçelere halkevlerinde ve cemiyetlerde konuşmalar yaptırılırdı. Fikrî ve bedenî olarak halka, güzellik olgusunun somut olarak kraliçeler aracılığıyla sunulduğu bu konuşmalarda, kraliçeler özelliklerinin sebebini ve güzel olmak için yaptıklarını halka anlatır ve hemcinslerini spora ve beden terbiyesine teşvik ederlerdi. Dolayısıyla güzellik yarışmaları ile beden terbiyesi ve spor arasında bir bağ olduğu vurgulanırdı. Cumhuriyet yönetimi hem kadınların geleneksel değerlerden sıyrılarak onları bedenlerini ortaya koyup spor etkinliklerine katılmaya teşvik etmek; hem de bir pozitif öjeni politikası olarak kadınların feminen özelliklerini muhafaza etmelerini sağlamaya çalıştı. Dolayısıyla kadının sağlıklı ve güçlü bir bedene sahip olmasının yanı sıra aile kurumunun muhafaza edilmesi de amaçlanmaktaydı.

İlk güzellik yarışması, 5 Şubat 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin "*En Güzel Türk Kadını*" başlıklı haberiyle okuyucuya duyuruldu. Söz konusu haberde Türk kadınının Amerika'da ve Avrupa'da kendi milletinin özelliklerini göstermesi için *Cumhuriyet*'in ön ayak olduğu belirtildi. Haberin devamında Avrupa ve Amerika'da her yıl güzellik kraliçelerinin seçildiği ve bu güzellerin ABD'nin bir şehrinde bir araya

⁶⁴³ "Güzellik Kraliçeliği", *Cumhuriyet* (26 Aralık 1930), 1.

gelerek o yılki dünya güzelinin seçildiğinden bahsedilmekteydi. Bu yılki yarışmaya Türkiye'den de bir adayın katılması için gazetenin yarışmaya başvuracak adaylardan bir güzel seçeceği belirtilmişti.⁶⁴⁴ Yarışmanın sonunda Feriha Tevfik Hanım ilk Türkiye güzeli seçildi. Türkiye'yi temsilen ABD'nin Teksas eyaletinde bulunan Galveston şehrine gitmek için 1930 yılı başlarında Paris'e gönderildi.⁶⁴⁵ Aynı yıl Feriha Tevfik Hanım o yıllarda hala emekleme aşamasında bulunan sinema dünyasında da yer bularak sessiz film halinde yapımına başlanan ve Paris'te seslendirilecek olan "*Kaçakçılar*" filminde başrol olmayı başardı.⁶⁴⁶

1930 yılında *Cumhuriyet* gazetesi tarafından ikincisi düzenlenen güzellik yarışmasında Mübeccel Namık Hanım birinci seçildi. Bahsedilen gazetenin 20 Ocak 1930 tarihli sayısında belirtildiğine göre o uzun boylu, yeşil gözlü ve son derece güzel bir Türk kıızıydı.⁶⁴⁷ Mübeccel Namık kısa süre sonra dünya güzellik yarışmasında Türkiye'yi temsilen Avrupa'ya gönderildi. O sadece Türk kadınının güzelliğini değil; aynı zamanda giyim-kuşamı ile de yeni kurulmakta olan Türk dokuma endüstrisinin mamullerini de dünyaya göstermekle mükellef kılındı. Dolayısıyla güzellik kraliçelerinin Türk kadınının güzelliğini dünyaya göstermenin yanı sıra Türk moda ve dokuma endüstrisini de dünyada temsil etmek gibi bir misyonları da vardı.

1932 yılında Türkiye güzellik kraliçesi olarak seçilerek Avrupa'ya gönderilen Keriman Halis Hanım, Belçika'da 28 ülkenin katıldığı Dünya Güzellik Yarışmasında birinci seçildi. Dönemin gazetelerine göre "*asil ve temiz Türk ırkı güzelliğinin bu sevimli mümessili*" bütün dünyada Türk kelimesinin anılmasını sağladı. Nitekim Türk kadınının güzelliğinde, sunî olmayan masum bir yüz estetiği ve heykelleri andıran levent ve zarif bir yan vardı.⁶⁴⁸ "*Türk kadınlığının yüksek şerefini bütün dünyaya gösteren*"⁶⁴⁹ Keriman Halis Hanım'ın dünya güzellik yarışmasında birinci olması ve ilk defa dünya güzellik kraliçesi unvanının bir Türk kızına verilmesi Avrupa basınında büyük yankı uyandırdı. Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesinin ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, halkevlerinden, kadın cemiyetlerinden *Cumhuriyet* gazetesine birçok tebrik telgrafi çekildi ve bazı Anadolu kentleri, dünya güzelini

⁶⁴⁴ "En Güzel Türk Kadını", *Cumhuriyet* (5 Şubat 1929), 1.

⁶⁴⁵ "Dünya Güzeli Kim Olacak", *Akşam* (16 Temmuz 1930), 5.

⁶⁴⁶ "Darülbeydi Turnesi", *Vakit* (31 Mart 1931), 1.

⁶⁴⁷ "Mübeccel Namık Hanım", *Cumhuriyet* (13 Ocak 1930), 1.

⁶⁴⁸ "Dünya Güzeli Keriman Halis", *Servet-i Fünun* (11 Ağustos 1932), 4.

⁶⁴⁹ "Dünya Güzeli Dün Memleketine Avdet Etti", *Vakit* (1 Eylül 1932), 1-8.

görmek için bir yurt gezisi yapılmasını rica etti.⁶⁵⁰ Keriman Halis Hanım, kendi dönemi için bir ilki başararak pek çok Türk kadınının kahramanı oldu. Ayrıca pozitif bir öjeni politikası olarak rejimin ülke kadınına bir rol model olarak sunduğu estetik algısının ve modern Türk kadınının somut bir temsilcisi olduğu iddia edilebilir.

5. 3. 5. “Mümtaz Milletin Gürbüz Çocukları”: Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Öjeni Pratiği Olarak Gürbüz Çocuk Müsabakaları

Cumhuriyet’in ilanının akabinde, beden terbiyesi alanında uygulanan bir diğer öjeni pratiği de gürbüz çocuk müsabakalarıydı. Bilindiği üzere Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devlet, ülke nüfusunu hem nicelik hem de nitelik bakımından arttırmak amacıyla farklı alanlarda yoğun bir çalışma başlatmıştı. Bu doğrultuda sağlıklı ve güçlü Cumhuriyet nesillerinin yetiştirilmesini sağlamak için çeşitli etkinlikler düzenlendi.⁶⁵¹ Bu etkinliklerden biri de aynı dönemde ABD, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde de yapılan gürbüz çocuk müsabakalarıydı. Dönemin süreli yayınlarında da kendinden sıklıkla bahsedilen "Gürbüz Türk Çocuğu" söylemi, Cumhuriyet rejiminin sağlıklı ve güçlü bir nesil yetiştirmek ve bunu ebeveynler nazarında teşvik etmek için basın yoluyla dile getirdiği pozitif bir öjeni söylemiydi. Çocuğu milletin istikbali olarak gören ve çocukları gürbüz olan milletlerin istikbalinin de güçlü ve emin olacağına inanan rejim, özellikle 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı başta olmak üzere belirli gün ve haftalarda veya diğer ulusal bayramlarda gazeteler, halkevleri ve çeşitli cemiyetler vasıtasıyla gürbüz çocuk müsabakaları yapılmasını teşvik etti.

Gürbüz çocuk müsabakaları genellikle bir gazete, halkevleri ve Himaye-yi Etfal Cemiyeti tarafından yapıldı. Yarışmanın ilanı gazetelerden verilir, yarışmaya katılacak çocukların yaş aralığı, başvuru koşulları ve kaç güç içinde başvurabilecekleri belirtilirdi. Müsabakalar bir doktorun başkanlığını yaptığı jüri tarafından icra edilirdi. Müsabaka günü çocuklar ebeveynleriyle beraber jürinin karşısına çıkardı. Jüri tarafından fiziksel ve zihinsel olarak incelenen çocuklar belli gruplara ayrılarak elenir, müsabaka sonunda ilk üçe giren çocuklara çeşitli ödüller verilirdi. Çocukların müsabakalara ebeveynleri ile birlikte katılmalarının temel sebebi, çocuklar arasında olduğu gibi ebeveynler arasında da bir rekabet ortamı oluşturmak ve ebeveynleri sağlıklı, zinde, güçlü evlatlar yetiştirmeye teşvik etmektir. Ayrıca Cumhuriyet’e lâyık yeni bir nesil yetiştirmek için

⁶⁵⁰ "Sahi, Şimdi Neredeler? (Keriman Halis), *Akis* (24 Kasım 1962), 30-31.

⁶⁵¹ Makbule Sarıkaya, "Gürbüz Çocuk Yarışmaları", *Atatürk Dergisi* 1/ 1 (Temmuz 2012), 202.

çocukların sağlıklı ortamlarda büyümelerini teşvik etmek müsabakaların bir diğer amacıydı. Böylece sağlıklı, güçlü ve gürbüz çocukların hayatta da başarılı olacağı telkin edilmekteydi.⁶⁵² Ayrıca söz konusu müsabakalar Cumhuriyet'in gürbüz çocuklarının sağlıklı, kuvvetli ve yeni rejimin politikalarını içselleştirmiş nesiller olarak yetiştirilmesinin bir aracı olarak görülmekteydi.⁶⁵³

Gürbüz çocuk müsabakalarında, yarışmanın yapılış şekli, hitap ettiği yaş aralığı ve kazananlara verilen ödüller konusunda yarışmayı düzenleyen gazete ve/veya kuruluşun maddî imkânları ölçeğinde değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. Örneğin *Süs* dergisi tarafından 25 Eylül 1923 tarihinde duyurulan çocuk yarışmasında adaylara dört hafta süre verildi. Dört hafta içerisinde yarışmaya katılmak isteyenlerin birer fotoğraflarını dergiye göndermeleri gerekiyordu. Bir ayın sonunda jüri tarafından yapılan eleme sonucu birinciye bir lira, ikinciye kaliteli üçüncüye ise kalitesiz kâğıda baskılı bir senelik dergi aboneliği verileceği taahhüt edildi.⁶⁵⁴

1932 yılında 23 Nisan Çocuk Bayramı dolayısıyla Ankara Halkevi tarafından düzenlenen müsabakada, yarışmacılar Dr. Ali Şükrü Bey'in başkanlığında çocuk doktorlarından oluşan bir jüri tarafından seçildi. Müsabakaya katılan çocuklar Şükrü Bey tarafından detaylı bir şekilde muayene edildikten sonra müsabaka sonuçlandırıldı. Verda Rüstem Vafi adlı sekiz yaşındaki kız çocuğu birinciliği, Harika Kapancı adında bir oyun çocuğu ikinciliği, Mesude Hasan adında bir çocuk da üçüncülüğü kazandı. Müsabaka sonunda gürbüz ve yavuz çocuklara altın madalyon ve altın kalem gibi çeşitli ödüller verildi.⁶⁵⁵ 1932 yılının eylül ayında *Vakit* gazetesi tarafından başka bir yarışma düzenlendi. "*Yarının kahramanlarını, iş adamlarını velhasıl Türk milletinin ümitlerini tanıtmak isteyen*" gazetesinin ilânında yarışmanın 5-10 yaş aralığında çocuklar için olduğu belirtildi. Müsabakaya katılmak isteyenlerin bir ay içerisinde birer adet fotoğraflarını gazeteye göndermeleri ve açık adreslerini belirtmeleri gerekiyordu. Gönderilen fotoğraflar gazetede neşredilecekti. Aileleri ile yarışmaya iştirak edecek

⁶⁵² Fuat Mehmet, "Çocuk Yarışları", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/ 6 (28 Şubat 1927), 4-7.

⁶⁵³ Esra Işık, "Cumhuriyet'in Gürbüz Çocukları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 75 (2023), 9.

⁶⁵⁴ "Güzel Çocuk Müsabakası", *Süs* 1/ 15 (25 Eylül 1339/1923), 16.

⁶⁵⁵ "Dün Gürbüz Çocuk Müsabakası Yapıldı", *Milliyet* (28 Nisan 1932), 3.

çocukların hakem heyeti tarafından seçileceği ve güzellikte, gürbüzlükte en yüksek puanı alan çocuğun "Türkiye'nin güzel ve gürbüz çocuğu" olacağı belirtildi.⁶⁵⁶

1934 yılının Çocuk Bayramı vesilesiyle yapılan Gürbüz Çocuk Müsabakası, Himaye-yi Etfal Cemiyeti tarafından düzenlendi. Müsabakaya başvuran 60 çocuktan 50'si jüri tarafından elendi. Geriye kalan 10 çocuk ise jüri tarafından fiziksel olarak incelendi. Sağlıkları, dişleri ve yüzleri muayene edilen 10 çocuktan birinci olan Saliha Yusuf'a saat, ikinci olan Yılmaz Asım'a kalem ve üçüncü olan Yıldız İbrahim'e ise İş Bankası kumbarası hediye edildi.⁶⁵⁷ Bir diğer yarışmanın duyurusu ise 1935 yılının Ocak ayında *Haber* gazetesi tarafından yapıldı. Söz konusu yarışma Beyoğlu'nda Saray Sinemasında 5-10 yaş arası oyun çocuklarına yönelik yapılacaktı. Diğer yarışmalardan farklı olarak söz konusu yarışmaya dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün kızı Özden İnönü'nün de katılacağı ilan edildi. Müsabakanın jürisi doktor, ressam, yazar ve siyasetçilerden oluşacaktı. Müsabakaya katılan çocuklara birer numara verilecek ve yarışma sonunda birinciye 50, ikinciye 20 ve üçüncüye 10 lira para ödülü verileceği belirtildi.⁶⁵⁸

Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sağlıklı, gürbüz, rejime itaatkâr nesiller yetiştirme politikalarının pratiklerinden biri de gürbüz çocuk müsabakalarıydı. Dönemin birçok ülkesinde olduğu gibi, I. Dünya Savaşı'nın ardından ebeveynleri sağlıklı ve güçlü çocuklar yetiştirmek için ve çocukları da devletin, rejimin ve kendilerinin hayat mücadelesinde varlıklarını sürdürebilmek için sağlıklı yetiştirmeleri hususunda teşvik etmek için uygulanan söz konusu yarışmalar, ülkenin geleceği olan çocukların bedensel olarak sergilendiği birer organizasyon işlevi görmektedir. Ayrıca yarışmalarda kazanan çocuklara altından ziynet eşyası ve/veya para ödülü verilmesiyle çocuklara sağlıklı ve güçlü bireylerin yarışmalarda olduğu gibi hayat mücadelesinde de başarılı olacağı öğretiliyordu. Dolayısıyla gürbüz çocuk müsabakaları, yapılış amaçları ve yapılma şekilleri göz önüne alındığında kendi dönemi içerisinde pozitif bir öjeni pratiği olarak değerlendirilebilir.

⁶⁵⁶ "Güzel ve Gürbüz Çocuk Müsabakası", *Vakit* (16 Eylül 1932), 6.

⁶⁵⁷ "Yavruların En Şen Günü", *Son Posta* (28 Nisan 1934), 11.

⁶⁵⁸ "Gürbüz Çocuk Müsabakamız", *Haber* (26 Ocak 1935), 1-6.

SONUÇ

Öjeni, nüfusun beden ve zekâ bakımından sağlıklı unsurlarının yani makbul görülenlerin sayısını arttırırken güçsüz, sağlıksız ve engelli gibi istenmeyen insanların sayısını azaltmak anlamına gelmektedir. 19. yüzyıldan itibaren birçok ülkede devlet adamları ve aydınlar tarafından taraftar toplayan öjeni düşüncesi, 20. yüzyılın ortalarına kadar pozitif ve negatif boyutlarıyla pratik sahası buldu. Francis Galton tarafından literatüre kazandırıldığı tarih itibariyle başlangıçta bitki ve hayvan ıslahının bir yöntemi olarak kullanılan öjeni, 19. yüzyılın sonlarından itibaren insan türünün ıslahı vasıtasıyla onu belirli hastalıklardan ve istenmeyen vasıflarından arındırarak mükemmelleştirmenin aracı hâlini aldı. Bu bağlamda çocukların daha sağlıklı olması için hastalıkların ortadan kaldırılması ve çevre koşullarının iyileştirilmesinden, beden terbiyesi ve spor yoluyla insan bedenine daha estetik bir görüntü kazandırmaya kadar pek çok farklı alanda uygulanan pozitif öjeninin yanı sıra; toplumdaki istenmeyen unsurları tecrit etme, zorunlu kısırlaştırmaya tabi tutma ve hatta öldürme gibi negatif öjeninin pratikleri de tatbik edildi.

Öjeni, 19. yüzyılda birçok ülkede tartışma aşamasında ve pratik olarak emekleme sürecinde olmasına rağmen, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tecrübe edilen ağır savaşlar ve siyasî-ekonomik krizlerin de etkisiyle söz konusu ağır koşullardan kurtulmanın bir yolu olarak görüldü. Farklı ülkelerde devlet politikalarını şekillendiren öjeni düşüncesi bu süreçte Türkiye’de de aydınların ve devlet adamlarının dikkatini çekti.

Uzun yıllardır devam eden savaşlarda yaşanan can kayıplarının yanı sıra, on binlerce insanın çeşitli uzuvlarını kaybetmesi, bir türlü önü alınamayan salgın hastalıklar, sağlık kuruluşu ve personelinin yetersizliği ve benzeri sorunlar yüzünden nüfusta yaşanan nitelik ve nicelik kaybı nedeniyle öjeni, II. Meşrutiyet Dönemi’nde aydınlar tarafından bir kurtarıcı olarak görülmeye başlandı. Çoğunluğu pozitivist ve tıp doktoru olan dönemin aydınları, hayatın bir mücadele sahası olduğu düşüncesinden hareketle, Türk milletinin mevcut koşullar dâhilinde varlığını muhafaza edemeyeceği konusunda hemfikirdi. Bu nedenle Türk halkına yıllardır zarar veren ve onun varlığını tehdit eden sosyal hastalıklara, çocuk ölümlerine ve cehalete karşı bir reçete olarak öjeni, tartışılmaya başlandı. Söz konusu tartışmalar, Osmanlı Devleti’nin Balkan

Savaşları'nda ağır bir yenilgi almasıyla daha da yoğunlaştı. Çünkü kimi aydınlara göre söz konusu savaştaki mağlubiyetin sebeplerinden biri de, Türk ırkının yozlaşarak savaşma kabiliyetini kaybetmesiydi. Ona bu kabiliyeti tekrar kazandıracak olan ise ıslah edici birtakım öjenik uygulamalara gitmekti. Aydınların bu yöndeki talepleri dönemin İttihat ve Terakki hükümetlerinin modernleşmeci ve milliyetçi politikalarıyla da örtüşmekteydi. Bu nedenle II. Meşrutiyet Dönemi'nde mevcut nüfusun ıslah edilmesi ve gelecek nesillerin daha sağlıklı ve güçlü olabilmeleri için kamu sağlığı ve beden terbiyesi odaklı bir dizi pozitif öjeni pratiği uygulandı. Kamu sağlığına yönelik olarak frengi başta olmak üzere zührevi hastalıklar, açık birer tehdit olarak görülmekteydi ve söz konusu hastalıkların daha fazla yayılmasını önlemek için oldukça sert tedbirler alındı. Beden terbiyesi ve spor vasıtasıyla da ülkenin gençlerinin zihinsel ve fiziksel olarak daha dinamik ve enerjik olarak yetişmesi ve gelecek nesillerin daha estetik bir bedene sahip olmasının amaçlandığı bir pozitif öjeni pratiği uygulandı. Bu dönemde yapılan beden terbiyesi pratiklerinden İsveç jimnastiği doğrudan ırk ıslahına yönelik bir jimnastik metodu olması nedeniyle çeşitli okulların müfredatına dâhil edildi. Ayrıca sadece ülkenin gelecek nesillerinin daha sağlıklı ve gürbüz olarak yetişmesi için değil; ordunun müstakbel neferlerinin yetiştirilmesi için de Almanya'dan bir grup uzman yardımıyla genç dernekleri ve izci teşkilâtları kuruldu. Söz konusu derneklerde ve teşkilatlarda gençlere yurt sevgisi, birlik ve beraberlik ruhu öğretilmekte, doğa yürüyüşleri yapılarak ülke tanıtılmakta ve silah talimleri yaptırılarak askerlik mesleği öğretilmekteydi.

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki öjeni tartışmalarını ve bu alanda hayata geçirilen uygulamaları zamanın ruhuyla bir bütün olarak okumak yerinde olacaktır. Zira Osmanlı Devleti son bir asırda geleneksel devletten modern devlete geçiş adına çok önemli ilerlemeler kaydetmişti ve modern devletin vatandaşının sağlığı, güvenliği ve eğitimiyle yakından ilgilenmesi öjenik politikalar açısından da bir gereklilikti. Yine bu dönemde, imparatorluğun insan unsurunu oluşturan birçok etnik gruptaki milliyetçi duyguların devletin kurucu unsuru olan Türklerde de yaygınlık kazanması, öjeninin söylem ve pratikte görünür hale gelmesinde etkili oldu.

Erken Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde dünya konjonktürünün de etkisiyle öjenik politikalar, Türkiye'de çok daha geniş bir sahada uygulanmaya başladı. Halihazırdaki ülke nüfusunun azlığı ve insan kalitesinin düşüklüğü nedeniyle, gerek

savaşta ülke savunmasına hizmet edecek gerekse barışta devletin büyümesi ve kalkınması için çalışacak beşerî sermayenin meydana getirilmesinde öjenik politikalar araçsallaştırıldı. Ülke nüfusunun ıslah edilip kalitesinin artırılarak makul vatandaşın oluşturulması ve uluslararası arenada Türkiye’yi temsil edecek gelecek nesillerin güçlü, sağlıklı ve zeki insanlar olarak dünyaya gelmesi adına nüfus, kamu sağlığı ve beden terbiyesi odaklı bir dizi pozitif öjeni pratiği hayata geçirildi. Söz konusu öjeni pratikleri, birbiriyle doğrudan bağlantılı ve birbirini tamamlayan politikaların bir neticesiydi.

Ülke nüfusunun iyileştirilmesi için çocuk ölümlerine karşı yoğun bir mücadelenin yanı sıra; toplumun ruh sağlığını etkilediği düşüncesiyle intihar haberlerine getirilen matbuat yasağı pozitif birer öjeni pratiği olarak yürürlüğe konuldu. Ayrıca dönemin diğer devletlerinde görülen ve toplumdaki istenmeyen unsurlara karşı uygulanan kısırlaştırma pratiği de birçoğu doktor olan aydın ve devlet adamı tarafından tartışıldı. Türkiye’de dönemin tıp camiasında büyük taraftar toplamış olmasına rağmen kısırlaştırma, bir devlet politikası olarak pratik sahası bulamadı. Bunun en temel nedenlerinden biri, hiç şüphesiz ülkenin ihtiyaç duyduğu niceliksel nüfus ihtiyacıydı.

Kamu sağlığına yönelik olarak toplumun genelini olumsuz etkileyen sıtma, frengi ve verem gibi bulaşıcı ve sosyal hastalıklara karşı da yoğun bir mücadele verildi. Frengi gibi hastalıklara karşı mücadelede uygulanan tedavi yöntemlerinin bir bölümü kısmen negatif öjeni pratiği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Nazi Almanyası gibi örneklerde karşımıza çıkan, T4 programıyla engelli bireylerin öldürülmesi gibi negatif öjeni pratiklerinin Türkiye’de uygulanmadığı; engellilere yönelik rehabilitasyon ve tedavi yoluyla onların topluma kazandırılması için çalışıldığı görülmektedir.

Bireyin bedeninin şahsî sorumluluğunda olmayıp her şeyden önce devletin kontrolünde olduğu ulus devlet modelinden hareketle Türkiye’de beden terbiyesi ve spora yönelik uygulamalarda öjenik politikaların izlerini görmek mümkündür. Ulusun bir bütün halinde fiziksel ve estetik kaidelerle temsil edildiği ulusal bayramlar, spor müsabakaları, gürbüz çocuk yarışmaları ve güzellik müsabakaları, Cumhuriyet Türkiye’sinde pozitif öjenik politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal bayramlar, milletin birlik ve beraberlik ruhunu yansıtırken; gürbüz çocuk yarışmaları ebeveynler arasında rekabet ortamı oluşturarak onları daha sağlıklı, güçlü ve zeki çocuklar yetiştirmeye teşvik etmek için yapılmaktaydı. Güzellik müsabakaları ise hem

dünyada Türk ırkının güzelliğini temsil etmek için hem de kadınlara estetik olarak bir model sunmak amacıyla tertip edilirdi.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne kıyasla Erken Cumhuriyet Dönemi'nde antropoloji çalışmalarının da bir öjeni pratiği olarak hayata geçirildiği görülmektedir. Bu doğrultuda Türk Antropoloji Müessesesi bünyesinde yapılan kafatası ölçümleri, antropometrik anketler ve kan grubu incelemeleri dönemin birçok devletiyle kıyaslandığında oldukça geniş kapsamlı birer öjeni pratiğiydi. Türk ırkının dünyanın gelişmiş milletleri arasında tarihî ve kültürel olarak hak ettiği yeri alması ve yıllar boyunca Türk milletine isnat edilen birtakım olumsuz vasıfların “bilimsel” metotlarla çürütülmesi için yapılmış olan antropoloji çalışmaları, birer öjeni pratiği olarak Türk ırkının medeniyet kurucu özelliklere sahip olduğu iddia edilen brakisefal ırka mensubiyetini kanıtlamak için icra edildi. Yani söz konusu antropoloji çalışmaları, Türkler dışında ülkede bulunan diğer etnik unsurları tespit edip onları ötekileştirme amacına matuf değildi. Bu manada söz konusu antropolojik çalışmaları, negatif bir öjeni pratiği mahiyeti tamıyamıyordu. Zira bahsedilen alandaki çalışmalarla elde edilen sonuçlardan üretilen argümanlar, ülke içerisine değil; dış kamuoyuna verilmek istenen “uygar Türk” imajı için araçsallaştırılmıştı.

Tek Parti Dönemi'nde kimi yazar ve aydınlar tarafından belirli alanlarda negatif öjeni pratikleri savunuldu. Hatta Nihal Atsız örneğinde olduğu gibi, Avrupa'nın faşist rejimlerindeki birtakım ırkçı uygulamaların Türkiye'de de pratiğe dökülmesi gerektiği ileri sürüldü. Bununla birlikte Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanıyla beraber öjeni pratikleri ABD, Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'da olduğu gibi ırkçı bir ideolojik motivasyona dayandırılmadı. Bunun birkaç temel nedeni olduğu söylenebilir. Bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, çok etnisiteli, dinli ve kültürlü bir toplum yapısına sahipti. Dolayısıyla gerek toplumda ve gerekse de devlet yönetiminde ırkçı bir anlayış söz konusu değildi. Osmanlı'nın bakiyesi üzerine bir ulus devlet olarak inşa edilen Türkiye'de de ırkçı bir anlayış benimsenmedi. Bu da biyolojik ırkçılığa dayanan bir ideolojiyle toplumun ötekilerinin dışlanıp tecrit edildiği ve hatta Nazi Almanyası örneğinde olduğu gibi katledildiği bir öjeni anlayışının, Türkiye'de uygulamaya konulmamasının temel sebeplerindendi. Yine Türkiye'de çok partili bir düzen içerisinde, demokratik bir yönetim olmasa da faşist bir rejim de yoktu. Ayrıca ülkede nüfusun niteliği kadar

niceliği de önemliydi. Bu doğrultuda nitelikli ya da niteliksiz mümkün olduğunca çok insanın iş gücüne dâhil edilmesi gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda biyolojik ırkçılığın popülerliğini dünya genelinde kaybetmesiyle beraber öjenik politikaların pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de terk edildiği görülmektedir. Ancak günümüzde liberal öjeni adı altında gen teknolojilerine ve üreme yöntemlerine dayalı bir dizi pozitif öjeni pratiği hâlâ uygulanmaktadır. Söz konusu uygulamalar Türkiye için de söz konusudur. Bu uygulamaların gen teknolojileri ve üreme yöntemlerine dayalı liberal öjeni çalışmaları, çoğunlukla engelli doğabilecek çocukların anne karnındayken engel durumunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sayede müstakbel ebeveynler, doğum öncesi genetik tanılama ile dünyaya getirecekleri çocuğun engel durumunu bilmekte ve engelli doğabilecek cenini kürtajla aldırabilmektedir. Ancak bu durum günümüzde etik olarak tartışılmakta ve çeşitli çevrelerce negatif öjeneye kapı araladığı varsayılmaktadır. Öjeni düşüncesinin 20. yüzyılın ilk yarısında vücut bulduğu şekliyle olmasa bile bundan sonra da farklı ad ve uygulamalarla gündemdeki yerini koruyacağını şimdiden öngörmek mümkündür.

EKLER

Ek 1: Bütün medeni dünyada çalışan her adam sırtında ya bir caniyi, hırsızı, deliyi, aptalı veya bir serseriye taşımaktadır.

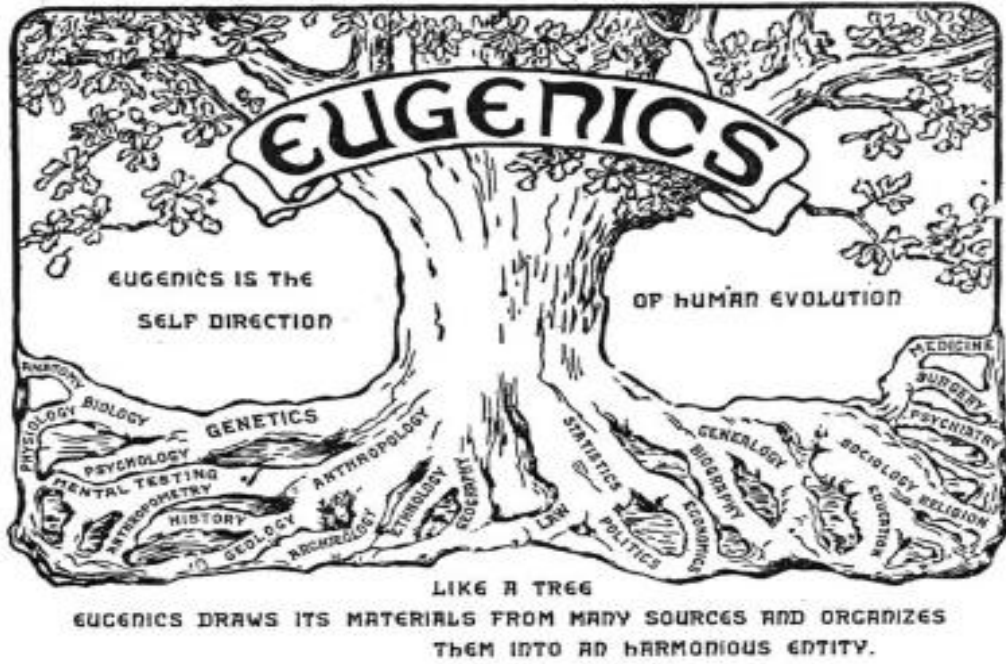
Kaynak: “Meraklı Sayfa”, *Hakimiyetî Milliye*, 8 Temmuz 1939, 6.

Ek 2: The Eugenics Record Office, on Long Island/Cold Spring Harbor Laboratory and the
Eugenics Image Archive, Dolan DNA Learning Center

Kaynak: Joshua A. Krisch, "When Racism Was A Science: ", *New York Times*, 13. 10.
2014, 1.

Ek 3: Öjeni Ağacı

*The Second International Congress of Eugenics,
devoted to researches in all fields of science and
practice which bear upon the improvement of racial
qualities in man, convey this expression of appre-
ciation of the generous gift of*

Mrs E. H. Harriman

*of New York, which made possible the exhibition
of eugenical materials which were assembled and
displayed, in connection with the Congress, at the
American Museum of Natural History.*

New York, September 1921

W. H. H. Laughlin
President of the Congress *H. H. Laughlin*
Chairman of the Committee on Exhibits

Kaynak: The Second International Exhibition of Eugenics Held September 22 to October 22, 1921, (Baltimore: Williams and Wilkins Company). page 15.

30 Kanunusani 1937

AKŞAM

Sayfa 5

SİYASİ İCMA

Romada neler görüldü?

M. Mussolini general Göring ile görüşüp bütün dünyada Bolşevikliği karşı mücadele için bundan sonra İtalya ile Almanyanın birlikte takip edecekleri hatta hareketi kararlaştırdıktan sonra mullak devlet olortisi esas üzere rejimleri kurulmuş bulunan iki devlet arasında birliğin mahiyetini açık eden beyanatta bulunmuştur.

M. Mussolini Almanya ile İtalyanın sağılam ve sarsılmaz bir grup teşkil etmiş olduklarını ve İtalyanın İngiltere ile Milanda söylediği nutukta izah ettiği esaslar üzere yeni diribitlerinin bu denizdeki hayatı menfaatlerini taşıyan ederek bunlara riayet etmeye ve mevcut vaziyeti bozmayışa söz vererek yaptıkları anlaşma ile İtalyan-Alman grupunun bir kat daha tartsin ediliğini söylemiştir. Bu suretle M. Mussolini Akdeniz anlaşmasının İtalya-Almanya'dan uzaklaştırılmayıp bilakis bütün yakınlaştırmış olduğunu anlatmıştır.

İtalyanın politikanın üzerinde hüküm bulunan M. Mussolini İspanyada yarınad bulunan bir cüz'î Katalonyada bir

Sorret cumhuriyetinin dahilî harp neticesi olarak kurulmasını İngiltere ile anlaşmış olduğu Akdenizdeki mevcut vaziyeti bozmuş vaziyetini ve bilasnaaleyh Almanya ile İtalyanın sülâh kuvvetile İspanya üzerine müdahale edeceklerini ve bunu Akdeniz anlaşmasına muayyir saymayacaklarını da söylemiş olman Romada İspanya işleri üzerinde son kararın ne olduğunu anlatmaktadır.

M. Mussolini Almanya ile İtalyanın «Avrupanın medeniyet ve mevcudiyeti için Bolşevikliği göğün tehlike» sayarak buna karşı bütün Avrupa politikasına bir mühter olmak üzere birleştiklerini ve demokrasi desteklerinin parti ve parlamento usullerinin sakamendinden dolayı hasta ve Bolşevikliğin mikrobunun muavin nakilleri saydığına söylemekle Alman-İtalyan blokunun siyasi ve lüzumu halinde askeri sahada Sorretler ile bir hayat menas mücadelesine giriştiğine pırphe bırakıyor. Sorretler dahi bunu daha evvel sevdiklerinden harp bütçelerini ve hazinıklarını son derece getirmişlerdir.

Almanyanın istikbali ve Avrupada oynayacağı rol

M. Eden beynelmilel vaziyet hakkında dün mühim bir nutuk söyledi

Limanda tahlisiye vesaiti

Yeniden fenerler, sis düdüklüleri konu

Son zamanlarda İstanbul limanının her tarafı tahlisiye alâhillerle tehlis edilmiştir. Fenerbahçe'ye yeni bir fener bir sis düdüğü konmuştur. 24 metre irtifakında olan bu fener her beş saniyede bir beyaz bir şimşek göstermektedir. Bundan başka liman dahilinde eşlik yerleri göstermek için iki ve büyük sefainin palanar vermeleri için de yeni iki şamandra konmuştur. Haydarpaşada dalgı kırma bir de sis düdüğü konmuştur. Kuzkulesinde 10,97 metre irtifakında her üç saniyede bir fener görülmektedir.

Orap sahillerinde 19,2 metre yüksekliğinde 30 saniyede çift beyaz şimşek çakan Yeşilköy feneri ve burada bir de sis düdüğü, Sarayburnunda da bir fener, bir şamandra ve bir de sis düdüğü vardır. Kanlıca ve Kandilli'de 21,5 metre irtifakında her üç saniyede bir kırmızı şimşek çakan birer fener konmuştur. Bu fener civarına bir de sis işareti istasyonu yapılmıştır. Anadolu-fenerine 14 mil mesafede ziyalı ve çarşı bir şamandra mevcuttur.

Sisli ve fırtınalı havalarda Karadeniz Boğazı dışındaki gemilerin bulundukları kendi mevkilerini tayin edebilmeleri için Rumeliyanın sahilinde bir

Nesli ıslah meselesi

Kısırlaştırma için bir kanun teklif edilecek

Profesör Besim Ömer Akalın "Yakında bu teklifi ben yapacağım," diyor

İnsanlar arasında nesliden nesle intikal eden hastalıklarla malûl bulunanlar ve defenerlerin sürriyetine mani olarak nesli ıslah etmek usulü bugünlerde bütün medenî memlekeleri işgal eden ciddi bir mesele halini almıştır. 1903 denberi Amerikada tatbik edilen bu usul 1934 de Almanya'da mecburi bir hale konmuş ve kısırlaştırma kanunu geniş mikyasta tatbik edilmeye başlanmıştır.

Daha geçenlerde Viyanada insanları kısırlaştırma giali bir cemiyet kurulduğunu, hattâ bir görürün arkadaşlarını arzularile kısırlaştırdığını gazeteler yazdılar.

Bu mesele son günlerde memleketimizde de konuşulmaya başlanmıştır. Teşrinisizde Ankarada toplanacak büyük top kongresinde nesli ıslah ve kısırlaştırma meselesinin teklif edileceği haber verilerek doktorlarımızın bu hususta teder hazırlamaları bildirilmiştir.

Bizde nesli ıslah mevzuile eskiden beri meşgul olan, sağlamlık, bünyeli insanlar yetiştirmek için işi hastalıklarla lekeli olanları kısırlaştırmak taraftarlarımızın başında gelen ilim adamlarından meşhur Doktor Besim Ömer Akalın

Profesör Besim Ömer Akalın

bilirse neslin bozulmasına kısmen yardım edecek iyi bir tedbidir.

Fakat Eujenjeme fennî bu kadarla kalmamış, çok genişlemiştir. Cinsî mikromet insanları bu yarıma

Ek 5: Yakın Akrabalar Arasında Evlenmenin Zararları

Japonlar Kantonu bombardı-
man ettiler. Şehirde örfi
idare ilân edildi

AKŞAM

Denizbankta yeni teşkilât
yapıldı. Açıkta memur
kalmadı

Sene 21 — No. 7188 — Fiyatı her yerde 5 kuruş
ÇARŞAMBA 19 Teşrinievvel 1938
Telefon: Bağımsızlar: 09063 — Yarı İpleri: 39749 — İdare: 39481 — Müdür: 39497

Atatürkün sıhhi vaziyeti hakkında bu sabahki tebliğ

**İstanbul 19 (A.A.) — Ri-
yaseticümhur Umumi kâtip-
liğinden:**

1 — Reiscümhur Atatür-
kün sıhhi vaziyetleri hakkın-
da müdavi ve müşavir tabip-
leri tarafından bu sabah saat
10 da verilen rapor ikinci
maddededir:

2 — Umumi vaziyette de-
ğişiklik yoktur. Geceyi ra-
hatça geçirmişlerdir. Nabızı
muntazam, 88, teneffüsü 18,
hararet derecesi 36,4 tür.

Dün gece neşredilen tebliğ :

**İstanbul 18 (A.A.) — Ri-
yaseticümhur Umumi Kâtip-
liğinden:**

1 — Reiscümhur Atatür-
kün sıhhi vaziyetleri hakkın-
da müdavi ve müşavir tabip-
leri tarafından bu akşam sa-
at 20 de verilen rapor ikinci
maddededir.

2 — Reiscümhur Atatür-
kün rahatsızlığı aynı halde
devam etmektedir. Nabızı
120; teneffüsü 22; ve hararet
derecesi 38 dir.

Yakın akrabalar arasında evlenmelerin zararları

**Millî Tıp Kurultayının dünkü toplan-
tısında hararetli münakaşalar oldu**

Bazı doktorlar kısırlaştırmanın aleyhinde bulundular.
Kurultay bugün son içtimasını akdedecek

Amerika Atlantikte daimî filo bulunduracak

**Almanya'da ihtiyat efradının
terhis edilmesine başlandı**

Amerika donanması fortinalı denizde manevra yaparken

Jüt ipleği fabrikası

**Fabrikanın Antalyada
kurulması muvafık
görüldü**

Ankara 18 (Telefonla) — Hükümet menlekoliminde bir jüt ipleği sanayisi tesis etmeye karar vermiştir. Bu cümleden ötürü Ziraat Vekâletinin Antalya ve havâlisinde yaptığı tedkikler çok iyi neticeler vermiş ve burada yetiştirilerek ketenlerle en güzel jüt ipleği imal etmenin kâhıl olacağı anlaşılmıştır.

Öğrendiğimiz göre, Vekâlet bu tasarrufları fîli sahaya koymak için hemen işe başlamak üzeredir. İlk olarak Vekâlet Antalyada geniş araziye yapacaktır. Bundan başka başka da jüt imalâtı mahallisi kâhıl yetiştir-
mek üzere tohum verilecektir. Bu mahallü ilâhiye olan çiftçiler de Devlet tuzatından himaye edilecektir.

Bundan sonra Antalyada büyük bir jüt ipleği fabrikası kurulacaktır. Bu modern ve teknik esnâra göre yapılacak olan bu fabrika tüt ipleği istihlâl ederek çuval, halat ve sicim imâl edecektir.

Tarih sergisi

Kaynak: “Yakın Akrabalar Arasında Evlenmenin Zararları”, *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1938, 1.

Ek 6: Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı Dün Açıldı

Yedinci Millî Tıp Kurultayı dün açıldı

Görüşülecek mevzuların en başında ırk hıfzıssıhası var

Kurultay Atatürk'e ve büyüklere tâzim telgrafları gönderdi

(Baş 1. inci sayfa)

B. Refik Saydamın nutku
Şiddetle alkışlanan bu nutuktan sonra kürsüye gelen kongre reisi B. Refik Saydam kongresin verimli çalışmalarından ve başarıları vasıflarından bahseden aşağıdaki nutku söylemiş ve alkışlanmıştır.

— Her iki senede bir Ankara'da toplanması müstak olan, millî türk tıp kurultayının yedinci 1937 yılı içtimalının cumhuriyetimizin on beşinci yıl dönümü olan bu günlere toplanmasının ne kadar yerinde bir hareket olduğunu burada tebarüz ettirmek isterim:

Birkaç gün sonra kutlayacağımız en büyük ulusal bayramımıza yaklaşan yedinci tıp kurultayının, bu mevsim günlerinde cumhuriyet merkezimizde toplanışının heptenide benim bir heyecan uyandırdığını tebarüz ettirmekle kurultayın şâhslarının hissiyatına tercüman olduğum kanaatindeyim. Tamamen cumhuriyetimizin bir eseri olan ve daima Büyük Şef'imiz Atatürk'ün yüksek himayetleri altında bulunmakla şeref duyan millî türk tıp kurultayı, her defasında daha fazla tekâmül ve inkişafa mazhar olmakta ve tıpkı aziz cumhuriyetimizin diğer eserleri gibi, yıldan yıla çalışmalarını ve faaliyetlerini bütün dilayaya duyuracak şekilde girmekte ve memleketimizin, milletimizin en mühim işi ve içtimal meselelerini terki ve müsaadeye sahne olmaktadır.

İrk hıfzıssıhası

Konuşacağımız mevzular itibarıyla da bu toplantının memleket hayatı ve şahsiyeti olan büyük alâkasını hatırlatmak lazımdır. Bu defaki mevzuların

İçin, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da sarf ve salgın hastalıklarla ilgili mücadele etmek mecburiyetindeyiz. Cumhuriyet devrindeki metodik mücadeleler, bizi bu gayelere çok emin bir surette isal etmiştir ve etmektedir, diyebiliriz. Nüfusumuzun yıldan yıla ve bir çok memleketlerde görülmiyen bir şekilde artışı şüphesiz ki, bu mücadelelerin hayırlı tesiriyle hasıl olmuştur.

Sayın meslekdaşlarım, kurultayın bana her zaman büyük şeref vermiş olan reisi sıfatıyla, sizleri selâmlar ve mesaimizde muvaffakiyet dilerken vasıfeten Ankara'da hulusamıyan Başvekilimiz niyabette kurultayımızı açmak suretiyle bizi şereflendiren Şihat ve İctimal muavenet vekili Dr. Hulûsi Alataş'a bu lütuflarından dolayı; teşekkürlerimi arz ederim. Kezâlik kurultayımızın muvaffakiyeti uğrunda her türlü maddî ve manevî yardımlarını esirgemiyerek bu muvaffakiyetin en birinci âmillerinden olan kendilerine ve mesai arkadaşlarına tekrar samimî teşekkürlerimi takdim ederim. Kongrenin tertibini kendisine tevdi etmiş olduğu türk tıp encümeni reisi, kâtibî umumî ve âsalarına da teşekkürü borç bilirim. Bunda raportör arkadaşlarla diğer tebliğat yapan meslekdaşlarımızın büyük hisseleri olduğunu da şimdiden arz etmekliğimize müsaadenizi rica ederim.

Atatürke tâzim

Sözelimi bitirmeden, türk milletine daima medenileşme ve daima ilerleme yolunda yeni hamleler veren ve bizi yüksek himayetleriyle taltif buyuran Reiscumhuriyetimiz, Büyük Şefimiz Atatürk'e tâzim ve hürmetleriyle

kanlık müteşarî Asım Arar ve general Maslûm Bayral seçilmişlerdir.

Celâle reisliklerine doktor Hasan Başkan, doktor Yahya Orhan, Ankara Nümune hastanesi Baştabibi Rıhtü Çapçı, profesör Hayrullah Diker, Tefik Sağlam, Süreyya Hidayet, Dr. Şihyeddullah Fikri Rifki Toygan'ın seçimleri yapılmış ve açılış celâsine son verilmiştir.

Öğleden sonra

Kongre öğleden sonra aktettiği ikinci celâsede, profesör doktor Hasan İzzun, doktor Kemal Hüseyin Pilevnelioğlu, doktor Ekrem Şerif Egeli, profesör Maşhar Osman Uzman, profesör Servec Kâmil Tokgözü, doktor Nurettin Onur, doktor Cemal Şakir Saraçoğlu, profesör Tefik Sağlam, doktor Tefik I. Göktepe, doktor Osman Şerki Çelik, muhtelif mevzular üzerinde söz almışlardır.

Kongre bugün saat 9 da çalışmalarına devam edecektir.

İkinci Türk kadın hekimleri kongresi

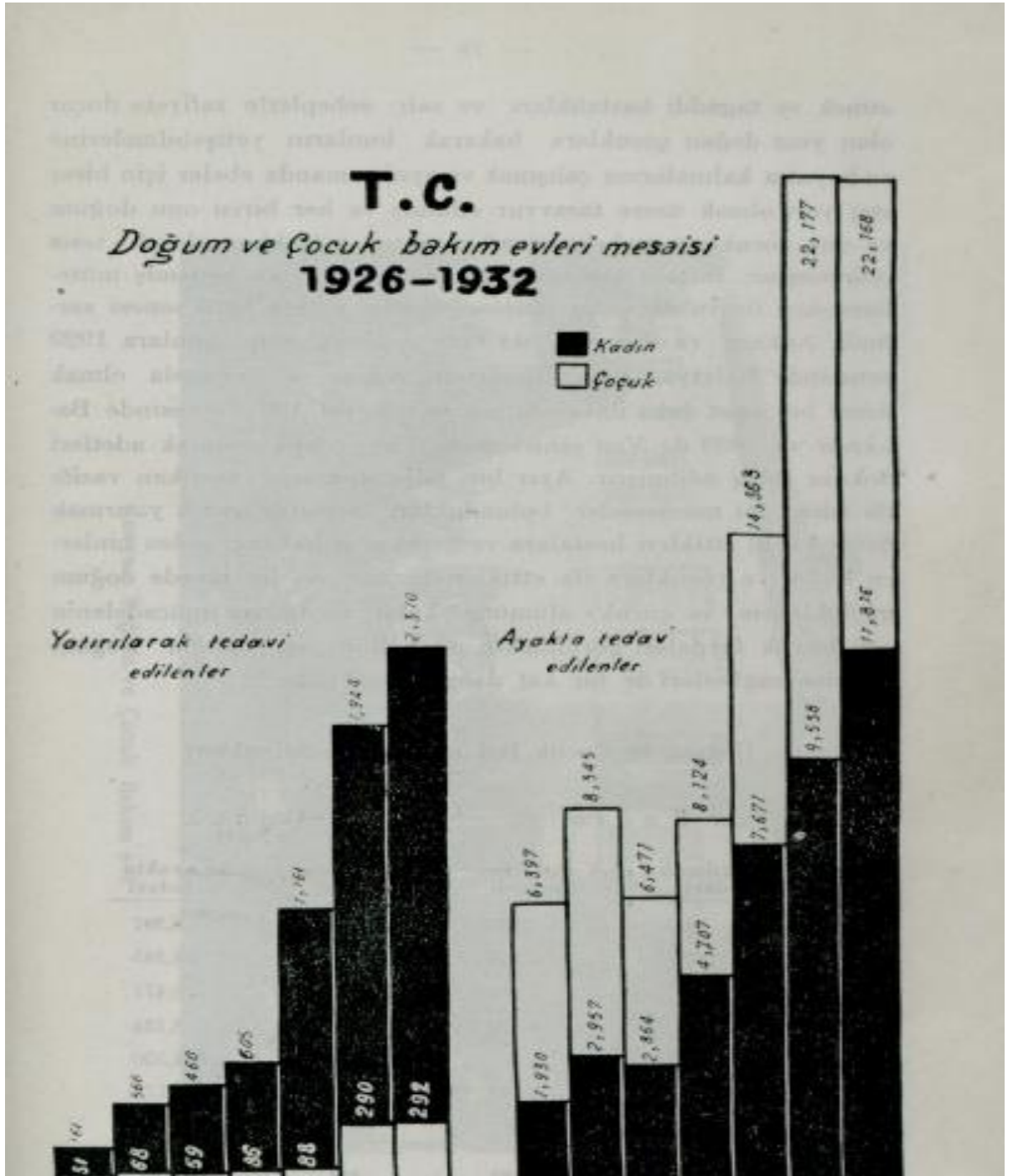
İkinci türk kadın hekimleri kongresi bugün saat dokuz buçukta Halkvî saloonunda Şihat ve İctimal Muavenet Vekili doktor Hulûsi Alataş'ın başkanlığında açılacaktır.

Bütün Türkiye'deki kadın hastalıkları mütebâssıslarının iştirâk etmekte olduğu bu kongrede, görüşülecek mevzular arasında tenasül ırsıvları kanserleriyle mücadele, ağrısız doğum, düşüklerin tedavisi ile nüfusun çoğaltılması, bormutlarla kadın hastalıklarının tedavisi vardır.

Tebrik ve muvaffakiyet telgrafları

Kaynak: “Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı Dün Açıldı”, Ulus, 18 Ekim 1938, 6.

Ek 7. 1926-1932 Yılları Arası Türkiye Doğum ve Çocuk Bakımevleri Mesaisi

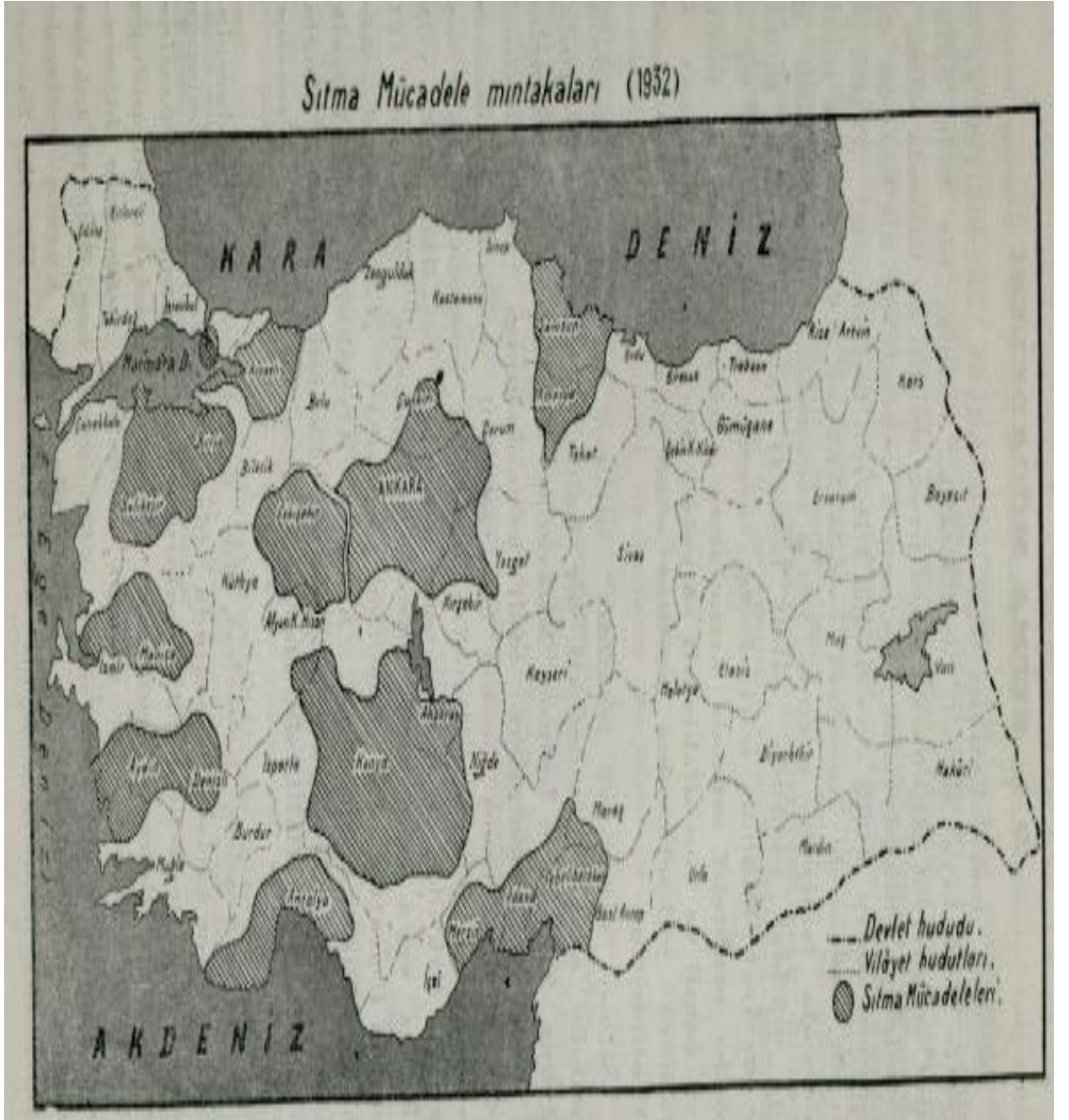
Kaynak: “Çocuk Vefiyatı İle Mücadele”, Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası (29 Birinci Teşrin 1333), 77.

Ek 8. Sıtma Mücadele Mıntıkalarının Teşrin-i Evvel 1927 Zarfındaki Mesai Cetveli

صیتمہ مجاذہ منطقہ لرنٹ نشرین اول ۹۲۷ طرفندہ کی مساعی جدولیدر													
منطقہ	یکتہ مساعی ایستادن	موتورون طساول اولاد	مصلحتان قورینگی	قان معاہدہ می						شانی ندای	کیلین صرفیانی	کون	والی
				مق	یکون	مق	یکون	مق	یکون				
آبدین	۵۸۱	۲۰۳	۳۵، ۱	۵۰	۳۱۸۹۳۳	۵۹	۳۰۴۳۷۰۹	۱۰، ۹	۱۷۰	۶۹	۲۱۲۸۸، ۲۳	۰	۹۸۹۰، ۳۰۵
لونیہ	۱۱۵۱	۳۰۱	۲۶، ۳۸	۰	۲۵۱۰۱۳۵	۰	۰	۱۱۵۱	۱۶، ۵۷	۲۷۱	۱۹۱۲، ۷۵	۱	۳۲۰۵۱، ۵۰
آٹلہ	۱۵۳۵۸	۱۳۹۰	۲۸، ۰	۲۶	۹۶۶۲۲۱۵۷	۲۶	۱۰۹۸۳۸۰۸	۷، ۰۰	۸۴۶	۳۵۰۵	۱۱۰۳۵، ۵۰	۳۱۱	۹۳۰۵۶، ۷۵
روسہ	۲۰۲۶۶	۵۶۵	۲، ۷۸	۱۵۰	۲۶	۳۵	۱۳۷۳۱۱۵۱	۱۶، ۲	۵۲۵	۳۳۲	۵۳۰۱، ۵۰	۲۶۶	۴۰۹۰۵، ۵۰
آٹلہ	۳۹۶	۹۰	۲۲، ۷	۲	۳۵	۱۰۱۲	۱۲۷۷۱۱۷۲	۸، ۱	۵۶	۱۸۲	۱۱۶۱۵، ۰۰	۵۵	۸۳۳۲، ۲۵
یکون	۳۷۶۵۵	۵۵۱۸	۱۵، ۰	۱۷	۲۸۳۶۰۱۷	۱۳۰	۱۰۹۳۲۹۸۰۰	۱۱، ۸	۱۸۱۵۸	۳۳۱۷	۵۱۸۲، ۱۸	۸۵۵	۱۶۵۲۳۵، ۲۵۰

Kaynak: “İstatistikler”, *Sıhhiye Mecmuası* 4/11 (Şubat, 1926), 8.

Ek 9. 1932 Yılı Sıtma Mücadele Mintıkları

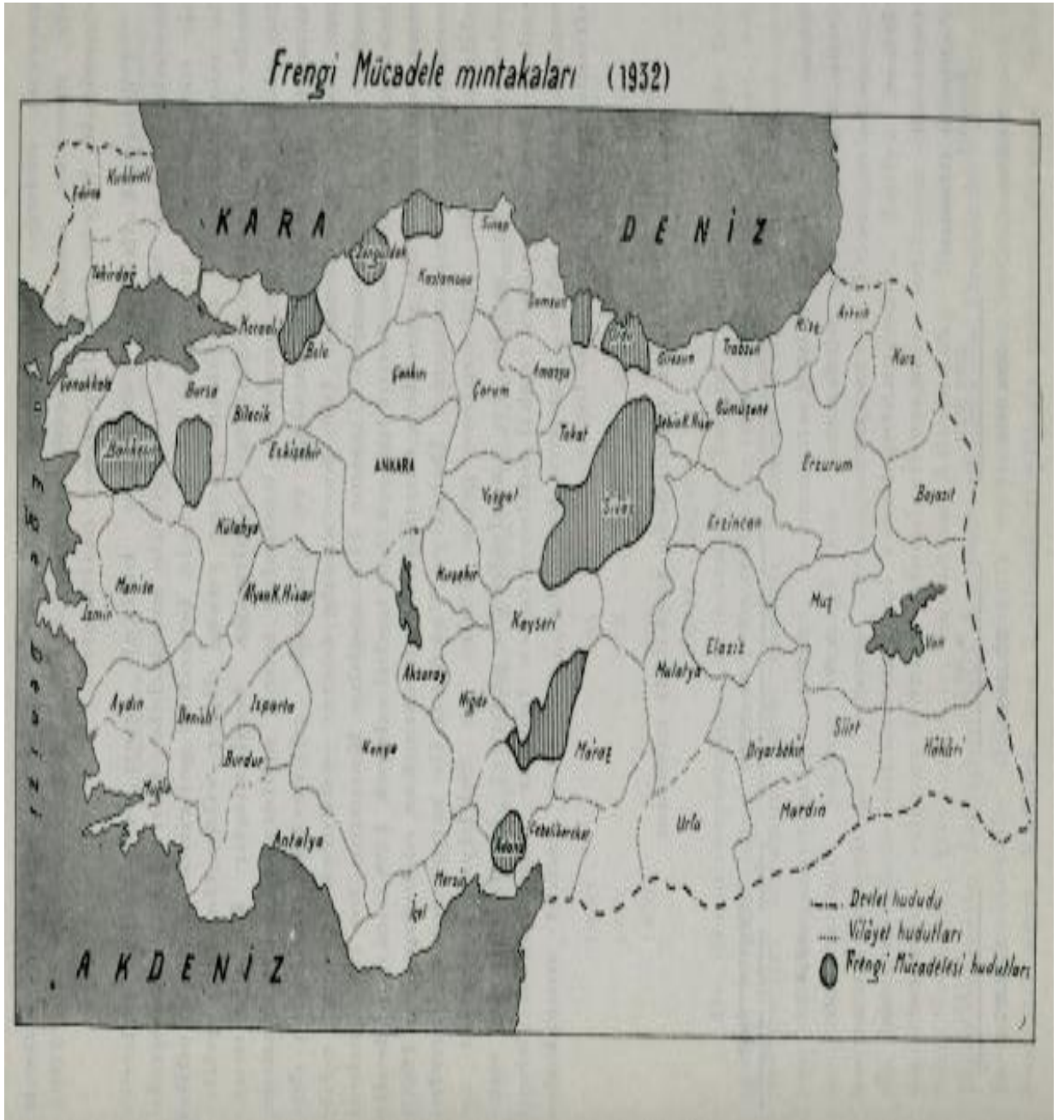

Kaynak: “Sıtma Mücadelesi”, Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüşası (29 Birinci Teşrin 1333), 48.

[illegible]

225

Ek 11: 1932 Yılı Frengi Mücadele Mintikaları

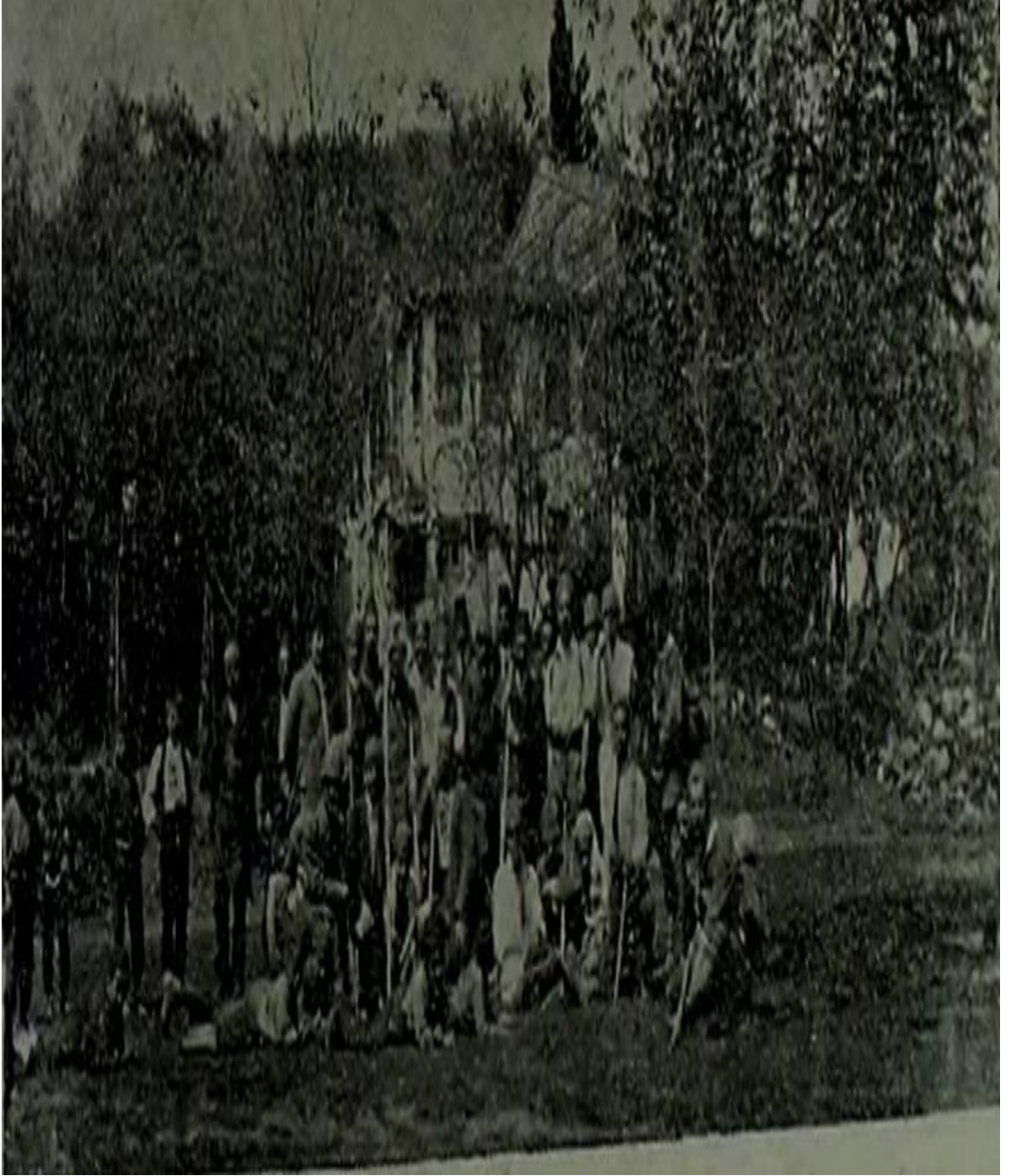
Kaynak: Sıhhiye Mecmuası 1/ 3 (12 Haziran 1341/1925), 61.

Ek 12: Engelli Hakları Aktivistleri 8 Haziran 1935 Tarihi'nde New York Şehir Meydanı'nda Protesto Gösterisinde

Kaynak: <https://www.gettyimages.com/photos/disability-rights-activists>

Ek 13: Türk Gücü İzçileri

Kaynak: “Türk Gücü”, *Yeni Fikir*, C. 2, S. 11, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913, 338.

Ek 14: İlk Türkiye Güzeli Feriha Tevfik Hanım

Kaynak: *Vakit*, 6 Temmuz 1930, 1.

Ek 15: Keriman Halis

Kaynak: *Servetî Fünun*, 14 Temmuz 1932, 1.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Türk Diplomatik Arşivi

RESMÎ YAYINLAR

“Beden Terbiyesi Kanunu”. *T. C. Resmi Gazete* (16 Temmuz 1938)

“Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun”. *Ceride-î Resmîye* (7 Mart 1337/1921)

“*Cumhuriyet Halk Partisi 1935 Programı*”. Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

“Emraz-ı Zühreviye Musaplarının Cebren Muayeneye Sevkleri Hakkında”. *T.C. Resmi Gazete* (4 Şubat 1930).

“Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname”. *T.C. Resmi Gazete* (21 Eylül 1931).

Fuğuşla ve Fuğuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi”. *T. C. Resmi Gazete* (23 Teşrinisani 1933).

"Immigration Laws". Washington: Government Printing Office, 1922.

“İrkin Tümlüğü ve Saflığı Aleyhine Cürümler”, *Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değıştiren Kanun*”, *T.C. Resmi Gazete* (23 Haziran 1936).

“Matbuat Kanununun Bazı Maddelerini Değıştiren Kanun”. *T. C. Resmi Gazete* (15 Temmuz 1938).

“*Nüfus Planlaması Hakkında Kanun*”. *T. C. Resmi Gazete* (27 Mayıs 1983).

“30 Temmuz 1931 Tarih ve 1881 Numaralı Matbuat Kanununun 38 Maddesinin Tadiline Dair Kanun”. *T. C. Resmi Gazete* (9 Haziran 1932).

“*Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü*”. T. C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, (Ankara: 2011).

Sağlık Bakanlığı. *Verem (Tüberküloz) Bilgilendirme Rehberi ve Verem Hastalarının Hak ve Sorumlulukları*. ed. İrfan Şencan- Seher Musaonbaşıoğlu Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları 2016.

"Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun". *T. C. Resmi Gazete* (28 Mart 1945).

"Sıtma Mücadelesi Kanunu". *T. C. Resmi Gazete* (29 Mayıs 1926).

"Tıbbî Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzüğün Yürürlüğe Konulmasına Dair Karar". *T. C. Resmi Gazete* (3 Temmuz 1967).

"*Türk Ceza Kanunu*". *T. C. Resmi Gazete* (13 Mart 1926).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 1, İçtima 1, 7 26. 12. 1336/1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 2, İçtima 106, 6 19. 02. 1340/1924.

"Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun". *T. C. Resmi Gazete* (27. 05. 1928).

Türkiye Gençlik Teşkilâtının Türkiye Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun". *T. C. Resmi Gazete* (21 Mayıs 1928).

"Türkiye Kanun-u Medenisi". *T. C. Resmi Gazete* (4 Nisan 1926).

"*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*". *T. C. Resmi Gazete* (06. 05. 1930).

"Veremle Mücadele Cemiyetinin Cemiyetler Kanununun 17. Maddesi Mucibince Menafi-i Umumiye Hadim Cemiyetler Meyanına İthali Hakkında Kararname". *T. C. Resmi Gazete* (15 Kanunusani 1930).

"Zührevi Hastalıklara Musap Şahıslar Hakkında Cereyan Edecek Muhaberat ve Muamelatın Mahremiyetine Son Derece Dikkat Olunması Hakkında Tamim". *T. C. Resmi Gazete* (23 Ağustos 1932).

SÜRELİ YAYINLAR

Afiyet

Arkadaş

Arşıyan

Aylık Çiçek Dergisi

Beden Terbiyesi ve Spor

Belleten

Beyanülhak

Ceride-i Adliye

Donanma Mecmuası

Fikirler

Gürbüz Türk Çocuğu

Hak Yolu

Halka Doğru

Harp Malûlleri Mecmuası

Hayat Mecmuası

İrmak

İçtiħad

İdman

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

İstişare

İzler

Kadınlar Dünyası

Kadro Mecmuası

Karahisarda Nur

Malumat

Mecmua-yı Askeriye

Mecmua-yı Ebûziya

Mektep

Mektepli

Muallimler Mecmuası

Musavver Malumat-ı Nafia

Musavver Şebab

Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası

Resimli Ay

Resimli Kitap

Sebilürreşad

Servet-i Fünun

Sıhhiye Mecmuası

Süs Dergisi

Şehbal

Tedrisat Mecmuası

Time Magazine

Türk Antropoloji Mecmuası

Türk Spor Kurumu Dergisi

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Ülkü Mecmuası

Verem Mecmuası

Yarım Ay

Yeni Adam

Yeni Fikir

Yeni Mecmua

Yeni Türk Mecmuası

GAZETELER

Akis

Akşam

Cumhuriyet

Haber

Haber/Akşam Postası

Hakimiyet-i Milliye

Kurun

Milliyet

PlymouthTribune

Son Posta

Tanin

Ulus

Ulusal Birlik

Vakit

Yeni Asır

Yeni Gazete

Yeni İstanbul

Zaman

GAZETE HABERLERİ

“Akıl Hastalarını Kısırlaştırılalım”. *Vakit* (23 Mart 1934) 3.

“Alman Kısırlaştırma Kanununun Dayandığı Esaslar”. *Hakimiyeti Milliye* (26 Teşrinievvel 1934), 6.

“Almanya’da Kısırlaştırma Kanunu Nasıl Tatbik Edilecek?”. *Vakit* (13 Kanunusani 1933), 9.

“Altı Yüz Çocuk Birden Kısırlaştırılacak”. *Vakit* (16 Mart 1934), 9.

“Askeri Orta Okuluna Talebe Alınıyor”. *Son Posta* (12 Haziran 1940), 7

“At Neslini Islah Tedbirleri”. *Yeni Asır* (11 Mayıs 1938), 7.

“At Neslini Islah İçin Tedbirler Alınıyor”. *Akşam* (31 Aralık 1937), 8.

“At Neslinin Islahı”. *Cumhuriyet* (10 Haziran 1933), 5.

“Avrupa Medeniyetini Türklere Medyundur”. *Cumhuriyet* (15 Eylül 1937), 1-7.

“Avrupa’yı İlk İstila Eden İnsanlar”. *Vakit* (11. 04. 1939), 4.

"Beden Terbiyesi Ne Demek". *Vakit* (6 Temmuz 1930), 3.

"Büyük Tarih Kongresi". *Servet-i Fünun*. 72-8/ 42 (Temmuz 1932), s. 100-105.

"Darülbeyaz Turnesi". *Vakit* (31 Mart 1931), 1.

“Dehşetli Rakam”. *Cumhuriyet* (1 Teşrinisani 1935), 5.

"Dünya Güzeli Dün Memleketine Avdet Etti", *Vakit* (1 Eylül 1932), 1-8.

"Dünya Güzeli Keriman Halis". *Servet-i Fünun* (11 Ağustos 1932), 4.

"Dünya Güzeli Kim Olacak". *Akşam* (16 Temmuz 1930), 5.

"En Güzel Türk Kadını". *Cumhuriyet* (5 Şubat 1929), 1.

“Evlenirken Aranacak Şey Beyindir”. *Vakit* (6 Nisan 1934), 4.

- “Geri Çocuklar Enstitüsü; Altı Sağır ve Dilsiz Çocuğun İmtihanları Yapıldı, Muvaffakiyetle Neticelendi”. *Yeni Asır* (28 Nisan 1936), 7.
- "Gürbüz Çocuk Müsabakamız". *Haber* (26 Ocak 1935), 1-6.
- "Güzel Çocuk Müsabakası". *Süs* 1/ 15 (25 Eylül 1339/1923), 16.
- "Güzel ve Gürbüz Çocuk Müsabakası". *Vakit* (16 Eylül 1932), 6.
- "Güzellik Kraliçeliği". *Cumhuriyet* (26 Aralık 1930), 1.
- "Harp Okulu Komutanlığından". *Cumhuriyet* (5 Şubat 1940), 8.
- "Hitlerin Kısırlaştırma Kanunu Ne Gayeyi Güdüyor?". *Vakit* (2 Ağustos 1933), 9.
- "İki Kıta Arasında Türkiye'nin İnkişafı". *Ulus* (15 Temmuz 1936), 4.
- "İnsanları Kısırlaştırma İş". *Zaman* (18 Teşrinievvel 1934), 7.
- "İntiharlar (Bu Salgınla Mücadele Edilecek)". *Milliyet* (4 Ağustos 1930), 3.
- "İntiharlar Çoğalıyor", *Cumhuriyet* (5 Mayıs 1931), 5.
- "İntiharlar Çoğalıyor". *Vakit* (20 Temmuz 1930), 3.
- "İstanbul Köylerinde Koşu Hayvanları Islah Edilecek". *Son Posta* (7 Teşrinisani 1938), 4.
- "İtalyan Irk Nazariyesi". *Yeni Asır* (28 Temmuz 1938), 10.
- "İzcilik Teşkilât Kurulacak". *Yeni Asır* (29 Kanunuevvel 1936), 3.
- "İzcilik Yolunda". *Tanin* (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914), 1.
- "İzmir'deki Sağır, Dilsiz, Körler Mektebinden 13 Talebe Çıktı". *Ulus* (7 Haziran 1938), 6.
- "Kendini Öldürenler Çoğalıyor mu, Azalıyor mu?". *Kurun* (11 Eylül 1937), 2.
- "Kısırlaştırma". *Ulusal Birlik* (11 İkincikanun 1936), s. 4.
- "Kısırlaştırma Kanunu İsteyen Cemiyetimiz Var". *Vakit* (25 Ağustos 1933), 1-4.
- "Körler Müessesesi". *Vakit* (29 Temmuz 1933), 4.

“Köylerimizde Tepelenmek Üzere Olan Dört Başlı Canavar Frengi”. *Haber-Akşam Postası* (12 Şubat 1939), 7.

"Kültür Bakanlığının Bir Yayımı". *Kurun* (04. 08. 1935), 2.

“Kürtaj Kolaylaştırılıyor: Türkiye’de de Kısırlaştırma Kabul Edildi”. *Yeni Gazete*, 2 Temmuz 1967, s. 1-7.

“Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğünden”. *Akşam* (29 Ağustos 1942), 4.

“Memleketimizde Verem: İstanbul’da ve İzmir’de Salgın, Ölüm Miktarı ve Nisbeti, *Vakit* (28 Mayıs 1933), 7-8.

"Mübeccel Namık Hanım", *Cumhuriyet* (13 Ocak 1930), 1.

“Neslimizi Nasıl Islah Edeceğiz”. *Kurun* (30 Kanunusani 1937), 3.

“Ordu Hastabakıcı ve Hemşireler Okuluna Ait Bazı İzahat ve Okula Kayıt ve Kabul Şartları”, *Akşam* (7 Eylül 1942), s. 3.

“Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi”. *Hakimiyeti Milliye* (29 Teşrinievvel 1933), 62.

“Sağlam-Sakat Nüfus: Erkek Malûller Kadınlardan Yüzde 30 Fazla”. *Yeni Asır* (22 Eylül 1938), 4.

"Sahi, Şimdi Neredeler? (Keriman Halis)". *Akis* (24 Kasım 1962), 30-31.

“Sinir Hastalığı Olanların Kısırlaştırılması”. *Vakit* (26 Ağustos 1933), 4.

“Süt Çocuğu Ölümünün Azlığından Dolayı Tebrik Ederim”. *Ulus* (8 Kasım 1937), 1-7.

“Tohum Meselesi Hallediliyor”. *Ulus* (13 Mart 1937), 6.

“Tohumları Islah”. *Akşam* (20 Kanunusani 1932), 4.

“Tohum Islah İstasyonları”. *Haber* (2 Kasım 1938), 2.

"Türklük ve Medeniyet Tarihine Bir Nazar". *Milliyet* (04. 07. 1932), 1-5.

“Tütünleri Islah”. *Akşam* (6 Temmuz 1935), 5.

“Verem Afeti”. *Son Posta* (8 Temmuz 1935), 15.

“Verem Aşısı”. *Hakimiyet-i Milliye* (10 Ağustos 1933),1.

“Veremle Mücadele”. *Milliyet* (18 Kanunusani 1929), 3

“Yabancı Memleketlere Talebe Gönderilecek”. *Ulus* (27 Ağustos 1943), 4.

“Yakın Akrabalar Arasında Evlenmenin Zararları”. *Akşam* (19 Teşrinievvel 1938), 1-4.

"Yavruların En Şen Günü". *Son Posta* (28 Nisan 1934), 11.

“Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi Dün Açıldı”. *Akşam* (18 Teşrin-i Evvel 1938), 1-4.

“Yedinci Tıp Kongresi”. *Kurun* (18 Teşrin-i Evvel 1938), 4.

Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi Askeri Kısımının Kayıt ve Kabul Şartları”. *Ulus* (23 Ağustos 1939), 9.

“Zührevi Hastalıklarla Mücadele”, *Hakimiyet-i Milliye* (29 Teşrinievvel 1933), 63.

KİTAPLAR

Akalın, Besim Ömer. *Fen ve İzdivaç*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1340/1924.

Akalın, Besim Ömer. *Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele*. İstanbul: Matbaa-ı Ahmet İhsan, 1919.

Akalın, Besim Ömer. *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı*. İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi, 1939.

Akın, Yiğit. *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyette Beden ve Spor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Alantar, İhsan Hilmi. *Pediatric Köşesinden Öjenik*. İstanbul: Kader Basımevi, 1939.

Altay, Saadet. *Atatürk Döneminde Numune Hastanelerine Dönüştürülen Osmanlı Hastaneleri (1924-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.

Arıkan, Ayten. *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. İstanbul: Türkiye Tıp Akademisi, 2010.

Artvinli, Fatih. *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Atatürk Araştırma Merkezi. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Ateş, Sanem Yamak. *Asker Evlâtlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012

Atila, Doğan. *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Aydoğan, Ayfer-Sami, Aydoğan. *Tıp Çeviri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Balcı, Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra Kitap, 2013.

Balibar, Etienne-Wallerstein, Immanuel. *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. çev. Nazlı Ökten İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Barlas, Cafer. *Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor?*. çev. Selim Sabit. İstanbul: Devlet Matbaası, Baskı Yılı Yok.

Bates, Danielle G. *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji (İnsanın Doğadaki Yeri)*. çev. Suavi Aydın vd. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Bell, Alexander Graham. *Memoir Upon the Formation of a Deaf Variety of the Human Race*. New York: Photographic Sciences Corporation, 1980.

Bergman, Jerry. *The Darin Effect Its Influence on Nazism, Eugenics, Racism, Comminism, Capitalism, and Sexism*. Arkansas: Master Books, 2014.

Bernasconi, Robert. *İrk Kavramını Kim İcat Etti: Felsefî Düşünce de İrk ve İrkçılık*. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

Birol, Ali Esat. *Eugenik Tatbikatı*. Yedinci Milli Türk Kurultayı Ankara, 1938, İstanbul: Kader Matbaası, 1938.

Braille Kabartma Yazı Kılavuzu. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991.

Chesterton, Gilbert K. *Öjenikler ve Diğer Kötülükler*. çev. Yunus Sağır. İstanbul: Liberus Yayınları, 2019.

Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri. İstanbul: 1998.

Çambel, Perihan. *Öjenik Hakkında Düşünceler*. İstanbul: 1946.

Çelik, Osman Şerafettin. *Yeni Frengi Tedavisi Nedir?*. İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye, 1919.

Chamberlain, Houston Stewart. *The Foundations of The Nineteenth Century*. London: John Lane Company, 1911.

Dams, Cartens – Stolle, Michael. *Gestapo (Nazizm Döneminde Tahakküm ve Terör)*. çev. Cem Şentürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Darwin, Charles. *The Origin of Species*. New York: D. Appleton and Company, 1860.

Demirci, Mehmet Emin. *Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005.

Doğan, Cem. *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı: II. Abdülhamit Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.

Düzgüneş, Orhan, vd. *Hayvan Islahı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

Emiroğlu, Kudret -Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Ericksen, Thomas Hylland. *A History of Anthropology*. London: PlutoPress, 2013.

Ertuğrul, Hüseyin. *Çocuk Düşürtme, Çocuk Düşürme ve Kısırlaştırma Suçları*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.

Empires, Nations and Natives: Anthropology and State Making. ed. Benoit de L'Estoile vd. Kuzey Karolina: Duke University Press, 2005.

Fişek, Kurthan. *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi (Dünyada ve Türkiye'de)*. İstanbul: YGS Yayınları, 2003.

Frik, Feridun. *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)*. Ankara: Maarif Derleme Müdürlüğü, Baskı Yılı Yok.

Galton, Francis. *Essays in Eugenics*. London: the Eugenics Education Society, 1909.

Galton, Francis. *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. London: Macmillan and Co, 1883.

Gobineau, Arthur. *İnsan Irklarının Eşitsizliği*. çev. Vedat Ahsen Coşar. Ankara: Dorlion Yayınları, 2022.

Gotschlich, Emil. *Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmî Prensipleri*. 7. Milli Türk Tıp Kurultayı Ankara, 1938, İstanbul: Kader Matbaası, 1938.

Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993

Haffner, Sebastian. *Bir Alman'ın Hikâyesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*. çev. Hulki Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Hitler, Adolf. *Kavgam*. çev. T. Tuğçe. Ankara: Gökçe Kitabevi, 2001.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. S. Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Hulusi, Behçet. *Frengi Tedavisine Dair*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1923.

Huxley, Aldous. *Cesur Yeni Dünya* çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki Yayınları, 2000.

Irmak, Sadi. *Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri*. Ankara: Ulusal Matbaa, 1941.

İnan, Afet. *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi (Türk Irkının Vatanı Anadolu)*. Ankara: TTK Basımevi, 2019.

Kamuran Şimşek, *Osmanlı Devletinde Engelliler ve Engelli Politikaları: II. Abdülhamid Dönemi*. Ankara: TTK Yayınları, 2022.

Kansu, Şevket Aziz. *Antropoloji Dersleri I Beşer Antropolojisi ve Prehistorya Malûmatı*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Kansu, Şevket Aziz. *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Karagöz, İsmail. *Toplumsal Emanet Engelliler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karakoç, Avadis. *Frengi Hıfzısıhhası*. İstanbul: 1334/1918.

Kazancıgil, Tevfik Remzi- Oğuz, Selahattin. *Cinaî Düşüğe Dair*. İstanbul: Kader Matbaası, 1948.

Kip, Necati Kemal. *Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi*. İzmir: Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı, 1926.

Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Konuk, Sadi. *Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz*. Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1939.

Kozanoğlu, Mehmet. *Engellilere Yönelik Çalışmalar (VII.-XX. Yüzyıllar)*. Ankara: Özel Der Yayınları, 2017.

Kural, Mahmut Şemsi. *Harbin İstıfai Tesirleri ve Zabitlerimizin Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1933.

Lamarck, Jean Baptiste. *Zoological Philosophy*. çev. Hugh Elliot. London: Macmillan and Co. Limited, 1914.

Lewis, Bernard. *Hata Neredeydi? Doğunun 300 Yıldır Aradığı Soru*. çev. Murtaza Özeren. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.

Mcmahon, Richard. *The Races of Europe: Anthropological Race Classification of Europeans (1839-1939)*. Floransa: 2007.

Maksudyan, Nazan. *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi (1925-1939)*. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Malthus, Thomas R. *Nüfus İlkesi*. çev. Çağla Taşkın. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Mowat, Charles Loch. *The Charity Organisation Society Its Ideas and Work (1869-1913)*. Londra: Methuen & Co, 1961.

Muallim Naci. *İzci Rehberi*. İstanbul: Zarafet Matbaası, 1331-1333/1915-1917.

Münüşoğlu, Hasan. *İrk Lekesi: Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım DTCF Örneği*. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

Neoclaus, Mark. *Faşizm*, çev. Doğan Barış KılınçNatabeneKılınç. İstanbul: 2014.

Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması. EduardHarriot’un *Creer* adlı eserinden çev. Behiç Koryürek, (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936).

Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya’da Alınan Tedbirler. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1932.

Onur, Nurettin. *İnsan ve Hayvanlarda Kan Grupları*. İstanbul: Kader Basımevi, 1941.

Özbudun, Sibel vd. *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.

Özden, Celalettin Muhtar. *Frengi Makalâtı*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1901.

Öztürk, Abdullah. vd.,*Görme Engellilere Okuma Yazma Öğretim Kılavuzu*.Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013

Pearson, Karl. *İslah-ı Irk*. çev. Mustafa Rahmi (Balaban). İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaa-yı Amire, 1339/1923.

Robinowicz, Leon. *Nüfus Meselesi*. çev. Alaattin Cemil, İstanbul: İktisat Matbaası, 1930.

Rubke A. Nicolaas. Blumenbach, Johann Friedrich (1752-1840). (Göttingen, 2007).

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1977.

Saleeby, C. W. *the Progress of Eugenics*. London: Cassell and Company Ltd, 1914.

Sarıkaya, Makbule. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Sparta’da Mükemmel Toplum (Lykurgus Yasaları). çev. Sadık Usta, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.

Spencer, Herbert. *Devlete Karşı İnsan*. çev. Yavuz Selim Altındal, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

- Şehirali, Sezen - Özgen, Murat. *Bitki Islahı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007.
- Şenel, Alaaddin. *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.
- Şinofoğlu, Tolga. *Selim Sırrı Tarcan ve İsveç Jimnastiği* Ankara: Spor Yayınevi ve Kitabevi, 2020.
- Tarcan, Selim Sırrı. *Terbiye-yi Bedeniye Tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Tiner, Şükrü Hazım. *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*. Ankara: Sümer Basımevi, 1938.
- Tokgöz, Server Kâmil. *Öjenizm (İrk Islahı)*. Ankara: Sümer Basımevi, 1938.
- Toprak, Zafer. *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Turan, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar-Düşünürler-Kitaplar*. Ankara: TTK Basımevi, 2010.
- Turda, Marius. *Modernism and Eugenics*. London: CPI Antony Rowe Chippenham and Eastbourne, 2010.
- Tüberküloz. Yay. Haz. Aylin Babalık-Tülay Keskin vd, Ankara: Türk Toraks Derneği Eğitim Kitapları Serisi, 2019.
- Uluocak, Şeref – Aslan, Cumhur. *Toplum ve Engelliler*. İstanbul: Çanakkale Kitaplığı, 2012.
- Uruk-u Beşer. Fünun Şirket-i Mürtebiye Matbaası, 1308/1892-1893.
- Uzman, Mazhar Osman. *Frengi ve Sinir Hastalıkları* İstanbul: Kenan Matbaası, 1945.
- Üner, Sunday. *Nüfusbilim Sözlüğü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972.
- Von Huff. *Osmanlı Genç Dernekleri*. İstanbul: Kaf İslâmiye Matbaası, 1334/1918.
- Wells, Calvin. *Sosyal Antropoloji Açısından ve Dünyası*. çev. Erzen Onur. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.

KİTAP BÖLÜMLERİ

Akcan, Taner. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)* 4/53-55. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Alemdaroğlu, Ayça. "Eugenics, Modernity and Nationalism". *Social Histories of Disability and Deformity*. ed. D. M. Turner - K. Stagg, 126-141. London/New York: 2006.

Alemdaroğlu, Ayça. "Öjeni Düşüncesi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)*. 4/ 414-421. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Alpman. Cemal. "Cumhuriyet Türkiye'si'nde Beden Terbiyesinin Değeri". *Ülkü (1933-1950 Seçilmiş Spor Makaleleri)*. 5-13. Ankara: 1993.

Altay, Saadet. - Ira, Nejat. "Special Training in the First Years of the Republic: The School of the Deaf, the Dumb and the Blind in Izmir (1923-1938)". *Research on Humanities and Social Sciences* 131-144. Frankfurt: Peter Lang Edition, 2016.

Arslan, Emre. "Türkiye'de Irkçılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)*. 4/409-420. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Aydın, Suavi. "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)*. 2/344-369. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Margit, Berner. "Large-Scale Anthropological Surveys in Austria-Hungary 1871-1918". *Doing Anthropology In War Time and War Zones (World War I and the Cultural Sciences in Europe)*. 233-254. Berlin: Historie, 2010.

Bilge Küfez. "Nüfus Sayımı Arifesinde". *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*. 62-63. Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941.

Briggs, Jill. "Human Betterment Foundation (1928-1942)". *The Embryo Project Encyclopedia*. Arizona: Arizona Board of Regents, 2013, 1-3.

Ete, Muhlis. "Devletlerin Yeni Nüfus Siyasetleri". *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*. 111. Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941.

Fogarty, Richard S. “Eugenics in Europe”. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. 2/237-245. Amsterdam: Elsevier, 2015.

Friedlander, Henry. “Engellilerin Ayıklanması ve Katledilmesi”. *Nazi Almanyasında Toplumdan Dışlananlar*. çev. B. Tanrıseven, 203-231. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.

Güçtekin, Nuri. “Osmanlı Devleti Kurumlarında Engellilere Yönelik Uygulamalar”. *Engellilerin Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*. 115-139. İstanbul: Elyaf Matbaa ve Baskı Hizmetleri, 2014.

Güçtekin, Nuri. “Osmanlı Devleti’nde Kör, Sağır ve Dilsiz Mektebi (1 Ekim 1889-24 Ekim 1925)”. *Engellilerin Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*. 140-155. İstanbul: Elyaf Matbaa ve Baskı Hizmetleri, 2014.

Gül, Seray Olcay. “Engellilere Yönelik Tutumlar”. *Engellilere Yönelik Tutumlar*. 50-84. Ankara: Vize Basın Yayın, 2014.

Irmak, Sadi. “Milletlerin Tereddi ve İstıfası”. *CHP Konferanslar Serisi*. Kitap 12. 19-35. 1940.

Karcı, Erol. “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükûmetlerinin Sıtma İle Mücadelesi (1908-1914)”. *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*. 283-304. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Korlaelçi, Murtaza. “Pozitivist Düşüncenin İthali”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. 214-222. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kural, Mahmut Şemsi. “Nüfus Sayımının Neslimizin Sağlığında, Irkımızın Hıfzıssıhhasındaki Ehemmiyet ve Kıymeti”. *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*. 157. Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941.

Marini, Irmo. “The History of Treatment Towards People With Disabilities”. *Psychosocial Aspects of Disability*. 3-32. New York: Springer Publishing, 2017.

Müller-Wille, Steffan. “Linnaeus and the Four Corners of the World”. *The Cultural Politics of Blood (1500-1900)*. 191-209. ed. Kimberly Anne Coles. London: Palgrave Macmillan, 2015.

Saraç, Ömer Celal. “Avrupa’nın ve Türkiye’nin Nüfus Meseleleri”. *CHP Konferanslar Serisi*, 9. Kitap. 51-68. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939.

Uzman, Mazhar Osman. “Öjenik”. *CHP Konferanslar Serisi*. Kitap 2. 3-12. İstanbul: 1939.

Ünder, Hasan. “Türkiye’de Sosyal Darwinizm Düşüncesi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)*, 427-437. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Vergili, Ayhan. “Milli Türk Tıp Kongrelerinin Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarındaki Tesiri”. *Sağlık Sosyolojisine Giriş*, 147-176. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019.

Yalım, Ragıp Zeki. “Firengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat”. *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 12. 57-69. İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1940.

Yalım, Ragıp Zeki. “Sıtmadan Korunma Çareleri”. *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 2. 43-56. İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1939.

Yalım, Ragıp Zeki. “Spor, Sağlık, Kültür”. *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 8. 8-22. İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1939.

Yumul, Arus. “Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek”. *Ayrımcılık (Çok Boyutlu Yaklaşımlar)*. der. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, 89-97. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Ziyanak, Elif. - Özlü, Zeynel. “Osmanlı Döneminde Verem Hastalığı ve Veremle Mücadele Yöntemleri (19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları”. Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları, ed. Yunus Emre Tansü, 541-581. Gaziantep: İksad Publishing House, 2020.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Akgündüz, Ahmet. “Füru”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13/249-250. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Araz, Yahya. “Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Olmak”. *Büyük İstanbul Tarihi* 4/476-489. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2015.

Fogarty, Richard S. "Eugenics in Europe". *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* 2/237-245. Amsterdam: Elsevier, 2015.

Harman, Ömer Faruk. "Çocuk Düşürme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13/363-364. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Koçak, Muhsin. "'Gurre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 14/ 211-212. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Toprak, Zafer. "Fuhuş", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3/342-345. Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993.

Toprak, Zafer. "Genelevler". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3/ 393-394. Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993.

SEMPOZYUM/ KONGRE BİLDİRİLERİ

Akdur, Recep. "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Sağlık". *12. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Sempozyum Kitabı*, (21-25 Ekim 2008). 45-71. Ankara: 2008.

Atalay, Ahmet. – Karadağ, Alper, "Türkiye, Almanya ve İngiltere’de Engelli Vatandaşlar İle İlgili Yasal Mevzuatların İncelenmesi". *I. Uluslararası Katılımlı Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi Kongre Kitabı* (05-07 Mayıs 2011). 139-140. Konya: 2011.

Aygen, Nermin. "Türklerin Antropolojik Tarihleri Bakımından Kan Grupları Hakkında". *III. Türk Tarih Kongresi* (15-20 Kasım 1943). 281-287. Ankara: 1943.

Campbell, C. G. "The Physical Factors in Race Survival". *A Decade of Progress in Eugenics*. Scientific Papers of the Third International Congress of Eugenics (21-23 Ağustos 1932). 283-294.

Dallenbach, Marguerite. "Türklerin Antropolojik Tarihlerine Dair Vesikalar". *II. Türk Tarih Kongresi* (20-25 Eylül 1937). 376-383. İstanbul: 1937.

Irmak, Sadi. "Türk Irkının Biyolojisine Dair Kan Grupları ve Parmak İzleri". *II. Türk Tarih Kongresi* (20-25 Eylül 1937). 841-845. İstanbul: 1937.

Kansu, Şevket Aziz. "İnsan ve Medeniyet Tekâmül Tarihinde Anadolu'nun Yeri". *III. Türk Tarih Kongresi* (15-20 Kasım 1943). 306-314. Ankara: 1943.

Kansu, Şevket Aziz."Selçuk Türkleri Hakkında Antropolojik İlk Bir Tetkik ve Neticeleri". *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*. 440-456. İstanbul: 1937.

Kansu, Şevket Aziz."Türklerin Antropolojisi". *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932)*. 271-278. Ankara: 1932.

Kepecioğlu, Kamil. "Türklerde Spor". *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*. 939-948. İstanbul: 1937.

Maksudi, Sadri. "Tarihin Amilleri". *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932)*. 339-364. Ankara: 1932.

Mjoen, Jon Alfred. "Harmonic and Disharmonic Race Crossing". *Eugenics in Race and State, Second International Congress of Eugenics (Eylül 22-28 1921)*. 41-61. Baltimore: Williams & Wilkins Company, 1923.

Onur, Nurettin. "Kan Grupları Bakımından Türk Irkının Menşei Hakkında Bir Etüt". *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*. 845-851. İstanbul: 1937.

Özden, Neşe. "Dr. Refik Saydam'ın Türk Sağlık Politikaları Üzerindeki Etkisi (1923-1937)". *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*. 1503-1511. Ankara: 2005).

Sarp, Nilgün. "Kısırlaştırma (Sterilizasyon)". *IV. Sağlık Hakkı ve Sağlık Hukuku Sempozyumu (7-8 Mayıs 2012)*. 51-61. Ankara: Adalet Yayınevi, 2013.

Şenyürek. Muzaffer Süleyman. "Eski Anadolu Tarihinin Kraniolojik Tetkiki". *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*. 204-212. Ankara: 1943.

MAKALELER

A. H. A. "Sporun Ehemmiyeti". *Türk Spor Kurumu Dergisi* 1 (06 Haziran 1936), 5.

A. N. "Mekteplerde Askerlik ve İsveç Jimnastiği". *Yeni Fikir* 3/ 18 (1 Kanunuevvel 1329/14 Aralık 1913), 568-572.

Abdullah Cevdet. "Anglosakson Mektebinde Terbiye-yi Bedeniye ve Ahlakiye". *Süs Dergisi* 1/ 52 (7 Haziran 1340/1924), 3-4.

Abdullah Cevdet. "İhtiyarların Hıfzıssıhhası (Sıhhi Nasihatler)". *Harp Malulleri Mecmuası* 1/4 (1 Mayıs 1926), 60-61.

Abdullah Cevdet. “İstanbul’da Verem”. *İctihad* 19/ 168 (1 Ağustos 1340/1923), 3406-3407.

Abdullah Cevdet. “Verem Mücadelesi Avrupa ve Amerika’da”. *Harp Malulleri Mecmuası* 1/ 1 (15 Mart 1926), 4-6.

Abdurrahman Asım. “Hıfzıssıhha Nokta-yı Nazarında Hapishaneler”. *Ceride-i Adliye*, 3/ 58 (20 Mayıs 1328/3 Mayıs 1912), 2862-2867.

Adasal, Rasim. “Hekime Göre İdeal İzdivaç ve Şartları”. *Haber-Akşam Postası* (1 Nisan 1941), 3-4.

Ahmet Hilmi. “Dejenereleri Kısırlaştırmak Lazım ve Faydalıdır”. *Vakit* (2 Eylül 1933), 9.

Ahmet Reşit. “Teksir-i Nüfus”. *Servet-i Fünun* 57/1482 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), 115-117.

Aksel, İhsan Şükrü. “Modern İrk Hıfzıssıhhası”. *Son Telgraf* (9 Eylül 1937), 2.

Aktaş, Esat. “II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da Modern Protez İmalatı Girişimleri”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23/1 (2022), 35-67.

Alaaddin. “Sporun Gençlik Üzerindeki Müessir İntibaaından”. *İzler* 2/13 (18 Mayıs 1926), 7-8.

Akalın, Besim Ömer. “Şuunat-ı Sıhhiye (Sağlık)”. *Servet-i Fünun* 3/59 (16 Nisan 1308/28 Nisan 1892), 101-102.

Akın, Yiğit. “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”. *Toplum ve Bilim* 103 (2005), 53-93.

Aksel, Avni. “Sağlık Davamız: Verem Savaşımızın Bugünkü Durumu”. *Yeni İstanbul* (6 Temmuz 1950), 4.

Ali Seyfi. “İsveç Jimnastikleri”. *İdman* 1/ 4 (1 Temmuz 1329/14 Temmuz 1913), 60-61.

Ali Rifat. Nüfus Tenakusu ve Çocuk Ölümünün Başlıca Sebepleri ve Çareleri”. *Gürbüz Türk Çocuğu* 7/75 (İkincikanun 1933), 6-13.

Alkaç, Nüzhet. "Hayat Mücadelesinde ve Vatan Müdafaasında Beden Terbiyesi ve Sporun Rolü", *Beden Terbiyesi ve Spor* 29 (Mayıs 1941), 15.

Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı İdman Bayramı'ndan Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'na". *Toplumsal Tarih* 211 (Temmuz 2011), 30-40.

Allchin, Douglas. "Sosyal Darwinizm Darwinci Değil". *Bilim ve Ütopya* 210 (2011), 16-20.

Apak, Rahmi. "Türk Sporunun Yeni Yükümleri". *Ülkü* 4/ 35 (Aralık 1936), 345-348.

Arpacı, Murat. "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946). *Tarih ve Toplum* 17 (Bahar 2014), 129-154.

Arpacı, Murat. "Hastalık, Ulus ve Felâket: Türkiye'de Frengi İle Mücadele (1920-1950)". *Tarih ve Toplum* 130 (2014), 59-86.

Asaf, Burhan. "Spor Telâkkimiz". *Ülkü* 1/ 1 (Şubat 1933), 71-72.

Arslan. Demo Ahmet. "Gülbüz Türk Milleti İçin Gülbüz Türk Çocuğu: 23 Nisan Çocuk Bayramı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 63 (Güz 2018), 87-114.

Aslan, Gönül.-Alkaya, Deniz. "Yüz Yıllık Tüberküloz Aşısı: Bacille Calmette-Guêrin Tarihçesi". *Turkish Journal of Immunology* 10/1(2022), 12-21.

Aydemir, Şevket Süreyya. "Çok Nüfuslu Anadolu". *Kadro* 5 (Mayıs 1932), 31-36.

Aydın, Gizem Zevde vd. "Healthcare Policies in the 100-Year History Republic of Turkey". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, (2023), 432-454.

Berez, Thomas M. - Weiss Sheila Faith. "The Nazi Symbiosis: Politicisand Human Genetics at the Kaiser Wilhelm Institute". *Endeavour* 28/ 4 (Aralık, 2004). 172-177.

Bilgat, Adnan. "Kısırlaştırma Davası Üzerinde Tetkik". *Yeni Asır* (20 Kanunuevvel 1935), 6.

Aynîzade Hüseyin Tahsin. Nüfus Meselesi". *Beyanülhak* 1/ 3 (6 Teşrin-i Evvel 1324/19 Ekim 1908), 20-21.

“B. C. G Aşısı İle Yeni Doğan Çocukların Veremden Tahaffuzu”. *Sıhhiye Mecmuası* 2/6 (Mart, 1926), 55-65.

Balaban, M. Rahmi. “İslahiyat”. *Fikirler* 1/17 (1Mart 1928), 2-3.

Balaban, M. Rahmi. “Öjenik (İslahiyat İlminde Bazı Esaslar)”. *Fikirler* 1/18 (15 Mart 1918), 7-12.

Barış, Y. İzzettin. “Dünya’da Tüberkülozun Tarihçesi”. *Toraks* 3/ 3 (2002), 338-340.

Baydar, Nasuhi. “Devlet ve Spor”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık, 1939), 3-4.

Beden Terbiyesi Teşkilâtının Çalışma Esasları”. *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık 1939), 2-17.

Bedi, Nuri. " Teksir-i Nüfus Meselesi". *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* 2A/18(31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910), 758-766.

Bergman, Jerry. “Darwinism and the Nazi Race Holocaust”. *Journal of Creation* 13/2 (Kasım 1999), 101-111.

“Berlinde Bir Irk Hıfzıssıhhası Enstitüsü”. *Hayat Mecmuası* 3/75 (Mayıs 1928), 18.

Bernier, François. “A New Division of the Earth”. *History Workshop Journal* 51 (Bahar 2001), 247-250

“Bizde Dilsizlerin Talim ve Terbiyesi”. *Muallimler Mecmuası* 3/ 29 (28 Şubat 1925), 1247-1260.

“Bir Türk Antropoloji Tetbî Merkezi İbdânın Lüzum ve Faidesine Dair”, *Türk Antropoloji Mecmuası* 1 (Teşrin-i Evvel 1925) 5-11.

Boigey, Maurice. “Beden Terbiyesi ve Cemiyetteki Rolü”. *Beden Terbiyesi ve Spor* 24 (Birincikanun 1940), 16-17.

Bozeman, John M. “Eugenics and the Clergy in the Early Twentieth Century United States”. *Journals of American Culture* 27/4 (Kasım 2004), 422-431.

Bölükbaşı, RızaTevfik.“Jimnastik ve Alelumum Spor Hakkında Tarihe Müstenid Bazı Mülahazat”. *Malumat* 13/ 296 (5 Temmuz 1317/18 Temmuz 1901), 1063-1067.

Bölükbaşı, Rıza Tefvik.“Nüfus Meselesi”. *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası* 1/1 (15 Kanun-u Evvel 1324/28 Aralık 1908), 34-53.

Burhaneddin. "Terbiye-yi Bedeniye ve Sporda Milli Gaye (Futbol), *İdman* 1/ 14 (12 Kanunusani 1329/25 Ocak 1914), 209-211.

Burhaneddin. "Zayıf Irk". *İdman* 1/ 5 (1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913), 79-80.

Caspari, Rachel. "From Types to Populations: A Century of Race, Physical Anthropology and the American Anthropological Association" *American Anthropologist* 105/ 1 (Mart 2003), 65-76.

Cavid, Salim. "Körler Görüyor! Sağırlar Duyuyor! Dilsizler Konuşuyor!". *Yarım Ay* (1 Nisan 1935), 18-20.

Celal Sıtkı. "İsveç Jimnastikleri", *Irmak* 1/ 2 (1 Mart 1928), 16.

Cevat Osman. "Macaristan'da Veremle Mücadele". *İctihad* 20/174(1 Şubat 1925), 3501-3502.

Cevdet, Ahmet. "İslah-ı Irk (İrkımızı Kemiren Dertlerin Def'i ve Ref'i)". *Sebilürreşad* 10/ 251 (20 Haziran 1329/ 3 Temmuz 1913), 275-277.

Chien- Yu Lin. vd. "Theorizing the Role of Sport in State- Politicis". *International Journal of Sport and Exercise Science*, 1/ 1 (2009), 23-32.

Close, C. F. "The World Population Conference of 1927". *the Geographical Journal* 70/ 5 (Kasım 1927), 470-472.

Con Tschammer und Osten. "Nasyonal Sosyalist Almanya Kalkınmasında Sporun Rolü", *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 17-21.

"Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri". *Ülkü* 2/ 9 (Teşrinievvel 1933), 253-259.

Çaha, Havva. "Elemeci Kürtaj: Öjenizmin Yeni Yüzü". *Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Dergisi* 7/ 2 (Güz 2014), 53-90.

Çaha, Havva. "Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri". *İnsan & Toplum* 5/ 10(2015), 123-150.

Çelik, Osman Şerafettin. "Bir İrkin İslahı". *Yeni Türk Mecmuası* 1/ 23-24(Haziran-Temmuz 1934), 1556-1559.

- “Çocuğun Hıfzıssıhhati ve Nüfus Siyaseti”. *Gürbüz Türk Çocuğu* 2/ 16 (Kanunusani 1928), 10.
- “Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın”. *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/3 (Teşrinisani/Kasım 1926) 2.
- Danişment, İsmail Hami. “Büyük Türk Irkının Uğradığı İftiralar”. *Cumhuriyet* (28. 02. 1941), 3.
- Deliktaş, Özgen Deniz. "Koşullanma Çalışmalarında Bir Model Organizma: Drosophila Melanogaster". *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi* 11/4 (2018), 14-21.
- Demircioğlu, Halil. "Antropoloji ve Tarih". *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi* 6/ 1-2 (1948), 49-67.
- Demirer, Sibel Özbudun. "Anthropology as a Nation Building Rhetoric: The Shaping of Turkish Anthropology from 1850's to 1940's", *Dialectical Anthropology* 35/ 1 (Mart 2011), 111-129.
- Demoor, Yean. “Beden Eğitiminin Anlam ve Önemi”. *Ülkü* 6/ 32 (Teşrinievvel 1935), 174-177.
- Dewitt, Philip Elmer. “The Perils of Treading on Heredity”. *Time Magazine* 133/ 12 (20 March 1989), 71.
- Dr. Avni, “Frengi”. *Karahisarda Nur* 3/ 29 (1 Teşrinievvel 1926), 17.
- Dr. Ethem. “Hıfzıssıhhat Verem”. *Servet-i Fünun* 29/ 748 (11 Ağustos 1321/ 24 Ağustos 1905), 318-320.
- Dr. Fuad. “Çocuklarımızın Yüzde 70’i Ölüyor”. *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/5 (31 Ocak 1927), 1-3.
- Dr. İhsan. “Hıfzıssıhha Dersleri”. *Musavver Şebab* 1/ 11 (17 Mart 1326/30 Mart 1910), 10-11.
- Dr. Niko. “Frengi”. *Malumat* 13/302 (19 Ağustos 1317/1 Eylül 1901), 1167-1171.
- Dr. Nurettin. “İçtimaî Yaralarımızdan Frengi”. *Hak Yolu* 1/ 14 (31 Ağustos 1339/1923), 205-210.
- Dursunoğlu, İsmail. “Sosyal Darwinizm”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Mart 2016), 210-221.

Duru, M. Celal. "Almanya'da İçtimai Hizmet Sistemleri". *Ülkü* 14/ 83 (Kanunusani 1940), 449-453.

"Dün Gürbüz Çocuk Müsabakası Yapıldı". *Milliyet* (28 Nisan 1932), 3.

Ebu'l Muhsin Kemal. "Hıfzıssıhha-Ana Mektebinde". *Tedrisat* 4/ 23 (15 Şubat 1329/28 Şubat 1914), 104.

Ekrem Emin. "Tıbbi Musahabe: Çocuklarda Verem Aşısı". *Akşam* (23 Şubat 1930), 6.

"Emraz-ı İçtimaiye". *Sıhhiye Mecmuası* 1/4 (12 Eylül 1341/1925), 54-58.

"Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname". *Sıhhiye Mecmuası* 3/9-10 (1331), 759-784.

Erdentuğ, Aygen. "The Pionering Anthrologists of Turkey: Personal Profiles in Socio-Political Context". *The Turkish Association Bulletin* 22/ 2 (Sonbahar 1998) 13-44.

"Erkeklerde Belsoğukluğu". *Afiyet* 49 (25 Teşrinievvel 1330/7 Kasım 1914), 3.

Ethem Nejat. "Terbiye-yi Bedeniyeye Nasıl Ehemmiyet Veriyorlar? Bizde, Avrupa'da". *Yeni Fikir* 1/ 3 (15 Şubat 1327/28 Şubat 1912), 70-74.

Ethem Nejat. "Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye". *Yeni Fikir* 2/ 8 (Şubat 1328/1913), 240-249.

Ethem Nejat. "Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye". *Yeni Fikir* 2/ 9 (Mart 1329/ 1913), 267-273.

Ethem Nejat. "Müdafaa-yı Milliye ve Terbiye". *Yeni Fikir* 2/10 (1 Nisan 1329/14 Nisan 1913), 295-305.

"Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname". *Sıhhiye Mecmuası* 12/54 (Kanunuevvel 1931), 458-461.

F. H. "Kısm-ı Fenni (Bizde Sağırlık ve Sebepleri)". *Musavver Malumat-ı Nafia* 1/ 12 (1 Mayıs 1330/14 Mayıs 1914), 188-189.

"Fakir Frengililere İlaç". *Afiyet* 3 (9 Teşrinisani 1329/22 Kasım 1913), 15.

Farber, Steven A. "US Scientists' Role in The Eugenics Movement (1907-1939): A Contemporary Biologist's Perspective". *Zebrafish* 5/ 4 (Aralık 2008), 243-245.

"Fatih Artvinli'den Topbaşı Bimarhanesi Tarihi: Delilik, Siyaset ve Toplum". *Toplumsal Tarih* 224 (Ağustos 2012), 20.

Faust, Ernest Carroll. "The History of Malaria in United States". *American Scientist* 39/ 1 (Ocak 1951), 121-130.

Fenge, Zeynep Ceren Atayurt-Subaşıoğlu, Fatoş. "Dünyada ve Türkiye'de İşitme Engelliler: Zaman Çizelgesi". *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi* 59/ 2 (Aralık 2019), 1188-1207.

Fenik, Mümtaz Faik. "Spor ve Propaganda". *Beden Terbiyesi ve Spor* 7 (Temmuz 1939), 3-4.

Fevzi, Ömer. "Sıtmadan Niçin Kurtulamıyorduk? Nasıl Kurtulduk?". *Yeni Türk Mecmuası* 1/19 (Mart 1934), 1500-1503.

Fordham, Brigham. "Dangerous Bodies: Freak Shows, Expression and Exploitation". *UCLA Entertainment LawReview* 14/ 2 (2007), 207-245.

"Frengi". *Osmanlı Genç Dernekleri* 2A/ 13 (1 Kanunusani 1335/ 1 Ocak 1919), 13.

"Frengi". *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1329/1913), 131-136.

"Frengi İlletinin Men-i İntişarı Hakkında Talimatname-i Sıhhi". *Sıhhiye Mecmuası* 2/5 (1330), 309-314.

"Frenginin Nesle Tesirâtı". *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* 5/55 (15 Mart 1926), 347-348.

Fuat Mehmet. "Çocuk Yarışları". *Gürbüz Türk Çocuğu* 1/ 6 (28 Şubat 1927), 4-7.

G. A. "Sakatların Sayısı". *Ulus* (26 Eylül 1938), 5.

Gökay, Fahrettin Kerim. "Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız". *Yeni Türk Mecmuası* 1/ 11 (Teşrin-i Evvel 1933), 1090-1108.

Gökay, Fahrettin Kerim. "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti". *Ülkü* 3/ 15 (1934), 206-212.

Gökay, Fahrettin Kerim. "Verem Mücadelesi ve Sanatoryumlar", *İctihad* 20/ 170 (1 Ekim 1924), 3436-3438.

Gönenç, Remzi. "Sağlık Bahtiyarlıktır". *Ülkü* 7/ 37 (Mart 1936), 48-51.

Gugliotta, Angela. "Dr. Sharpwith His Little Knife: Therapeutic and Punitive Origins of Eugenic Vasectomy-İndiana (1892-1921)". *History of Medicine and Allied Sciences* 53/ 4 (Ekim 1998), 371-406.

Gültekin, A. Kerim. "Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi Açısından Antropoloji ve Irkçılık Tartışmaları Hakkında Görüşler". *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi* 55/1 (2015), 91-111.

Gültekin, A. Kerim. "Erken Cumhuriyet Döneminde Antropoloji ve Irkçılık: Malul Bir İlişki Hakkında Notlar". *Teori* 295 (Ağustos 2014), 40-57.

Gümüüşçü, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 19/55 (2003), 125-146.

Günaltay, Şemsettin. "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Katı Zaferi" *Belleten* 2/7-8 (Temmuz, 1938), 337-365.

Günay, Nejla. "Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29/ 85 (Mart 2013), 73-99.

Gündüz, Mehmet. "Atatürk Döneminde Toplum Dönüştürmenin Aracı Olarak Cumhuriyet Gazetesinin Düzenlediği Güzellik Yarışmaları". *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 41 (2022), 58-79.

Gündüz, Mustafa. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Engelli Eğitimi Üzerine Gelişmeler". *Eğitime Bakış* 10/ 31(Ekim, Kasım, Aralık 2014), 5-14.

" Güzel Vücut Nedir?". *Donanma* 7/ 55 (9 Temmuz 1331/22 Temmuz 1915), 81-83.

Halidi, Gülay. "Üç Öjeni Distopyası: Kızıl Nehirler, Cesur Yeni Dünya, Gattaca". *Türkiye Biyoetik Dergisi* 4/3 (2017), 111-117.

Halim Hüsnü. "İzmir Mektubu: Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi". *Hakimiyeti Milliye* (12 Temmuz 1930), 3.

Halliday, R. J. "Social Darwinism: A Definition". *Victorian Studies* 14/ 4 (Haziran 1971), 389-405.

Hekimbaşı Muhittin. "Sağır, Dilsiz, Amâ Çocukların Terbiye ve Talimi". *Mektepli* 1/23(5 Kanunuevvel 1329/18 Aralık 1913), 385-388.

"Idiots Act 1886". *Journal of Mental Science* 33/ 141 (Nisan 1887), 103-108.

Irmak, Sadi. "Anormal Çocuklar İçin Ayrı Mektepler Kurma Zamanı Gelmiştir". *Son Posta* (19 Haziran 1942), 3-4.

Irmak, Sadi. "Yüksek Spor Enstitüsünün Vazifeleri Neler Olacak?". *Beden Terbiyesi ve Spor* 27-28 (Mart/Nisan 1941), 13.

Işık, Esra. "Cumhuriyet'in Gülbüz Çocukları". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 75 (2023), 1-12.

İbrahim Hanif. "Diş Hıfzıssıhhası". *Aylık Çiçek Dergisi* 1/1 (Nisan 1928), 33.

"İçtimaî Hıfzıssıhha". *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*. 2/24 (15 Ağustos 1339/1923), 323.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Çocuk Vefiyatı ve Tenakus Çareleri". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 83 (15 Temmuz 1928), 527.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Çocuk Vefiyatımız Korkunç Bir Nisbette midir?". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/84 (15 Ağustos 1928), 575-578.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Salgın Hastalıklar ve Tarz-ı Sirayetleri". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/82 (15 Haziran 1928), 474-475.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Sıtma Mücadelesinde Neler Kazandık". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/79 (15 Mart 1928), 310-312.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Spor". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 5/ 51 (15 Kasım 1925), 221-224.

"İçtimaî Hıfzıssıhha: Verem Mücadelesini Nasıl Yapmalıyız?". *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 78 (15 Şubat 1928), 262-266.

İdman Sütunları (İrkta Salah Görülebilir mi?). *Donanma* 6/ 48 (21 Mayıs 1331/ 3 Haziran 1915), 776.

İlhan, Behzat. “Veremi Sosyal ve Milli Bir Afet Saymalıyız”. *Vakit* (16 Şubat 1947), 3.

İsmail, Kazım. “İçtimaî Bir Yara Kaybolan Çocuklar”. *Cumhuriyet* (19 Haziran 1941), 3.

“İstanbul’da Emraz-ı Zühreviye Mücadele Teşkilatı Tarihçesi”. *Sıhhiye Mecmuası* 15 (Mart 1338/1922), 66-80.

“Kable’l Nikah Muayene Hakkında Meclis-i Ali Sıhhi Kararı”. *Sıhhiye Mecmuası* 14 (Şubat 1338/ 1922), 38.

Kadaster, İsfendiyar Esat. “Okullarda Spor”. *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (İkincikanun 1939), 21-23.

Kaya, Emine Erden. “Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk ve İrkçılık (1923-1938). *Akademik Hassasiyetler* 2/ 3 (2015), 21-64.

Kaya, Emine Erden – Durgun, Şenol. “İrkçılığın Dönüşümü: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”. *Akademik Hassasiyetler* 7/ 13(2020), 79-102.

Kansu, Şevket Aziz. “Antropolojinin Tarifi ve Programı Hakkında”. *Ülkü* 7/ 37 (Mart 1936), 34-40.

Kansu, Şevket Aziz. “Öjenik Problemleri”. *Ülkü* 13/ 74 (Nisan 1939), 103-113.

Kansu, Şevket Aziz. “Türkiye’de Yeni Bir İlim: Antropoloji Tedrisatı Hakkında”. *Vakit* (09. 07. 1931), 14.

Kazancıgil, Tevfik Remzi. “İçtimaî Tıp ve Eugenik”. *Klinik* 1/ 1 (15 Temmuz 1933), 41-43.

Kazancıgil, Tevfik Remzi. “Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuur”, *Hayat* 3/75 (Mayıs 1928), 19.

Kazancıoğlu, Sümeyye - Bodur, Hüseyin. “İmporite Sıtma Vakalarının Değerlendirilmesi: Ankara’da Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Deneyimi”. *Sağlık Bilimlerinde Değer* 12/ 1 (2022), 1-5.

Kemal, İbrahim. "İdare Edilen Spor (Devletin Spordan Beklediği Gayeler, Nesli Kurtarmak, Memleketi Korumak, İnkılabı Muhafaza Etmektir". *Cumhuriyet* (15 Teşrinievvel 1933), 5

Kemaloğlu, Yusuf Kemal. "Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağırların) Tarihi". *KKB ve BBC Dergisi* 22/ 1 (2014), 14-28.

Kevles, Daniel J. "FromEugenicstoPatents: Genetics, Law and Human Rights". *Annals of Human Genetics* 3/ 75 (Nisan 2011), 326-333.

Kırşan, N. "Beden Terbiyesi Kanunundan Önceki Spor Teşkilatımıza Umumi Bir Bakış". *Beden Terbiyesi ve Spor* 1 (Aralık 1939), 7-31.

Kimmelman, Barbara A. "the American Breeders' Association: Genetics and Eugenics in an AgriculturalContext (1903-1913)". *Social Studies of Science* 13/ 2 (Mayıs 1983), 163-204.

Krummel, Karl. "Tarih Boyunca Bedeni Terbiyenin İnkişaf Devreleri". çev. Zeki Gökışık, *Beden Terbiyesi ve Spor* (15 Mart 1940). 4-9.

Kural, Mahmut Şemsi. "İrk Sağlığı: İnsan Irklarının Sıhhati İçin Alınan Yeni Tedbirler". *Hakimiyet-i Milliye* (7 Teşrinievvel 1933), 5.

Kurtcebe, Mehmet-Poyraz, Tuğça. "Sosyal Boyutlarıyla Geçmişten Günümüze Beden Tasarımında Sporun Uluslaşma ve Modernleşme ile İlişkisi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (Haziran, 2023), 1-17.

Kuşan, M. "İzcilik". *Türk Spor Kurumu Dergisi* 71 (8 Kasım 1937), 6-7.

"Kuvvet-i Behimiyye Nazariyecileri (Darwin'in Teorisi Hakkında)". *İçtiha* 22/ 227 (Aralık 1926), 4347-4349.

Küçüka, Necip Ali. "Çocuk Düşürme", *Ülkü*, 6/ 37 (Mart 1936), 23-26.

Küçüka, Necip Ali. "Nüfus Meselesi". *Ulus* (18. 02. 1938), 1-8.

Leonard, Thomas C. "Retrospectives Eugenics and Economics in the Progressive Era". *Journal of Economic Perspectives* 19/ 4 (Güz 2005), 207-224.

- Lopez, A. Eduard. "Constitutional Background to the Social Security Act of 1935". *Social Security Bulletin* 50/1 (Ocak 1987), 5-11.
- M. Sadık, "Dilsiz ve Amâlar Mektebi", *Serveti Fünun* 5/ 129 (20 Ağustos 1309/1 Eylül 1893), 394.
- M. B. "İdman, Spor, Jimnastik Nedir?". *Donanma* 5/ 21 (9 Teşrin-i Sani 1330/22 Kasım 1914), 334-335.
- M. V. "Nüfusumuzun Üçte İkisini Tufeyliler Teşkil Eder". *Resimli Ay* 1/7 (31 Temmuz 1340/1924), 36-38.
- Macabelli, Terenzio. "SocialAnthropology in EconomicLiterature at The End of The 19th Century". *The American Journal of Economics and Sociology* 67/ 3 (Temmuz 2008), 481-527.
- Mahmut Emin. "Verem". *Osmanlı Genç Dernekleri* 2A/ 13 (1 Kanunusani 1335/ 1 Ocak 1919), 13-16.
- Marks, Jonathan. "The Origins of Antropological Genetics". *Current Anthropology* 53/ 5 (April 2012), 161-172.
- Mehmet Salih. "Tenakıs-ı Nüfus ve Muhatarat-ı Siyasiyyesi". *İstişare* 1/ 2 (4 Eylül 1324/17 Eylül 1908), 75-79.
- Meijer, Miriam Claude. "Petrus Camper On the Origin and Color of Blacks". *History of AnthropologyNewsletter* 24/ 2 (1997), 3-9.
- Millot, Jean. "İrklar ve Irkçılık Problemi". *Ulus* (18.11. 1936), 7.
- Muallim Ethem. "Verem Nasıl Sirayet Eder". *Servet-i Fünun* 33/ 833 (29 Mart 1323/ 11 Nisan 1907), 11-15.
- Muhib Nurettin, "Nüfus Meselesi ve Meyvesiz Yuva". *İçtihad* 23/ 250 (15 Nisan 1928), 4768-4770.
- Mutlu, Cengiz. "Milli Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivaç Müessesesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29/ 85 (Mart 2013), 169-206.

Muzaffer Esat. “İçtimaî Hastalıklar”. *Yeni Türk Mecmuası* 1 / 21-22 (Nisan/Mayıs 1934), 1495-1499.

Müderriş Nurettin vd. “Türk Irkı İle İstanbul’da Yaşayan Diğer Irkların Mukayesevi Tetkiki”. *Türk Antropoloji Mecmuası* 2 (Mart 1926), 5-20.

Münir Mazhar. “Öjenik (İrkin Islahı İlmi)”. *Tedrisat Mecmuası* 12/57 (Teşrin-i Evvel/Teşrin-i Sani 1920), 852-857.

N. F. “Lamarck (1744-1829)”. *Yeni Fikir* 7(15 Nisan 1341/1925), 21-22.

Naim. “İklimin Uruk-u Beşere Etkisi”. *Servet-i Fünun* 5/ 128 (12 Ağustos 1309/24 Ağustos 1893), 375-377.

Nami. “Tenakıs-ı Nüfus Meselesi”. *Mektep* 4/ 38 (6 Haziran 1312/19 Haziran 1896), 593-596.

Nadi, Yunus. “Güzellik Ayıp Bir Şey Değildir”. *Cumhuriyet* (13 Ocak 1930), 1.

“Nasıl Çalışmalı”. *Servet-i Fünun*. 31/ 805 (14 Eylül 1322/27 Eylül 1906), 389.

“Nation”. *Time Magazine* 179/ 3 (23 Ocak 2012), 12.

Nasır, Zeki. “Halk Sıhhati”. *Ülkü* 1/ 1 (Şubat 1933), 73-75.

Nasır, Zeki. “Köylerimizin Sağlık İşleri”. *Ülkü* 2/ 7 (Ağustos 1933), 42-45.

Nasır, Zeki. “Nüfus İşinin Tetkiki”, *Ülkü* 1/5 (Haziran 1933), 414-416.

Nasır, Zeki. “Sağlığı Koruma Terbiyesi”. *Ülkü* 2/ 9 (Teşrinievvel 1933), 294-297.

Nasır, Zeki. “Sıhhat ve İktisat”. *Ülkü* 2/ 11 (Kanunuevvel 1933), 416-419.

Necmettin Arif. “Frengi İletinin Tedavisi”. *Malumat* 9/ 198 (12 Ağustos 1315/25 Ağustos 1899), 112-115.

Nusret Kemal. “Halk Terbiyesi”. *Ülkü* 2/ 7 (Ağustos 1933), 16-20.

Nüzhet Baba. “Bize En Uygun Sistem Beden Terbiyesi ve Spor”. *Ülkü* 1/5 88 (Haziran 1940), 335-339.

- Ocak Başak. - Şendil, Abdurrahman Fatih. "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ile Mücadele: Taşra Telkhhaneleri". *Belgi* 26 (Yaz/2023), 211-237.
- Osman Şevki. "Türk Antropolojisi". *Hayat* 3/68 (15 Mart 1928), 16-17.
- Osman Şevki. "Türk Tipi". *Hayat* 3/ 74 (26 Nisan 1928), 17-18.
- O. Ş. Uludağ. "Verem Savaşı". *Zaman* (16 Ocak 1935), 5.
- Ö. R. "İntiharlar Niçin Çoğalıyor". *Vakit* (3 Nisan 1931), 2.
- Ögel, İbrahim Zati. "Veremin Şifası Kabildir". *Son Posta*(13 Kanunuevvel 1937), 13.
- Özarslan, Selim. "Evlilik Yaşı ve İçerdiği Sorunlar". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 14 (Güz 2020), 249-259.
- Özçelik, Hatice Kübra. "Seyahatnamelere Göre Osmanlı Toplumunda Evlilik ve Divan Şiirine Yansımaları". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/ 8 (Mart 2017), 59-81.
- Özdeş, Oğuz. "İzciler Arasında". *Yarım Ay* (1 Ocak 1940) 10-11
- Öztan, G. Gürkan. "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın". *Toplum ve Bilim* 105 (2006), 265-282.
- Özverim, Hulusi. "Hıfzıssıhha Bakımından Beden Terbiyesi ve Spor". *Beden Terbiyesi ve Spor* 13 (İkincikanun 1940), 28-30.
- Palister, Habil Adem. "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyesi". *Yarım Ay* (1 Mart 1936), 26-27.
- Parent, Andre. "Auguste Forel on Ants and Neurology". *The Canadian Journal of Neurological Sciences* 30/ 3 (Ağustos 2003), 284-291.
- Paul, Diana B. "The Survival of the Fittest". *Journal of the History of Biology* 21/3 (Sonbahar 1988), 411-424.
- Pittard, Eugene. "Neolitik Devirde Küçük Asya İle Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler". *Belleten* 2/ 5-6 (Ocak 1938), 19-38.
- Pittard, Eugene. "Türk Irkı Hakkında", *Ülkü* 7/ 46 (Birinci Teşrin 1936), 196-200.

Pura, Fuat. "Beden Terbiyesi ve Spor". *Beden Terbiyesi ve Spor* 7 (Temmuz 1939), 18-19.

Putovâ, Barbora. "Freak Shows. Otherness of The Human Body As A Form of Public Presentation". *Anthropologie* 56/ 2(2018), 91-102.

R. İ. E. "Dünün ve Bugünün Kadını". *Ana (Aylık Aile Dergisi)* 17 (Haziran 1939), 6.

Ramah, Nurettin. "Veremden Telefât (Hayat-ı İçtimaiyeyi Kemiren Hastalıklar). *Resimli Kitap* 3/14 (31 Teşrinievvel 1325/ 13 Kasım 1909), 149-153.

Rasimoğlu, İlikan-Ceren, Gülser. "Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39/ 2 (Aralık 2019), 329-357.

Reddy, Ajitha. "The Eugenic Origins of IQ Testing: Implications for Post-Atkins Litigation". *De Paul LawReview* 57/ 3 (Bahar 2008), 667-678.

Rosinski, Boleslaw. "İrk Meselesi Antropoloji İlminin Aydınlığında". *Yeni Adam* 1/5 (29 Kanunusani 1934), 11.

Rotzoll, Maike-Richter Paul vd. "First National Socialist Extermination Crime: The T4 Program and Its Victims". *International Journal of Mental Health* 35/ 3(Sonbahar 2006), 17-29

Rütsche, Bernhard. "Öjeni ve Anayasa: Özgür Hukuk Devletinde Ebeveynlerin Öjenik Taleplerinin Düzenlenmesi". çev. Melike Belkıs Aydın, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı* 13, (Eylül 2013), 235-250.

Saadettin Vedat. "Hıfzıssıhhat-i İçtimâî". *Arşivyan* 1/16 (18 Kanunuevvel 1324/31 Aralık 1908), 82-86.

Sadık, Mahmut. "Fennî Muhasebe: Kuru Kafa, Edip Kafası". *Servet-i Fünun* 64/ 1667 (Temmuz 1928), 170-171.

Sadık, Necmettin. "İntiharlar Neden Çoğalıyor?". *Hayat* 1/14 (Mart 1927), 1-2.

Sadık, Necmettin. "Nüfus Meselesi: Büyük Bir Tehlike Çocuk Vefiyatı". *Yeni Mecmua* 1/ 11 (Eylül 1917), 206-208.

Safiye Ali. "Nüfus Siyasetinde Vefiyat-ı Etfal Meselesi". *Asar-ı Nisvan* 1/17 (15 Teşrinisani 1341/15 Kasım 1925), s. 8-11.

Sağiroğlu, A. Nuran. "Öjeni ve Sağlam Bedenlilik". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (Güz 2020), 115-133.

Sarıkaya, Makbule. "Gülbüz Çocuk Yarışmaları". *Atatürk Dergisi* 1/ 1 (Temmuz 2012), 202-224.

Sarısaman, Sadık. "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri". *OTAM* 11 (2000), 439-501.

Searle, G. R. "Eugenics and Politics in Britain in the 1930's". *Annals of Science* 36 (1979), 159-169.

Sehap Nafiz. "İntiharın Psikolojisi". *Serveti Fünun* 71/ 42 (31 Mart 1932), 278.

Sena, Cemil. "Muasır Terbiyenin Gayesi". *Yeni Türk Mecmuası* 1/ 19 (Mart 1934), 1429-1435.

Seno, Cafer. "Kısırlaştırma Usulüyle Neslin Islahı Mümkün müdür?". *Cumhuriyet* (26 Temmuz 1938), 2.

"Sıhhat, Spor ve İzcilik (Tedabir-i Tahaffuziye-İzcilik)". *Resimli Ay* 1/ 3 (16 Nisan 1341/1925), 14-15.

Simmons, Harvey G. "Explaining Social Policy: The English Mental Deficiency Act of 1913". *Journal of Social History* 11/ 3 (Bahar 1978), 387-403.

Sönmez, Cahide Sınmaz. - Erdenanar, Reyhan. "Atatürk Döneminde Frengi İle Mücadele". *Atatürk Yolu* 71 (Kasım 2022), 256-274.

"Spor Teşkilâtının Memleketimizde Geçirdiği İstihalelere Kısa Bir Bakış". *Beden Terbiyesi ve Spor* 11 (Aralık 1939), 1-10.

"Sporda Fikr-i Millet", *Donanma* 8/ 97 (22 Teşrin-i Sani 1333/22 Kasım 1917), 1555.

"Sporda ve Beden Terbiyesinde Umumi Prensiplerimiz". *Beden Terbiyesi ve Spor* 37 (Aralık-Ocak 1942) 2-4.

Ş. R. H. “Nesli Islah Meselesi: Kısırlaştırma İçin Bir Kanun Teklif Edilecek”. *Akşam* (20 Kanunusani 1937), 5-10.

Şahin, Çağatay. “Sosyal Darwinizm, Nazizm ve Hukuk Üzerine Bir Değerlendirme”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/ 1 (Haziran 2017), 565-584.

Şekip, "Veremden Çare-i Halas". *Malumat* 12/ 290 (24 Mayıs 1317/ 6 Haziran 1901), 975-977.

Şenyürek, Muzaffer Süleyman. “Kan Grupları ve Irk”. *Ülkü* 15/ 90 (Ağustos 1940), 500-502.

Şevik, Ali Emre – Özcan, Halil- Uysal, Emin. “İntihar Girişimlerinin İncelenmesi: Risk Faktörleri ve Takip”. *Klinik Psikiyatri* 15/ 4 (2012), 218-225.

Tanış, Cihat. “Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Eserlerine Göre Verem Hastalığının Seyri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/ 18 (Haziran, 2019), 2831-2845.

Tahsin, Hasan. “İslah-ı Irk”. *Sebilürreşad* 9/ 218 (25 Teşrin-i Evvel 1328/ 7 Kasım 1912), 188-190.

Tahsin İsmail. “Almanya’da Terbiye-yi Bedeniye”. *Mecmua-yı Askeriye* 4/ 45-48 (31 Mayıs 1339/1923), 83-86.

Tarcan, Selim Sırrı. “Alman Spor Teşkilatı”. *Cumhuriyet* (3 Şubat 1939), 7.

Tarcan, Selim Sırrı. “Çocuk Hastalıklarına ve Ölümüne Karşı Savaş”. *Cumhuriyet* (3 Mayıs 1937), 5.

Tarcan, Selim Sırrı. “Spor ve İlim”. *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 50-51.

Tarcan, Selim Sırrı. “Terbiye Bahisleri İngiltere’de Çocuk Meselesi”. *Cumhuriyet* (14 Teşrinievvel 1937), 8.

Tarcan, Selim Sırrı. "Terbiye-yi Bedeniye'den Ne Anlıyoruz?". *Tedrisat Mecmuası* 5/ 29 (7 Nisan 1331/20 Nisan 1915), 55-59.

Taşkesenlioğlu, Muhammet Yasin. “Türkiye’de İzcilik Teşkilâtının Kuruluşu”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/10 (Güz 2009), 103-116.

“Tefekkür ve Tettebbu (Uruk-ı Beşerin Islahı). *Şehbal* 1/ 9 (1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909), 168.

Tekin, Ahmet Coşkun. “1939-1950 Yılları Arasında Veremle Mücadele Faaliyetleri”. *Journal of Universal History Studies* 1/1 (2018), 1-21.

"Teksir-î Nüfus Meselesinde Kadınlık". *Halk Yolu* 1/11 (15 Temmuz 1339/1923), 160-163.

Tevfik, Celal. “Neslin Salahlı ve Ötenik Şuur”. *Servet-i Fünun* 62/ 1618 (18 Ağustos 1927), 210-213.

Tevfik İsmail. “Muktesebat-ı Hazıraya Nazaran En Makul ve Semeredar Verem Tedavisi ve Adaların Şerait-i İklimiyesiyle Veremliler Üzerinde Gösterdiği Şifa Bahis Tesirler”. *Verem Mecmuası* (1 Kanunusani 1927), 7.

“Times Gazetesi Umum İngiltere Memleketinde Ebkem (Dilsiz) ve Asam (Sağır) Olanlara Dair Atideki İstatistiği Neşrediyor”. *Mecmua-yı Ebûziya* 1/6 (30 Kasım 1880), 190-191.

Tokgöz, Server Kamil. "Beden Terbiyesi". *Beden Terbiyesi ve Spor* 2 (Şubat 1939), 10.

Toprak, Zafer. “Adem Havva’dan Homo-Alpinus’a: Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi. *Toplumsal Tarih* 206 (Şubat 2011), 16-29.

Toprak, Zafer. “Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı: Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi”. *Toplumsal Tarih* 207 (Mart 2011), 18-29.

Toprak, Zafer. “Erken Cumhuriyet’in Bilimi: Antropoloji (Türkiye’de Antropolojinin Doğuşu)”. *Toplumsal Tarih* 204 (Aralık 2010), 26-33.

Toprak, Zafer. "Mekteb-î Mülkiye İlm-i Akvâm ve Antropolojiye". *Toplumsal Tarih* 224 (Ağustos, 2012), 26-39.

Tuğhoğlu, Fatih. “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 13-14 (2008), 1-26.

"Türk Gençliği ve Spor", *İdman* 1/ 18 (1 Kanun-u Sani 1329/14 Ocak 1914), 269-270.

“Türk Irkı Hakkında Antropoloji Tetkikatı”, *Türk Antropoloji Mecmuası* 3/ 5 (Teşrin-i Evvel 1927) 5-18.

Türkmen, Mutlu. “Erken Cumhuriyette Beden Eğitimi ve Sporun İdeolojik Temelleri”. *Turkish Studies* 8/6 (Bahar 2013), 729-740.

Ulaş, Halis. “Öjenik Cinayetler”. *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni* 13/2 (2010), 60-61.

Uludağ, Osman Şevki. “Devlet ve Spor”. *Haber Akşam Postası* (2 Ağustos 1938), 7.

Uludağ, Osman Şevki. “Spor Göreneğın Değil Bilginin Eseri Olmalıdır”, *Ülkü* 6/36 (Şubat 1936), 431-439.

"Uruk-u Beşer". *Arkadaş* 1/ 2 (20 Kanun-u Sani 1325/2 Şubat 1910), 40-41.

Uruk-u Beşerin Taksimatı". *Mecmua-yıEbuziya* 1/ 6 (30 Teşrin-î Sani 1297/ 18 Kasım 1880), 169-172.

Uzarczyk, Kamila. “War Against the Unfit: Eugenic Sterilization in German Silesia (1933-1944)”. *International Journal of Mental Health* 36/1 (Bahar 2007), 79-88.

Uzmay, Fuat. “Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerinde Büyük Anket ve Umumî Neticeleri”. *Belleten* 4/13 (Ocak, 1914), 39-51.

“Validelik ve Hıfzıssıhha-yı Etfal”. *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (12 Mart 1341/1925), 3-12.

Vatandaş, Celalettin vd. "Erken Cumhuriyet Döneminde Öjenist Görüşler ve Uygulamalar Yahut Müstakbel Neslin Islahı". *Humanitas* 12 (2024), 219-237.

“Verem”. *Halka Doğru* 1/ 33 (21 Teşrinisani 1329/ 4 Aralık 1913), 256-258.

“Verem”. *Sıhhiye Mecmuası* 2 (12 Mart 1341/1925), 64-109.

“Verem (İnsan Nasıl Teverrüm Eder). *Malumat* 13/312 (1 Kanunuevvel 1317/ 14 Kasım 1901), 1327.

Verem Aşısı”. *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 7/ 55 (15 Mart 1926), 377.

“Vereme (İnce Hastalığa) Karşı, *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1329/1913), 137-141.

“Veremden Korunmak”. *İstanbul Şehremaneti Mecmuası* 3/ 25 (31 Ağustos 1926), 596-602.

“Vereme Karşı Nasihatler-Verem Nedir?”. *Kadınlar Dünyası* 1/ 18 (16 Teşrinisani 1329/29 Kasım 1913), 13-14.

“Veremi İlan Etmek Lazım mıdır?”. *Afiyet* 1/ 6 (26 Kanunuevvel 1329/ 8 Ocak 1914), 5-6.

“Veremi İlan Etmek Lazım mıdır?”. *Afiyet* 1/7 (2 Kanunusani 1329/15 Ocak 1914), 6-7.

Wikler, Daniel. “Can We Learn From Eugenics?”. *Journal of Medical Ethics* 25/ 2 (Nisan 1999), 183-194.

Yarbay Halit. “Yurt Müdafaasında Sporun Ehemmiyeti”, *Beden Terbiyesi ve Spor* 12 (Birinci Kanun 1939), 7-9.

Yaşar, Hakan-İzmir, Bahar. “Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümleleriyle Mücadele” *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı (2023), 142-166.

“Yeni Doğan Çocuklara B. C. G. Aşısı İle Vereme Karşı Muafiyet Vermek”. *Sıhhiye Mecmuası* 3/7 (1 Haziran 1926), 1-11.

“Yeni Nesil Böyle Yetiyecek”. *Beden Terbiyesi ve Spor* 44-45 (Temmuz 1943), 39.

Yıldız, Filiz. “Türkiye’de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyetin Asrî Güzelleri”. *Etkileşim* 4 (Ekim 2019), 65-87.

Yusuf Kemal, “Frenginin Nesillere Tesiri ve Muafiyet”, *Sıhhiye Mecmuası* 7/33 (Kanunuevvel, 1929), 1624-1641.

Zelyurt, Mert Kerem. “Spor Olgusuna ‘Sınıf’ ve ‘Siyaset’ Kavramlarından Bakan Marksist Bir Sosyal Bilimci: Kurthan Fişek”, *Sosyologca* 22 (2021), 54-75.

TEZLER

Arpacı, Murat. *Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Aslan, Demo Ahmet. *Cumhuriyet'in Törenselleştirilmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Aybers, Orhan. *Eugenics in Turkey During The 1930's*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Çağlı, Elif. *Kemalist Dönemin Öjeli Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Ergün, Ragıp. *Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm (1860-1945)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Eryücel, Ertuğrul. *Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması (1918-1945)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Goodman, Elizabeth Scarborough. *The History of Marriage Counseling Research: A Study Quantitative Study*. University of New Hampshire, Doctoral Dissertations, 1972.

Kılınç, İlyas. *Bağımlılıkla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Üzerine Bir İnceleme*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Mehler, Barry. *A History of the American Eugenics Movement*. Chicago: University of Illinois, Doktora Tezi, 1988.

Nielsen, Jill Mitchell. *Ballast Existences: The Disabled, Jews and Nazi Genocide*. Canada: University of British Columbia, Master Thesis, 2012.

Saban, Gülperi. *Milli Kimliğin Oluşturulması Bağlamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Tur, Saniye. *1930-1960 Döneminde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.soylentidergi.com/osmanli-doneminde-cocuk-sagligi-ve-olumleri/>

Kıyamet: II. Dünya Savaşı Belgeseli 4/6, youtube.com/watch?v=8eUTX-gKWgQ&list=PL3F0D239461B219E7&index=4. (Erişim 11 Temmuz 2024).

Naziler: Tarihten Bir Uyarı 3, <https://www.dailymotion.com/video/xqhi7k>. (Erişim 11 Temmuz 2024).

